

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ**

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ, ΑΘΗΝΑ 2022

Πράξη «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» - MIS: 5035542

Γνωστικό Πεδίο: Κοινωνικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ιστορία (Λύκειο)

Γνωστικό Πεδίο: Κοινωνικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ιστορία (Λύκειο)

Ο Οδηγός Εκπαιδευτικού εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) Νέο πρόγραμμα σπουδών» - ΕΣΠΑ 2007-2013 και επικαιροποιήθηκε σύμφωνα με την Πράξη 10/25-02-2021/25-2-21 του ΙΕΠ από τους ακόλουθους εμπειρογνώμονες:

Μιχαηλίδης Ιάκωβος, Χατζηαναστασίου Τάσος, Θώδης Γεώργιος, Μηνάογλου Χαράλαμπος,
Μαστραπάς Αντώνιος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
Το μάθημα της Ιστορίας-Γενική Στοχοθεσία	1
Γενικές Αρχές των Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας.....	4
Μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης.....	7
Αξιολόγηση	10
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΩΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΛΥΚΕΙΟΥ	14
ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ.....	23
Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας.....	23
1ο Σενάριο.....	24
2ο Σενάριο.....	38
3ο Σενάριο.....	49
ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	65
Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας.....	65
1ο Σενάριο.....	66
2ο Σενάριο.....	76
3ο Σενάριο.....	101
4ο Σενάριο.....	108
ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	121
Εισαγωγή: ο χώρος, ο χρόνος και οι έννοιες.....	121
Ενδεικτικές διδακτικές προτάσεις	122
ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	146
Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας.....	146
1ο Σενάριο.....	147
2ο Σενάριο.....	152
3ο Σενάριο.....	156

Εισαγωγή

Η ραγδαία εξέλιξη της ακαδημαϊκής ιστορικής έρευνας και επιστήμης που σημειώθηκε κατά τον 20ό αιώνα, ιδιαίτερα μετά την επανάσταση που έφερε στις ιστορικές σπουδές η σχολή των Annales¹ και στη διδακτική της ιστορίας η «Νέα Ιστορία», δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες και ήγειρε ανάλογες απαιτήσεις, οι οποίες κατέληξαν σε ριζική ανανέωση της διδακτικής μεθοδολογίας.

Συγκεκριμένα, η αμφισβήτηση αφενός από την επιστημολογική ιστοριογραφία της παραδοχής ότι υπάρχει μια ιστορία με συνέχεια και κατεύθυνση και γραμμική αντίληψη του χρόνου και αφετέρου η κριτική στον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας έφεραν έναν καινούριο άνεμο στη διδασκαλία της ιστορίας. Έτσι, έχουμε έναν μετασχηματισμό της αφηγηματικής και γεγοντολογικής ιστορίας σε μια ιστορία με προσανατολισμούς κοινωνικούς-επιστημονικούς².

Κατ' αυτό τον τρόπο οι μαθητές/-τριες δεν αποδέχονται παθητικά μια γνώση που τους προσφέρεται έτοιμη, αλλά μέσα από την ενθάρρυνση εξασκούνται στη συγκράτησή της. Έτσι, εξελίσσονται σε ενεργά υποκείμενα που συμμετέχουν συνειδητά στην παραγωγή ιστορικής γνώσης. Βέβαια, για να γίνει αυτό, είναι σημαντικό οι εκπαιδευόμενοι/-ες να μάθουν να σκέφτονται ιστορικά. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να κάνουν διάκριση παρελθόντος-παρόντος³, να δείχνουν ενσυναίσθηση⁴ (empathy-einfühlung), να αντιλαμβάνονται ότι οι συγγραφείς των ιστορικών κειμένων όχι μόνο παραθέτουν ιστορικές πηγές αλλά και ερμηνεύουν, και να καταλαβαίνουν ότι η ιστορία δεν είναι κάτι το στατικό, αλλά μια δυναμική διαδικασία συνεχούς αποκάλυψης του παρελθόντος⁵.

Το μάθημα της Ιστορίας-Γενική Στοιχοθεσία

Η γενική φιλοσοφία που διατρέχει τη δομή των Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας είναι η ανάπτυξη και η βαθμιαία εξέλιξη μιας πολύπλευρης ιστορικής κατανόησης, η κατάκτηση δεξιοτήτων ιστορικής έρευνας και ερμηνείας, παράλληλα με την ανάπτυξη ουσιαστικής ιστορικής γνώσης. Αποβλέπει, επίσης, στην ανάπτυξη κριτικής ιστορικής σκέψης και στην καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης. Μέσα από την πολυεπίπεδη γνώση του παρελθόντος οι μαθητές/-τριες θα πρέπει να αποκτήσουν σταδιακά τη σύνθετη εκείνη διανοητική δεξιότητα που θα τους επιτρέπει όχι μόνο να ερμηνεύουν γεγονότα και ιστορικά φαινόμενα περασμένων εποχών, αλλά και να κατανοούν τους ποικίλους παράγοντες (ιστορικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς κ.λπ.) που επηρεάζουν σύγχρονες καταστάσεις, ιδιαίτερα στο δικό τους ευρύ κοινωνικό και εθνικό περιβάλλον.

¹ Κατά πολλούς θεωρείται κίνηση ιστορικών και όχι σχολή, λόγω των πολλών και διαφορετικών κατευθύνσεων που τη χαρακτηρίζει.

² Iggers, G. (1999). *Η ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, Μετάφραση: Παρασκευάς Ματάλας. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 15.

³ Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 25.

⁴ Ο όρος (αλλιώς εμπίωση, εναισθήση), εισηγητής του οποίου στο πεδίο της διδακτικής της ιστορίας είναι ο Dennis Shemilt, παραπέμπει σε δεξιότητες, με τις οποίες ο/η μαθητής/-τρια αποκτά τη δυνατότητα να προσεγγίζει με το συναίσθημα και τη φαντασία του/της τα εσωτερικά στοιχεία του ιστορικού υλικού (βλ. Λεοντσίνης, Γ. (1999). *Ενσυναίσθηση και διδασκαλία της Ιστορίας*. Σεμινάριο, ΠΕΦ 21, 123-124), το οποίο έτσι επανασηματίζεται και οδηγεί στην κατανόησή του (βλ. Πηγιάκη, Π. (2002). *Προετοιμασία, Σχεδιασμός και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας. Διδακτική μεθοδολογία*. (3^η έκδοση). Αθήνα: Γρηγόρης, σσ. 147, 155). Κάποιοι όμως πιστεύουν ότι δεν μπορεί ο/η μαθητής/-τρια να εφαρμόσει την ιστορική ενσυναίσθηση, επειδή βρίσκεται στη διαδικασία ανάπτυξης της δικής του/της ηθικής και έτσι δεν μπορεί να εκτελέσει γνωστικές λειτουργίες, που θα τον/την απομακρύνουν από τη δική του ηθική (βλ. Körber, Andr. (1998). Can our pupils fit into the shoes of someone else? In Joke van der Leeuw-Roord, *The state of History Education in Europe*, Hamburg, Körber- Stiftung, pp. 123-138)

⁵ Jason, E. & Bruckman, A. (2002). Encouraging attitudinal change through online oral history, *Proceedings of ICLS*, Seattle, WA.

Με την ανάπτυξη της κριτικής ιστορικής σκέψης οι μαθητές/-τριες θα πρέπει να προσεγγίζουν χωρίς προκαταλήψεις την ιστορική πορεία –την απώτερη, αλλά και τη χρονικά εγγύτερη, τοπική και γενική– του ευρύτερου ελληνικού κόσμου, των κοινωνικών, θρησκευτικών, εθνοτικών και εθνικών ομάδων της χώρας, αλλά και των λαών της ευρωπαϊκής οικογένειας και άλλων περιοχών του κόσμου. Θα πρέπει να μάθουν να εκτιμούν ανάλογα και να σέβονται τις θρησκευτικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες και νοοτροπίες διαφορετικών ανθρώπινων κοινωνιών, απαλλαγμένοι/-ες από στερεότυπα και γενικά από εξωτερικούς παράγοντες ιδεολογικής χειραγώγησης. Σίγουρα το μεγάλο στοίχημα στη διδασκαλία της ιστορίας είναι να γνωρίσει ο/η μαθητής/-τρια μέσα από ποια ιστορική διαδρομή διαμορφώθηκαν και σε ποιες ιστορικές συνθήκες οφείλονται οι ομοιότητες και οι διαφορές που έχει η δική του/της ταυτότητα με των άλλων ανθρώπων, ώστε να καταστεί ικανός/-ή να συμβιώσει αρμονικά μαζί τους.

Τέλος, εφόσον διαθέτουν ένα στέρεο πνευματικό υπόβαθρο ιστορικής, πολιτιστικής και εθνικής ταυτότητας, θα μπορούν πλέον να λειτουργούν ως υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες, ως συνειδητοποιημένα μέλη της κοινωνίας μας.

Η επίτευξη των στόχων αυτών προϋποθέτει ότι οι μαθητές/-τριες, ως την αποφοίτησή τους, θα έχουν αποκτήσει επαρκή γνώση των κυριότερων φάσεων της ιστορίας του ελληνικού κόσμου, από τα αρχαία χρόνια ως τις μέρες μας, για να μπορούν, στηριζόμενοι/-ες σε αδιαμφισβήτητα ιστορικά δεδομένα, να εκτιμήσουν συνειδητά τη συμβολή του ελληνισμού στον παγκόσμιο πολιτισμό. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή αντιλαμβανόμενοι/-ες τις ιστορικές εξελίξεις σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο του ιστορικού παρελθόντος των διαφορετικών ανθρώπινων κοινωνιών, μπορούν να επιδεικνύουν απόλυτο σεβασμό και κατανόηση στην ιδιαιτερότητά τους. Η μελέτη δηλαδή της ιστορίας μπορεί να συντελέσει στην ανοχή, τη συμπιλίωση και την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των ανθρώπινων κοινωνιών σε παγκόσμια κλίμακα.

Στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών της Ιστορίας Γενικής Παιδείας στο Λύκειο, η ύλη και η διδασκαλία επικεντρώνονται στη θεματική και επιστημολογική ανάλυση, στη διαχρονικότητα, τη διεπιστημονικότητα και την ανάλυση των πηγών. Για να έχει αποτέλεσμα η θεματική προσέγγιση στο μάθημα της Ιστορίας –εκτός των άλλων– χρειάζεται αρχικά επιλογή εύστοχων θεμάτων και στη συνέχεια οργάνωση του Προγράμματος Σπουδών γύρω από αυτά. Τα κριτήρια της επιλογής αυτής θα πρέπει να είναι συγκεκριμένα και σαφή με κεντρικό προσδιοριστικό παράγοντα την προβληματική του παρόντος και τη συσχέτιση των θεμάτων με τις προσδοκίες των μαθητών/-τριών.

Σε κάθε θέμα –ιστορικό φαινόμενο– που έχει επιλεγεί θεωρείται απαραίτητη η χωροχρονική τοποθέτηση των επιλεγμένων ιστορικών γεγονότων για την επεξεργασία του⁶. Υπάρχει η άποψη ότι η θεματική προσέγγιση διαταράσσει την ιστορική χρονική αλυσίδα και προσφέρει τα γεγονότα μεμονωμένα και αποσπασματικά. Οι έρευνες έχουν αποδείξει ότι οι μαθητές/-τριες, με τον τρόπο αυτό, μπορούν να δουν ολιστικά την ιστορική αφήγηση και να διακρίνουν μέσα στη ροή της ιστορικής ακολουθίας παραδείγματα χρήσιμα για τη ζωή τους. Η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των μαθητών/-τριών αποτελεί το κέντρο βάρους της διδακτικής προσέγγισης, δηλαδή οι μαθητές/-τριες εξετάζουν το πάσης φύσεως υλικό υπό το πρίσμα της κριτικής εξέτασης. Στις λυκειακές τάξεις θεωρείται σκόπιμο να αποφεύγεται η παροχή οριστικών ιστορικών γνώσεων και να διαρθρώνεται η θεματική ιστορία με τη μορφή ανοικτών θεμάτων – προβλημάτων, τα οποία άπτονται επίμαχων ζητημά-

⁶ Mattozzi I. (2005), *Εκπαιδύοντες αναγνώστες Ιστορίας*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 51-53.

των της παλιότερης ή και της σύγχρονης ζωής. Με αυτόν τον τρόπο δεν περιορίζεται ο χρονικός ορίζοντας και δημιουργείται η αίσθηση της ολότητας⁷.

Για τη διδασκαλία της θεματικής Ιστορίας αξιοποιείται κάθε μορφή της –αφήγηση, διάλογος, έρευνα–, αρκεί να είναι συμβατή με τη διδακτική ενότητα και να ανταποκρίνεται στους διδακτικούς στόχους της. Μέσης ή ευρείας διάρκειας ερευνητικά σχέδια εργασίας (project) κατέχουν ιδιαίτερη θέση στη διδακτική διαδικασία και στο πλαίσιο αυτό οι μαθητές/-τριες προσπαθούν να επιλύσουν τα επιλεγμένα θέματα – προβλήματα σε συμμετοχική βάση.

Για τη σωστή οργάνωση των θεματικών, θεωρείται περισσότερο αποτελεσματική η επιλογή θεμάτων σε κατηγορίες, διαφορετικές ανά τάξη, όπου εξετάζονται κομβικά ιστορικά φαινόμενα με σφαιρικό τρόπο (π.χ. Διαφωτισμός) ή διαχρονικά (π.χ. η ιστορία των μεταναστεύσεων από την αρχαιότητα έως σήμερα). Έμφαση δίνεται κυρίως στη νεότερη και σύγχρονη εποχή, αλλά αντιπροσωπεύονται θεματικά στο Πρόγραμμα Σπουδών και οι προηγούμενες χρονικές περίοδοι. Επιπλέον, η διδασκαλία της Ιστορίας στο Λύκειο πρέπει να περιέχει επιστημολογικά στοιχεία –Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Ιστορίας– με εφαρμογή στα διδασκόμενα ιστορικά παραδείγματα, έτσι ώστε οι μαθητές/-τριες να συνειδητοποιούν ότι η ιστορία είναι επιστήμη, με τους δικούς της κανόνες λειτουργίας⁸.

Και για την υποχρεωτική εκπαίδευση, αλλά και για το Λύκειο, ισχύουν ορισμένες κοινές προδιαγραφές, που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν πρόσβαση για όλους/-ες στη μάθηση, στην καλλιέργεια της γλώσσας, στην άρθρωση ιστορικού λόγου, γραπτού και προφορικού και στη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας, όπου αυτό είναι δυνατόν. Επισημαίνεται ότι είναι απαραίτητη η απρόσκοπτη συμμετοχή σε όλα τα στοιχεία του μαθήματος (επικοινωνία, γραπτές και προφορικές εργασίες, δραστηριότητες μέσα και έξω από το σχολείο) για όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες, ιδιαίτερα για εκείνους/-ες με αδυναμίες στην όραση, την ακοή, την ομιλία και την κίνηση⁹.

Η διδασκαλία της ιστορίας κατέχει κυρίαρχη θέση ανάμεσα στα μαθήματα γενικής παιδείας και των τριών τάξεων του Λυκείου. Οι μαθητές/-τριες, μέσω αυτής, έχουν την ευκαιρία να εμβαθύνουν σε επιλεγμένα, βάσει συγκεκριμένου σχεδιασμού, θέματα ιστορικού ενδιαφέροντος, που επηρεάζουν με ποικίλους τρόπους τη σύγχρονη ζωή, να καλλιεργήσουν την κρίση τους και να αποκτήσουν κριτική ιστορική συνείδηση, όπως διαχρονικά ορίζεται στη γενική σκοποθεσία του μαθήματος.

Ως προς τη διαμόρφωση του περιεχομένου του Προγράμματος Σπουδών της Ιστορίας Γενικής Παιδείας στο Λύκειο, η ύλη και η διδασκαλία επικεντρώνονται στη θεματική και την επιστημολογική ανάλυση, στη διαχρονικότητα, τη διεπιστημονικότητα, καθώς και την ανάλυση πηγών. Εφόσον η ιστορία μπορεί να οριστεί ως «η μελέτη του παρελθόντος... για την καλύτερη κατανόηση του παρόντος», μέσω αυτής διαμορφώνονται αξίες και στάσεις που αναπτύσσουν την κριτική σκέψη και συνείδηση και την καλλιέργεια ερευνητικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων στους/στις μαθητές/-τριες.

Ειδικότερα στόχος είναι να καλλιεργήσουν οι μαθητές/-τριες δεξιότητες ιστορικής ερμηνείας, να κατανοήσουν πώς διαμορφώνονται οι ιστορικές ερμηνείες και πώς γίνεται η διάκριση μεταξύ ιστορικών και μη ιστορικών αφηγήσεων, πολύπλευρων πληροφοριών που παρέχονται από οπτικοακου-

⁷ Θώδης Γ. (2016), «Η διδακτική αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού της Ιστορίας και οι σχολικές εξετάσεις» στο *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12, σσ. 120-126.

⁸ Κάββουρα Δ. (2011), *Διδακτική της Ιστορίας, Επιστήμη, Διδασκαλία Μάθησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 18.

⁹ Η γενική φιλοσοφία της δομής του βρετανικού Προγράμματος Σπουδών για την Ιστορία στο Department of Education and Science (July 1990), *History for Ages 5-16. Proposals of the Secretary of State Education and Science*, London, HMSO και Department of Education and Science (1995). *The National Curriculum*, London: HMSO.

στικά και ηλεκτρονικά μέσα πληροφόρησης και επικοινωνίας, να προσεγγίζουν το παρελθόν με ιστορικούς όρους, να μελετούν κριτικά και να ερμηνεύουν τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Φυσικά οι ιστορικές δεξιότητες δεν είναι δυνατόν να διδαχτούν αποκομμένες από το ιστορικό περιεχόμενο¹⁰.

Από τα πιο πάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι κεντρικό σκοπό της ιστορικής εκπαίδευσης αποτελεί η διαμόρφωση ενεργών, δημοκρατικών πολιτών με ιστορική, κριτική σκέψη και συνείδηση. Επιδιώκεται δηλαδή να δημιουργηθεί ένα συγκροτημένο πλαίσιο ιστορικής γνώσης, όπου η εθνική ιστορία, καθώς και η τοπική ιστορία θα συνδέονται άμεσα με την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία, ώστε οι μαθητές/-τριες παράλληλα να αποκτούν τη δυνατότητα κατανόησης των βασικών εννοιών του ιστορικού χώρου, του ιστορικού χρόνου και της αιτιότητας. Η διαμόρφωση αυτή είναι αναγκαίο να ξεκινά από την καλλιέργεια δεξιοτήτων, όπως η συγκρότηση επιχειρημάτων, η τεκμηρίωση, η αναλυτική και συνθετική ικανότητα, η διακρίβωση της αιτιότητας, η ενσυναίσθηση, η αποκάλυψη των κινήτρων, η κατανόηση της ιστορικότητας, και να εγκολπώνει αξίες όπως ο σεβασμός, η αλληλεγγύη, η ισότητα, η υπευθυνότητα, η ελευθερία και η αναίρεση στερεοτύπων αντιλήψεων.

Γενικές Αρχές των Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας

Ο βασικός σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας προτάσσεται σε όλα τα Προγράμματα Σπουδών και αποτελεί προϋπόθεση για τη διατύπωση των επιμέρους διδακτικών στόχων, όπως αυτοί προκύπτουν ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης, την ηλικία των μαθητών/-τριών, το εγχειρίδιο διδασκαλίας και το περιεχόμενό του. Βέβαια, η τελική τους προσαρμογή ανήκει στον/στη διδάσκοντα/-ουσα, ο/η οποίος/-α μεσολαβεί για τη μετάδοση της ιστορικής γνώσης στην τάξη του/της, έχει την εποπτεία της και γνωρίζει καλύτερα τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών/-τριών του/της.

Τα νέα Προγράμματα Σπουδών της Ιστορίας έχουν τον ίδιο βασικό σκοπό με τα προηγούμενα, αλλά καλούνται να υπηρετήσουν μια εντελώς διαφορετική κατανομή της διδακτέας ύλης. Φιλοδοξούν να ανανεώσουν τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος, όχι μόνο αλλάζοντας το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης, αλλά και επιχειρώντας να εμπλουτίσουν τη φιλοσοφία της μαθησιακής διαδικασίας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, μάλιστα, η διδασκαλία της Ιστορίας συνοδεύεται και υποστηρίζεται από δραστηριότητες, οι οποίες δε στοχεύουν σε απλή μετάδοση της γνώσης του ιστορικού αντικείμενου, αλλά σε καλλιέργεια μίας νοητικής στάσης που θα επιτρέπει την κατανόηση των ιστορικών συσχετισμών, συνεπώς και την απόκτηση των ιδιαίτερων δεξιοτήτων κριτικής πρόσληψης της πραγματικότητας και, περαιτέρω, τη διαμόρφωση μίας ενσυνείδητης στάσης ζωής¹¹. Σε διαφορετική περίπτωση η ιστορική γνώση μπορεί να παραμείνει στείρα πληροφορία ή να εκπέσει σε μία αλλοιωμένη και εκλαϊκευμένη αντανάκλαση της πραγματικότητας που αποσκοπεί κατά περίπτωση στην ενημέρωση, τη διασκέδαση, την κατανάλωση ή την αμφισβήτηση¹². Σε κάθε περίπτωση βέβαια, το περιεχόμενο του Προγράμματος Σπουδών της Ιστορίας δεν μπορεί να ταυτίζεται με το σύνολο της αποθησαυρισμένης επιστημονικής γνώσης, αλλά περιλαμβάνει επιλεκτικά τμήματα της τελευταίας, μετασηματισμένα με γνώμονα την επιστημονική τους αξιοπιστία, την παιδευτική τους αξία και τη συμβατότητά τους με το επίπεδο πνευματικής ανάπτυξης και ωριμότητας των μαθητών/-τριών.

¹⁰ Κάββουρα, ό.π., σσ. 152-153.

¹¹ Barton, K.C. & Levstik, L.S. (2008). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό*, μτφρ. Α. Θεοδωρακάκου, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 10 κ.εξ.

¹² Κάββουρα, ό.π., σ. 18.

Με αυτή τη λογική τα νέα Προγράμματα Σπουδών ως προς τη δομή τους παύουν να έχουν τη μορφή καταλόγου περιεχομένων, δομημένων με χρονολογική σειρά κατά περιόδους και γεγονότα. Σκοπός είναι να αποφευχθεί η πρόταξη ενός «υλικού σκοπού της διδασκαλίας» και ο υπερτονισμός της «αυθύπαρκτης αξίας των γνώσεων», σύμφωνα με την οποία ο/η μαθητής/-τρια νοείται ως «αποθήκη συσσώρευσης υλικών»¹³. Γι' αυτό δεν εστιάζουν στη μεταβίβαση μιας «έτοιμης» ιστορικής γνώσης, αλλά στην καλλιέργεια ιδιαίτερων διανοητικών δεξιοτήτων, οι οποίες αναπτύσσουν την ιστορική σκέψη, όπως η διερεύνηση και αναζήτηση ιστορικού υλικού, η αξιολόγηση της ιστορικής πληροφορίας με βάση τα κριτήρια διαμόρφωσής της, η ανάδειξη ιστορικών ερωτημάτων για ζητήματα στα οποία απαντούν πολλές διαφορετικές ιστορικές αφηγήσεις, η συγκρότηση συλλογισμών και τεκμηριωμένης αφηγηματικής ιστορικής σύνθεσης κ.ά.¹⁴

Κατά συνέπεια, ο στόχος είναι διπλός: περιορισμός της αποστήθισης και καλλιέργεια κριτικού πνεύματος. Έτσι, η διατύπωση των διδακτικών στόχων δεν περιορίζεται στην γνώση και την κατανόηση ιστορικών γεγονότων, αλλά προχωρά στην ανάλυση και σύνθεση της ιστορικής αφήγησης. Η υλοποίησή τους προτείνεται με την εφαρμογή συγκεκριμένων δραστηριοτήτων που εστιάζουν στις βασικές αρχές της δημιουργικής μάθησης, καθώς προϋποθέτουν ανάκληση προηγούμενων γνώσεων, ερμηνεία πρωτογενών πηγών, συγκριτική μελέτη ιστορικών πηγών, έρευνα αρχειακού υλικού, εξαγωγή ιστορικών συμπερασμάτων, προγραμματισμό εκπαιδευτικών επισκέψεων σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία. Επίσης, στο Πρόγραμμα Σπουδών προτείνεται, ανά Θεματική Ενότητα και ώρα διδασκαλίας, εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο μπορεί να αποτελέσει μια πρώτη αφετηρία για την προσέγγιση της διδακτικής ενότητας από τον/την διδάσκοντα/-ουσα. Καθώς, μάλιστα, οι δραστηριότητες δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν στο σύνολό τους, είναι σαφές ότι αυτές συνιστούν μόνο προτάσεις, τις οποίες ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει είτε επιλέγοντας και αναπτύσσοντας κάποιες αυτούσιες, είτε τροποποιώντας, αναμορφώνοντας και προσαρμόζοντας αυτές στις ιδιαίτερες μαθησιακές ανάγκες και στις δυνατότητες πρόσληψης των μαθητών/-τριών του/της. Είναι αυτονόητο, βέβαια, ότι η χρήση του συγκεκριμένου υλικού δεν είναι κατά οιονδήποτε τρόπο δεσμευτική για τον/την εκπαιδευτικό· αντιθέτως μάλιστα, η ύπαρξη των δραστηριοτήτων φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως μία ευρύτερη μεθοδολογική αρχή και να αποτελέσει ερέθισμα, για να αναπτύξει ο/η εκπαιδευτικός δικές του/της δραστηριότητες.

Ειδικότερα, επιχειρείται εξορθολογισμός της διδακτέας ύλης σε σχέση με τα ισχύοντα σήμερα, καθώς έχει αποδειχτεί στην πράξη η δυσκολία των εκπαιδευτικών να την ολοκληρώσουν και των μαθητών/-τριών να την αφομοιώσουν. Στη σύνταξη των Προγραμμάτων Σπουδών έχουν ληφθεί υπόψη οι περιορισμοί που τίθενται από τον «σχολικό χρόνο», γι' αυτό η διδακτέα ύλη, που προτείνεται, περιορίζεται αρκετά ετησίως στο πλαίσιο του δώρου μαθήματος της Ιστορίας, λαμβάνοντας υπόψη και τις ανάγκες της τάξης για επανάληψη, διαγωνίσματα κ.λπ. Ωστόσο, η μείωση της ύλης δεν αφορά μόνο τον περιορισμό των διδακτικών ωρών που απαιτούνται για την ολοκλήρωσή της, αλλά και τον τρόπο παρουσίασης και διδασκαλίας αυτών των ενότητων. Έτσι, περιορίζεται η παράθεση πληθώρας ιστορικών δεδομένων (γεγονότων, χρονολογιών, ονομάτων και δίνεται έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ιστορικού πλαισίου, εντός του οποίου αυτά έλαβαν χώρα. Για παράδειγμα, για να αποκτήσει ο/η μαθητής/-τρια σαφή αντίληψη της σημασίας της πόλης-κράτους ως πολιτικού και πολιτειακού μορφώματος δεν απαιτείται η απομνημόνευση όλων των ιστορικών γεγονότων που σηματοδότησαν τη γέννηση, τη διαμόρφωση και την εξέλιξή της, αλλά η κριτική προσέγγι-

¹³ Κασσωτάκης Μ. & Φλουρής Γ. (2006), *Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας*, Αθήνα: Μ. Κασσωτάκης (αυτοέκδοση), σσ. 76-79.

¹⁴ Κάββουρα, *ό.π.*, σσ. 152-153.

ση των σημαντικών εξελίξεων, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου και οδήγησαν στην εμφάνισή της.

Βέβαια, η απόκτηση της ιστορικής γνώσης και η συνειδητοποίηση του ιστορικού πλαισίου συνιστούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την κατανόηση και την κριτική προσέγγιση του ιστορικού περιεχομένου. Άλλωστε, η χρονική διαδοχή αποτελεί το κριτήριο για την κατανόηση της όποιας θεματικής προσέγγισης. Τα μελετώμενα φαινόμενα έχουν εξελιχθεί μέσα στον χρόνο και χαρακτηρίζονται και από τις χρονικές τους ιδιότητες. Η οποιαδήποτε πληροφορία για το παρελθόν, για να αποκτήσει σημασία, αξία, οργάνωση, χρειάζεται να χρονολογηθεί. Ο χρόνος είναι απαραίτητος για την παραγωγή της ιστορικής γνώσης και διαφοροποιεί την επιστήμη της ιστορίας από τις κοινωνικές επιστήμες¹⁵. Για παράδειγμα, είναι αδιανόητο να επιχειρήσει κανείς να παρουσιάσει τον θεσμό της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, χωρίς να αναφερθεί στη *res publica romana* και να αναλύσει τους παράγοντες και τους συσχετισμούς που καθόρισαν τη μετάβαση από τη δημοκρατική στην αυτοκρατορική εποχή, ειδικότερα τις κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις που οδήγησαν στους εμφύλιους πολέμους, επίσης, τις νέες ισορροπίες που εγκαθίδρυσε και τις πολιτειακές αλλαγές που εισήγαγε ο Αύγουστος.

Η θεματική οργάνωση της ύλης, σε συνδυασμό με τη σπειροειδή της διάταξη, προϋποθέτουν την κατανόηση από τους/τις μαθητές/-τριες των βασικών ιστορικών εννοιών, όπως εμφανίζονται κατά τη μελέτη των ιστορικών εννοιών. Η εννοιολογική αποσαφήνιση είναι απαραίτητο εργαλείο για την αποκωδικοποίηση της ιστορικής γνώσης και επιτυγχάνεται με την επιλογή από κάθε ενότητα των βασικών εννοιών που θα συμβάλουν στην προαγωγή της ιστορικής κατανόησης, αλλά και με την ανάδειξη των βαθύτερων σχέσεων μεταξύ των εννοιών, προκειμένου να διακρίνεται η σημασία ιστορικών όρων από τους αντίστοιχους σύγχρονους και να συνάγονται χρήσιμες ιστορικές γενικεύσεις, στο βαθμό που αυτές είναι δυνατόν να υπάρξουν.

Για παράδειγμα, για να αποκτήσουν οι μαθητές/-τριες σαφή αντίληψη της διαφοράς μεταξύ της αρχαίας πόλεως, ως ανεξάρτητης κρατικής οντότητας με ιδιαίτερη πολιτική, κοινωνική, οικονομική, στρατιωτική οργάνωση και θρησκευτικό βίο, από την ομώνυμη σύγχρονη οικιστική μονάδα αστικού τύπου, επιβάλλεται να επιχειρήσουν να προσδιορίσουν εννοιολογικά τον όρο «πόλις» στην αρχαία ελληνική, αλλά και να αντιπαραβάλουν το περιεχόμενο του όρου με εκείνο της νέας ελληνικής λέξης «πόλη», συνεξετάζοντας και αναζητώντας τις βαθύτερες σχέσεις ανάμεσα στα ζεύγη των εννοιών: πόλις και ἄστυ, πόλις και δῆμος, πόλις και κοινότης. Επίσης, για να κατανοήσουν την έννοια του «κράτους» στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους, είναι αναγκαίο να μπορούν να διακρίνουν επιμέρους πτυχές της κρατικής οργάνωσης, να ορίζουν, δηλαδή, με σαφήνεια σημαντικές για το θέμα ιστορικές έννοιες, όπως *στρατός, διοίκηση, φορολογικό σύστημα, εκπαίδευση, εκκλησία*.

Μπορεί, λοιπόν η ιστορία να χρησιμοποιεί έννοιες από τον χώρο των κοινωνικών ή πολιτικών επιστημών, η χρήση τους, ωστόσο, δε συνεπάγεται την υποβάθμιση του ιστορικού περιεχομένου τους ή, ακόμη περισσότερο, την πλήρη απομάκρυνσή τους από αυτό. Γιατί, καθώς αυτές εντάσσονται σε ένα χωροχρονικό πλαίσιο, αποκτούν ιστορικότητα, αποκτούν, δηλαδή, την ιδιαίτερη υπόσταση που ορίζει για αυτές το ίδιο το ιστορικό πλαίσιο. Οι έννοιες στην ιστορία, χάρη στην οργανωτική τους δύναμη, επιτρέπουν την προσέγγιση του παρελθόντος και την ανάδειξη των πτυχών του ανθρώπινου βίου και των νοημάτων του¹⁶. Επομένως, αποτελούν τα «όπλα», με τα οποία οι ιστορικοί επιχει-

¹⁵ Mattozzi, I. *ό.π.*, σσ. 51-53.

¹⁶ Κάββουρα, *ό.π.*, σσ. 135-136.

ρούν να θέσουν σε τάξη την «πραγματικότητα», ώστε να είναι δυνατή η ανάδειξη της ιδιαιτερότητας της και των σημασιών της.

Κατά συνέπεια, τα Προγράμματα Σπουδών της Ιστορίας πρέπει να υπηρετούν τον ιστορικό γραμματισμό των μαθητών/-τριών, να καλλιεργούν τις ερευνητικές και επικοινωνιακές τους δεξιότητες, διαμορφώνοντας αξίες και στάσεις που θα αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη, αλλά και να συμβάλουν, σε κάποιον βαθμό, στην εξοικείωσή τους με τη μεθοδολογία της επιστήμης της Ιστορίας. Με τον τρόπο αυτό θα γίνει συνείδηση στους/στις μαθητές/-τριες ότι η Ιστορία είναι επιστήμη με τους δικούς της νόμους, τις δικές της μεθόδους και τα δικά της εργαλεία, ώστε να τους προκαλείται το ενδιαφέρον να ασκούνται σε δεξιότητες αναζήτησης και χρήσης της ιστορικής γνώσης, να επιχειρούν, δηλαδή, να προσεγγίσουν κριτικά τις πηγές, προκειμένου να κατανοήσουν τον πολύπλοκο χαρακτήρα των ιστορικών φαινομένων και να αντιληφθούν τις πολλαπλές ερμηνευτικές τους αναγνώσεις.

Μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης

Τις τελευταίες δεκαετίες, η ενίσχυση της έρευνας στον τομέα τόσο της παιδαγωγικής θεωρίας όσο και της γνωστικής ψυχολογίας οδήγησε σε αμφισβήτηση των κατεστημένων εκπαιδευτικών μοντέλων που έδιναν έμφαση στην αυτούσια μεταφορά γνώσης από μια μοναδική πηγή, το σχολικό βιβλίο, και στην αυθεντία του/της διδάσκοντα/-ουσας. Τα νέα μοντέλα μάθησης δίνουν έμφαση στις διαδικασίες και τα στάδια μέσω των οποίων οι πληροφορίες μετασχηματίζονται σε γνώση και αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο του/της μαθητή/-τριας στην οικοδόμηση της γνώσης. Πρόκειται για τη θεωρία μάθησης του «*κονστрукτιβισμού*», που έχει αποδοθεί στην ελληνική βιβλιογραφία ως «*δομισμός*», «*δομητισμός*» ή «*εποικοδομητισμός*»¹⁷. Βασική παραδοχή του κονστрукτιβισμού είναι ότι ο/η μαθητής/-τρια οικοδομεί τη γνώση και δεν την προσλαμβάνει παθητικά. Επομένως, η συμβολή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στη μαθησιακή διαδικασία, ο ρόλος των προηγούμενων γνώσεων και των διαμορφωμένων αντιλήψεων των μαθητών/-τριών, η εφαρμογή της γνώσης σε πραγματικές συνθήκες ζωής, το περιβάλλον μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η μάθηση, η αξιοποίηση του λάθους, οι εναλλακτικές απόψεις των μαθητών αποτελούν βασικές αρχές της θεωρίας¹⁸.

Σε αυτό το πλαίσιο, η φιλοσοφία και οι γενικές αρχές των νέων Προγραμμάτων Σπουδών προσδιορίζουν τον κατεξοχήν μαθητοκεντρικό προσανατολισμό των μεθόδων που θα χρησιμοποιήσει ο/η διδάσκων/-ουσα για την παρουσίαση της ιστορικής ύλης, με σκοπό την πραγμάτωση του βασικού στόχου του μαθήματος της Ιστορίας, την καλλιέργεια, δηλαδή, ιστορικής σκέψης και συνείδησης. Η διάταξη της ύλης στα νέα Προγράμματα Σπουδών για τη διδασκαλία της Ιστορίας στο Λύκειο διαρθρώνεται με τη μορφή ανοιχτών θεμάτων-προβλημάτων, τα οποία εγείρουν αντιθέσεις ή άπτονται επίμαχων ζητημάτων της σύγχρονης ζωής. Επιχειρεί, δηλαδή, να προάγει μια ενεργητική διαδικασία καλλιέργειας της γνώσης, που βασίζεται στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση. Αξιοποιώντας την αφήγηση, τον διάλογο και την έρευνα, έχει ως αφετηρία την αποτίμηση της υπάρχουσας γνώσης, την ανίχνευση των γνωστικών δυσκολιών της νέας γνώσης και βασίζεται στην πολυεπίπεδη παρουσίαση και επεξεργασία της, όχι μόνο από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα, αλλά και από τους/τις μαθητές/-τριες, με τη συνδρομή κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού. Ολοκληρώνεται με την ανάδειξη της σύνδεσής της με τα επόμενα και τη μεταβίβαση της μάθησης σε καταστάσεις της σύγχρονης ζωής. Επομένως, αναπτύσσονται ποικίλες διαδικασίες διάδρασης και συνέργειας, που επι-

¹⁷ Κουνέλη, Ε. (2008), *www.ιστορία για τη γενιά του internet.edu*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σ. 114.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 16.

τρέπουν την εμπέδωση της ιστορικής γνώσης και την απόκτηση μεταγνωστικών δεξιοτήτων, που προάγουν και την καλλιέργεια κοινωνικών αρετών και πολιτικής συνείδησης.

Ειδικότερα, οι εκπαιδευτικές ανάγκες επιβάλλουν τεμαχισμό σε ενότητες, σχεδιασμό δραστηριοτήτων εξάσκησης για τους/τις μαθητές/-τριες και σχηματοποίηση της αξιολόγησης. Η αναπλαισίωση της γνώσης κατά την προετοιμασία της διδασκαλίας, οι πρακτικές διδασκαλίας, ο σχεδιασμός των εργασιών για τους/τις μαθητές/-τριες αποτελούν κορυφαίες διαδικασίες διδακτικής διαμεσολάβησης. Πρόκειται για μετασηματισμούς που επιφέρουν οι ίδιοι/-ες οι εκπαιδευτικοί, όταν «μεταφράζουν» το Πρόγραμμα Σπουδών, το προσαρμόζουν στην τάξη τους και επιχειρούν να υλοποιήσουν τις επιταγές του¹⁹. Ο/Η εκπαιδευτικός, δηλαδή, αξιοποιεί και εφαρμόζει «εναλλακτικές αναπαραστάσεις» του ιστορικού περιεχομένου στην προσπάθειά του/της να οργανώσει καλύτερα την παρουσίαση της ιστορικής ύλης και να επιτύχει τα βέλτιστα μαθησιακά αποτελέσματα. Πρόκειται για μεθόδους και τεχνικές που ενσωματώνουν τα νέα εκπαιδευτικά μοντέλα της διερευνητικής μάθησης, στην υλοποίηση της οποίας συμβάλλουν:

1. Η χρήση των πηγών ως βασικού ιστορικού εργαλείου²⁰ που συμπληρώνει την ιστορική αφήγηση του σχολικού εγχειριδίου, ενισχύει την ιστορική αλήθεια ή αναδεικνύει τα τρωτά της σημεία. Πάντως, η αξιοποίησή τους από τον/τη μαθητή/-τρια είναι απαραίτητη για τη σύνθεση της δικής του/της ιστορικής αφήγησης. Η έρευνα των πηγών προσφέρεται, ανάλογα με το είδος τους, για τη βαθύτερη κατανόηση των ιστορικών ζητημάτων και της πολυπλοκότητάς τους, την υιοθέτηση κριτικής στάσης απέναντι σε πρόσωπα και πράγματα, την πιο ζωντανή προσέγγιση μιας ιστορικής εποχής. Επιβάλλεται, λοιπόν, η μύηση του/της μαθητή/-τριας στον έλεγχο της αξιοπιστίας των πηγών, στη διάκριση των δευτερογενών από τις πρωτογενείς, αλλά και στην αναγνώριση των υποκειμενικών στοιχείων που συνέβαλαν στη δημιουργία τους²¹. Γι' αυτό, η επιλογή των πηγών από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα θα πρέπει να κινητοποιεί το ενδιαφέρον του/της μαθητή/-τριας, ώστε να αναζητήσει πρόσθετο βιβλιογραφικό υλικό για την πληρέστερη κατανόησή τους, να συνεξετάσει γεγονότα, αλλά και να μελετήσει τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές που τα διαμορφώνουν ή συμβάλλουν στην εκδήλωσή τους. Η δημιουργική επαφή του/της με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές (παράθεματα από νεότερους ιστορικούς) τον/την εισάγει στην ιστορική έρευνα και συνεισφέρει τόσο στη βαθύτερη κατανόηση των ιστορικών ζητημάτων όσο και στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης.

2. Η χρήση διδακτικών τεχνικών βιωματικής μάθησης, που αποσκοπεί στην ενεργητική συμμετοχή των μαθητών/-τριών στη διαδικασία της μάθησης μέσα από τη διατύπωση κατάλληλων ιστορικών ερωτημάτων, την παραγωγή ιστορικών αφηγήσεων και τη δραματοποίηση ιστορικών περιστάσεων. Η βιωματική προσέγγιση αξιοποιεί τα βιώματα των μαθητών/-τριών, καλλιεργεί τη κριτική σκέψη και τη δημιουργική έκφραση και κινητοποιώντας τη φαντασία, την αυτενέργεια, την ενσυναίσθηση, τη διερευνητικότητα, καθιστά τη μαθησιακή διαδικασία περισσότερο αποτελεσματική²².

¹⁹ Κάββουρα, ό.π., σ. 28-29.

²⁰ Σακκά, Β. (2003), «Η προσέγγιση των πηγών και η διδασκαλία της ιστορίας: Το πρόβλημα της αξιολόγησης», *Φιλολογική*, τ. 83, 22-29.

²¹ Κόκκινος, Γ. (1990). «Νεωτερικότητα ή Πραγματικότητα; Ολότητα ή Αποσπασματικότητα; Κριτική στάση ή Ιδεολογική φόρτιση; Προς μια ανίχνευση των διδακτικών σκοπών του μαθήματος της ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση», *Φιλολογική*, τ. 31-32, 26-29.

²² Δεδούλη, Μ., «Βιωματική Μάθηση: Δυνατότητες αξιοποίησής της στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης» στο users.sch.gr/grigorise/experencing.pdf, τελευταία προσπέλαση 27/12/14.

3. Οι διδακτικές/μαθησιακές δραστηριότητες, που είναι ατομικές ή ομαδικές και εντάσσονται στην υπόλοιπη διδακτική διαδικασία. Ενισχύουν τη διερευνητική διαδικασία της μάθησης και προωθούν τη διαθεματική προσέγγιση, συνδέοντας την ιστορία με ζητήματα που πραγματεύονται άλλες επιστήμες ή με γεγονότα και καταστάσεις της σύγχρονης καθημερινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται και οι ερευνητικές εργασίες (project), οι οποίες επιτρέπουν την πολυπρισματική προσέγγιση ενός ιστορικού ζητήματος. Πρόκειται για σχέδια δράσης, για την υλοποίηση των οποίων επιστρατεύονται εναλλακτικοί τρόποι μελέτης των ιστορικών γεγονότων, όπως οι προσχεδιασμένες επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, αίθουσες τέχνης, καθώς και η συνδρομή της τεχνολογίας και της βιβλιογραφίας. Σκοπός είναι η διατύπωση ιστορικού λόγου, αλλά και η ανάπτυξη σχετικού διαλόγου, όπως προκύπτει από την παρουσίαση των εργασιών στην ολομέλεια της τάξης ή ακόμη και στα άλλα τμήματα της ίδια τάξης.

4. Η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού: Οι μαθητές/-τριες, χωρισμένοι/-ες σε ομάδες, αναζητούν ιστορικές πηγές και βιβλιογραφική τεκμηρίωση, αναλύουν, ερμηνεύουν, αξιολογούν το υλικό και αναπτύσσουν ομαδικό συνεργατικό πνεύμα. Επιχειρούν, δηλαδή, να χρησιμοποιήσουν εργαλεία της ιστορικής επιστήμης, προκειμένου να ανακαλύψουν την ιστορική αλήθεια. Σε συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τους αναπτύσσουν μεταξύ τους διάλογο, συμφωνούν ή διαφωνούν, «λογοδοτούν» στην ολομέλεια, επιχειρώντας όμως πάντοτε να ολοκληρώσουν την «αποστολή» τους, για να συμβάλουν στην υλοποίηση του κοινού τους στόχου. Ο/Η εκπαιδευτικός αναλαμβάνει τον δύσκολο ρόλο του συντονισμού των ομάδων, αλλά και της υποστήριξής τους. Οφείλει να καλλιεργήσει πνεύμα συνεργασίας, να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών με την «αποστολή» που θα τους αναθέσει, αλλά και να οργανώσει την πορεία της δράσης τους, θέτοντας ρεαλιστικούς εξαρχής στόχους που μπορούν να πραγματοποιηθούν στην τάξη του/της.

5. Διδακτικά μέσα και χρήση των ΤΠΕ: Το σχολικό εγχειρίδιο, ο πίνακας, οι ιστορικοί χάρτες που διαθέτει το σχολείο αποτελούν πρωταρχικό υλικό για τη διδασκαλία οποιασδήποτε ενότητας. Το νέο σχολικό βιβλίο Ιστορίας για την Α' τάξη του Λυκείου θα πρέπει να αποτελεί βιβλίο αναφοράς, όχι μόνο για την παροχή της ιστορικής γνώσης, αλλά και για την καλλιέργεια της διερευνητικής μάθησης, τόσο μέσα από τις γραπτές ή και εικονικές πηγές, όσο και από τις δραστηριότητες για την επεξεργασία του ιστορικού υλικού που θα προτείνει. Βέβαια, σήμερα τα μέσα διδασκαλίας ενισχύονται με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών. Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας, με τις σύγχρονες εφαρμογές πολλαπλών μέσων ή μορφών πληροφορίας (multimedia) δημιουργούν ένα καινούριο ανοιχτό περιβάλλον δημιουργικής μάθησης²³. Η ενσωμάτωσή τους στη διδασκαλία και μάθηση της Ιστορίας αποσκοπεί να αποτελέσει δίαυλο επικοινωνίας των μαθητών/-τριών με την ιστορική γνώση, ενισχύοντας την ενεργό συμμετοχή τους και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη καινούριων σύνθετων ιστορικών δεξιοτήτων²⁴. Εξάλλου, η αξιοποίηση του διαδικτύου ως διδακτικού εργαλείου στο μάθημα της Ιστορίας προσφέρει σε δάσκαλο/-α και μαθητές/-τριες τη δυνατότητα ανάκτησης ενός μεγάλου φάσματος πηγών, που θα ήταν δύσκολα προσβάσιμες με φυσικό τρόπο. Επιπλέον, ενισχύει ερευνητικές/ανακαλυπτικές μορφές μάθησης, συμβάλλει στην ανάπτυξη συνεργατικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων υπερβαίνοντας τα όρια της τάξης και δημιουργεί κατάλληλο μαθησιακό περιβάλλον για την ενίσχυση της διδασκαλίας με βιωματικές μορφές διδασκαλίας, όπως η εικονική επίσκεψη σε χώρους ιστορικού και πολιτισμικού εν-

²³ Κουνέλη, ό.π., σ. 35-36.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 72.

διαφέροντος²⁵. Μέσω του διαδικτύου και με την καθοδήγηση του/της δασκάλου/-ας του/της ο/η μαθητής/-τρια έχει τη δυνατότητα να μελετήσει δείγματα όλων των πολιτισμικών εκφάνσεων μιας εποχής και να συλλέξει κάθε μορφής πληροφορίες (κείμενα, εικόνες, ήχους και βίντεο) που θα τον/τη βοηθήσουν στην πληρέστερη κατανόησή της²⁶. Βέβαια, η χρήση των νέων τεχνολογιών δε θα πρέπει απλώς να περιορίζεται στον εμπλουτισμό της διδασκαλίας ή στην προσέλκυση του ενδιαφέροντος των μαθητών/-τριών, αλλά στην προώθηση της ιστορικής μάθησης, την καλλιέργεια κριτικής σκέψης και την επίτευξη βαθύτερης ιστορικής κατανόησης.

Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση δεν αποτελεί «τεχνητή διαδικασία» ποσοτικής μέτρησης της αποκτημένης γνώσης του/της μαθητή/-τριας, αλλά σχετίζεται, ή επιβάλλεται να σχετίζεται, κατεξοχήν με τη μαθησιακή διαδικασία. Αποτελεί, άλλωστε, κατά έναν τρόπο, διαδικασία μάθησης, καθώς διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια εμπλοκής του/της μαθητή/-τριας στη διδασκαλία, κινητοποίησης της αυτενέργειας, πρόκλησης ενδιαφέροντος, ανάκλησης της προηγούμενης κεκτημένης γνώσης, εφαρμογής της νέας γνώσης και ανάπτυξης της συνθετικής και αφαιρετικής του/της ικανότητας.

Τον στόχο αυτό σαφώς υπηρετούν και οι διδακτικές δραστηριότητες που προτείνονται στο νέο ΠΣ της Ιστορίας, οι οποίες συνδέονται βέβαια με την προσέγγιση της κάθε διδακτικής ενότητας και στοχεύουν στην υλοποίηση των διδακτικών στόχων αυτής, αλλά ολοκληρώνονται με την αξιολόγηση τόσο του/της μαθητή/-τριας, όσο και -και μάλιστα κατεξοχήν- της διδασκαλίας. Γι' αυτό, στα διδακτικά σενάρια που περιλαμβάνονται, κρίθηκε σκόπιμο, μετά τη διδακτική επεξεργασία της ενότητας, να ακολουθεί ένα πρώτο σκεπτικό για την αξιολόγησή της. Άλλωστε, η αξιολόγηση αποτελεί σημαντικό μέρος κάθε σχεδίου διδασκαλίας.

Οπωσδήποτε, ο/η διδάσκων/-ουσα θα πρέπει να επινοεί τρόπους ή να εφαρμόζει προτεινόμενες στρατηγικές για την αξιολόγηση των μαθητών/-τριών. Η διαδικασία, όμως, αυτή δεν είναι αποκομμένη από τη συνολική διαδικασία του μαθήματος. Σημασία, λοιπόν, δεν έχει μόνο το «πώς» θα αξιολογήσει τους/τις μαθητές/-τριες του/της, αλλά και το «τι» θα αξιολογήσει σε σχέση με τη διδακτική επεξεργασία του μαθήματος, το «πότε» θα αξιολογήσει και, βέβαια, το «γιατί» θα επιλέξει να αξιολογήσει «τότε» αυτό το «ζητούμενο» και με τον συγκεκριμένο «τρόπο». Συνεπώς, δεν μπορούμε να μιλάμε για νέα φιλοσοφία των ΠΣ και για αναζήτηση νέων μεθόδων διδασκαλίας και παράλληλα να διατηρούμε τον παραδοσιακό τρόπο αξιολόγησης. Πολύ ευχάριστα ακούγονται όλα αυτά! Τι γίνεται, όμως, όταν έρχεται η στιγμή του διαγωνίσματος ή των τελικών εξετάσεων; Δεν μπορούμε να θεωρούμε απαραίτητη την καλλιέργεια ιστορικής κριτικής σκέψης, όπως αυτή πραγματώνεται μέσα από τη βιωματική μάθηση, την ενσυναίσθηση, τη διαθεματικότητα, την κριτική προσέγγιση των ιστορικών πηγών, την αυτενέργεια και την ομαδικότητα και τελικά, όταν εξετάζουμε, να ζητάμε μόνο την ιστορική πληροφορία και μάλιστα αποκομμένη από το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Θεωρείται σκόπιμο, λοιπόν, να αντιληφθούμε ότι η αξιολόγηση επιτελεί σημαντική παιδαγωγική λειτουργία, αφού παρέχει πληροφορίες τόσο στον/στην εκπαιδευτικό σε σχέση με την αποτελεσματικότητα των υιοθετούμενων στρατηγικών μάθησης όσο και στον/στη μαθητή/-τρια, τον/την οποίο/-α ενημερώνει για την πρόδοό του/της, του/της δημιουργεί κίνητρα για μάθηση και αναπτύσσει την αυτογνωσία του/της. Με αυτή τη λογική, αποτελεί βασικό στοιχείο της διδακτικής πράξης και κύριο μέσο συνεχούς ανατροφοδότησής της με στόχο την ποιοτική της βελτίωση. Είναι, δηλαδή,

²⁵ Στο ίδιο, σ. 97.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 99.

ένας διαρκής αναστοχασμός στις μεθόδους, τις πρακτικές και τις τεχνικές με τις οποίες προσεγγίζεται, μεταδίδεται το διδακτικό αγαθό και ευοδώνονται οι διδακτικοί στόχοι²⁷. Γι' αυτό, επιβάλλεται να είναι διαρκής και διαμορφωτική διαδικασία, η οποία μπορεί να επιτυγχάνεται ατομικά ή και ομαδικά.

Με αυτό το πνεύμα στα διδακτικά σενάρια που ακολουθούν προτείνονται φύλλα εργασίας, ατομικά ή ομαδικά, τα οποία συνδέονται άμεσα με τη διδακτική επεξεργασία της ενότητας, είναι σύμφωνα με τα στάδια διδασκαλίας και παρέχουν οδηγίες στους/στις μαθητές/-τριες, προκειμένου να εμπλακούν δημιουργικά στο μάθημα. Πρόκειται για την «αποστολή» της τάξης που εισηγείται ο/η διδάσκων/-ουσα, στην υλοποίηση της οποίας καλείται να συμμετάσχει ο/η μαθητής/-τρια. Τα φύλλα εργασίας δεν περιέχουν μόνο ερωτήσεις προς απάντηση, αλλά και οδηγίες προς τον/τη μαθητή/-τρια, προκειμένου να ενταχθεί δημιουργικά στη λογική του μαθήματος, να μπορεί να παρακολουθήσει την εξέλιξη του/της και να ενθαρρυνθεί με τη συμμετοχή του/της σε αυτή στην ανάληψη πρωτοβουλιών. Οι ερωτήσεις που περιλαμβάνονται σε αυτά αναπτύσσουν τον γόνιμο προβληματισμό και την κριτική του/της σκέψη. Λαμβάνουν μεν ως αφορμή προηγούμενες γνώσεις, ιστορικές πηγές (πρωτογενείς ή δευτερογενείς), χάρτες ή υλικό από το διαδίκτυο, συχνά δε προϋποθέτουν και εφαρμογή της νέας γνώσης. Η απάντησή τους δίνει στον/στη μαθητή/-τρια τη δυνατότητα να προσεγγίσει σταδιακά την ιστορική γνώση και να αντιληφθεί ότι αυτή δεν περιορίζεται αυστηρά στο σχολικό βιβλίο και δεν είναι δυνατόν να είναι εξολοκλήρου «κτήμα» του/της καθηγητή/-ριά του. Με τον τρόπο αυτό, ασκείται να ακούει προσεκτικά την άποψη του άλλου, συμμαθητή/-τριας ή καθηγητή/-ριάς του/της, αλλά και να ελέγχει, φιλτράροντας κριτικά την πληροφορία. Γι' αυτό, σε όλες σχεδόν τις ατομικές δραστηριότητες δίνεται η δυνατότητα να συμπληρώσει την απάντησή του/της με στοιχεία που θεωρεί απαραίτητα από τις απαντήσεις των συμμαθητών/-τριών του/της. Πρόκειται για ουσιαστική διαδικασία αξιολόγησης της απάντησης του άλλου, αλλά και αυτοαξιολόγησης των ελλείψεων της δικής του/της απάντησης, ως εκ τούτου για διαδικασία που έχει μεγάλη σημασία.

Οι ερωτήσεις που επιλέχθηκαν τόσο στα ατομικά όσο και στα ομαδικά φύλλα εργασίας αποσκοπούν να δημιουργήσουν και να ενισχύσουν δεξιότητες διερεύνησης ή συνδιερεύνησης, που είναι απαραίτητες και σύμφωνες με τη μεθοδολογία της επιστήμης της ιστορίας. Αποσκοπούν να καλλιεργήσουν την ερευνητική προδιάθεση, που είναι πρωταρχική για την αναζήτηση, επεξεργασία και αξιολόγηση των ιστορικών πηγών. Θα πρέπει, λοιπόν, να αποφεύγονται ερωτήσεις που ελέγχουν απλώς τη γνώση και να περιορίζονται όσες αποσκοπούν αποκλειστικά στην κατανόηση του περιεχομένου του σχολικού βιβλίου.

Στα ομαδικά φύλλα εργασίας επιβάλλεται να διασφαλίζεται η εποπτεία της δράσης όλων των ομάδων και να μη λειτουργεί αποκομμένα η κάθε ομάδα από τις υπόλοιπες. Γι' αυτό, προτείνεται είτε να δίνεται το ίδιο υλικό και οι ομάδες να καλούνται να το επεξεργαστούν έχοντας διαφορετικό ρόλο²⁸, είτε, αν δοθεί διαφορετικό υλικό, τα συμπεράσματα όλων των ομάδων να συνοψιστούν, ώστε όχι μόνο απλώς να παρουσιαστούν στην ολομέλεια, αλλά και να προκύψει ένα συλλογικό προϊόν, απόρροια της συλλογικής δράσης όλων των ομάδων²⁹. Τέτοιες δραστηριότητες αναπτύσσουν την ικανότητα συνεργασίας και συνεισφοράς στην παραγωγή έργου της ομάδας της τάξης,

²⁷ Οδηγός Επιμορφωτή, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης 2011-12 του Ο.Ε.Π.Ε.Κ., σ. 29 στον ιστότοπο: http://www.oepk.gr/pdfs/Odhgos_Epimorfoti_Eisag_2011_2012.pdf

²⁸ Ενδεικτικά, βλ. το Ομαδικό Φύλλο δράσης του 1^{ου} Διδακτικού Παραδείγματος.

²⁹ Ενδεικτικά, βλ. την ομαδική δραστηριότητα που ανατίθεται στις ομάδες στη διδακτική επεξεργασία του 3^{ου} Διδακτικού Παραδείγματος.

καλλιεργώντας συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες. Άλλωστε, η ανάληψη ευθύνης, η κοινωνική αλληλεγγύη, η ευθύνη απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, ο εθελοντισμός είναι αρετές που απορρέουν από την καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης, η οποία αποτελεί πρωταρχικό σκοπό της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας. Εάν, λοιπόν, οι ατομικές και ομαδικές δραστηριότητες, που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της διδακτικής διαδικασίας, εξυπηρετούν την υλοποίηση των διδακτικών στόχων, που έχει θέσει ο/η εκπαιδευτικός, λαμβάνοντας υπόψη το ΠΣ αλλά και τις δυνατότητές της τάξης του/της, αποφεύγουν τις μηχανιστικές απαντήσεις, αξιολογούν δεξιότητες και αποσυνδέουν την αξιολόγηση από τη βαθμολόγηση³⁰, τότε και μόνο τότε αποσκοπούν στην ισόρροπη απόκτηση ιστορικών γνώσεων και στην κριτική αξιοποίησή τους, μέσω της καλλιέργειας κριτικού πνεύματος.

³⁰ Οδηγός Επιμορφωτή, ό.π., σ. 30.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έ. (1998). *Ιστορία και σχολείο*. Αθήνα: Νήσος
- Αγγελάκος, Κ. & Κόκκινος, Γ. (επιμ.) (2004). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο & Η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Αντωνιάδης, Λ. (1995). *Η διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα: Πατάκης
- Barton, K.C. & Levstik L.S. (2008). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό*, μτφρ. Α. Θεοδωρακάκου, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Βοσνιάδου, Σ. (2006). *Σχεδιάζοντας περιβάλλοντα μάθησης υποστηριζόμενα από τις σύγχρονες τεχνολογίες*. Αθήνα: Gutenberg
- Βώρος, Φ. Κ. (1993). *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*, Αθήνα: Παπαδήμας
- Δεδούλη, Μ., «Βιωματική Μάθηση: Δυνατότητες αξιοποίησής της στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης» στο: users.sch.gr/grigorise/experencing.pdf, τελευταία προσπέλαση 27/12/14.
- Ευσταθίου-Καραγεωργιάκη, Μ. (2007). *Σύγχρονες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ιστορίας. Εφαρμογές στο γυμνάσιο και στο λύκειο*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Θώδης, Γ., (2016). «Η διδακτική αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού της Ιστορίας και οι σχολικές εξετάσεις». στο *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12, σσ. 120-126.
- Ιωάννου, Θ. (2008). *Διδάσκοντας Ιστορία: Από τις θεωρίες της μάθησης στη στοχοθετική στρατηγική*, Αθήνα: Ατραπός
- Κάβουρα, Δ. (2011). *Διδακτική της Ιστορίας, Επιστήμη, Διδασκαλία Μάθηση*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Κασσωτάκης Μ. & Φλουρής, Γ. (2006). *Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας*, Αθήνα: Μ. Κασσωτάκης (αυτοέκδοση)
- Κόκκινος, Γ. (1998). *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της ιστορίας. Επεξεργασμένες διδακτικές ενότητες και τρόποι ενεργοποίησης του γνωστικού ενδιαφέροντος των μαθητών*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ. (1990). «Νεότερικότητα ή Πραγματικότητα; Ολότητα ή Αποσπασματικότητα; Κριτική στάση ή Ιδεολογική φόρτιση; Προς μια ανίχνευση των διδακτικών σκοπών του μαθήματος της ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση», *Φιλολογική*, τ. 31-32, 26-29
- Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κουνέλη, Ε. (2008). *www.ιστορία για τη γενιά του internet.edu*, Αθήνα: Ταξιδευτής
- Λε Γκοφ, Ζ., (1998). *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Αθήνα: Νεφέλη.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα: Πόλις
- Μαυροσκοφής, Δ. (2005). *Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Mattozzi, I. (2005). *Εκπαιδύοντας αναγνώστες ιστορίας*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Μοπιού, Η. (2011). *Η διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Νάκου, Ε. (2006). «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο: Γ. Κόκκινος & Ε. Νάκου (επιμ.), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 279-311
- Ξωχέλης, Π. (1987). *Η διδασκαλία της Ιστορίας στο γυμνάσιο και το λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη διδακτική της Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Οδηγός Επιμορφωτή, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης 2011-12 του Ο.Ε.Π.ΕΚ., σ. 29, στον ιστότοπο: http://www.oepek.gr/pdfs/Odhgos_Epimorfoti_Eisag_2011_2012.pdf
- Σακκά, Β. (2003). «Η προσέγγιση των πηγών και η διδασκαλία της ιστορίας: Το πρόβλημα της αξιολόγησης», *Φιλολογική*, τ. 82 (2003) 22-29
- Σκουλάτος, Β. (1991). «Ιστορική μνήμη και Εκπαίδευση», *Νέα Παιδεία*, τ. 57, 158-169.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΩΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ – Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ		
Θεματικά Πεδία	Θεματικές Ενότητες	Διδακτικές ώρες
Αρχαιότητα	Ο ΧΩΡΟΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ.	1
	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΛΗΡΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ (ΥΣΤΕΡΟΙ ΑΡΧΑΪΚΟΙ – ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)	
	Ορισμός της πόλεως, τα πολιτεύματα και οι βασικοί πολιτειακοί-πολιτικοί θεσμοί.	2
	Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	
	Η εγκαθίδρυση και η εξέλιξη της δημοκρατίας στην Αθήνα: Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, οι δημοκρατικές ρυθμίσεις από το 487 έως το 452 π.Χ.	2
	Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών: Εκκλησία του Δήμου, Βουλή των 500, Ηλιαία.	2
	Οι υλικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας: Λειτουργίες – Μισθοί – Θεωρικά.	1
	Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	
	Η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών: Σύντομη πολιτική ιστορία και σκιαγράφηση της διοικητικής της οργάνωσης σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο.	1
	Η βασιλεία στην Ελλάδα κατά τους κλασικούς χρόνους.	1
	Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου.	1
	ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	
	Ο χαρακτήρας της ελληνιστικής μοναρχίας. Τα ελληνιστικά βασίλεια και οι ηγεμόνες τους.	1
	Τα ελληνιστικά βασίλεια των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων.	1
	Η RES PUBLICA ROMANA ΚΑΙ Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)	
	Ρώμη: Η περίοδος της Res Publica (6ος-1ος αι. π.Χ.).	1
	Ο Αύγουστος και η αυτοκρατορική εποχή (1ος-2ος αι.) – Η διοίκηση των επαρχιών και η ρωμαϊκή ειρήνη.	1
Η κρίση του 3ου αι.: Οικονομία – Κοινωνία – Πολιτική.	1	
Βυζαντινή Εποχή – Μεσαίωνας	Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ	
	Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη: Η αρχή μιας νέας αυτοκρατορίας. Συντελεστές διαμόρφωσης του κράτους.	1
	Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία: Σύντομη πολιτική ιστορία με έμφαση στις τομές που έχουν σχέση με την οργάνωση του κράτους.	2
	Ο εξελληνισμός του Βυζαντίου.	1
	Η βυζαντινή πολιτική.	1

	ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ: ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ	
	Ο αυτοκράτορας και οι ηθικοί και πολιτειακοί περιορισμοί της εξουσίας του.	1
	Ο θεσμικός και πολιτειακός ρόλος της βυζαντινής Συγκλήτου.	1
	Οι Δήμοι και το δικαίωμα αντίστασης του λαού.	1
	Ο στρατός: Εκλογή και αναγόρευση αυτοκρατόρων από τον στρατό.	1
	Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας.	1
	ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ	
	Η δημιουργία των πρώτων μεσαιωνικών ευρωπαϊκών κρατών και αυτοκρατοριών, 5ος-10ος αι.	1
	ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	
	Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες. Η ανάπτυξη των πόλεων.	2
Νεότεροι Χρόνοι	ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ	
	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία.	2
	Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ	
	Αγγλία	2
	Γαλλία	2
	Γερμανία	2
	ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ (ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ, ΚΥΡΙΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ, ΑΠΗΧΗΣΗ)	
	Συντηρητισμός	1
	Φιλελευθερισμός	1
Σοσιαλισμός.	1	

ΙΣΤΟΡΙΑ – Β' ΛΥΚΕΙΟΥ		
Θεματικά Πεδία	Θεματικές Ενότητες	Διδακτικές ώρες
	Ο ΧΩΡΟΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ	1
Αρχαιότητα	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
	Η γεωργική επανάσταση στις περιοχές της εύφορης Μεσοποταμίας.	1
	Οι βασικές οικονομικές δραστηριότητες του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Η καλλιέργεια και η κατανάλωση των σιτηρών. Η ελαιουργία και η αμπελουργία. Η κτηνοτροφία.	2
	Η βιοτεχνία και το εμπόριο: Βιοτεχνικά εργαστήρια και επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας. Ανάπτυξη εμπορίου σε τοπικό επίπεδο. Εμπορικά δίκτυα και λιμάνια.	2

	Η οικονομική σημασία της δουλείας: Το παράδειγμα των ρωμαϊκών λατιφουντίων.	1
Βυζαντινή Εποχή – Μεσαίωνας	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	
	Πλουτοπαραγωγικές πηγές και τεχνικές παραγωγής στο Βυζάντιο.	1
	Γεωργία – Αγροτική οικονομία (7ος-15ος αιώνας). Βυζάντιο και μεσογειακός γεωργικός πολιτισμός.	1
	Αστική οικονομία. Η αστική οικονομία από τον 7ο ως τον 12ο αιώνα. Οικονομία των πόλεων κατά την υστεροβυζαντινή εποχή.	2
	Ανταλλαγές, εμπόριο και αγορές. Οι ανταλλαγές και το εμπόριο από τον 7ο ως τον 12ο αιώνα. Ανταλλαγές, εμπόριο, αγορές και χρήμα (13ος-15ος αι.). Το εμπόριο στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα κατά τον Μεσαίωνα.	1
	Οικονομικοί θεσμοί και κράτος. Ο ρόλος του βυζαντινού κράτους στην οικονομία.	1
Νεότεροι Χρόνοι	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
Νεότεροι Χρόνοι	Η Εμπορική Επανάσταση (μέσα 15ου-17ος αιώνας). Αύξηση παραγωγής. Τραπεζικό σύστημα, πιστωτικές διευκολύνσεις, εμφάνιση καπιταλισμού και μερκαντιλισμού. Εθνικά νομίσματα. Νέες διατροφικές συνήθειες, νέες καλλιέργειες. Παρακμή συντεχνιών.	1
	Η Βιομηχανική Επανάσταση (μέσα 18ου-19ος αιώνας). Πρώτη και δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης. Αίτια και γεωγραφική εξάπλωση. Το βαμβάκι, ο γαιάνθρακας, η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων, η πρόοδος της ηλεκτροχημείας, οι μηχανές εσωτερικής καύσης. Οι βιομηχανικές μονάδες. Συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης.	1
	Οι οικονομικές εξελίξεις στον ελληνικό χώρο από τον 19ο έως τον 20ό αιώνα. Η αγροτική οικονομία. Το εμπόριο και η ναυτιλία. Βιοτεχνίες και νέες τεχνικές. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας. Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι, οι μεγάλες επενδύσεις και η εκβιομηχάνιση του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Η εποχή της οικονομικής κρίσης, ο δανεισμός, η σταδιακή ανάκαμψη του 20ού αιώνα.	2
Αρχαιότητα	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
	Τα ανώτερα στρώματα. Οι άρχουσες τάξεις.	1

	Πολίτες των κατώτερων στρωμάτων: Μικροϊδιοκτήτες, τεχνίτες, εργάτες και μισθωτές γης.	1
	Υπόχρεοι καταναγκαστικής εργασίας: Εισαγόμενοι (αργυρώνητοι) δούλοι και αυτόχθονες κάτοικοι του ελλαδικού χώρου και των ελληνικών αποικιών, 8ος-3ος αι. π.Χ.	1
	Η θέση των γυναικών.	1
Βυζαντινή Εποχή – Μεσαίωνας	ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ-ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	Άρχουσα τάξη-δυνατοί, μέσοι, πένητες, πάροικοι και δούλοι.	2
	Ευπαθείς ομάδες και «κράτος πρόνοιας». Τα ευαγή ιδρύματα.	1
	Κληρικοί και μοναχοί. Ο μοναχισμός σε Ανατολή και Δύση.	2
Νεότεροι Χρόνοι	ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	Η κοινωνική διαστρωμάτωση σε Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία.	3
	Η κοινωνική και πολιτική συγκρότηση του υπόδουλου ελληνισμού, (τουρκοκρατούμενου και λατινοκρατούμενου).	2
Αρχαιότητα	ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
	Ο ελληνικός αποικισμός στη Μεσόγειο (8ος-6ος αι. π.Χ.).	1
	Οι μετακινήσεις των Ελλήνων στην Ανατολή κατά τους ελληνιστικούς χρόνους.	1
	Μεταναστεύσεις και εγκαταστάσεις Ρωμαίων στην Ελλάδα: Οι Ρωμαίοι έμποροι και οι ρωμαϊκές αποικίες.	1
Βυζαντινή Εποχή – Μεσαίωνας	ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	
	Η μετανάστευση των λαών (4ος-7ος αι.). Η «κάθοδος» των γερμανικών φύλων στον ευρωπαϊκό χώρο και οι επιπτώσεις της.	1
	Προς τη διαμόρφωση του μεσαιωνικού κόσμου. Οι Φράγκοι στην Ιταλία και η θεμελίωση του παπικού κράτους (8ος αι.).	1
	Πρώμοι Σλάβοι, Βούλγαροι, Σέρβοι, Αλβανοί στον βαλκανικό χώρο. Η έλευση των Σλάβων στα Βαλκάνια: «Σκλαβηνίες» και σλαβικές εγκαταστάσεις στον ελλαδικό χώρο (7ος-10ος αι.).	1
	Βούλγαροι και Σέρβοι: Η διαμόρφωση των πρώτων βαλκανικών κρατών (7ος-14ος αι.). Η διείσδυση των Αλβανών στον ελλαδικό χώρο (14ος-15ος αι.).	1
Νεότεροι Χρόνοι	ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	Η ελληνική διασπορά.	2
	Μετακινήσεις και ανταλλαγές πληθυσμών από και προς την ελληνική χερσόνησο, προσφυγικά ρεύματα.	1
	Οι οργανωμένες πληθυσμιακές μετακινήσεις: α. Η συνθήκη του Νεϊγύ, β. Η συνθήκη της Λωζάννης.	1

ΙΣΤΟΡΙΑ – Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ		
Θεματικά Πεδία	Θεματικές Ενότητες	Διδακτικές ώρες
	Ο ΧΩΡΟΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ	1
Αρχαιότητα	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
	ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
	Αμφικτιονίες.	1
	Πανελλήνια συνέδρια και συμμαχίες. Κόρινθος, 481 π.Χ.	1
	Από την Πελοποννησιακή Συμμαχία στην Α΄ Αθηναϊκή ή Δηλιακή Συμμαχία και στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία.	1
	Πολιτικές ενώσεις: Κοινά και Συμπολιτείες.	1
	Η οργάνωση των κατοίκων της ιταλικής χερσονήσου από τη Ρώμη.	1
Βυζαντινή Εποχή – Μεσαίωνας	ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ – ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	Η βυζαντινή Οικουμένη: Ένα ιδιότυπο σύστημα διαχείρισης των διεθνών σχέσεων του Μεσαίωνα.	2
	Η «Βυζαντινή Κοινοπολιτεία».	1
	Η βυζαντινή διπλωματία ως μέσο αποφυγής του πολέμου.	1
	Η ενοποίηση της δυτικής Ευρώπης: Η αυτοκρατορία του Καρλομάγνου (9ος αι.) και η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους (10ος-11ος αι.).	2
	Η Ευρώπη των πολέμων και των μοναρχιών (12ος-15ος αι.).	2
Νεότεροι Χρόνοι	ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	
	Το Σύστημα Ασφαλείας του Συνεδρίου της Βιέννης Ιερά Συμμαχία (1815).	1
	Παράγοντες αποσταθεροποίησης του συστήματος της Ιεράς Συμμαχίας: Εθνικά κινήματα.	2
	Ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.	1
	Το Συνέδριο της Ειρήνης (1919).	1
	Η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ). Η Κοινωνία των Εθνών και η αμφισβήτησή της.	1
	Μειονοτικά ζητήματα στην Ευρώπη κατά τον Μεσοπόλεμο.	1
	Η άνοδος του φασισμού και του ναζισμού.	1
	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.	1
	Η ίδρυση του ΟΗΕ.	1
	ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	
	Ορισμός και χρονική οριοθέτηση/ αίτια και αποτελέσματα.	2
	Το Κρητικό Ζήτημα.	1
	Το Μακεδονικό Ζήτημα.	2
	Γενοκτονίες, διωγμοί, εθνοκαθάρσεις.	1

	Το Ολοκαύτωμα.	2
	Το Κυπριακό Ζήτημα.	2
	Το Μεσανατολικό Ζήτημα.	2
	Αποικιοκρατία και αποαποικιοποίηση.	2
	Ο Σύγχρονος Κόσμος: Ευκαιρίες και προκλήσεις.	3

ΙΣΤΟΡΙΑ – Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ ΟΜΑΔΑΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ		
Θεματικά Πεδία	Θεματικές Ενότητες	Διδακτικές ώρες
Η Επιστήμη της Ιστορίας	Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ;	
	Παρελθόν, μύθος, ιστορία, ιστοριογραφία.	1
	Τι μελετά η ιστορία: α) Τοπική, εθνική, ευρωπαϊκή, παγκόσμια ιστορία. β) Πολιτική, διπλωματική, στρατιωτική ιστορία, ιστορία των θεσμών, των κοινωνικών ομάδων, οικονομική ιστορία, ιστορία των ιδεών, ιστορία του φύλου κτλ.	1
	Ποια η χρησιμότητα της μελέτης της ιστορίας (η κατάκτηση της ιστορικής γνώσης και η διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης).	1
	ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ;	
	Απλό γεγονός (συμβάν), φυσικό γεγονός, ιστορικό γεγονός, τυχαίο γεγονός.	1
	Αξιολόγηση της φυσιογνωμίας και της σημασίας των ιστορικών φαινομένων-γεγονότων: (π.χ. γεγονότα-τομές, επαναστάσεις, διπλωματικές συνθήκες κ.ά.).	1
	Ο ρόλος των ηγετών και των κοινωνικών ομάδων στην ιστορία.	1
	Η μακρά διάρκεια στην ιστορία. Ο ρόλος των δομών (οικονομικές, κοινωνικές, θεσμικές, ιδεολογικές).	1
	ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΜΕΣΕΣ ΚΑΙ ΕΜΜΕΣΕΣ	
	Τα είδη-κατηγορίες των ιστορικών πηγών. Άμεσες και έμμεσες πηγές.	1
	Η αξία, η εγκυρότητα και η αξιοπιστία των πηγών.	1
	Ψηφιοποιημένες πηγές.	1
	ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	
	Οι συγγενείς επιστήμες: «Βοηθητικές» (αρχαιολογία, φιλολογία, γλωσσολογία, διπλωματική, επιγραφική, παπυρολογία, παλαιογραφία, νομισματική κ.ά.) και κοινωνικές (γεωγραφία, εθνογραφία, δημογραφία, λαογραφία, ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, πολιτική οικονομία κ.ά.).	2
	Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ	
	Ο τόπος ως μεθοδολογικό εργαλείο για τον ιστορικό και την κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος.	1
Χρονολόγηση και Περιοδολόγηση.	1	

Η Επιστήμη της Ιστορίας	Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ: «ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΝΤΑΣ» ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ – ΤΟ ΔΗΜΟΥΡΓΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ	
	Τα στάδια της ιστορικής μεθόδου. Η σημασία της μεθοδολογίας.	2
	Μεθοδολογία επεξεργασίας των πηγών στη διδακτική πράξη (ένταξη στο ιστορικό πλαίσιο, κειμενική, διακειμενική προσέγγιση, σύνθεση κειμένου προφορικού ή γραπτού).	2
	Το έργο του ιστορικού. Ιδιότητες και συγκρότηση του ιστορικού. Ο ιστορικός, ο ιστοριοδίφης, ο συλλέκτης ιστορικών πηγών / κειμηλίων: Οι διαφορές τους.	1
	ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ	
	Αντικειμενικότητα και υποκειμενικότητα: Τα γεγονότα, οι πηγές, οι ιστορικοί και η ιστοριογραφία.	1
	Η ιστορική «αλήθεια» και η οπτική γωνία του ιστορικού, το πρόβλημα της ιδεολογικής μονομέρειας.	1
	Πώς διαμορφώνονται οι ιστορικές ερμηνείες. Η σχετικότητα των ιστορικών «αποφάνσεων» και ο ρόλος του ιστορικού.	1
	ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	
	Η ιστοριογραφία από την αρχαιότητα έως και τον Διαφωτισμό: (η ιστορία του Ηροδότου και του Θουκυδίδη, η ιστορία του Πολυβίου και του Πλουτάρχου, τα έργα των Βυζαντινών ιστορικών και χρονογράφων, η εισαγωγή της πολιτικής ανάλυσης του Ν. Μακιαβέλι και ο ορθολογισμός των διαφωτιστών).	2
Ο θετικισμός/ιστορικισμός του Leopold von Ranke, η μαρξιστική αντίληψη της ιστορίας, η διεπιστημονική προσέγγιση της σχολής των Annales (Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel), η στροφή στην πολιτισμική και την «καθολική» ιστορία (19ος-20ός αιώνας).	2	
ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ (19ος- 21ος αιώνας)		
Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Η ελληνική ιστοριογραφία σήμερα.	1	
Το Ελληνικό Ζήτημα	ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (ΑΠΟ ΤΟΝ ΩΡΙΜΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΩΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ)	
	Προσδιορισμός και οριοθέτησή του.	2
	Ο υπόδουλος ελληνισμός (θρησκευτική και πολιτική οργάνωση, εκπαίδευση, επαναστατικά κινήματα, καθημερινή ζωή).	4
	Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός.	2
	Περιηγητές στον ελληνικό χώρο.	2

	Ο φιλελληνισμός.	2
	Από τις μυστικές επαναστατικές οργανώσεις (Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον, Φιλική Εταιρεία κ.ά.) στην Ελληνική Επανάσταση.	2
	Οι Μεγάλες Δυνάμεις και το Ελληνικό Ζήτημα.	2
	Οι βαλκανικές διαστάσεις της Ελληνικής Επανάστασης.	1
	Η εδαφική επέκταση (διαμόρφωση συνόρων, εθνική ολοκλήρωση).	3
	Όρια και πολιτικές της Μεγάλης Ιδέας.	2
	Ανάμεσα στην παράδοση και τον εκσυγχρονισμό.	7
	Το αγροτικό ζήτημα.	2
	Το προσφυγικό ζήτημα.	2
	Η Ελλάδα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.	3
	Το ελληνικό ζήτημα από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο.	3
	Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας.	3
Η Ευρώπη	Η ΕΥΡΩΠΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ	
	Η Ευρώπη ανάμεσα στη γεωγραφία και την ιστορία (από την αρχαιότητα έως τον Μεσαίωνα).	4
	Η ρωμαϊκή κατάκτηση της Ευρώπης	2
	Η οργάνωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: Κεντρική, επαρχιακή και τοπική διοίκηση (ρωμαϊκές civitates και ελληνικές πόλεις).	2
	Παράγοντες ενοποίησης: Η λατινική και η ελληνική γλώσσα, οι αστικές υποδομές και τα θεάματα (λουτρά, θέατρα, αγορές, μονομαχίες-θηριομαχίες), η ένταξη των τοπικών ηγετικών τάξεων στην αυτοκρατορική ελίτ, η απόδοση των ρωμαϊκών πολιτικών δικαιωμάτων, το ρωμαϊκό δίκαιο, ο ρόλος του στρατού, του νομίσματος των εμπορικών δικτύων και των κοινών λατρειών, η λατρεία του αυτοκράτορα, η οικουμενική αυτοκρατορική ιδεολογία και η δημιουργία ενός είδους «ρωμαϊκού πατριωτισμού».	2
	Η διάδοση του χριστιανισμού, η κρίση του 3ου αι. και ο μετασχηματισμός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε Χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία τον 4ο αιώνα.	2
	Το Βυζάντιο ως παράγοντας διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Βυζάντιο και μεσαιωνική Δύση: Συγκλίσεις και αποκλίσεις.	2
	Βυζαντινός Ουμανισμός και Ευρωπαϊκή Αναγέννηση.	2
	Το Βυζάντιο ως χώρος ώσμωσης Ανατολής και Δύσης.	2
	Η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πόλεων (13ος αιώνας).	2
	Τα πρώτα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και ο ρόλος τους (12ος-13ος αιώνας). Οι ευρωπαϊκές αδελφότητες.	2
	Η Αναγέννηση και ο πολιτισμός της.	2
	Μεταρρυθμίσεις της Δυτικής Εκκλησίας.	2

	Η ανάπτυξη των εθνικών κρατών στην Ευρώπη.	2
	Η Εμπορική Επανάσταση.	2
	Ο Διαφωτισμός (17ος-18ος αιώνας).	2
	Η πρόοδος των επιστημών, των τεχνών και των γραμμάτων (17ος-18ος αιώνας).	2
	Το παλαιό καθεστώς (Ancien Régime) και οι εχθροί του	2
	Η Βιομηχανική Επανάσταση.	2
	Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι (1789-1815).	2
	Η Ευρώπη και ο έξω κόσμος: Το Παγκόσμιο Ευρωπαϊκό Σύστημα (1815-1914).	2
	Το Σύστημα Ασφαλείας των Μεγάλων Δυνάμεων και οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι.	2
	Η «Ενωμένη Ευρώπη».	2

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

Στην Α΄ Λυκείου οι μαθητές/-τριες αποκτούν γνώσεις για τις μορφές κρατικής οργάνωσης, τους θεσμούς, τη διοίκηση, καθώς και το περιεχόμενο διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων από την Αρχαιότητα έως τη Σύγχρονη Εποχή.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΠΣ της Α΄ Λυκείου επικεντρώνεται στις ακόλουθες Θεματικές Ενότητες:

- Ο χώρος, ο χρόνος και οι ιστορικές έννοιες
- Θεσμοί και κρατική οργάνωση στην αρχαιότητα
- Θεσμοί και κρατική οργάνωση στο Βυζάντιο. Βυζάντιο – Μέσοι χρόνοι
- Θεσμοί και κρατική οργάνωση στους νεότερους χρόνους
- Ιδεολογικά ρεύματα

Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας

Θεωρήθηκε σκόπιμο για την κατανόηση των γενικών αρχών των Προγραμμάτων Σπουδών, αλλά και για τις δυνατότητες εφαρμογής των μεθόδων διδασκαλίας και αξιολόγησης που προτείνονται να συσταθούν τρία ενδεικτικά σενάρια διδασκαλίας. Πρόκειται για στρατηγικές διδασκαλίες που προέκυψαν από τους διδακτικούς στόχους και τις δραστηριότητες που προτείνονται στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών. Οπωσδήποτε, δεν ακολουθούν επακριβώς, ούτε εξαντλούν τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Άλλωστε, δεν ήταν αυτός ο σκοπός των συντακτών/-τριών των Προγραμμάτων Σπουδών. Οι διδακτικές δραστηριότητες που παρατίθενται σε κάθε διδακτική ενότητα του ΠΣ αποτελούν εναλλακτικές προτάσεις για την εμπέδωση των διδακτικών στόχων. Επαφίεται στην κρίση κάθε διδάσκοντος/-ουσας ξεχωριστά ο τρόπος που θα τις διαχειριστεί και θα εντάξει πιθανόν κάποιες, ή θα αποτελέσουν έναυσμα κάποιες από αυτές για να αναζητήσει άλλες δικές του/της για τον σχεδιασμό της διδακτικής του/της στρατηγικής.

Κάθε σενάριο διδασκαλίας αποτελεί μια συγκεκριμένη διδακτική πρόταση, η οποία σχεδιάζεται από τον/την εκπαιδευτικό, για να εφαρμοστεί στην τάξη του/της. Γι' αυτό, λαμβάνονται πάντοτε υπόψη η υφή του γνωστικού αντικειμένου, οι υποδομές που έχει στη διάθεσή του/της, η διδακτική του/της εμπειρία, αλλά κυρίως το μαθητικό δυναμικό στο οποίο απευθύνεται. Άλλωστε, αυτό που μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματικό για ένα τμήμα, σε ένα άλλο τμήμα μπορεί να μην έχει τα ίδια μαθησιακά αποτελέσματα.

Γι' αυτό, το σενάριο διδασκαλίας πρέπει να διέπεται από ευελιξία και ο/η διδάσκων/-ουσα να είναι σε θέση να το προσαρμόζει ακόμη και κατά τη διάρκεια της διδακτικής πράξης. Άλλωστε, είναι πρωταρχικά σχέδιο μαθησιακής διαδικασίας. Με αυτό το πνεύμα σχεδιάστηκαν και τα ακόλουθα διδακτικά παραδείγματα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μπορούν ή πρέπει να εφαρμοστούν από όλους/-ες και σε όλα τα τμήματα. Εξάλλου, είναι γραμμένα με βάση μόνο το Πρόγραμμα Σπουδών και όχι το σχολικό βιβλίο το οποίο αναμένουμε με μεγάλο ενδιαφέρον όλοι. Με την έκδοσή του θα πρέπει να αναπροσαρμοστούν, προκειμένου να υπηρετήσουν τη δική του λογική και να συμφωνούν απόλυτα με το περιεχόμενό του.

1ο Σενάριο

Θέμα: Η Αθηναϊκή Δημοκρατία των κλασικών χρόνων. Η εγκαθίδρυση και η εξέλιξη της δημοκρατίας: οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη και οι περαιτέρω δημοκρατικές ρυθμίσεις από το 487 έως το 452 π.Χ.

Διάρκεια: 2 διδακτικές ώρες.

Για την ανάπτυξη του σεναρίου ασφαλώς θα λάβουμε υπόψη μας τον χρόνο που προτείνεται από το αναλυτικό πρόγραμμα· η διαχείρισή του, ωστόσο, εξαρτάται τόσο από το υλικό που θα χρησιμοποιήσουμε όσο και από τις μεθόδους που θα ακολουθήσουμε για την επεξεργασία της ενότητας, επίσης από το επίπεδο της τάξης στην οποία θα το εφαρμόσουμε. Κάτι τέτοιο, όμως, θα αποφασιστεί από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Ως προέκταση του παρόντος σεναρίου, με στόχο τον αναστοχασμό, τη βιωματική πρόσληψη και την εμπέδωση του διδακτικού αντικειμένου, προτείνεται μια επιπλέον δράση διάρκειας μίας διδακτικής ώρας, η οποία μπορεί να υλοποιηθεί στο πλαίσιο σχετικού πολιτιστικού προγράμματος ή να λάβει χώρα κατά τη διάρκεια εξωδιδακτικής δράσης (ανάπτυξη μιμικού δρωμένου σε ενδοσχολική εκδήλωση, εκπαιδευτική επίσκεψη κ.ο.κ.). Επίσης, ο/η διδάσκων/-ουσα θα μπορούσε να αξιοποιήσει διδακτικά αυτήν ως αφόρμηση για τη διδασκαλία της επόμενης διδακτικής ενότητας που αφορά τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών: της Εκκλησίας του Δήμου, της Βουλής των 500 και της Ηλιαίας.

► Διδακτικοί στόχοι

Οι στόχοι, όπως προτείνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών, είναι οι ακόλουθοι:

Οι μαθητές/-τριες θα πρέπει να είναι σε θέση:

- Να τοποθετούν και να αναλύουν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Κλεισθένη σε πλαίσιο μακροϊστορίας (μακρά διαδικασία διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος) και μικροϊστορίας (κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις του τέλους του 6^{ου} αι. π.Χ.).
- Να αναγνωρίζουν τη σημασία της μεταρρύθμισης του Κλεισθένη για την ανατροπή των δομών της αριστοκρατικής πόλης και την εγκαθίδρυση καθεστώτος πολιτικής ισονομίας.
- Να αναγνωρίζουν τη σημασία της ίδρυσης νέων πολιτικών οργάνων ευρείας συμμετοχής των πολιτών: της *Βουλής των Πεντακοσίων* και της *Ηλιαίας*.
- Να αντιλαμβάνονται την έννοια της *αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας*, ως άσκησης *άμεσης* εξουσίας-κυριαρχίας από τον *δήμο*, το σύνολο των ενήλικων ανδρών που κατάγονταν από την πόλη, ανεξαρτήτως εισοδηματικών και ιδιοκτησιακών κριτηρίων.
- Να κατανοούν και να αναλύουν τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες, οι οποίες, κατά τον 5^ο αι. π.Χ., επιτάχυναν τους ρυθμούς εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος, με έμφαση:
 - στη συμβολή των *θητών*, ως *ερετών*, κατά τη διάρκεια των Περσικών Πολέμων και της Αθηναϊκής Συμμαχίας-Ηγεμονίας,
 - στη σημασία του ναυτικού προγράμματος του Θεμιστοκλή (483-479 π.Χ.) για την προαγωγή δημοκρατικών λειτουργιών και την διαμόρφωση δημοκρατικών αντιλήψεων.
- Να αντιλαμβάνονται και να αναλύουν τις συνιστώσες της περαιτέρω διαδικασίας εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος κατά τη διάρκεια της περιόδου 462-452 π.Χ. και, ειδικότερα, τα αίτια της αποκορύφωσής της, όπως αυτή πραγματοποιήθηκε με τον Εφιάλτη και κατά τους χρόνους που δεσπόζει ο Περικλής στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή.

Επισήμανση: Οι διδακτικοί στόχοι που προτείνονται από το ΠΣ θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, α) γνωστικούς και β) αξιολογικούς, και να συνοψιστούν ως εξής:

- Οι μαθητές/-τριες να κατανοούν και να αναλύουν:
 - το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Κλεισθένη,
 - τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες, οι οποίες, κατά τον 5^ο αι. π.Χ., επιτάχυναν τους ρυθμούς εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος,
 - τις συνιστώσες της περαιτέρω διαδικασίας εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος κατά τη διάρκεια της περιόδου 462-452 π.Χ.
- Να αναγνωρίζουν τη σημασία:
 - των μεταρρυθμίσεων/πολιτικών αλλαγών και της ίδρυσης νέων πολιτικών οργάνων ευρείας συμμετοχής των πολιτών (της *Βουλής των Πεντακοσίων* και της *Ηλιαίας*), καθώς και
 - της άσκησης άμεσης εξουσίας για τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος.

Επίσης, θα μπορούσαν να προστεθούν και άλλοι στόχοι, που σχετίζονται περισσότερο με τον συναισθηματικό και ψυχοκινητικό τομέα:

- Η συμμετοχή και ανάπτυξη συνεργατικού πνεύματος σε επίπεδο ομάδας, αλλά και σε επίπεδο σχολικής τάξης.
- Η ενθάρρυνση της ανακαλυπτικής-διερευνητικής μάθησης.
- Η κινητοποίηση της φαντασίας και της δημιουργικότητας.

► Οργάνωση τάξης

Η τάξη αρχικά λειτουργεί μετωπικά και στη συνέχεια ομαδοσυνεργατικά χωρισμένη σε ομάδες των 3-4 ατόμων. Με τη μηχανή του χρόνου, την οποία οδηγεί ο/η διδάσκων/-ουσα, οι μαθητές/-τριες ταξιδεύουν στο παρελθόν και καλούνται να υλοποιήσουν συγκεκριμένες αποστολές εξερεύνησης της ζωής των ανθρώπων. Υπάρχει κοινό φύλλο εργασίας, όπου καταγράφεται η σκοπός της κοινής αποστολής, αλλά και φύλλο εργασίας της κάθε ομάδας, όπου περιγράφεται η ειδική αποστολή της και υποδεικνύονται τα μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει για την ολοκλήρωσή της.

► Οργάνωση διδασκαλίας

Η οργάνωση του μαθήματος στηρίζεται σε σύνθεση περισσότερων διδακτικών μεθόδων. Συγκεκριμένα, κατά την έναρξη της πρώτης διδακτικής ώρας (φάση αφόρμησης) εφαρμόζεται κατ' εναλλαγή μετωπική διδασκαλία και σύντομος διάλογος φθίνουσας καθοδήγησης με στόχο την ανάσυρση προϋπάρχουσας γνώσης εκ μέρους των μαθητών/-τριών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται ψηφιακό υλικό (video) σύντομης διάρκειας, κατά τη διάρκεια του οποίου συμπληρώνονται από τους/τις μαθητές/-τριες προσχεδιασμένα από τον/την εκπαιδευτικό φύλλα εργασίας. Βάσει της αποκτημένης γνώσης, αναπτύσσεται διάλογος εμπέδωσης-αναστοχασμού.

Η δεύτερη διδακτική ώρα πραγματοποιείται πλήρως μέσω αρχών ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας. Στο πλαίσιο αυτής επιδιώκεται η πολυεπίπεδη διάδραση και συνέργεια μεταξύ: α) των μαθητών/-τριών εντός των ομάδων, β) των ομάδων μεταξύ τους, γ) των ομάδων/μαθητών/-τριών και του/της διδάσκοντα/-ουσας. Η ανάπτυξη του αντικειμένου γίνεται μέσω συνδυαστικής αξιοποίησης του σχολικού εγχειριδίου και πολλαπλών πρωτογενών πηγών. Ως στοιχείο βιωματικής πρόσληψης και εμπέδωσης της νέας γνώσης, αλλά και αναστοχαστικής διαδικασίας, αναπτύσσεται, στο τέλος του μαθήματος, παιχνίδι ρόλων.

Μέσω των ανωτέρω δραστηριοτήτων δημιουργείται το υπόβαθρο για την περαιτέρω αξιοποίηση του υλικού σε πολιτιστικές δράσεις ή για μεταφορά της μαθησιακής διαδικασίας σε περιβάλλοντα εκτός της σχολικής τάξης (π.χ. επίσκεψη στον χώρο της αρχαίας Αγοράς).

Μέθοδος: Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, διερευνητική μάθηση, αξιοποίηση σχολικού εγχειριδίου και πολλαπλών πρωτογενών πηγών, διεξαγωγή διαλόγου με την μέθοδο της φθίνουσας καθοδήγησης, χρήση Τεχνολογίας Πληροφορικής Επικοινωνιών (ΤΠΕ), παιχνίδι ρόλων.

Διδακτικά – Εποπτικά μέσα: Πίνακας, φύλλα εργασίας, Η/Υ, βιντεοπροβολέας.

► Πορεία Διδασκαλίας - Φάσεις

1η διδακτική ώρα

Επιμέρους στόχοι

Η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα μας δίνει την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τον σταδιακό εκδημοκρατισμό της πόλης-κράτους της Αθήνας από την εμφάνιση των πρώτων δημοκρατικών θεσμών έως την ολοκλήρωση της αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά και να αντιληφθούμε τη σημασία της συμμετοχής των πολιτών στα όργανα άσκησης της εξουσίας, τον βαθμό αντιπροσώπευσής τους, δηλαδή, στη διαχείριση της εξουσίας και στη λήψη των αποφάσεων.

Αφόρμηση/Σύνδεση

- Ο/Η εκπαιδευτικός, αρχικά, επιδιώκει να εγείρει την υπάρχουσα γνώση των μαθητών/-τριών από τις προηγούμενες Θεματικές Ενότητες μέσω συνδυασμού στρατηγικών: αρχικά, μέσω της σύντομης εισαγωγής, την οποία επιχειρεί σε μετωπική διδασκαλία, γύρω από το αντικείμενο και τους στόχους του συγκεκριμένου μαθήματος, στη συνέχεια μέσω της υποβολής σύντομων ερωτήσεων αναστοχασμού και, συνακόλουθα, της ανάπτυξης διαλόγου μεταξύ των μαθητών/-τριών.
- Μέσω στρατηγικών καθοδηγούμενης αυτενέργειας, οι μαθητές/-τριες επιχειρούν σύντομη επισκόπηση των πολιτικών-πολιτειακών εξελίξεων στην Αθήνα μεταξύ του 7ου-5ου αι. π.Χ., βάσει των οποίων πραγματώνεται η σταδιακή εξέλιξη του πολιτεύματος από τα στάδια της *αριστοκρατίας*, *ολιγαρχίας*, *τιμοκρατίας*, *τυραννίδας*, *ισονομίας*.
- Ο/Η εκπαιδευτικός δημιουργεί πίνακα εργασίας με τίτλο «*Η πορεία προς την δημοκρατία*», είτε χωρίζοντας τον πίνακα σε 5 στήλες, είτε δημιουργώντας ψηφιακό αρχείο κειμένου 5 στηλών στον υπολογιστή με αντίστοιχους τίτλους στηλών: *αριστοκρατία*, *ολιγαρχία*, *τιμοκρατία*, *τυραννίδα*, *ισονομία*.
- Οι μαθητές/-τριες, με καταιγισμό ιδεών, αναζητούν, βάσει των γνώσεών τους από την προηγούμενη ενότητα, και κατονομάζουν τα βασικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων πολιτευμάτων. Ιδιαίτερα επισημαίνουν τις αδυναμίες τους, οι οποίες οδήγησαν στη σταδιακή εγκατάλειψή τους και στη μετάβαση προς νέο πολιτειακό καθεστώς. Έτσι, σταδιακά αναπτύσσεται διάλογος σχετικά με το επόμενο πολίτευμα, τη *δημοκρατία*.

Διδακτική Επεξεργασία

1. Παρουσίαση και περιγραφή της κοινής αποστολής των μαθητών/-τριών:

Ο/Η διδάσκων/-ουσα θέτει το βασικό ερώτημα που θα απασχολήσει το σύνολο των μαθητών/-τριών και των ομάδων εργασίας ως ακολούθως:

Πώς αναπτύχθηκε η Αθηναϊκή Δημοκρατία των κλασικών χρόνων και ποια η σημασία της για την εξέλιξη του ανθρωπίνου πολιτισμού;

2. Φύλλο εργασίας: Στη συνέχεια μοιράζεται σε όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες κοινό φύλλο εργασίας. Μέσω αυτού μπορούν, σε αυτήν τη φάση, να έχουν τη συνολική εποπτεία της δράσης και είναι σε θέση να παρακολουθήσουν ή να καταγράψουν, επίσης, τα πορίσματα των λοιπών ομάδων.

Το φύλλο εργασίας περιλαμβάνει τη διαδικασία ολόκληρης της «αποστολής» της τάξης, η οποία θα διαρκέσει ένα διδακτικό δίωρο. Οι μαθητές/-τριες το συμπληρώνουν τμηματικά σε όλες τις επιμέρους φάσεις της δραστηριότητας.

3. Καθορισμός χωροχρονικού πλαισίου:

Αρχαία Αθήνα-Κλασική Εποχή: Από το 508/7 – 451 π.Χ.

Πραγματοποιείται από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα σύντομη απαρίθμηση των βασικών σταθμών στην εξέλιξη του αθηναϊκού πολιτεύματος κατά τη διάρκεια της κλασικής αρχαιότητας:

Μεταρρυθμίσεις Κλεισθένη (508/7 π.Χ.)

Περσικοί Πόλεμοι (490-479 π.Χ.)

Ίδρυση της δηλιακής-αθηναϊκής ναυτικής συμμαχίας (478/7 π.Χ.)

Μεταρρυθμίσεις Εφιάλτη (462 π.Χ.)

Νόμος του Περικλή (451 π.Χ.)

4. Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη: Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει συνοπτικά τα βασικά σημεία των μεταρρυθμίσεων και επισημαίνει τη σημασία τους ως μέσων περιορισμού της σημασίας που είχαν για τον πολιτικό βίο οι οικογενειακοί δεσμοί και περιορισμού της επιρροής που ασκούσαν τα κατά τόπους αριστοκρατικά γένη.

5. Παρακολούθηση βίντεο: Στη συνέχεια, οι μαθητές/-τριες παρακολουθούν βίντεο μικρής διάρκειας (3,18 λεπτών) με τίτλο «Φυλές της Αθήνας - Αθηναϊκή Δημοκρατία» από την ηλεκτρονική διεύθυνση www.youtube.com/watch?v=34MIOHrRa5M. Κατά τη διάρκεια της προβολής απαντούν τις ανάλογες ερωτήσεις του φύλλου εργασίας.

6. Παρουσίαση δεδομένων – Ανάπτυξη διαλόγου: Οι μαθητές/-τριες χωρίζονται σε ομάδες και συσκέπτονται διασταυρώνοντας τις απαντήσεις που έδωσαν στα ερωτήματα του φύλλου εργασίας. Στη συνέχεια αναπτύσσουν διάλογο σχετικά με το «τεχνητό φυλετικό σύστημα» του Κλεισθένη. Ο/Η εκπαιδευτικός συντονίζει τον διάλογο των μαθητών/-τριών και έμμεσα παρέχει κατευθύνσεις, ώστε σταδιακά αυτοί/-ές να μεταβούν από την κατατετηγημένη γνώση σε ολική-σφαιρική αντίληψη των γεγονότων. Ιδιαίτερα, οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να αναγνωρίσουν τη σημασία που είχε η διεύρυνση της συμμετοχής των πολιτών στα πολιτικά όργανα: *Εκκλησία του Δήμου, 50 Πρυτάνεις, Βουλή των 500, Ηλιαία.*

7. Αναστοχασμός: Η διδακτική ώρα ολοκληρώνεται με σύντομη (επιγραμματική) επανάληψη των στόχων, των πεπραγμένων και των αποτελεσμάτων του μαθήματος από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα. Ως προετοιμασία για την επόμενη διδακτική ώρα, ανατίθεται στους/στις proof 24-0551 η μελέτη του αντίστοιχου κεφαλαίου από το σχολικό βιβλίο με τη βοήθεια του πίνακα εργασίας «Η πορεία προς τη δημοκρατία» και του συμπληρωμένου 1ου φύλλου εργασίας.

2η διδακτική ώρα

Αφόρμηση/Σύνδεση

Σύντομη συζήτηση για τη σημασία των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη ως προϋπόθεσης για την περαιτέρω ανάπτυξη της αθηναϊκής δημοκρατίας έως και την πλέον ολοκληρωμένη της μορφή κατά τους περίκλειους χρόνους.

Διδακτική Επεξεργασία

1. Άσκηση προσομοίωσης - ρόλων: Οι μαθητές/-τριες χωρίζονται σε ομάδες των 4-5 ατόμων. Η κάθε ομάδα υιοθετεί τον ρόλο μίας κοινωνικής τάξης της κλεισθένειας Αθήνας και αναλαμβάνει να παρουσιάσει τις συνέπειες των μεταρρυθμίσεων στη δική της ζωή. Οι μαθητές/-τριες επιλέγουν τον ρόλο που θα αναλάβουν τυχαία. Ο/Η καθηγητής/-τρια έχει 6 φακέλους (όσες και οι ομάδες) με αντίστοιχα φύλλα εργασίας. Οι φάκελοι αντιστοιχούν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες της αρχαίας Αθήνας και τα φύλλα εργασίας που εμπεριέχουν περιλαμβάνουν τρία ερωτήματα, τα οποία απευθύνονται κατά περίπτωση σε καθεμία εκ των ομάδων. Το 1^ο και το 2^ο ερώτημα προβλέπεται να απαντηθούν κατά την τρέχουσα ώρα διδασκαλίας. Το 3^ο ερώτημα είναι προαιρετικό και η επεξεργασία του εξαρτάται από τον προγραμματισμό εκ μέρους του/της διδάσκοντα/-ουσας. Τα ερωτήματα είναι κοινά και για τις έξι ακόλουθες κοινωνικές ομάδες:

Ομάδα 1: Πεντακοσιομέδιμνοι

Ομάδα 2: Τριακοσιομέδιμνοι

Ομάδα 3: Διακοσιομέδιμνοι - Ζευγίτες

Ομάδα 4: Θήτες

2. Ανάπτυξη διαλόγου: Οι μαθητές/-τριες, βάσει του ρόλου που τους έχει ανατεθεί, καλούνται να απαντήσουν στο 1ο ερώτημα της αποστολής που ανατέθηκε στην ομάδα τους. Το ερώτημα είναι διατυπωμένο ως εξής: «*Ζείτε στην αρχαία Αθήνα και ανήκετε στην κοινωνική τάξη που δηλώνεται στην αρχή της σελίδας. Τι αλλαγές φέρνουν στη ζωή σας οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη;*». Οι ομάδες αναπτύσσουν διάλογο σχετικά με τη μετασχηματιστική δύναμη των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη στον πολιτικό βίο και στον δικό τους καθημερινό βίο. Καταβάλουν προσπάθεια, ώστε οι απόψεις τους να είναι αντιπροσωπευτικές της κοινωνικής τάξης την οποία εκπροσωπούν.

3. Συγκριτική μελέτη - Επεξεργασία πρωτογενών πηγών: Βάσει των έως τώρα γνώσεων που έχουν αποκομίσει οι μαθητές/-τριες από το σχολικό βιβλίο και το ψηφιακό υλικό, αναλαμβάνουν να εμβαθύνουν στο θέμα της εξέλιξης του αθηναϊκού πολιτεύματος κατά το α' ήμισυ του 5ου αι. π.Χ., εκπονώντας άσκηση ερμηνείας πρωτογενών πηγών. Ο/Η διδάσκων/-ουσα, σε πλαίσιο εξατομικευμένης διδασκαλίας, αναθέτει στον/στη μαθητή/-τρια κάθε ομάδας την επεξεργασία μίας έως και τριών πηγών σε διαβαθμισμένη κλίμακα δυσκολίας. Αρχικά στο πλαίσιο των ομάδων, οι μαθητές/-τριες συζητούν τα συμπεράσματά τους σχετικά με τα στάδια εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος και, στη συνέχεια, τα εκθέτουν συλλογικά (ανά ομάδα) στην τάξη. Για την εκπόνηση της άσκησης δίδονται στους/στις μαθητές/-τριες οι εξής πηγές:

Πηγή 1

Κατόπιν των μεταβολών αυτών (εννοεί τις μεταρρυθμίσεις Κλεισθένη) το πολίτευμα έγινε περισσότερο δημοκρατικό απ' ό,τι ήταν στην εποχή του Σόλωνα. Γιατί η τυραννία (των Πεισιστρατιδών) που προηγήθηκε είχε θέσει σε αχρηστία τους νόμους του Σόλωνα και ο Κλεισθένης θέλοντας να κατακτήσει το πλήθος θέσπισε νέους, μεταξύ των οποίων και ο νόμος του οστρακισμού. Έπειτα εξέλεξαν τους στρατηγούς κατά φυλές, έναν από κάθε φυλή, ενώ αρχηγός όλου του στρατεύματος ήταν ο πολέμαρχος. Έντεκα χρόνια αργότερα, όταν οι Αθη-

ναίοι κέρδισαν τη μάχη του Μαραθώνα, επί άρχοντος Φαινίππου, αφού πέρασαν δύο χρόνια από τη νίκη, τότε για πρώτη φορά έθεσαν σε εφαρμογή το νόμο περί οστρακισμού, τον οποίον είχαν θεσπίσει από δυσπιστία προς τους ισχυρούς. Ο πρώτος που τιμωρήθηκε από τους συγγενείς του με οστρακισμό ήταν ο Ίππαρχος, ο γιος του Χάρμου, από το δήμο Κολλυτό. Γι' αυτόν, εξάλλου, θέσπισε κυρίως τον νόμο ο Κλεισθένης, επειδή ήθελε να τον διώξει από την Αθήνα. Γιατί οι Αθηναίοι εφαρμόζοντας τη συνηθισμένη επιείκεια της δημοκρατίας, επέτρεπαν να διαμένουν στην πόλη οι φίλοι των τυράννων, εάν δεν αναμειγνύονταν σε πολιτικές ταραχές.

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 22,1-4

Πηγή 2

Σιγά, σιγά (ο Θεμιστοκλής) κατέβασε την πόλη (ενν. την Αθήνα) προς τη θάλασσα, επειδή με το πεζικό της ούτε εναντίον των γειτόνων της δεν ήταν ικανό να πολεμήσει, ενώ με τη ναυτική της δύναμη και τους βαρβάρους θα μπορούσε να πολεμήσει και την ηγεμονία της Ελλάδος να αναλάβει. Αντί μονίμων, λοιπόν, οπλιτών τους έκαμε (τους Αθηναίους) ναύτες και θαλασσινούς, όπως λέει ο Πλάτωνας, και έδωσε αφορμή να τον διαβάλλουν, κατηγορώντας τον ότι ο Θεμιστοκλής αφήρεσε το δόρυ και την ασπίδα από τους πολίτες και κατάντησε τον λαό να ασκεί αποκλειστικά ναυτικά καθήκοντα. Και εάν, επειδή έκανε αυτά, έβλαψε ή όχι την ακρίβεια και την καθαρότητα του αττικού πολιτεύματος, τούτο ας μείνει ανοιχτό ζήτημα για περαιτέρω φιλοσοφική εξέταση. Ότι όμως τότε η σωτηρία της Ελλάδος υπήρξε η θάλασσα και ότι οι τριήρεις εκείνες ανέστησαν την πόλη των Αθηναίων και ο ίδιος ο Ξέρξης το επιβεβαίωσε, καθώς, παρόλο που το πεζικό του έμεινε ανέπαφο, μετά την ήττα των πλοίων του εγκατέλειψε την Ελλάδα, επειδή δεν ήταν πλέον σε κατάσταση να πολεμήσει.

Πλούταρχος, Θεμιστοκλής, 4

Πηγή 3

Στην Αθήνα θεωρείται δίκαιο οι φτωχοί και ο λαός να έχουν περισσότερη εξουσία από τους ευπατρίδες και τους πλουσίους, και τούτο επειδή ο λαός είναι εκείνος που επανδρώνει τον στόλο και εξασφαλίζει στην πολιτεία τη δύναμή της. Οι κυβερνήτες, οι κελουστές, οι πεντηκόνταρχοι, οι αξιωματικοί της πλήρης καθώς και οι ναυπηγοί είναι εκείνοι που δίνουν στην πολιτεία την δύναμή της πολύ περισσότερο από τους οπλίτες, τους ευπατρίδες και τους αξιόλογους πολίτες. Αφού, λοιπόν, έτσι έχουν τα πράγματα, δίκαιο είναι να μπορούν, όλοι, να παίρνουν ένα λειτούργημα είτε με κλήρο είτε με εκλογή, και να μπορεί, όποιος από τους πολίτες θέλει, να πάρει τον λόγο στην εκκλησία του δήμου. Έπειτα υπάρχουν λειτουργήματα που εξασφαλίζουν τη σωτηρία όλου του λαού, αν τα κατέχουν άξια πρόσωπα. Στα λειτουργήματα αυτά δεν ζητεί συμμετοχή ο λαός ούτε νομίζουν ότι πρέπει να μεταχειρίζονται τον κλήρο για το λειτούργημα των στρατηγών ή των αρχηγών του ιππικού. Γι' αυτό ο λαός ξέρει ότι θα ωφεληθεί περισσότερο αν δεν κατέχει αυτός τα αξιώματα αυτά αλλά τα κατέχουν οι αξιότεροι. Όσα λειτουργήματα, όμως, έχουν μισθό ή σημαίνουν κάποια ιδιωτική ωφέλεια, αυτά ο λαός επιδιώκει να τα έχει. Εκείνο με το οποίο απορούν μερικοί, ότι παντού πια προτιμούν να εμπιστευτούν την εξουσία στους κατωτέρους, τους φτωχούς και τους ανθρώπους λαϊκής προελεύσεως παρά στους ευυπόληπτους, με αυτό ακριβώς είναι φανερό ότι προφυλάσσουν την δημοκρατία. Γιατί όσο οι φτωχοί, οι λαϊκής προελεύσεως και οι κατώτεροι προκόβουν και πληθαίνουν, τόσο στηρίζουν την δημοκρατία. Αν όμως προκόβουν οι πλούσιοι και οι ευυπόληπτοι, τότε οι δημοκρατικοί ενισχύουν τους αντιπάλους τους.

(Ψευδο)Ξενοφών, Αθηναίων Πολιτεία, 1, 2-4

Πηγή 4

Για δεκαεπτά ολόκληρα χρόνια, μετά τους Περσικούς πολέμους, η πολιτεία παρέμενε υπό τη διοίκηση των Αρεοπαγιτών, η οποία ωστόσο άρχισε διαρκώς να φθίνει. Καθώς αυξανόταν, λοιπόν, η ισχύς του πλήθους, έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης, ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδα, ο οποίος και αδιάφθορος θεωρούνταν και φιλόπατρις, και τα έβαλε με τη Βουλή του Αρείου Πάγου. Αρχικά, απομάκρυνε αρκετούς από τους Αρεοπαγιτές, κινώντας εναντίον τους δίκες σχετικές με τον τρόπο διοίκησης που ασκούσαν. Κατόπιν, επί άρχοντος Κόνωνος, αφαίρεσε από τη Βουλή (του Αρείου Πάγου) όλες τις πρόσθετες εξουσίες, μέσω των

οποίων εφρουρείτο το πολίτευμα, και απένειμε άλλες στη Βουλή των Πεντακοσίων, άλλες στο λαό και άλλες στα δικαστήρια.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 25, 1-2

Πηγή 5

Οι Αθηναίοι ασκούσαν την εξουσία χωρίς να δίνουν στους νόμους τόση σημασία, όση έδιναν πρωτίτερα, και δεν τροποποίησαν τον τρόπο εκλογής των αρχόντων. Στο μεταξύ πέντε χρόνια ύστερα από τον θάνατο του Εφιάλτη αποφάσισαν να προέρχονται και από τους ζευγίτες οι υποψήφιοι που επρόκειτο να κληρωθούν στο αξίωμα των εννέα αρχόντων. Πρώτος άρχοντας από την τάξη των ζευγιτών ήταν ο Μνησιθειδής. Οι προγενέστεροί του άρχοντες προέρχονταν όλοι από την τάξη των ιππέων και των πεντακοσιομεδίων· οι ζευγίτες καταλάμβαναν μέτρια αξιώματα, εφόσον τουλάχιστον δεν παραβλέπονταν οι διατάξεις των νόμων. Τέσσερα χρόνια αργότερα, επί άρχοντος Λυσικράτους, επανασυστήθηκε το σώμα των τριάντα δικαστών που ορίζονταν κατά δήμους. Και το τρίτο έτος έπειτα από αυτό, επί άρχοντος Αντιδότου, λόγω της αυξήσεως του αριθμού των πολιτών, μετά από πρόταση του Περικλή, αποφάσισαν να μην παραχωρούνται πολιτικά δικαιώματα, παρά μόνο σε όποιον είχε και τους δυο γονείς του αστούς.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 26, 2-4

Πηγή 6

Έχουμε δηλαδή πολίτευμα, το οποίο δεν αντιγράφει τους νόμους άλλων, μάλλον δε εμείς οι ίδιοι είμαστε υπόδειγμα σε μερικούς παρά μιμούμαστε άλλους. Και ονομάζεται μεν δημοκρατία, γιατί η διοίκηση είναι στα χέρια των πολλών και όχι των ολίγων. Όλοι έχουν τα ίδια δικαιώματα έναντι δε των νόμων στις ιδιωτικές τους διαφορές, ενώ ως προς την θέση τους στον δημόσιο βίο κάθε ένας, ανάλογα με την επίδοση σε κάποιο τομέα, προτιμάται για ένα από τα δημόσια αξιώματα, και όχι από την πολιτική του παράταξη όσο από την αρετή του, ούτε εξαιτίας της φτώχειας, ενώ έχει την ικανότητα να παράσχει κάποια υπηρεσία στην πατρίδα του, εμποδίζεται από το γεγονός ότι είναι άγνωστος.

Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2, 37.1

Πηγή 7

Για την πόλη δεν υπάρχει τίποτε απεχθέστερο από τον δυνάστη· το πρώτιστο: εκεί οι νόμοι δεν ισχύουν για όλους· την εξουσία την ασκεί μονάχα ένας και αυτός κρατάει στα χέρια του τον νόμο· αυτό και μόνο αναιρεί την ισότητα. Όταν όμως υπάρχουν νόμοι γραπτοί, το δίκαιο ισχύει εξίσου και για τον ταπεινό και για τον πλούσιο και μπορεί ο ανίσχυρος, όταν δέχεται επιθέσεις, να απαντά στον ισχυρό στον ίδιο τόνο, και φτάνει να νικά ο μικρός τον ισχυρό, αν έχει δίκιο. Και η πεμππουσία της ελευθερίας, εκείνο το «ποιος έχει να προτείνει κάτι καλό για την πόλη; να έρθει να το καταθέσει εδώ, ενώπιον όλων. Όποιος προσφέρεται δοξάζεται, όποιος δεν θέλει σιωπά. Για την πόλη νοείται ισότητα ανώτερη απ' αυτή;

Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, στ. 431-441

Πηγή 8

Θα μπορούσε κανείς να πει ότι θα έπρεπε να μην αφήνουν τους πάντες να μιλούν στην Εκκλησία του δήμου ή να είναι μέλη της βουλής αλλά μόνο τους ικανότερους και τους αξιότερους. Αλλά και σ' αυτό ενεργούν άριστα αφήνοντας και τους ανάξιους να αγορεύουν, γιατί αν μόνο οι έντιμοι πολίτες μιλούσαν και έπαιρναν αποφάσεις, τούτο θα ήταν ευνοϊκό για τους ανθρώπους της δικής τους τάξης αλλά ασύμφορο για τον λαό.

Ενώ όπως έχουν τώρα τα πράγματα, όποιος θέλει σηκώνεται και μιλάει και, άνθρωπος του λαού, βρίσκει τι είναι συμφέρον για τον εαυτό του και τους ομοίους του. Αλλά θα πει κανείς: πώς ένας τέτοιος άνθρωπος θα μπορούσε να ξέρει τι είναι συμφέρον για τον εαυτό του και για τον λαό; Ξέρουν όμως οι Αθηναίοι ότι η αμάθειά του και η χαμηλή του καταγωγή αλλά και η καλή του πρόθεση είναι επωφελέστερη από την αρετή, την γνώση αλλά και την κακή πρόθεση του χρηστού πολίτη.

(Ψευδο)Ξενοφών, Αθηναίων Πολιτεία, 1, 6-7

Πηγή 9

Στην Αθήνα η κακοτροπία των δούλων και των μετοίκων είναι μεγάλη και δεν επιτρέπεται ούτε να δείρεις τον δούλο ούτε αυτός παραμερίζει για να περάσεις. Θα σου πω για ποιον λόγο υπάρχει, εκεί, αυτή η κατάσταση. Αν ο νόμος επέτρεπε στον ελεύθερο να δείρει τον δούλο ή τον μέτοικο ή τον απελεύθερο, συχνά θα έδερναν έναν Αθηναίο πολίτη νομίζοντας πως είναι δούλος, γιατί το ντύσιμο των ανθρώπων του λαού δεν είναι σε τίποτε καλύτερο από το ντύσιμο των δούλων και των μετοίκων, ούτε το παρουσιαστικό τους. Και αν κανείς απορησει για αυτό, ότι αφήνουν εκεί τους δούλους να ζουν πλούσια και μερικούς μάλιστα πολυτελέστατα, και σ' αυτό θα βρει ότι οι Αθηναίοι ενεργούν με γνώση. Γιατί όπου υπάρχει ναυτική δύναμη, πρέπει οι δούλοι να δουλεύουν για μισθό, ώστε να έχει ο ιδιοκτήτης τους κέρδος από τα όσα παίρνουν. Γι' αυτό και πρέπει κανείς να τους αφήνει περιθώρια ελευθερίας. Όπου, λοιπόν, υπάρχουν πλούσιοι δούλοι, ο δούλος μου δεν έχει ανάγκη να σε φοβάται. Στην Λακεδαίμονα ο δούλος μου σε φοβάται, ενώ αν ο δικός σου δούλος με φοβάται (στην Αθήνα), θα δαπανήσει και τα χρήματά του, για να σώσει τον εαυτό του. Γι' αυτό, λοιπόν, δώσαμε την ελευθερία του λόγου στους δούλους όπως και στους ελευθέρους καθώς και στους μετοίκους όπως και στους πολίτες, επειδή η πολιτεία χρειάζεται μετοίκους για τα πολλά επαγγέλματα και για το ναυτικό. Γι' αυτό λοιπόν ήταν φυσικό να δώσουμε και στους μετοίκους την ελευθερία του λόγου.

(Ψευδο)Ξενοφών, Αθηναίων Πολιτεία, 1, 10-12

4. **Δρώμενο προσομοίωσης-μμικής:** Οι ομάδες, διατηρώντας τους ρόλους που τους έχουν ανατεθεί στο πλαίσιο της προηγούμενης δράσης, αναλαμβάνουν να συμμετάσχουν σε μια συζήτηση που διεξάγεται το 451 π.Χ. στην Εκκλησία του Δήμου, με θέμα: «Απολογισμός της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη έως σήμερα». Οι μαθητές/-τριες αξιοποιούν τα δεδομένα των πηγών, προκειμένου να αποδώσουν μία ρεαλιστική εικόνα της στάσης των κοινωνικών τάξεων των μέσων του 5ου αι. π.Χ. έναντι του δημοκρατικού πολιτεύματος, αποδίδοντας τα «πιστεύω» τους σχετικά με τις θετικές πτυχές και τις αδυναμίες του. Βέβαια, επιβάλλεται να αναφερθούν και στη σημασία που είχε ο σταδιακός εκδημοκρατισμός του πολιτεύματος στον δικό τους δημόσιο και ιδιωτικό βίο.
5. **Έρευνα υλικού - Σύνθεση εργασίας:** Εάν υπάρχει δυνατότητα πραγματοποίησης του μαθήματος στο εργαστήριο πληροφορικής ή εάν η κάθε ομάδα μπορέσει να έχει έναν φορητό υπολογιστή, οι μαθητές/-τριες μπορούν να αναζητήσουν πρόσθετο υλικό στο διαδίκτυο, προκειμένου να τεκμηριώσουν τη θέση τους. Ενδεικτικά, μπορούν να αντλήσουν υλικό από τις εξής διευθύνσεις:
 - Ινστιτούτο Μείζονος Ελληνισμού (ΙΜΕ): «Κλεισθένης»: http://www.ime.gr/chronos/04/gr/politics/413poli_clis.html
 - Ινστιτούτο Μείζονος Ελληνισμού (ΙΜΕ): «Αθηναϊκό πολίτευμα»: <http://www.ime.gr/chronos/05/gr/politics/index.html>
 - Πύλη για την Ελληνική γλώσσα: «Τα πολιτεύματα»: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/pi/content.html?t=3,1768
 - Πύλη για την Ελληνική γλώσσα: «Η εποχή του Περικλή»: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/pi/content.html?t=3,1773
 - PBS Programm (National Center for History in School - University of California-L. A.): «The Greeks. Crucible of Civilisation»: <http://www.pbs.org/empires/thegreeks/htmlver/>

3η Διδακτική ώρα (προαιρετική)

Στη διάρκεια αυτής της διδακτικής ώρας θα επιχειρηθεί η δραματοποίηση της συνεδρίασης της Εκκλησίας του Δήμου, που διεξάγεται το 451 π.Χ., με θέμα: «Απολογισμός της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη έως τις μέρες μας». Θα συμμετάσχουν όλες οι ομάδες με την κοινωνική ιδιότητα που απέκτησαν στη διάρκεια της αποστολής και θα χρησιμοποιήσουν το υλικό που συνέθεσαν απαντώντας στα ερωτήματα του ομαδικού φύλλου εργασίας.

Από τις ομάδες που έχουν πάνω από τέσσερις μαθητές/-τριες, θα κληρωθούν δύο μαθητές/-τριες, οι οποίοι/-ες θα αναλάβουν τον συντονισμό της συνεδρίασης ως πρυτάνεις, συνεπικουρώντας το έργο του επιστάτη των πρυτάνεων, που θα είναι ο/η διδάσκων/-ουσα. Αυτή η νέα ομάδα των τριών ατόμων θα επωμιστεί στην ουσία το έργο της σκηνοθεσίας. Μπορεί να αξιοποιήσει θεατρικές τεχνικές, όπως:

- **Αυτοσχεδιασμός:** Η ομάδα των πρυτάνεων παρουσιάζει ως βασικό θέμα της συνεδρίασης τον απολογισμό της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος και οφείλει να καλέσει στο βήμα πολίτες από κάθε κοινωνική τάξη που θέλουν να αναπτύξουν τις απόψεις τους για τη σημασία των μεταρρυθμίσεων, τις θετικές και αρνητικές τους πτυχές. Εναλλακτικά, ορίζεται με κλήρωση ένα άτομο από κάθε ομάδα να συμμετάσχει σε μια συγκεκριμένη σκηνή της συνεδρίασης, π.χ. σε σκηνή με θέμα την έντονη διαφωνία για την εισήγηση του Περικλή να περιοριστεί ο αριθμός των Αθηναίων πολιτών μόνο σε αυτούς που έχουν αθηναϊκή καταγωγή και από τους δύο γονείς τους. Ο καθένας θα συμμετάσχει στη συζήτηση εκπροσωπώντας την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει και προσπαθώντας να εκφράσει, όσο αυτό είναι εφικτό, τις απόψεις της.
- **Δυναμική ή παγωμένη εικόνα:** Είναι μια καλή τεχνική, προκειμένου να πλησιάσουν οι μαθητές/-τριες στην ουσία ενός θέματος, μιας σημαντικής στιγμής, μιας διάθεσης, ενός συμβολισμού. Η δράση είναι «παγωμένη», γεγονός που βοηθά στην αποτύπωση μιας σημαντικής σκηνής από τη συνεδρίαση. Οι ομάδες παρουσιάζουν με τα σώματά τους μια σκηνή, μια έννοια, μια σχέση, ένα γεγονός, ένα συναίσθημα, έναν συμβολισμό, όπως προέκυψε από τις συνέπειες των μεταρρυθμίσεων στη δική τους κοινωνική κατηγορία. Κάθε ομάδα προσπαθεί να μαντέψει τι έχει παραστήσει η άλλη. Εναλλακτικά, μπορεί ο/η διδάσκων/-ουσα ή κάποιος/-α από τους/τις βοηθούς τους να αναφέρει μια μεταρρύθμιση ή ένα ιστορικό γεγονός, για παράδειγμα Άρειος Πάγος-Εφιάλτης, ναυτικό πρόγραμμα-Θεμιστοκλής, να χτυπά παλαμάκια και οι ομάδες να δημιουργούν μια «παγωμένη εικόνα», εκφράζοντας συναισθήματα που νιώθουν για τις συνέπειες των εξελίξεων αυτών στη δική τους ζωή.
- **Ανίχνευση της σκέψης:** Οι μαθητές/-τριες των υπόλοιπων ομάδων έχουν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στην «Παγωμένη εικόνα», που παρουσιάζει μια ομάδα, καθώς μπορούν να ζητήσουν από έναν/μία εκπρόσωπό της να «ξεπαγώσει» και να μιλήσει, χωρίς να βγει από τον ρόλο του/της.
- **Θέατρο της Εκκλησίας:** Μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιαδήποτε σκηνή δραματοποίησης. Κάποιοι/-ες μαθητές/-τριες αυτοσχεδιάζουν και οι άλλοι/-ες μπορούν να διακόψουν, για να παρέμβουν και να αλλάξουν τη ροή ή τα επιχειρήματα. Λένε «στοπ», σταματούν τη δράση και αλλάζουν τη ροή (είτε προτείνοντας σε όσους/-ες παίζουν, είτε παίζοντας οι ίδιοι/-ες). Στόχοι: Διερεύνηση όλων των πτυχών, των αιτιών και των πιθανών λύσεων ενός προβλήματος. Για παράδειγμα ένας ευγενής από την τάξη των πεντακοσιομεδίων, κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, συμπε-

ριφέρεται υποτιμητικά σε ένα μέλος της τάξης των θητών. Επεμβαίνουν άνθρωποι από τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις και του ασκούν κριτική, υποστηρίζοντας τη σημασία της επίδειξης σεβασμού έναντι των βασικών αρχών της δημοκρατίας.

Η δραματοποίηση μιας συνεδρίασης της Εκκλησίας του Δήμου ή της Βουλής των 500 ή μιας δίκης στο δικαστήριο της Ηλιαίας, όπως αυτή που εκτέθηκε παραπάνω, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί διδακτικά στο πλαίσιο ενός πολιτιστικού προγράμματος, ενός δρώμενου που μπορεί να παρουσιαστεί σε ενδοσχολική εκδήλωση ή ακόμη και σε μία εκπαιδευτική εκδρομή. Επίσης, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μετά την ολοκλήρωση της Θεματικής Ενότητας της πόλης-κράτους, με στόχο την επανάληψη και βιωματική εμπέδωση του αντικειμένου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας

Το 1ο φύλλο εργασίας συμπληρώνεται ατομικά από τους/τις μαθητές/-τριες. Το 2ο φύλλο εργασίας συμπληρώνεται κατά ομάδες. Στην αρχή του 2ου φύλλου εργασίας, σε θέση τίτλου, αναγράφεται ο ρόλος (κοινωνική τάξη) που ανατίθεται στη συγκεκριμένη ομάδα. Σε αυτό περιλαμβάνονται τρία ερωτήματα, κοινά για όλες τις ομάδες. Το τελευταίο είναι προαιρετικό.

Α. ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

► Αποστολή της τάξης

Με τη μηχανή του χρόνου μεταφερόμαστε στην αρχαία Αθήνα στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ., στην εποχή του Κλεισθένη, για να παρακολουθήσουμε τον σταδιακό εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος ως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. Σκοπός μας είναι να παρακολουθήσουμε τις πολιτειακές μεταρρυθμίσεις και να αντιληφθούμε τη σημασία της συμμετοχής των πολιτών στα όργανα άσκησης της εξουσίας και στη λήψη των αποφάσεων.

Για την επιτυχία της αποστολής μας, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα στοιχεία που περιέχονται στην ανάλογη ενότητα του σχολικού μας βιβλίου και να ακολουθήσουμε προσεκτικά τις οδηγίες που περιέχονται στο παρόν φύλλο εργασίας, προσπαθώντας να συμμετάσχουμε στις δραστηριότητες, ενισχύοντας την απόδοση της ομάδας μας, και να συνεισφέρουμε με τις δυνάμεις του/της ο/η καθένας/-μία στην επιτυχή υλοποίηση αυτής της συλλογικής αποστολής που αναλαμβάνει η τάξη μας.

► Βασικό ερώτημα της έρευνας

Πώς αναπτύχθηκε η αθηναϊκή δημοκρατία των κλασικών χρόνων και ποια η σημασία της για την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού;

[Το ερώτημα θα μας απασχολήσει και στις δύο επόμενες ενότητες.]

► Ατομικές Δραστηριότητες

1. Ποιοι ήταν οι βασικοί σταθμοί στην εξέλιξη του αθηναϊκού πολιτεύματος κατά τη διάρκεια της κλασικής αρχαιότητας;

[Κρατώ σύντομες σημειώσεις από την αναφορά του/της εκπαιδευτικού στο θέμα. Καταγράφω τους σταθμούς δίδοντας προσοχή στη χρονολογική σειρά]

.....

.....

2. Κατά τη διάρκεια της προβολής βίντεο με τίτλο «Φυλές της Αθήνας - Αθηναϊκή Δημοκρατία», κρατώ προσεκτικά σημειώσεις και απαντώ στις ακόλουθες ερωτήσεις:

α) Γιατί το σύστημα που προέκυψε από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη ονομάζεται «τεχνητό φυλετικό σύστημα»;

.....

.....

β) Γιατί οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη θεωρείται ότι προήγαγαν το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα;

.....

.....

γ) Σημειώνω κάτι από τις απαντήσεις των συμμαθητών/-τριών μου που θεωρώ ότι είναι σημαντικό και δεν το έλαβα υπόψη μου.

.....

.....

3. Τις γνώσεις που αποκόμισα από την ως τώρα συμμετοχή μου στην αποστολή θα τις αξιοποιήσω στη συνεργασία μου με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας μου. Η ομάδα μου καλείται να ολοκληρώσει την αποστολή που της ανατίθεται, επιλέγοντας έναν από τους ακόλουθους έξι φακέλους και υιοθετώντας τον αντίστοιχο ρόλο.

Β. ΟΜΑΔΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΟΜΑΔΑΣ Πεντακοσιομέδιμνοι³¹

Ο φάκελος που επιλέξατε σας εντάσσει σε μία από τις ακόλουθες κοινωνικές τάξεις Αθηναίων πολιτών (*Πεντακοσιομέδιμνοι, Τριακοσιομέδιμνοι, Διακοσιομέδιμνοι-Ζευγίτες, Θήτες*) και σας αναθέτει ομαδικές πλέον δραστηριότητες, κοινές για όλες τις ομάδες. Οφείλετε να συνεισφέρετε στη συμπλήρωση του ομαδικού φύλλου εργασίας, που περιλαμβάνεται στον φάκελο της ομάδας σας.

- 1.** Είστε Αθηναίος πολίτης, ζείτε στην αρχαία Αθήνα και ανήκετε στην κοινωνική τάξη που δηλώνεται στην αρχή της σελίδας. Τι αλλαγές φέρνουν στη ζωή σας οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη;
- 2.** Αφού μελετήσετε τα ιστορικά κείμενα που σας δίνονται³², να εκθέσετε τα γεγονότα που συνέτλεσαν στον σταδιακό εκδημοκρατισμό του αθηναϊκού πολιτεύματος κατά το α΄ ήμισυ του 5ου αι. π.Χ.
- 3.** (Ερώτημα προαιρετικό) Συμμετέχετε σε μια συζήτηση που διεξάγεται στην αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου κατά το έτος 451 π.Χ., με θέμα: «*Απολογισμός της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη ως την εποχή σας*». Να παρουσιάσετε τις συνέπειες που έχει ο σταδιακός εκδημοκρατισμός του πολιτεύματος όσον αφορά τη συμμετοχή σας στα πολιτικά πράγματα και, γενικότερα, στον καθημερινό βίο σας.

³¹ Ο κάθε φάκελος έχει την ονομασία μίας ομάδας μαθητών/-τριών - κοινωνικής κατηγορίας κατοίκων της αρχαίας Αθήνας. Τα ερωτήματα είναι κοινά.

³² Πρόκειται για τις εννέα πηγές που παρατίθενται ανωτέρω. Ο/Η διδάσκων/-ουσα αναθέτει την επεξεργασία των πηγών επιλεκτικά κατόπιν εκτίμησης των δυνατοτήτων κάθε μαθητ/-τριας σε πλαίσιο εξατομικευμένης διδασκαλίας.

Αξιολόγηση

Για την αξιολόγηση της συγκεκριμένης, αλλά και κάθε διδακτικής ενότητας, λαμβάνεται υπόψη η υλοποίηση των διδακτικών στόχων που τέθηκαν από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα, κατά τον σχεδιασμό του μαθήματος. Βέβαια, η αξιολόγηση δεν προκύπτει μόνο από τις γνώσεις που προέκυψαν μετά την ολοκλήρωση της διδασκαλίας, αλλά λαμβάνει υπόψη τη συμμετοχή του/της μαθητή/-τριας σε όλη τη διάρκεια του μαθήματος, την υλοποίηση των δραστηριοτήτων και την παραγωγή ιστορικού λόγου, προφορικού και γραπτού. Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντική είναι η θετική του/της διάθεση στη διεξαγωγή της διδασκαλίας, το ενδιαφέρον που ανέπτυξε τόσο στις ατομικές όσο και στις ομαδικές δραστηριότητες και η συμμετοχή του/της σε ολόκληρη τη διαδικασία.

Σημαντικά τεκμήρια για τη διαδικασία της αξιολόγησης, σύμφωνα με τον σχεδιασμό της συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας, αποτελούν τα δύο φύλλα εργασίας, ένα ατομικό και ένα ομαδικό, στις δραστηριότητες των οποίων κλήθηκε να συμμετάσχει, προκειμένου να πραγματοποιηθεί με επιτυχία η «αποστολή» της τάξης του/της. Ο/Η μαθητής/-τρια κινητοποιείται ακόμη περισσότερο, όταν αισθάνεται ότι συμμετέχει σε ένα έργο, που έχουν αναλάβει όλοι/-ες από κοινού.

Το πρώτο φύλλο εργασίας παρείχε τη δυνατότητα στον/στη μαθητή/-τρια να εργαστεί μόνος/-η του/της, αλλά και να αξιολογήσει τις απαντήσεις του/της συγκρίνοντας αυτές προς τις απαντήσεις που έδιδαν, στο ανάλογο κάθε φορά ερώτημα, οι συμμαθητές/-τριές του/της. Βάσει της διασταύρωσης των απαντήσεων κάθε ερωτήματος είχε την ευχέρεια διόρθωσης ή συμπλήρωσης της απάντησής του/της. Με αυτό τον τρόπο η εργασία του/της δεν τελείωνε με την απάντηση στα ερωτήματα, αλλά συνεχιζόταν, καθώς οι απαντήσεις άλλων συμμαθητών/-τριών ή τα σχόλια του/της εκπαιδευτικού του/τής παρείχαν πρόσθετο υλικό για την ολοκλήρωσή της.

Με το δεύτερο φύλλο εργασίας αναλάμβανε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο και καλούνταν να αναπτύξει ομαδική δραστηριότητα, προκειμένου να συνειδητοποιήσει τη σημασία εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος για την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκε. Αναπτύσσοντας πνεύμα ενσυναίσθησης, ήταν σε θέση να προσεγγίσει και να αντιληφθεί τις αλλαγές που κυοφορούσαν οι μεταρρυθμίσεις για την καθημερινότητα του πολίτη, αναλόγως προς την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκε. Επιπλέον, αντιλαμβανόταν ότι οι ίδιες αλλαγές μπορούσαν να επιδράσουν εντελώς διαφορετικά, θετικά ή αρνητικά, στη ζωή των πολιτών των υπόλοιπων κοινωνικών διαβαθμίσεων.

Κατά τη διάρκεια του μαθήματος, λοιπόν, είχε την ευκαιρία να αξιολογεί και να αυτοαξιολογεί, αλλά και να αξιολογείται από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα. Μέσα από τις δραστηριότητες είχε την ευκαιρία να κατανοήσει, να ανακαλύψει, να συνθέσει και να συμμετάσχει στην αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Βασικός στόχος του συγκεκριμένου διδακτικού παραδείγματος ήταν να μην εγκλωβιστεί σε γενικεύσεις για το μεγαλείο της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας και για την άψογη λειτουργία της, αλλά να διερευνήσει κριτικά την ιστορική γνώση/πληροφορία που είχε στη διάθεσή του/της, αποσκοπώντας στη δημιουργική της επεξεργασία και ανασύνθεση. Ακόμη περισσότερο, από την κατανόηση και εμπέδωση της νέας γνώσης, επιδιώχθηκε η καλλιέργεια ικανοτήτων μεταβίβασης γνώσεως σε νέα «ιστορικά συμφραζόμενα» και η ανάπτυξη μεταγνωστικής δεξιότητας.

Μέσω των φύλλων εργασίας κατέστη δυνατή η διαμορφωτική αξιολόγηση. Ο/Η διδάσκων/-ουσα, ήδη μετά την ολοκλήρωση της πρώτης διδακτικής ώρας, είχε τη δυνατότητα να αξιολογήσει τα ατομικά φύλλα εργασίας, εκτιμώντας τον βαθμό πρόσληψης της γνώσης και κατανόησης του αντικείμενου από τους/τις μαθητές/-τριες αλλά, κυρίως, τη δική του/της διδακτική πρακτική, τις μεθόδους

και στρατηγικές που ακολούθησε, ως εκ τούτου δύναται να προβεί σε βελτιώσεις του σχεδιασμού της διδασκαλίας του/της για τη δεύτερη διδακτική ώρα. Είναι στην ευχέρειά του/της να αποφασίσει εάν θα ακολουθήσει όλα τα στάδια της διδασκαλίας που προτείνονται στο συγκεκριμένο σχέδιο μαθήματος, καθώς και να κάνει τροποποιήσεις στο υλικό που θα μοιράσει για επεξεργασία σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο. Επίσης, θα επιλέξει, όπως ήδη επισημάνθηκε κατά την ανάπτυξη του σχεδίου μαθήματος, εάν θα αναπτύξει το καταληκτικό θεατρικό δρώμενο (σε πλαίσιο επανάληψης-εμπέδωσης της ενότητας, σε πλαίσιο εξωδιδακτικού δρωμένου κ.ο.κ.) ή θα το παραλείψει.

Επομένως, η αξιολόγηση δεν έχει ως σημείο αναφοράς αποκλειστικά ή κυρίως τον/τη μαθητή/-τρια, αλλά αφορά ολόκληρη τη διαδικασία της μάθησης που συντελείται κατά τον συγκεκριμένο διδακτικό χρόνο, με αφορμή τη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα. Από την άποψη αυτή, η συγκεκριμένη δραστηριότητα επιδιώκει να παράσχει ευκαιρίες για κινητοποίηση και βελτίωση, όχι μόνο στους/στις μαθητές/-τριες, αλλά και στον/στη διδάσκοντα/-ουσα, όχι μόνο κατά τη λήξη, αλλά και κατά την έναρξη, και κατά τη διάρκεια της εξέλιξής της. Γι' αυτό προτείνεται τόσο ο/η μαθητής/-τρια όσο και ο/η διδάσκων/-ουσα να διατηρούν ατομικό φάκελο εργασίας (portfolio), στον οποίο θα συγκεντρώνουν όλο το υλικό της μεταξύ τους επικοινωνίας. Έτσι, διασφαλίζεται ο συνδυασμός του γνωστικού και μεταγνωστικού στόχου, η παράλληλη ανάπτυξη ιστορικής γνώσης και ιστορικής συνείδησης, αμφότερα αναγκαία συστατικά της καλλιέργειας ουσιαστικής ιστορικής παιδείας.

Υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό

i) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baslez, M.Fr. (2013), *Πολιτική Ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Κόσμου*, μτφρ. Μ. Στεφάνου, Αθήνα: Πατάκης [Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου].
- Cartledge, P. (2011). *Η αρχαία ελληνική πολιτική σκέψη στην πράξη*, μτφρ. Ευ. Κεφαλλονίτης, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης
- Davies, J.K. (2014). *Η δημοκρατία και η κλασική Ελλάδα*, μτφρ. Γ. Τσολάκης, επιμ. Ι.Κ. Ξυδόπουλος, Θεσσαλονίκη: Βάνιας
- Finley, M. (1996). *Η πολιτική στον αρχαίο κόσμο*, μτφρ. Σ. Βουτσάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Meier, Chr. (2007). *Η ελληνική καταγωγή της πολιτικής*, μτφρ. Ν. Στεφάνου, Αθήνα: Χιωτέλλης
- Μπιργάλιας, Ν. (2008), *Από την κοινωνική στην πολιτική πλειονοψηφία: τα στάδια της ισονομίας: πολιτειακές μεταβολές στον αρχαίο ελληνικό κόσμο (550-479 π.Χ.)*, Αθήνα: Πατάκης [Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου]

ii) ΔΙΚΤΥΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Ινστιτούτο Μείζονος Ελληνισμού (ΙΜΕ): «Κλεισθένης»: http://www.ime.gr/chronos/04/gr/politics/413poli_dis.html
- Ινστιτούτο Μείζονος Ελληνισμού (ΙΜΕ): «Αθηναϊκό πολίτευμα»: <http://www.ime.gr/chronos/05/gr/politics/index.html>
- Πύλη για την Ελληνική γλώσσα: «Τα πολιτεύματα»: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/pi/content.html?t=3,1768
- Πύλη για την Ελληνική γλώσσα: «Η εποχή του Περικλή»: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/pi/content.html?t=3,1773
- PBS Programm (National Center for History in School - University of California-L. A.): «The Greeks. Crucible of Civilisation»: <http://www.pbs.org/empires/thegreeks/htmlver/>

2ο Σενάριο

Θέμα: Η αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου: σύντομη παρουσίαση της εκστρατείας, μέθοδοι διοικητικής οργάνωσης αξιοποίηση μερίδας της περσικής άρχουσας τάξης.

Διάρκεια: 1 διδακτική ώρα. [Θα λάβουμε υπόψη μας τον χρόνο που προτείνεται από το αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά η διαχείρισή του εξαρτάται τόσο από το υλικό που θα χρησιμοποιήσουμε όσο και από τις μεθόδους που θα ακολουθήσουμε για την επεξεργασία της ενότητας, αλλά και από την τάξη στην οποία θα το εφαρμόσουμε.]

► Διδακτικοί στόχοι

Οι στόχοι, όπως προτείνονται στο ΠΣ, είναι:

- Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να περιγράψουν τα κίνητρα και τους στόχους της εκστρατείας στην Ασία, όπως αυτά διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση της ελληνικής παιδείας - της μακεδονικής ηγεμονικής αγωγής του Αλέξανδρου και της θέσης του ως εκπροσώπου του Κορινθιακού Συνεδρίου και της Πανελλήνιας Ιδέας.
- Να αναλύουν την τριαδική δομή ηγεσίας του Αλέξανδρου: *μακεδονική βασιλεία, ασιατική μοναρχία, πανελλήνια συμμαχία.*
- Να αναγνωρίζουν τη σημασία που είχε η πολιτική συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών στοιχείων την οποία ακολούθησε ο Αλέξανδρος κατά τη διοικητική αναδιοργάνωση της Ασίας, για τη διατήρηση της ηγεσίας του επί της αχανούς αυτοκρατορίας.
- Να κατανοήσουν την κοσμοϊστορική σημασία του πολυεθνικού κράτους του Αλέξανδρου για την έξοδο από τα μικρά κλίμακα κράτη στην ιστορία του ελληνορωμαϊκού κόσμου κατά τους επόμενους αιώνες.

Επισημάνση: Οι διδακτικοί στόχοι που προτείνονται από το ΠΣ θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: α) γνωστικοί και β) αξιολογικοί. Αποσκοπούν στην κατανόηση και αιτιολόγηση της δημιουργίας της αυτοκρατορίας του Αλέξανδρου, στην εξήγηση των επιλογών διοίκησής της, αλλά και στην αναζήτηση της κοσμοϊστορικής της αξίας για τις μετέπειτα ιστορικές, πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις.

► Οργάνωση τάξης

Επειδή ο χρόνος διδασκαλίας της συγκεκριμένης ενότητας περιορίζεται σε μία διδακτική ώρα, η οργάνωση της τάξης είναι τυπική και ο/η διδάσκων/-ουσα θα περιοριστεί στις τεχνικές της αφήγησης και του κατευθυνόμενου διαλόγου. Αν υπάρχει δυνατότητα χρήσης βιντεοπροβολέα, δίνεται η δομή και η οργάνωση της ενότητας με πρόγραμμα παρουσίας (powerpoint), αλλιώς χρησιμοποιούνται ο πίνακας και η κιμωλία. Μοιράζεται στους/στις μαθητές/-τριες ατομικό φύλλο εργασίας, που περιλαμβάνει ολόκληρη την «αποστολή» της τάξης για τη διερεύνηση της δημιουργίας της αυτοκρατορίας του Αλέξανδρου και του τρόπου διοίκησής της. Ιδανική συνθήκη θα αποτελούσε η πραγματοποίηση του μαθήματος στη βιβλιοθήκη του σχολείου, αν είναι εφικτό κάτι τέτοιο, προκειμένου να υπάρχει καλύτερη δυνατότητα πρόσβασης σε χάρτες και σχετική βιβλιογραφία.

► Οργάνωση διδασκαλίας

Βασικά ερευνητικά ερωτήματα

Η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα μας δίνει την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τη γένεση της πρώτης αυτοκρατορίας, που αφετηρία της αποτέλεσε ελληνικό έδαφος. Πρόκειται για μια πολυεθνική αυτοκρατορία και αξίζει να επισημάνουμε την κοσμοϊστορική της αξία. Μια αυτοκρατορία της

οποίας η σύσταση αποτέλεσε μεν το έργο μιας μεγάλης ηγετικής φυσιογνωμίας, η πολιτειακή οργάνωση και η πολιτική της ύπαρξη όμως δε θα πρέπει να εκλαμβάνονται -αποκλειστικά ή κυρίως- ως αποτέλεσμα της στρατιωτικής επιβολής που ακολούθησε τους νικηφόρους πολέμους του Αλεξάνδρου, αλλά ως αποτέλεσμα μιας πολιτικής συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών στοιχείων, την οποία υιοθέτησε ο Αλέξανδρος σε επίπεδο διοίκησης των κατακτημένων λαών και περιοχών. Καλούμαστε, κυρίως, να απαντήσουμε στα εξής ερωτήματα:

- α) Πώς προέκυψε η πολυεθνική αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου;
- β) Ποια στρατηγική ακολούθησε ο Αλέξανδρος στη διοίκησή της και γιατί;

Μέθοδος: Διερευνητική μάθηση, κατευθυνόμενος διάλογος με ερωταποκρίσεις (που μπορεί να εξελιχθεί και σε συζήτηση).

Διδακτικά – Εποπτικά μέσα: Πίνακας, χάρτης με την πορεία της εκστρατείας του Αλεξάνδρου, Η/Υ, βιντεοπροβολέας.

► Πορεία της διδασκαλίας – Φάσεις

Αφόρμηση/Σύνδεση

Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει, χρησιμοποιώντας τον πίνακα ή λογισμικό παρουσίασης (powerpoint) μέσω βιντεοπροβολέα, τη σημερινή «αποστολή» της τάξης και καλεί τους/τις μαθητές/-τριες να συμμετάσχουν στην υλοποίησή της, αντλώντας γνώσεις από το υλικό που θα τους δοθεί, προκειμένου να συμπληρώσουν το ατομικό φύλλο εργασίας. Επιπλέον, τους/τις ενημερώνει για τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα, που θα απασχολήσουν την τάξη. Η πρώτη δραστηριότητα με την οποία θα ασχοληθούν έχει σχέση με τον χάρτη της Μακεδονίας του 336 π.Χ. Καλούνται να επαληθεύσουν στον χάρτη την ανάπτυξη του κράτους της Μακεδονίας ως το 336 π.Χ. [Ο χάρτης που θα χρησιμοποιηθεί μπορεί να προέρχεται από τη συλλογή του σχολείου ή ο/η εκπαιδευτικός με τη βοήθεια του διαδικτύου να αναζητήσει τον αντίστοιχο χάρτη στον ιστότοπο:

<http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/xartes/xartes.htm>

και μέσω του βιντεοπροβολέα να τον παρουσιάσει στην τάξη.] Οι μαθητές/-τριες, με συγκεκριμένες ερωτήσεις που θα υποβληθούν, ανακαλούν χρήσιμες γνώσεις από την προηγούμενη ενότητα για το βασίλειο της Μακεδονίας.

► Διδακτική Επεξεργασία

1. Προτείνεται να δοθεί ένα απόσπασμα από ιστορικό του εικοστού αιώνα ως δευτερογενής ιστορική πηγή, για να κατανοήσουν οι μαθητές/-τριες την ανάληψη της ηγεμονίας της Ελλάδας από τον Αλέξανδρο, μετά τη δολοφονία του Φιλίππου, αλλά κυρίως για να αντιληφθούν τον πολιτειακό του ρόλο στην ελληνική επικράτεια:

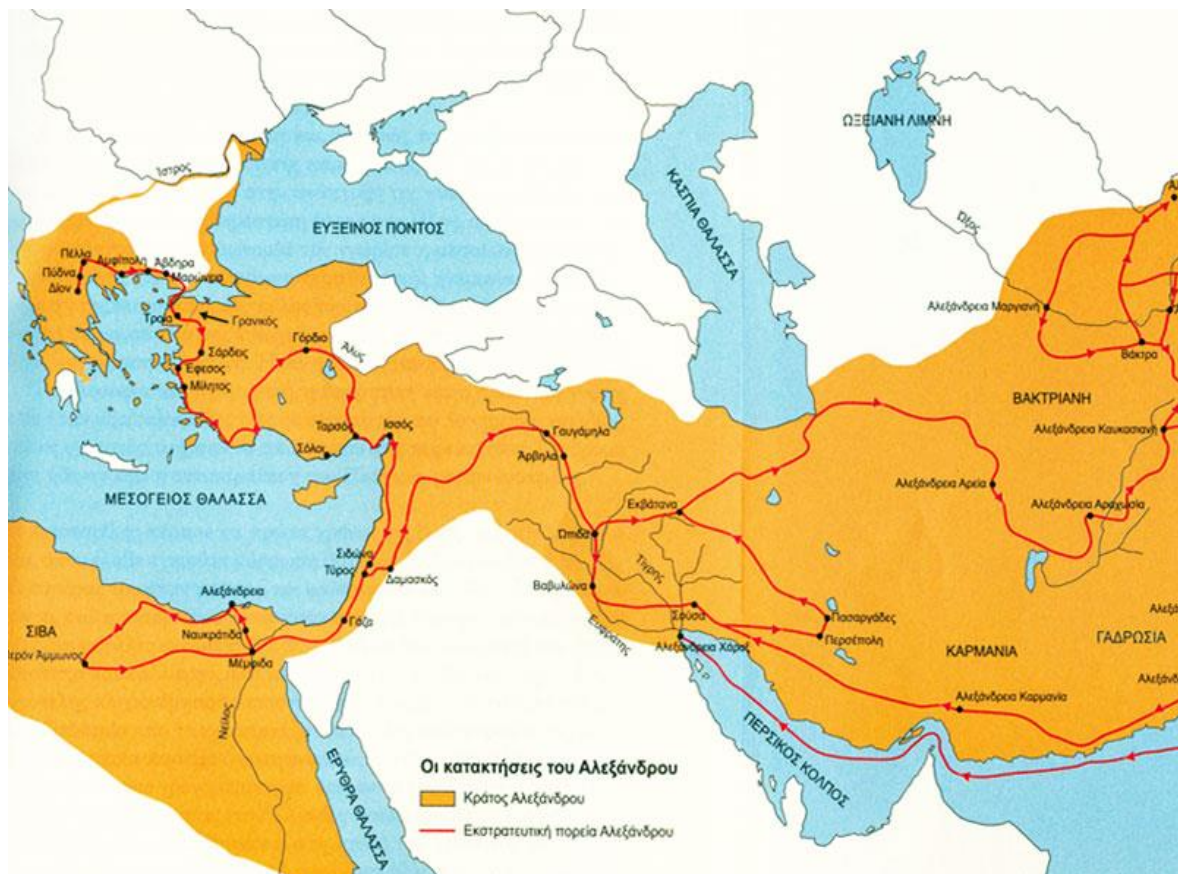
Πηγή

Μετά την άνοδο του Αλεξάνδρου στο θρόνο –τούτη ήταν έργο των στρατηγών του Φιλίππου και προπάντων του Αντιπάτρου – ακολούθησε λουτρό αίματος με το οποίο εξουδετερώθηκαν οι εχθροί του βασιλέως και όλα τα μέλη της βασιλικής οικογένειας, τα οποία θα μπορούσαν να είναι επικίνδυνα για τον Αλέξανδρο σαν ανταπαιτητές του στέμματος. [...] Στο μεταξύ ο Αλέξανδρος εξασφάλισε τον έλεγχο των νευραλγικών θέσεων μέσα στον ελληνικό χώρο: Στη Θεσσαλία τού δόθηκε το αξίωμα του ομοσπονδιακού αρχιστρατήγου (άρχων), η Δελφική αμφικτιονία τον αναγνώρισε ως ηγεμόνα της Ελλάδος. Επίσημη ανανέωση της Κορινθιακής ομοσπονδίας δεν χρειαζόταν σύμφωνα με τους όρους της αμυντικής και επιθετικής συμμαχίας που είχε συ-

ναφθεί ανάμεσα στον Φίλιππο και στους Έλληνες. Έτσι στο συνέδριο της Κορίνθου (336 π.Χ) παραχωρήθηκε στον Αλέξανδρο η ειδική εντολή μόνο για την αρχηγία του σχεδιαζόμενου κατά των Περσών πολέμου.

Bengtson, H. (1991). *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, Αθήνα: Μέλισσα, σ. 302

2. Ορίζεται το **χωροχρονικό πλαίσιο** της εκστρατείας του Αλεξάνδρου που είχε ως συνέπεια τη δημιουργία οικουμενικού ελληνικού πολιτισμού: Από το 334-323 π.Χ. γίνεται μια γρήγορη απαρίθμηση των βασικών ιστορικών γεγονότων:
 - Μάχη στον Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.) και στην Ισσό της Κιλικίας (333 π.Χ.)
 - Κατάκτηση της Φοινίκης και της Παλαιστίνης (333-332 π.Χ.)
 - Ίδρυση της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο (331 π.Χ.)
 - Μάχη στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ) και κατάλυση της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών
 - Εκστρατεία στην ινδική χερσόνησο (327-325 π.Χ.)
 - Θάνατος του Αλεξάνδρου (323 π.Χ.)
3. Για να διευκολυνθούν οι μαθητές/-τριες να παρακολουθήσουν την πορεία που ακολούθησε ο Αλέξανδρος, φτάνοντας περίπου στα όρια του τότε γνωστού κόσμου στην Ανατολή, δίνεται ο εξής χάρτης:

Πηγή: ebooks.edu.gr

4. Εναλλακτικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ο **διαδραστικός χάρτης** από τον ιστότοπο: http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/xartes/diadrastikos_alexandros.htm
Ο συγκεκριμένος χάρτης παρέχει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες να παρακολουθήσουν την πορεία της εκστρατείας σε συνδυασμό με την ίδρυση των Αλεξανδρειών και τη χρονολόγηση των σημαντικότερων σημείων-σταθμών της εκστρατείας.
5. Οι μαθητές/-τριες αντιλαμβάνονται το μέγεθος της αχανούς αυτοκρατορίας, την απόσταση από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και τα προβλήματα που θα προέκυπταν στην προσπάθεια κρατικής και διοικητικής της οργάνωσης, εξαιτίας και του ανομοιογενούς πολιτισμικά πληθυσμού. Καλούνται, λοιπόν, να ερευνήσουν τη στρατηγική με την οποία ο ίδιος ο δημιουργός της πολυεθνικής αυτής αυτοκρατορίας προσπάθησε να την οργανώσει σε κράτος.
6. Για την πραγματοποίηση της έρευνας, εκτός από το υλικό που παρατίθεται στο σχολικό βιβλίο, οι μαθητές/-τριες έχουν τη δυνατότητα να αντλήσουν σημαντικές ιστορικές πληροφορίες ή να επαληθεύσουν τις ήδη υπάρχουσες με βάση το συμπληρωματικό υλικό πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, που τους παραχωρεί ο/η διδάσκων/-ουσα. Θα μπορούσε, βέβαια, να ανατεθεί όχι μόνο η επεξεργασία αλλά και η αναζήτηση ιστορικού υλικού με την καθοδήγηση του/της διδάσκοντος/-ουσας σε συγκεκριμένες διευθύνσεις στο διαδίκτυο³³.
7. Η επεξεργασία των πηγών μπορεί να ανατεθεί στις ομάδες της τάξης. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται άλλη μία διδακτική ώρα για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας κάθε ομάδας και για αντιπαράθεση απόψεων. Εναλλακτικά, για εξοικονόμηση χρόνου θα μπορούσε να παρουσιαστεί συνοπτικά το περιεχόμενο των πηγών από τον/την εκπαιδευτικό και να επιχειρήσουν οι μαθητές/-τριες να δώσουν ένα τίτλο σε καθεμιά από αυτές. Οι πηγές που προτείνεται να δοθούν³⁴ στους/στις μαθητές/-τριες είναι οι εξής:

Πηγή 1

Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου – τα εδάφη και η οργάνωσή της – βρισκόταν υπό συνεχή αλλαγή, όσο καιρό ζούσε ο ιδρυτής της. Την ιδιότυπη τριαδική δομή του όφειλε το κράτος στην παράθεση τριών, βασικά διαφορετικών, συνθετικών στοιχείων. Αυτά ήταν η μακεδονική βασιλεία, η ασιατική μοναρχία και η πανελλήνια συμμαχία. Ο Αλέξανδρος, συγκεκριμένα, ήταν στη Μακεδονία κάτοχος της πατριαρχικής, στρατιωτικής βασιλείας, ως διάδοχος του βασιλέως Φιλίππου, και σε σχέση με τους εταίρους θα μπορούσε να θεωρηθεί ουσιαστικά ότι στεκόταν λίγο παραπάνω από έναν άρχοντα «πρώτον μεταξύ ίσων». Στην Ασία, ως κληρονόμος των Αχαιμενιδών, ήταν απόλυτος μονάρχης. Για τους Έλληνες της κυρίως Ελλάδος ήταν ο ηγεμών και «στρατηγός αυτοκράτωρ» του εκδικητικού πολέμου που είχε κηρυχθεί στην Κόρινθο. Ο Αλέξανδρος δεν προσπάθησε ποτέ να συγχωνεύσει μεταξύ τους τα τρία αυτά συνθετικά στοιχεία της εξουσίας του. Η προσωπικότητά του ήταν εκείνη που εξασφάλιζε τη συνοχή της «αυτοκρατορίας» και ο μακεδονικός στρατός ήταν η δύναμη που είχε κατακτήσει την Ασία και κρατούσε σε υποταγή τους Έλληνες. Με την εθνολογική σύνθεση και οργάνωση που είχε ο στρατός αυτός ήταν το πιο αξιόπιστο κάτοπτρο της πολιτικής του Αλεξάνδρου.[...] Μετά το 330 π.Χ. οι τάξεις των πεζεταιρίων συμπληρώθηκαν με μισθοφόρους και Ασιάτες, ενώ το ιππικό των εταίρων άρχισε από το 329 π.Χ. να υφίσταται βαθιά αλλαγή.

Bengtson, H. (1991). *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, Αθήνα: Μέλισσα, σ. 316.

³³ Βλ. Υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό στο τέλος του σεναρίου.

³⁴ Ο/Η διδάσκων/-ουσα θα επιλέξει ποια από τα συγκεκριμένα παραθέματα θα χρησιμοποιήσει κατά τον σχεδιασμό της διδασκαλίας του/της.

Πηγή 2

Μετά τη μάχη στην Ισσό ο Αλέξανδρος έστειλε στη Δαμασκό και πήρε τα χρήματα, τις οικοσκευές, τα παιδιά και τις γυναίκες των Περσών. Και πολύ ωφελήθηκαν οι Θεσσαλοί ιππείς, διότι αυτούς έστειλε επίτηδες, θέλοντας να τους ανταμείψει, επειδή ήταν άνδρες γενναίοι και διακρίθηκαν στη μάχη. Πλούτισαν και οι υπόλοιποι στρατιώτες και, αφού για πρώτη φορά γεύτηκαν οι Μακεδόνες το χρυσάφι, το ασήμι, τις γυναίκες και το βαρβαρικό τρόπο ζωής ... έτρεχαν να ψάχνουν και να αρπάζουν τον περσικό πλούτο.

Πλουτάρχου Αλέξανδρος, 24

Πηγή 3

Τριάντα χιλιάδες παιδιά (Περσών), αφού επέλεξε, έδωσε εντολή να μάθουν ελληνικά και να ασκηθούν στα μακεδονικά όπλα. Για το σκοπό αυτό διόρισε πολλούς εκπαιδευτές.

Πλουτάρχου Αλέξανδρος, 47, 6

Πηγή 4

Όμως ο Αλέξανδρος πίστευε ότι είχε σταλεί από τον θεό κοινός ρυθμιστής και διαιτητής όλων των εθνών, και γι' αυτό, όσους δεν έπειθε με τα λόγια, τους ανάγκαζε με τα όπλα να προσέλθουν στην ένωση. Όλα από παντού τα έθνη τα συνένωσε σ' ένα σώμα, αφού ανάμειξε σαν σε κρατήρα φιλίας, τα ήθη και τα έθιμά τους, τους γάμους και τον τρόπο δίκαιάς τους και πρόσταξε όλους να θεωρούν την οικουμένη πατρίδα και ακρόπολη και φρούριο και στρατόπεδο και πρόσταξε συγγενείς να θεωρούν τους καλούς και εχθρούς τους πονηρούς.

Πλουτάρχου, Περί της Αλεξάνδρου Τύχης ή Αρετής, 329 C, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων 102, μτφρ. Π. Στάθη, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός

Πηγή 5

Από το 326 π.Χ. εκπαιδεύθηκαν 30.000 Ιράνιοι στη μακεδονική τακτική· από αυτούς σχημάτισε (ο Αλέξανδρος) ένα «αντίταγμα» υπό την επωνυμία «Επίγονοι», το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως αντίρροπο της μακεδονικής φάλαγγας. Στην Όπη μάλιστα ο βασιλεύς απένειμε στους «Επιγόνους», το 324 π.Χ., τον τιμητικό τίτλο των «πεζεταίρων», πράγμα που ήταν συντριπτικό πλήγμα για τους Μακεδόνες, που περιφρονούσαν τους Ασιάτες και θεωρούσαν τους εαυτούς τους κυρίαρχους του κόσμου.

Bengtson, H. (1991). Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος, Αθήνα: Μέλισσα, σ.316

Πηγή 6

Οι πόλεις του (οι Αλεξάνδρειες) είναι η εξωτερική ένδειξη για την έναρξη της τρίτης φάσης του ελληνικού αποικισμού. Έστω και αν δεχθούμε ότι πρωταρχικός παράγοντας για την οικοδόμηση κάθε πολιτείας του Αλεξάνδρου – αναφέρονται περισσότερες από εβδομήντα – ήταν οι στρατιωτικοί λόγοι (ειρήνευση της βαρβαρικής χώρας, εξασφάλιση των αρτηριών επιστροφής), η σημασία του αποικισμού είναι πιο πλατειά από τον στρατιωτικό τομέα. Από την πρώτη στιγμή το ελληνικό στοιχείο, όχι το μακεδονικό, ήταν εκείνο που έδωσε στις Αλεξάνδρειες το κυρίαρχο χρώμα. Τα ελληνικά έθιμα, η ελληνική παιδεία και η ελληνική θρησκευτική πίστη εύρισκαν σ' αυτές τις πολιτείες καινούρια πατρίδα. [...] Με τον εξελληνισμό της Ανατολής η ελληνική γλώσσα (υπό τη μορφή της Κοινής) έγινε όργανο παγκόσμιας συνεννοήσεως, αντικαθιστώντας την αραμαϊκή, που ήταν η γλώσσα επικοινωνίας στην περσική αυτοκρατορία.

Bengtson, H. (1991). Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος, Αθήνα: Μέλισσα, σ. 317-318

Πηγή 7

Στην αρχή της σταδιοδρομίας του ως βασιλιάς της Μακεδονίας ο Αλέξανδρος εκλέχτηκε από τους ελεύθερους ένοπλους πολίτες του βασιλείου, οι οποίοι μπορούσαν και να τον καθαιρέσουν.[...] Όταν ο Αλέξανδρος κατέκτησε την περσική αυτοκρατορία, άλλαξε αναπόφευκτα η τάξη των πραγμάτων. Ήταν αδιανόητο, σε επίπεδο αρχών τουλάχιστον, ότι μπορούσε ο Μέγας Βασιλεύς να καθαιρείται με την ψήφο των Μακεδόνων γαιο-

κτημόνων. Για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της νέας διοίκησης, ο Αλέξανδρος προσπάθησε με αποφασιστικότητα να διαμορφώσει μια νέα αριστοκρατία, στην οποία θα έπαιζαν ρόλο οι πρόσφατα κατακτημένοι ανατολικοί υπήκοοί του. Όπως παρατήρησε ο ιστορικός William Scott Ferguson: «Η ελληνιστική βασιλεία είχε έντονο κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, επειδή στηριζόταν σε μια αριστοκρατία κατασκευασμένη από τον βασιλιά. Ήταν ένας τύπος μοναρχίας, που θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε οποιαδήποτε αυτοκρατορία». Τι όμως, εκτός από την καθαρή ισχύ και την τύχη, έδωσε στον βασιλιά το δικαίωμα να κυβερνά; Η απάντηση, που κατασκεύασαν ο Αλέξανδρος και οι σύμβουλοί του, ήταν ότι η δύναμή του ήταν συνέπεια της θεϊκής καταγωγής του και του γεγονότος ότι ήταν και ο ίδιος, κατά μία έννοια, θεός.

Politt, J. (1994), *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή*, Αθήνα: Παπαδήμας, σ. 334-335

8. Οι μαθητές/-τριες, λαμβάνοντας υπόψη τις πηγές και το περιεχόμενο του σχολικού τους βιβλίου, αναλαμβάνουν να υλοποιήσουν εργασία στο σπίτι, απαντώντας σε όποιο από τα δύο ακόλουθα ερωτήματα επιθυμούν:
 - α) Με ποιους τρόπους προσπάθησε να οργανώσει διοικητικά την αυτοκρατορία του ο Αλέξανδρος;
 - β) Είσαι Μακεδόνας αξιωματούχος στον στρατό του Αλεξάνδρου και έχεις την τύχη να είσαι μαζί του σε όλη τη διάρκεια της εκστρατείας. Τι ελπίζεις να αλλάξει στη ζωή σου μετά τη λήξη της; Πώς αντιδράς στις μεταρρυθμίσεις που επιχειρεί στο στράτευμα;

9. [Η χρήση των ΤΠΕ, μέσα από εικονικά περιβάλλοντα επικοινωνίας (wiki, edmodo κ.ά.) παρέχει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες να συνεργαστούν διαδικτυακά, να ανταλλάξουν πληροφορίες μεταξύ τους, αλλά και με τον/τη διδάσκοντα/-ουσα, τόσο για την επεξεργασία του υλικού, όσο και για τη συγγραφή της εργασίας τους. Πρόκειται, βέβαια, για πρόταση προαιρετικής αξιοποίησης των δυνατοτήτων των ΤΠΕ, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τις παραμέτρους που επισημάνθηκαν στην ενότητα: Μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης.]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας

ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

▶ Αποστολή της τάξης

Με τη μηχανή του χρόνου μεταφερόμαστε στη Μακεδονία του 336 π.Χ., έτος κατά το οποίο ο Αλέξανδρος Γ' διαδέχεται τον Φίλιππο Β' στο βασίλειο της Μακεδονίας και στην ηγεμονία των Ελλήνων. Σκοπός μας είναι να παρακολουθήσουμε την εκστρατεία του (334-325 π.Χ.), προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε την έκταση της τεράστιας αυτοκρατορίας που δημιούργησε και να ερευνήσουμε την τακτική που ακολούθησε στη διοίκηση και την οργάνωση αυτού του νέου πολυεθνικού κράτους.

Για την επιτυχία της αποστολής μας, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα στοιχεία που περιέχονται στην ανάλογη ενότητα του σχολικού μας βιβλίου και να ακολουθήσουμε προσεκτικά τις οδηγίες που περιέχονται στο παρόν φύλλο εργασίας, προσπαθώντας να συμμετάσχουμε στις δραστηριότητες και να προσφέρουμε με τις δυνάμεις του ο/η καθένας/-μία στην επιτυχή υλοποίηση αυτής της συλλογικής αποστολής που αναλαμβάνει η τάξη μας.

▶ Βασικά ερωτήματα της έρευνας

- α) Πώς προέκυψε η πολυεθνική αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου;
- β) Ποια στρατηγική ακολούθησε ο Αλέξανδρος στη διοίκησή της και γιατί;

▶ Ατομικές Δραστηριότητες

1. Αφού παρατηρήσω προσεκτικά τον χάρτη της Ελλάδας του 336 π.Χ., σημειώνω ποιες περιοχές δεν ανήκουν στο βασίλειο της Μακεδονίας.

.....

.....

.....

2. Αφού διαβάσω προσεκτικά το παράθεμα, προσπαθώ να προσδιορίσω πώς ο Αλέξανδρος άρχισε να οργανώνει το κράτος της Μακεδονίας, όταν ανέλαβε τον θρόνο.

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

3. Για να μπορέσεις να παρακολουθήσεις την πορεία της εκστρατείας του Αλεξάνδρου στην Ανατολή, σου δίνεται η χρονολόγηση των βασικών ιστορικών γεγονότων – σημαντικών σταθμών της.

- Μάχη στον Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.) και στην Ισσό της Κιλικίας (333 π.Χ.)
- Κατάκτηση της Φοινίκης και της Παλαιστίνης (333-332 π.Χ.)
- Ίδρυση της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο (331 π.Χ.)
- Μάχη στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ) και κατάλυση της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών
- Εκστρατεία στην ινδική χερσόνησο (327-325 π.Χ.)
- Θάνατος του Αλεξάνδρου (323 π.Χ.)

α) Παρακολούθησε προσεκτικά την πορεία της εκστρατείας στον διαδραστικό χάρτη και σημείωσε τις περιοχές του τότε γνωστού κόσμου που κατέκτησε ο Αλέξανδρος στην Ανατολή.

.....

.....

.....

β) Σε ποια βασιλεία/αυτοκρατορίες ανήκαν οι περιοχές αυτές;

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

4. Ποια προβλήματα, κατά τη γνώμη σου, αντιμετώπισε ο Αλέξανδρος στην προσπάθειά του να διοικήσει την αυτοκρατορία του, ενώ συνέχιζε ακόμη την εκστρατεία;

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

5. Παρακολούθησε τη σύντομη παρουσίαση που έκανε ο/η καθηγητής/-τρια σου για κάθε πηγή και προσπάθησε να δώσεις έναν σύντομο τίτλο σε καθεμία από αυτές.

.....

.....

.....

6. Με τη βοήθεια του σχολικού σου βιβλίου και σε συνδυασμό με το συνοδευτικό υλικό που σου δόθηκε, καλείσαι να συμβάλεις στην έρευνα της τάξης σου για τις μεθόδους που ακολούθησε ο Αλέξανδρος, προκειμένου να διοικήσει την αυτοκρατορία του. Αφού μελετήσεις, λοιπόν, όλο το υλικό στο σπίτι, προσπάθησε να απαντήσεις σε ένα από τα δύο ερωτήματα που ακολουθούν:
- Με ποιους τρόπους προσπάθησε να οργανώσει διοικητικά την αυτοκρατορία του ο Αλέξανδρος;
 - Είσαι Μακεδόνας αξιωματούχος στον στρατό του Αλεξάνδρου και έχεις την τύχη να είσαι μαζί του σε όλη τη διάρκεια της εκστρατείας. Τι ελπίζεις να αλλάξει στη ζωή σου μετά τη λήξη της; Πώς αντιδράς στις μεταρρυθμίσεις που επιχειρεί στο στράτευμα;

Αξιολόγηση

Η πρόταση των συντακτών του Προγράμματος Σπουδών είναι να αφιερωθεί μία διδακτική ώρα στην παρουσίαση της συγκεκριμένης ενότητας. Γι' αυτό ακριβώς το σενάριο που προτάθηκε περιλαμβάνει δράσεις που μπορούν να υλοποιηθούν με καλή κατανομή του χρόνου σε μία διδακτική ώρα. Οπωσδήποτε, ο/η διδάσκων/-ουσα δε θα έχει τη δυνατότητα σε κάθε μάθημα να πετυχαίνει και να υλοποιεί καινοτόμες διδακτικές μεθόδους. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι και σε μία ώρα δεν πρέπει να φροντίσει να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών και να επιλέξει εκείνα τα στοιχεία της ενότητας που θεωρεί απαραίτητα για την υλοποίηση των διδακτικών στόχων. Η «επιτυχία» του μαθήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το μαθησιακό κλίμα που έχει διαμορφώσει στην τάξη. Άλλωστε, το ίδιο μάθημα, με την ίδια ακριβώς τεχνική και το ίδιο υλικό, μπορεί να διδάξει και σε άλλο τμήμα της ίδιας τάξης με «αποτελέσματα» καλύτερα ή χειρότερα.

Στη διδασκαλία της Ιστορίας της Α' Λυκείου, με τις νέες Θεματικές Ενότητες σημαντικό ρόλο θα παίξει η κατανόηση της ορολογίας και η δυνατότητα προσπέλασης των φαινομένων στο χωροχρονικό πλαίσιο δημιουργίας ή εξέλιξής τους. Η αφόρμηση για τη μελέτη του δεύτερου κεφαλαίου, που περιλαμβάνει: την αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών, τα βασίλεια της Ελλάδας, την αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου και τα ελληνιστικά κράτη, βρίσκεται ήδη στον τίτλο του: «*Πολυεθνικά κράτη των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων*». Από την εισαγωγή στο κεφάλαιο αυτό, αλλά και σε κάθε κεφάλαιο πρέπει να μας απασχολήσει ο όρος *πολυεθνικός* και η σημασία του, καθώς και η αντιδιαστολή του με τον όρο *πολυπολιτισμικός* σε αντιστοιχία, βέβαια, με τις σημερινές πολυπολιτισμικές κοινωνίες της παγκοσμιοποίησης. Όπως και δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητος ο ιστορικός προσδιορισμός: «*των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων*» σε αντιδιαστολή με αυτόν του προηγούμενου κεφαλαίου: «*των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων*», αλλά και η λέξη «*κράτη*» έναντι της λέξης «*πόλις*» της προηγούμενης ενότητας. Αν οι μαθητές/-τριες έχουν ασκηθεί να παρατηρούν τέτοιου είδους διαφοροποιήσεις, τότε μπορεί σε μία διδακτική ώρα να διδαχθεί με επιτυχία η οργάνωση της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου.

Και σε αυτό το σενάριο, όπως και στο προηγούμενο, κρίθηκε σκόπιμο να δοθεί στους/στις μαθητές/-τριες ατομικό φύλλο εργασίας, το οποίο περιλαμβάνει και αφηγείται, όπως η ιστορία, την αποστολή που θα αναλάβει η τάξη του/της, μέλος της οποίας είναι ο/η ίδιος/-α ο/η μαθητής/-τρια, αλλά και ο/η δάσκαλος/-α του/της. Το φύλλο εργασίας, που δίνεται από την αρχή της διδακτικής ώρας, παρέχει τη δυνατότητα στον/στη μαθητή/-τρια να παρακολουθήσει την εξέλιξη του μαθήματος. Γραμμένο σε απλή γλώσσα του/της αναθέτει ρόλους και τον/την εμπλέκει στη μαθησιακή δια-

δικασία, καλώντας τον/τη να υλοποιήσει δράσεις. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η διαμορφωτική αξιολόγηση.

Ο χάρτης και η πηγή που δόθηκαν για αφόρμηση συνοδεύονταν από μικρής έκτασης ερωτήματα που ανακαλούσαν την προηγούμενη γνώση, ενώ ο διαδραστικός χάρτης που χρησιμοποιήθηκε διευκόλυνε τη μάθηση μέσω της παρατήρησης, εμπλουτισμένης βέβαια από την αφήγηση του/της διδάσκοντος/-ουσας. Με τη χρήση του πίνακα ή λογισμικού παρουσίασης ο/η διδάσκων/-ουσα θα μπορούσε να παραθέσει τους βασικούς άξονες διδασκαλίας της συγκεκριμένης ενότητας, αλλά και ο/η μαθητής/-τρια να παρακολουθεί την εξέλιξή της. Οι κατευθυνόμενες ερωτήσεις που θα υποβάλλει στους/στις μαθητές/-τριες θα προκαλέσουν την περιέργεια και θα διεγείρουν τη φαντασία τους για τις δυσκολίες διοίκησης της αχανούς αυτοκρατορίας. Θα προκληθεί, λοιπόν, ενδιαφέρον για αναζήτηση και επεξεργασία ιστορικού υλικού, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η στρατηγική που εφαρμόστηκε από τον ιδρυτή της για την οργάνωση του διοικητικού της μηχανισμού.

Μεγάλη σημασία έχει η παρουσίαση της θεματικής των πηγών από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα στην τάξη, προκειμένου να αντιληφθεί ο/η μαθητής/-τρια τη σημασία του ιστορικού υλικού, που έχει στη διάθεσή του/της. Πρόκειται για πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές με τις οποίες θα προσπαθήσουμε να διαφωτίσουμε την κρατική οργάνωση της πολυεθνικής αυτοκρατορίας που προέκυψε από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου. Παρατίθενται με συγκεκριμένη σειρά, η οποία σχετίζεται με το περιεχόμενό τους και παρέχει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες ευκολότερης προσπέλασής τους. Από την άλλη μεριά, το περιεχόμενό τους συνδέεται άμεσα με την υλοποίηση των διδακτικών στόχων της συγκεκριμένης ενότητας. Το ιστορικό υλικό που μπορεί να αντλήσει ο/η μαθητής/-τρια από τις πηγές τού/τής δίνει τη δυνατότητα να αντιληφθεί την τριαδική δομή ηγεσίας (μακεδονική βασιλεία, ασιατική μοναρχία, πανελλήνια συμμαχία) που συμπυκνώνεται στο πρόσωπο του Μ. Αλεξάνδρου (πηγή 1), να συνειδητοποιήσει τη σημασία της πολιτικής συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών στοιχείων (πηγές 2-5), αλλά και να κατανοήσει την κοσμοϊστορική σημασία της αυτοκρατορίας (πηγές 6 & 7).

Με την εργασία που ανατέθηκε να πραγματοποιήσει ο/η μαθητής/-τρια εκτός της σχολικής τάξης για την ολοκλήρωση του μαθήματος επιτυγχάνεται και η αθροιστική (τελική) αξιολόγηση. Σκόπιμα αφήνεται σ' αυτόν/-ήν να επιλέξει σε ποιο από τα δύο ερωτήματα θα απαντήσει. Όποιο, όμως, και να επιχειρήσει να απαντήσει, επιβάλλεται να αξιοποιήσει το υλικό των ιστορικών πηγών (πρωτογενών και δευτερογενών) που παρατίθενται. Θεωρείται αυτονόητο ότι θα έχει προηγηθεί εισαγωγικό μάθημα για την αξιοποίηση των ιστορικών πληροφοριών που παραθέτουν οι πηγές και πώς ο συνδυασμός των ιστορικών δεδομένων διαφόρων ιστορικών παραθεμάτων και της σύγχρονης βιβλιογραφίας μπορεί να οδηγήσει στη σύνθεση μιας νέας δικής του/της αφήγησης, η οποία, όμως, θα πρέπει να διαθέτει κατεξοχήν «ιστορικά χαρακτηριστικά».

Υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό**i) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

- Bengtson, H. (1991), *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, Αθήνα: Μέλισσα
- Botsford, G.W. & Robinson C.A. (2008). *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Σ. Τσιτσώνης. Αθήνα: MIET (5η εκδ.).
- Mossé, Cl. & Schnapp-Gourbeillon, A. (2002). *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000 - 31 π.Χ.)*, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Gehrke, H.-J (2003)., *Ιστορία του Ελληνιστικού Κόσμου*, μτφρ. Χανιώτη, Αγγ., Αθήνα: MIET, Αθήνα
- Jasper, Gr. - Murray, Os. - Boardman, J. (1996) (Επιμ.). *Η Ελλάδα και ο ελληνιστικός κόσμος*, μτφρ. Αλ. Τσοτσόρου-Μυστάκα, Αθήνα: Νεφέλη
- Politt, J. (1994), *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή*, Αθήνα: Παπαδήμα
- Walbank, W. (1999), *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* (1977), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τ. Δ' (συλλογικό έργο).

ii) ΔΙΚΤΥΟΣΕΛΙΔΕΣ

Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

<http://el.wikipedia.org/>

Βικιθήκη

<http://el.wikisource.org/wiki>

Δικτυακή Εκπαιδευτική Πύλη του Υ.ΠΑΙ.Θ.

http://www.e-yliko.gr/_layouts/itn/search.aspx?Type=1

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: «Αλέξανδρος»

<http://www.ime.gr/chronos/06/gr/politics/index101.html>

Μικρός Απόπλους

http://www.mikrosapoplous.gr/anc_texts/texts_plut.html

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Περσέας

<http://www.perseus.tufts.edu>

3ο Σενάριο

Θέμα: Η Οθωμανική αυτοκρατορία

Διάρκεια: 2 διδακτικές ώρες. [Θα λάβουμε υπόψη μας τον χρόνο που προτείνεται από το αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά η διαχείρισή του εξαρτάται τόσο από το υλικό που θα χρησιμοποιήσουμε όσο και από τις μεθόδους που θα ακολουθήσουμε για την επεξεργασία της ενότητας, αλλά και από την τάξη στην οποία θα το εφαρμόσουμε.]

► Διδακτικοί στόχοι

Οι στόχοι, όπως προτείνονται στο ΠΣ, είναι:

- Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να εντάξουν την Οθωμανική αυτοκρατορία στον χώρο και τον χρόνο.
- Να κατανοούν τις πολιτισμικές της καταβολές και τον πολυεθνικό της χαρακτήρα, τα θεμελιώδη δημογραφικά, εθνολογικά και θρησκευτικά δεδομένα, με έμφαση στον ρόλο των ελληνορθόδοξων κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.
- Να κατανοούν τις συνέπειες της οθωμανικής κατάκτησης επί των κατακτημένων πληθυσμών και τις σχέσεις κυρίαρχων Οθωμανών-μουσουλμάνων και *ραγιάδων*. Ειδική αναφορά:
 - στον θεσμό του *παιδομαζώματος* για τη στελέχωση του στρατού και της διοίκησης,
 - στους θεσμούς με τους οποίους επιδιώχθηκε να καλυφθεί το έλλειμμα των Οθωμανών σε παράδοση κρατικής οργάνωσης και οικονομικής διαχείρισης.
- Να διαχωρίζουν τις περιόδους της οθωμανικής ιστορίας στο πλαίσιο των εξελίξεων του *Ανατολικού Ζητήματος*:
 - φάση επέκτασης και ανόδου
 - απαρχή παρακμής
 - παρακμή και πτώση
- Να περιγράφουν τον χαρακτήρα της αυτοκρατορίας σε σχέση με τα ευρωπαϊκά κράτη της εποχής.

Επισήμανση: Οι διδακτικοί στόχοι που προτείνονται από το ΠΣ είναι κυρίως γνωστικοί, καθώς αποσκοπούν στην κατανόηση της δομής/λειτουργίας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και στην εξήγηση των επιλογών της κρατικής της οργάνωσης. Οι δραστηριότητες που θα αναθέσουμε στους/τις μαθητές/-τριες σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο θα συμβάλουν στην ενθάρρυνση της αυτενέργειας και της δημιουργικότητάς τους, αποσκοπώντας στην καλλιέργεια ιστορικής κρίσης.

► Οργάνωση τάξης

Επειδή ο χρόνος διδασκαλίας της συγκεκριμένης ενότητας είναι δύο διδακτικές ώρες, ο/η διδάσκων/-ουσα έχει την ευχέρεια να επιλέξει διαφορετικό τρόπο οργάνωσης της τάξης, ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη διδακτική ώρα, η οποία θα αξιοποιηθεί για τη μελέτη ιστορικών πηγών. Έτσι, την πρώτη διδακτική ώρα, στην οποία θα τεθούν οι βασικοί άξονες της διδασκαλίας, προτείνεται η τυπική οργάνωση της τάξης και η χρήση του πίνακα. Επιπλέον, μοιράζεται στους/στις μαθητές/-τριες ατομικό φύλλο εργασίας, που περιλαμβάνει ολόκληρη την «αποστολή» της τάξης για τη διερεύνηση της δημιουργίας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, του τρόπου διοίκησής της και της διεθνούς της ισχύος στον ευρύτερο συσχετισμό δυνάμεων στη Μεσόγειο.

Κατά τη δεύτερη διδακτική ώρα, η ομάδα της τάξης θα εστιάσει στη μελέτη «*Καθημερινών ιστοριών Οθωμανών υπηκόων*», προκειμένου να αντιληφθεί σε μεγαλύτερο βαθμό τη λειτουργία των θεσμών, μελετώντας παραδείγματα των σχέσεων των πολιτών με το κράτος. Για την υλοποίηση της

διαδικασίας στον καλύτερο δυνατό χρόνο προτείνεται ο χωρισμός των μαθητών/-τριών σε ομάδες (3-4 ατόμων), οι οποίες θα αναλάβουν τυχαία να επεξεργαστούν μια ιστορία και να παρουσιάσουν τα συμπεράσματά τους στην ολομέλεια, προκειμένου να συμβάλουν στην ολοκλήρωση της εικόνας για τον διοικητικό μηχανισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

► Οργάνωση διδασκαλίας

Βασικά ερευνητικά ερωτήματα

Η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα μας δίνει την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε έναν οργανισμό στην εξέλιξή του, ο οποίος συνιστά τη μετάβαση από τα πολυεθνικά κράτη της αρχαιότητας και των μέσων χρόνων στα εθνικά κράτη των νεότερων χρόνων. Η Οθωμανική αυτοκρατορία αποτέλεσε τον μεγαλύτερο πολιτικό οργανισμό στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την ιστορική της πορεία σε όλη τη διάρκεια του «βίου» της (από τον 14ο αιώνα έως τις αρχές του 20ού αιώνα).

Οπωσδήποτε, θα λάβουμε υπόψη μας ότι προηγείται εισαγωγικό κεφάλαιο για τις μορφές κρατικής οργάνωσης στους νεότερους χρόνους, στο οποίο θα πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στις μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες της εποχής (Αψβουργική, Οθωμανική, Τσαρική). Οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις των εθνοτήτων σε αυτές, καθώς και η προϊούσα παρακμή τους αποτέλεσαν βασικά αίτια της δημιουργίας των εθνικών κρατών, τον 19ο αιώνα. Με βάση, λοιπόν, και τους διδακτικούς στόχους της ενότητας, καλούμαστε να απαντήσουμε στα εξής ερωτήματα:

- α) Πώς προέκυψε η μεγάλη πολυεθνική αυτοκρατορία των Οθωμανών;
- β) Ποιες μέθοδοι ακολουθήθηκαν στον τρόπο διοίκησής της;
- γ) Πώς οι πολιτισμικές της καταβολές και τα ιδιαίτερα δημογραφικά, εθνολογικά και θρησκευτικά της δεδομένα επηρέασαν την κρατική της οργάνωση;
- δ) Ποια η θέση της αυτοκρατορίας στον ευρωπαϊκό συσχετισμό δυνάμεων;

Μέθοδος: Διερευνητική μάθηση, διάλογος, ομαδοσυνεργατική διδασκαλία.

Διδακτικά – Εποπτικά μέσα: Πίνακας, χάρτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, Η/Υ, βιντεοπροβολέας.

1η διδακτική ώρα

► Πορεία της διδασκαλίας – Φάσεις

► Αφόρμηση/Σύνδεση

Με βάση την ενότητα που προηγήθηκε, με θέμα «Οι μορφές κρατικής οργάνωσης στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους» ο/η διδάσκων/-ουσα προκαλεί συζήτηση για τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες της Ευρώπης (Οθωμανική, Αψβουργική, Τσαρική) και πώς από αυτές προέκυψαν σταδιακά τα εθνικά κράτη του 19ου αι. Επικεντρώνεται στη σημασία της μελέτης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και μπορεί να δώσει για επεξεργασία στους/στις μαθητές/-τριες του/της το παρακάτω παράθεμα:

Πηγή

Ένας πολύ πιο θετικός λόγος να μελετούμε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να της αποδίδουμε μια σημαντική θέση στην παγκόσμια ιστορία αφορά το ανεκτικό μοντέλο διοίκησης, το οποίο και ακολούθησε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξής της. Για τον σύγχρονο κόσμο, στον οποίο οι τεχνολογίες των μεταφορών και επικοινωνιών και οι μεταναστεύσεις των λαών έθεσαν για πρώτη φορά τόσο έντονα ενώπιον του το

ζήτημα της διαφορετικότητας, η οθωμανική περίπτωση αξίζει προσεκτικότερη μελέτη. Επί αιώνες το οθωμανικό χέρι δεν ήταν βαρύ για τους υποτελείς λαούς του. Το οθωμανικό πολιτικό σύστημα απαιτούσε από τους διαχειριστές του και τους στρατιωτικούς του αξιωματούχους να προστατεύουν τους υπηκόους στην άσκηση της θρησκείας τους, είτε επρόκειτο για το σουνιτικό ή το σιιτικό ισλαμισμό, την ελληνική, αρμένικη ή συριακή ορθοδοξία ή τον καθολικισμό. Η απαίτηση αυτή βασιζόταν στην ισλαμική αρχή της ανεκτικότητας για τους «λαούς της Βίβλου», δηλαδή για τους εβραίους και τους χριστιανούς. Οι «λαοί» αυτοί είχαν δεχθεί από τον Θεό την αποκάλυψη, έστω και σε ατελή ή ημιτελή μορφή. Επομένως, το οθωμανικό ισλαμικό κράτος είχε την ευθύνη να τους προστατεύει στην άσκηση της θρησκείας τους. Χωρίς αμφιβολία, χριστιανοί και εβραίοι υπήκοοι δίδωνταν ή εκτελούνταν κάποιες φορές για την πίστη τους. Επρόκειτο όμως για παραβιάσεις της βασιλικής αρχής της ανεκτικότητας – αρχή στην οποία το κράτος αξίωνε και απαιτούσε υποταγή. Παρόμοιες αρχές καθόριζαν τις διακοινοτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για αιώνες, αν και στα τελευταία χρόνια υπήρχε αυξανόμενη δυσαρμονία. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, ωστόσο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία προσέφερε στον υπόλοιπο κόσμο ένα αποτελεσματικό μοντέλο πολυθρησκευτικού πολιτικού συστήματος.

Quataert, D. (2006). *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. 10-11

► Διδακτική Επεξεργασία

1. Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει, χρησιμοποιώντας τον πίνακα ή λογισμικό παρουσίασης (powerpoint) μέσω του βιντεοπροβολέα, τη σημερινή «αποστολή» της τάξης και καλεί τους/τις μαθητές/-τριες να συμμετάσχουν στην υλοποίησή της, αντλώντας γνώσεις από το υλικό που θα τους δοθεί, προκειμένου να συμπληρώσουν το ατομικό φύλλο εργασίας. Επιπλέον, τους/τις ενημερώνει για τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που θα απασχολήσουν την τάξη.
2. Για την ένταξη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον χώρο και στον χρόνο προτείνεται να δοθεί στους/στις μαθητές/-τριες χάρτης στον οποίο θα είναι διακριτές οι μεταβολές στα εδάφη της, από τον 15ο έως τον 17ο αι. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να επαληθεύσουν στον χάρτη τη σταδιακή επέκταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τους αιώνες της ακμής της.

<http://el.wikipedia.org>

3. Με βάση τον χάρτη, οι μαθητές/-τριες στο φύλλο εργασίας καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήματα που αφορούν την έκταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τη σταδιακή της επέκταση, τη γεωπολιτική της θέση και τα εδάφη που περιελάμβανε. [Ο χάρτης που θα χρησιμοποιηθεί μπορεί να προέρχεται από τη συλλογή του σχολείου ή ο/η διδάσκων/-ουσα μπορεί να αναζητήσει στο διαδικτυο χάρτη (ή και χάρτες) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και να τον παρουσιάσει στην τάξη. Για να διευκολυνθούν οι μαθητές/-τριες να παρακολουθήσουν την επέκταση της αυτοκρατορίας και να ανατρέχουν σε αυτόν, όποτε χρειαστεί, θα μπορούσε να τους δοθεί σε φωτοτυπία μαζί με το υπόλοιπο συνοδευτικό υλικό, εκτός εάν υπάρχει κάποιος αντίστοιχος στο σχολικό τους βιβλίο.]

Πηγή

Οι τίτλοι που χρησιμοποιούσε ο Σουλεϊμάν στην αλληλογραφία του με τον Φερδινάνδο Α' (1562)

Ο Παντισάχ και Σουλτάνος της Λευκής Θάλασσας [Μεσόγειος] και της Μαύρης Θάλασσας, της Σεβαστής Κάμπα και της Φωτισμένης Μεδίνας, της Ιερής Ιερουσαλήμ, του πλέον πολύτιμου της εποχής μας Θρόνου της Αιγύπτου, των επαρχιών Υεμένης και Άντεν και Σανά, του Τόπου της Ειρήνης της Βαγδάτης, και της Μπάσρα (Βασόρα) και της Λάχσα, των πόλεων του Ανουσιρβάν, της γης της Αλγερίας και του Αζερμπαϊτζάν, της γης της Χρυσής Ορδής και της γης των Ταρτάρων, του Ντιαρμπεκίρ του Κουρδιστάν και του Λουριστάν και όλης της Ρούμελης και Ανατολίας και Καραμανίας και Βλαχίας και Μολδαβίας και Ουγγαρίας και εκτός από όλες αυτές, πολλών άλλων σπουδαίων χωρών και εδαφών...

Bayerle, σ. 46-47, «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

Οι μαθητές/-τριες, λαμβάνοντας υπόψη τους την πηγή και τον χάρτη, καλούνται να απαντήσουν στο εξής ερώτημα: Να εντοπίσετε στον χάρτη τις περιοχές που καταγράφει ο Σουλεϊμάν στον τίτλο του. Ποιο είναι το μήνυμα που στέλνει ένας ηγέτης χρησιμοποιώντας έναν τέτοιο τίτλο;

4. Στη συνέχεια ορίζεται το **χρονικό πλαίσιο** με τα βασικότερα γεγονότα της οθωμανικής ιστορίας, προκειμένου οι μαθητές/-τριες να κατανοήσουν τη μακράιωνη εξέλιξη της και να συνδέσουν την περίοδο ακμής της με τις στρατιωτικές της επιτυχίες, ενώ την παρακμή της με τον τερματισμό των στρατιωτικών επιτυχιών και τη στασιμότητά της. Δίνεται στους/στις μαθητές/-τριες χρονολογικός πίνακας με τα σημαντικότερα στρατιωτικά γεγονότα και τις εδαφικές μεταβολές του κράτους. Στο χρονολόγιο³⁵ που θα δοθεί υποδεικνύεται στους/στις μαθητές/-τριες **το έτος 1683** ως κομβικό σημείο της οθωμανικής κυριαρχίας και τους ζητείται να σχολιάσουν τη σημασία της εκστρατείας των Οθωμανών εναντίον της Αψβουργικής αυτοκρατορίας, αλλά και της ήττας τους στη δεύτερη πολιορκία της Βιέννης, παρακολουθώντας και τις εδαφικές απώλειες αμέσως μετά. Σκοπός είναι να αντιληφθούν τη σημασία του στρατού στους επεκτατικούς αυτούς πολέμους, αλλά και να συνδέσουν την ήττα του με τη σταδιακή παρακμή της αυτοκρατορίας. Επομένως, ο στρατός αποτελεί σημαντικό μοχλό της κρατικής οργάνωσης αυτής της τεράστιας αυτοκρατορίας, που ελέγχει περίπου τα δύο τρίτα της Μεσογείου, χωρίς να διαθέτει αξιόλογο δικό της στόλο. Συνοδευτικά μπορεί να δοθεί και το ακόλουθο παράθεμα:

Πηγή

Η γεωπολιτική θέση του οθωμανικού κράτους στο σταυροδρόμι της ασιατικής, της ευρωπαϊκής και της αφρικανικής ηπείρου, τού προσέδωσε ένα σημαντικό ρόλο στην παγκόσμια ιστορία. Η σημασία αυτή δεν εκμηδενίστηκε μετά τη στρατιωτική καταστροφή του 1683 και τη μείωση της ικανότητας των Οθωμανών να υπε-

³⁵ Αναλυτικό χρονολόγιο και κατάλογος των σουλτάνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας υπάρχει και στη Βικιπαίδεια: <http://el.wikipedia.org>

ρασπίζονται την εδαφική τους ακεραιότητα. Πράγματι, η οθωμανική αδυναμία προκάλεσε διεθνή αστάθεια ανάμεσα στους επεκτεινόμενους γείτονες, οι οποίοι ήθελαν να αρπάξουν τα οθωμανικά εδάφη ή τουλάχιστον να εμποδίσουν την αρπαγή τους από τους αντιπάλους τους. Αυτό το «Ανατολικό Ζήτημα» – ποιος θα κληρονομούσε, ποιες περιοχές, ύστερα από τη διάλυση του οθωμανικού κράτους – προκάλεσε διαμάχες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής και έγινε ένα από τα πρωτεύοντα προβλήματα της διεθνούς διπλωματίας κατά το 19ο αιώνα. Το 1914, η αποτυχία επίλυσης του Ανατολικού Ζητήματος συντέλεσε στην έλευση της πρώτης μεγάλης καταστροφής της σύγχρονης εποχής, του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Quataert D. (2006), *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 10-11

Με βάση την πηγή πρέπει να προβληματιστούν οι μαθητές/-τριες για την επίδραση της διεθνούς κατάστασης στην κρατική οργάνωση αυτού του δαιδαλώδους κρατικού οργανισμού. Σε σύγκριση με αυτοκρατορίες του παρελθόντος, η Οθωμανική αυτοκρατορία, περνώντας από τους μέσους στους νεότερους χρόνους, εξελίσσεται διοικητικά σε μια Ευρώπη ισχυρών κρατών, γεγονός που σηματοδοτεί και τις όποιες αλλαγές στην εσωτερική της διοίκηση.

5. Για να συνειδητοποιήσουμε, λοιπόν, τη διοικητική οργάνωση της πολυεθνικής αυτοκρατορίας, η οποία προέκυψε από τουρκομανικές ομάδες νομάδων, απαιτείται η μελέτη των θεσμών του οθωμανικού κράτους. Πρέπει να τονιστεί στους/στις μαθητές/-τριες ότι υπήρχε έλλειμμα στην παράδοση θεσμών κρατικής οργάνωσης και οικονομικής διαχείρισης και έχει μεγάλο ενδιαφέρον να ερευνηθούν πώς καλύφθηκε και ποιος ήταν ο ρόλος των ελληνορθόδοξων κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.
6. Ο/Η διδάσκων/-ουσα θέτει τον βασικό προβληματισμό για τη λειτουργία των θεσμών της οθωμανικής διοίκησης και επιχειρεί με αφήγηση να διευκρινίσει τις έννοιες: *ιερός νόμος, τιμαριωτικό σύστημα, παιδομάζωμα, γενίτσαροι, χαράτσι, μιλλέτ, τζιμμήδες, καδής*.
7. Για την περαιτέρω μελέτη των εννοιών αυτών θα μπορούσαν να ανατεθούν εργασίες στο σπίτι. Οι μαθητές/-τριες θα μπορούσαν να επιλέξουν δύο όρους και να συγκεντρώσουν πληροφοριακό, ακόμη και εικονογραφικό, υλικό από το διαδίκτυο για την πληρέστερη ερμηνεία τους. Επιπλέον, θα μπορούσαν, αν αυτό ήταν εφικτό, να δανειστούν τον αντίστοιχο τόμο της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών από τη βιβλιοθήκη του σχολείου τους και να φωτοτυπήσουν τις αντίστοιχες σελίδες.

2η Διδακτική ώρα

► Πορεία Διδασκαλίας – Φάσεις

Αφόρμηση/Σύνδεση

Οι μαθητές/-τριες, χωρισμένοι/-ες σε ομάδες, συζητούν για τους βασικούς θεσμούς της κρατικής διοίκησης στην Οθωμανική αυτοκρατορία και παραθέτουν στοιχεία από τις εργασίες που προετοίμασαν στο σπίτι, με βάση το υλικό που συγκέντρωσαν από το διαδίκτυο.

► Διδακτική Επεξεργασία

1. Στις ομάδες ανατίθεται κοινή συλλογική δραστηριότητα, στην οποία δίνεται ο τίτλος: «Ιστορίες υπηκόων του οθωμανικού κράτους»: Σε κάθε ομάδα δίνεται μία ιστορία ενός Οθωμανού υπηκόου. Η επιλογή είναι τυχαία. [Οι ιστορίες μπορεί να είναι αριθμημένες, από το ένα έως το έξι και ένας/μία μαθητής/-τρια από κάθε ομάδα να επιλέξει έναν αριθμό.] Οι ιστορίες είναι οι εξής:

ΠΡΩΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Φιρμάνι του Μουράτ Α' που επικυρώνει το δικαίωμα του Εβρενός Μπέη να διοικεί την επικράτεια της Μακεδονίας (1386)

Η Ύψιστη Αυτοκρατορική αρχή διατάσσει τα ακόλουθα:

Στην αξιότητά Του, στο καταφύγιο της επικράτειας, τον ιδρυτή της επαρχίας, το καύχημα των ιερών κατακτητών, τον αρχηγό των πολεμιστών της πίστης και τον εξολοθρευτή των απίστων και των ειδωλολατρών, τον Γαζή Χατζή Εβρενός Μπέη – είτε η ευτυχία του να κρατήσει για πάντα – που πέρασε από την επαρχία της Ρούμελης μαζί με τον αδελφό μου και αφέντη του, Γαζή Σουλεϊμάν, και κατάκτησε τα εδάφη της. Για τις υπηρεσίες του, του αποδίδω: την πόλη της Γκιουμουρτζίνας, έπειτα την πόλη των Σερρών μέχρι τη Βίτολα (Μοναστήρι) και τη Βίγλιστα και τη Χρούπιστα οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ένα σαντζάκι (με πρόσοδο δέκα φορές εκατό χιλιάδες ακσέδες 11), όλα αυτά τα κέρδισε με το ξίφος του. Επίσης, σε χρήζω γενικό διοικητή σε όλα αυτά τα εδάφη και στους μαχητές της πίστης και στους στρατιώτες και σε διατάσσω: να είσαι αληθινός αφέντης. Πρόσεχε όμως, να μην σε πιάσει η ματαιοδοξία και πεις: «Ξεκίνησα και κατάκτησα αυτά τα μέρη της Ρούμελης», αλλά θα ήταν καλύτερα να γνωρίζεις ότι η γη ανήκει πρώτα στο Θεό και έπειτα στον Προφήτη του. Και μετά από διαταγή του ύψιστου Θεού και του Προφήτη και του αποδέκτη του δόθηκε σ' εσένα.

Odbrani, I, σ. 187-189 «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο Λουτφή πασάς αναπολεί τη σταδιοδρομία του από την εποχή που στρατολογήθηκε μέσω του συστήματος του ντεβσιρμέ

Ο συγγραφέας αυτής της πραγματείας είναι ο ταπεινότερος δούλος του Θεού, ο Λουτφή πασάς, γιος του Αμπντουλμουίν. Χάρη στη γενναιοδωρία των σουλτάνων, εγώ, ο ταπεινός, ανατράφηκα στο εσωτερικό Σαράι τον καιρό του μακαρίτη Σουλτάνου Βαγιαζήτ (που βρίσκεται σήμερα στον Παράδεισο). Στη διάρκεια αυτής της οθωμανικής δυναστείας, επιδείκνυα άριστη συμπεριφορά απέναντι στους σουλτάνους από αγάπη στο Θεό και όσο βρισκόμουν στο εσωτερικό Σαράι, μελέτησα πολλά είδη επιστημών. Κατά την ενθρόνιση του [...] Σουλτάνου Σελίμ, άφησα τη θέση του τσοχαντάρη [cuhaadar: υπεύθυνος για τις στολές του Σουλτάνου] και μπήκα στην εξωτερική υπηρεσία ως μουτεφερρικά [muteferrika: αυλικός] με 50 ακσέδες την ημέρα. Μετά υπηρέτησα ως καπουτζήμπασης [karıcı: επικεφαλής των ανθρώπων που φύλαγαν τις εισόδους των ανακτόρων], μιρ-αλέμ [mir alem: φύλακας των συμβόλων], σαντζάκμπεης [sancakbeyi: διοικητής σαντζακιού] της Κασταμονής, μπηελέρμπεης [beylerbeyi: γενικός διοικητής] του Καραμάν και της Άγκυρας και τέλος, την εποχή του σουλτάνου μας Σουλεϊμάν, μου εμπιστεύτηκαν τις θέσεις του βεζίρη και του μεγάλου βεζίρη. Όταν εγώ, το ταπεινό και ασήμαντο υποκείμενο, άφησα το Σαράι, συνεργάστηκα με πολλούς ουλεμάδες (νομοδιδασκαλοι, θεολόγοι και ερμηνευτές του μουσουλμανικού δικαίου), ποιητές και ανθρώπους του πολιτισμού και επιδίωξα να βελτιώσω το χαρακτήρα μου θέτοντας όλες μου τις ικανότητες στην υπηρεσία των επιστημών.

Inalcik 1973, σ. 84 «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

ΤΡΙΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Νέα ανάθεση τιμαρίου μεσαίας-προς μεγάλης κλίμακας

[Για τον] Μουσταφά μπιν Αχμέτ τσαούσης [canus, «τσαβούς»]: αρχικά ταχυδρομικός υπάλληλος· από το 18ο αι. αξιωματούχος που είχε αναλάβει την εκτέλεση διαταγών ή ποινών], που του αφαιρέθηκε ένα τιμάρι στο Καϊσερι αξίας 15.100 ακσέδων: Τώρα του δίνονται τα ακόλουθα: ένα τιμάρι αξίας 1.600 ακσέδων στο Εντιρλίκ και άλλα χωριά στο ναχιγιέ [nahiye: υποδιαίρεση του καζά] του Τσεμπέλ Ερτσίς, ένα τιμάρι αξίας 2.000 ακσέδων στον μεζρά [mezra'a: «χωραφότοπος», ακαλλιέργητη γη] Γκαζιλέρ και άλλες περιοχές στην περιφέρεια του Κοραμάζ που προηγουμένως είχε ο μακαρίτης Αμπντούλ-Κερίμ· ένα τιμάρι αξίας 2.000 ακσέδων από έσοδα [mahsul, «μαχσούλ»] των νοικοκυριών μπόζα [boza hane] στην πόλη του Καϊσερι, το οποίο ανήκε στον Αμπντούλ-Κερίμ, ένα τιμάρι αξίας 800 ακσέδων σε ένα χωριό της περιφέρειας Κεναρί Ιρμάκ, ένα τιμάρι αξίας 3.000 ακσέδων στο Ιστεφάνα και άλλα χωριά στον Τσεμπέλ Ερτσίς και άλλες μικρές εκτάσεις κτλ.: συνολικό ποσό 15.100 ακσέδες.

Jennings 1972, σ. 212 «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

ΤΕΤΑΡΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣυστάσεις του Μουράτ Α' όταν διορίζει διοικητή τον Εβρενός Μπέη (1386)

Δέξου και θυμήσου αυτή τη συμβουλή:

Πρέπει να γνωρίζεις ότι οι τόποι της επαρχίας της Ρούμελης⁴⁴ απέχουν πολύ μεταξύ τους. Για τη διακυβέρνησή τους και την ικανοποίηση των αναγκών τους και τη διατήρηση της τάξης θα χρειαστείς σίγουρα πολλούς ανθρώπους του ξίφους και της πέννας. Να είσαι προσεκτικός να μην απλώσεις το χέρι σου στην περιουσία του λαού σου. [...] Όποιος ξεχνάει την πίστη του σε αυτό τον κόσμο, ξεχνά το φόβο του Θεού. Μην ανακατεύεσαι με αυτά τα ζητήματα. Μην εμπιστεύεσαι κανένα και μην ανοίγεσαι μπροστά σε κανένα..Εάν οι βοηθοί που διόρισες στο εσωτερικό της χώρας είναι εργατικοί, η κατάσταση των ραγιάδων [reaya: υπήκοοι] θα είναι καλή [...] Και να διατάξεις τον κάθε [βοηθό] να θεωρεί τους μουσουλμάνους που ζουν στα μέρη του σαν αδέρφια του. Και να ελέγχουν τους ραγιάδες διακριτικά. Να μην κάνουν κακό και να μην ενοχλούν. Ειδικά να σεβασαι, όσον αφορά τους διάσημους, από τους μορφωμένους τον Ελβανά Φεκιχά – ας αυξάνεται η γνώση του! – που τοποθετήθηκε σείχουλισλάμης (επικεφαλής της πίστης) όλης της Ρούμελης. Και να φροντίζεις τους πνευματικούς σου που είναι κληρονόμοι των απογόνων του Προφήτη. Να τους αγκαλιάζεις με αγάπη και έλεος, να τους σέβεσαι και να τους προστατεύεις. Να προσφέρεις δώρα και να ανταμειβείς τους σπαχήδες. Και να προσέχεις να μην τους έχεις ούτε πολύ χαλαρούς ούτε και πολύ περιορισμένους. Να μην ανακατεύεσαι με τα πράγματα των σπαχήδων, να μην τους πάρεις το παραμικρό ως αντάλλαγμα για τη θέση τους. Να μην καυχιέσαι για την ανδρεία και το κουράγιο σου, κράτα όμως το ξίφος σου αιχμηρό. Να ταΐζεις το αλόγο σου. Να μην σταματάς να δείχνεις τον πλούτο σου και να μοιράζεις δώρα. Επίσης, να μην αναστατώνεσαι, εάν τα εισοδήματα από τα εδάφη που κατάκτησες με το σπαθί σου σε κάνουν να λες: «Δεν είναι αρκετά για τα έξοδά μου!». Σε περίπτωση που έχεις ανάγκη, γράψε σε μας εδώ. Δεν θα αρνηθούμε να σου δώσουμε ό,τι έχουμε εδώ. Όσα περισσότερα μπορούμε, θα σου στείλουμε. [...]

Γραμμένο τον ευλογημένο μήνα του Σεβάλ, το έτος 788 [1386].

Odbrani, I, σ. 187-189 «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

ΠΕΜΠΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑΗ απόφαση του καδή σε μια διαμάχη μεταξύ ενός Μουσουλμάνου κι ενός Χριστιανού (Βιδίνι, 1700)

Ο Ιβάν, γιος του Νικόλα από την πόλη Βιδίνι και τη γειτονιά Καραμάν εμφανίστηκε ενώπιον του ιερού δικαστηρίου, παρουσία του κουρέα Ουστά Γιουμέρ, γιου του Αλί. Κατέθεσε αγωγή εναντίον του για τον ακόλουθο λόγο:

Ο Ιβάν είχε κληρονομήσει έναν αμπελώνα έκτασης τριών τετάρτων του εκταρίου στην περιοχή Κόζλοβετς που συνόρευε με τους αμπελώνες των ακόλουθων ανθρώπων: του Μανούς, του αρτοποιού Γιοβάν, του Νικόλα και με τον δημόσιο δρόμο. Ο προαναφερθείς Γιουμέρ σφετερίστηκε το κτήμα. Στη διάρκεια της ανάκρισης, ο Γιουμέρ δήλωσε ότι πριν από κάποιο διάστημα αγόρασε το εν λόγω αμπελώνα, που συνόρευε με τους αμπελώνες των ίδιων ανθρώπων, για 15 γρόσια από τον κρατικό υπάλληλο ως κρατική περιουσία καθώς δεν είχε ιδιοκτήτη. Μετά το θάνατο του πρώην ιδιοκτήτη Ιβάν Σιμισιάτα, που πέθανε χωρίς να αφήσει κληρονόμους, ο αμπελώνας είχε περάσει στην κρατική περιουσία. Ο Νικόλα αντίπε ότι αυτά που δήλωσε ο Γιουμέρ δεν ήταν αλήθεια και κάλεσε δύο μάρτυρες, που επιβεβαίωσαν ότι ο αμπελώνας ανήκε πράγματι σε αυτόν. Μετά από αυτά, το δικαστήριο ζήτησε από τον εναγόμενο να καλέσει μάρτυρες που θα επιβεβαίωναν την κατάθεσή του και του όρισε μια τελική ημερομηνία. Καθώς ο Γιουμέρ δεν μπόρεσε να βρει τέτοιους μάρτυρες μέσα στον καθορισμένο χρόνο, το δικαστήριο του πρότεινε να καταθέσει δίνοντας όρκο ότι είχε στα αλήθεια αγοράσει τον αμπελώνα, επειδή δεν υπήρχε ιδιοκτήτης. Ο Γιουμέρ συμφώνησε και πήρε όρκο στο όνομα του Θεού. Με βάση τον όρκο, το δικαστήριο αποφάσισε να απαγορεύσει στον Ιβάν να συνεχίσει κάθε νομική διαδικασία για τον αμπελώνα.

Georgieva, Tzanev, σ. 293, «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

ΕΚΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο Εβλιά Τσελεμπί, ένας Οθωμανός περιηγητής, παρουσιάζει τη συνύπαρξη των διάφορων θρησκευτικών κοινοτήτων στις οθωμανικές πόλεις των Βαλκανίων (περ. 1660)

[Βελιγράδι]

Στις όχθες του ποταμού Σάβου υπάρχουν τρεις μαχαλάδες [mahalle: γειτονιές] τσιγγάνων [Kibti, «κίμπτι»] και στις όχθες του ποταμού Δούναβη υπάρχουν τρεις γειτονιές Ελλήνων [Rum, «ρουμ»] απίστων, όπως και Σέρβων και Βουλγάρων που επίσης ζουν σε τρεις γειτονιές. Ακριβώς δίπλα στο κάστρο είναι η γειτονιά των Εβραίων, αυτών που ανήκουν στις εφτά κοινότητες και είναι γνωστοί ως Καραΐμ Εβραίοι. Υπάρχει επίσης μια γειτονιά Αρμενίων απίστων, δεν υπάρχουν ωστόσο φραγκικές ή ουγγρικές γειτονιές, ούτε έχουν αυτοί προξένους δικούς τους. Όλες οι άλλες γειτονιές είναι μουσουλμανικές, ώστε οι οικογένειες των πιστών του Μωάμεθ κατέχουν τις καλύτερες, τις πιο ευρύχωρες και τις πιο ευάερες περιοχές, στα ψηλά και στα μεσαία τμήματα της πόλης. [...] Υπάρχουν συνολικά διακόσια δέκα εφτά τζαμιά [mihrab, «μιχράμπ»], ωστόσο θα περιγραφούν [παρακάτω] [μόνο] τα σουλτανικά τζαμιά, από τα οποία γίνεται το ιδιαίτερο κάλεσμα των πιστών για την προσευχή της Παρασκευής, καθώς και τα τζαμιά του βεζήρη και των τοπικών ευγενών και σημαινόντων προσώπων. [...] Υπάρχουν εννέα εκκλησίες ή μοναστήρια, όπως μου είπαν, όπου [οι Χριστιανοί] πραγματοποιούν τις διαβολικές τελετές τους. Υπάρχουν ναοί των Ελλήνων, των Αρμενίων, των Σέρβων, των Βουλγάρων και των Εβραίων, δεν υπάρχουν ωστόσο ειδωλολατρικοί οίκοι για τους Φράγκους ή τους Ούγγρους.

[Σεράγεβο]

Εκκλησίες – Κάθε εκκλησία είναι μικρή, δεν υπάρχει εκκλησία με καμπάνα. Οι εκκλησίες των Σέρβων και των Λατίνων είναι σε καλή κατάσταση. Οι Φράγκοι και οι Έλληνες πραγματοποιούν επίσης τις θρησκευτικές τους τελετές σε αυτές τις εκκλησίες. Υπάρχει επίσης μία εβραϊκή συναγωγή.

Enliya Celebi, σ. 195-198, «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

2. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει: α) Να συγκεντρώσει από την ιστορία που της δόθηκε προς επεξεργασία τους όρους που σχετίζονται με την οθωμανική διοίκηση. β) Να αντλήσει συμπεράσματα για την πολιτική που ακολουθούσε το οθωμανικό κράτος απέναντι στους υπηκόους του, μουσουλμάνους και μη.
3. Θα ακολουθήσει παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας κάθε ομάδας στην ολομέλεια της τάξης και θα συνταχθεί πίνακας με: α) τα όργανα της οθωμανικής διοίκησης, β) τους βασικούς θεσμούς, γ) την ονομασία των αξιωμάτων και δ) τις βασικές αρχές διοίκησης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα Εργασίας

Για την πρώτη διδακτική ώρα δίνεται το παρακάτω φύλλο εργασίας:

ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

► Αποστολή της τάξης

Με τη μηχανή του χρόνου μεταφερόμαστε στην Κωνσταντινούπολη, την πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σκοπός μας είναι να παρακολουθήσουμε έναν κρατικό μηχανισμό στην εξέλιξή του, ο οποίος συνιστά τη μετάβαση από τα πολυεθνικά κράτη της αρχαιότητας και των μέσων χρόνων στα εθνικά κράτη των νεότερων χρόνων. Άλλωστε, η Οθωμανική αυτοκρατορία αποτέλεσε τον μεγαλύτερο πολιτικό οργανισμό στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης διαμορφώνοντας την ιστορία της από τον 14ο αιώνα έως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Για την επιτυχία της αποστολής μας θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην ανάλογη ενότητα του σχολικού μας βιβλίου και να ακολουθήσουμε προσεκτικά τις οδηγίες που περιέχονται στο παρόν φύλλο εργασίας, προσπαθώντας να συμμετάσχουμε στις δραστηριότητες και να προσφέρουμε με τις δυνατότητές του ο καθένας μας στην επιτυχή υλοποίηση αυτής της συλλογικής αποστολής που αναλαμβάνει η τάξη μας.

► Βασικά ερωτήματα της έρευνας

- α) Πώς προέκυψε η μεγάλη πολυεθνική αυτοκρατορία των Οθωμανών;
- β) Ποιες μέθοδοι ακολουθήθηκαν στον τρόπο διοίκησης της;
- γ) Πώς οι πολιτισμικές της καταβολές και τα ιδιαίτερα δημογραφικά, εθνολογικά και θρησκευτικά της δεδομένα επηρέασαν την κρατική της οργάνωση;
- δ) Ποια η θέση της αυτοκρατορίας στον ευρωπαϊκό συσχετισμό δυνάμεων;

► Ατομικές Δραστηριότητες

1. Σας δίνεται το παρακάτω παράθεμα:

Πηγή

Ένας πολύ πιο θετικός λόγος να μελετούμε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να της αποδίδουμε μια σημαντική θέση στην παγκόσμια ιστορία αφορά το ανεκτικό μοντέλο διοίκησης, το οποίο και ακολούθησε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξής της. Για τον σύγχρονο κόσμο, στον οποίο οι τεχνολογίες των μεταφορών και επικοινωνιών και οι μεταναστεύσεις των λαών έθεσαν για πρώτη φορά τόσο έντονα ενώπιον του το ζήτημα της διαφορετικότητας, η οθωμανική περίπτωση αξίζει προσεκτικότερη μελέτη. Επί αιώνες το οθωμανικό χέρι δεν ήταν βαρύ για τους υποτελείς λαούς του. Το οθωμανικό πολιτικό σύστημα απαιτούσε από τους διαχειριστές του και τους στρατιωτικούς του αξιωματούχους να προστατεύουν τους υπηκόους στην άσκηση της θρησκείας τους, είτε επρόκειτο για το σουννιτικό ή το σιιτικό ισλαμισμό, την ελληνική, αρμένικη ή συριακή ορθοδοξία ή τον καθολικισμό. Η απαίτηση αυτή βασιζόταν στην ισλαμική αρχή της ανεκτικότητας για τους «λαούς της Βίβλου», δηλαδή για τους εβραίους και τους χριστιανούς. Οι «λαοί» αυτοί είχαν δεχθεί από τον Θεό την αποκάλυψη, έστω και σε ατελή ή ημιτελή μορφή. Επομένως, το οθωμανικό ισλαμικό κράτος είχε την ευθύνη να τους προστατεύει στην άσκηση της θρησκείας τους. Χωρίς αμφιβολία, χριστιανοί και εβραίοι υπήκοοι διώκονταν ή εκτελούνταν κάποιες φορές για την πίστη τους. Επρόκειτο όμως για παραβιάσεις της βασικής αρχής της ανεκτικότητας – αρχή στην οποία το κράτος αξίωνε και απαιτούσε υποταγή. Παρόμοιες αρχές καθόριζαν τις διακοινοτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για αιώνες, αν και στα τελευταία χρόνια

υπήρξε αυξανόμενη δυσαρμονία. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, ωστόσο, η Οθωμανική αυτοκρατορία προσέφερε στον υπόλοιπο κόσμο ένα αποτελεσματικό μοντέλο πολυθρησκευτικού πολιτικού συστήματος.

Quataert D. (2006), *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*,
Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. 10-11

Ερώτηση

Γιατί η μελέτη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι απαραίτητη για την κατανόηση των μορφών κρατικής οργάνωσης κατά τους νεότερους χρόνους;

.....

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

.....

1. Με βάση τον χάρτη που σας δόθηκε μαζί με το φύλλο εργασίας, να απαντήσετε στα ερωτήματα:

α) Σε ποιες περιοχές επεκτείνεται σταδιακά η Οθωμανική αυτοκρατορία από τον 15ο ως τον 17ο αι.;

.....

.....

.....

β) Σε σχέση με τα εδάφη που περιελάμβανε, ποια ήταν η σημασία της γεωπολιτικής της θέσης στην Ευρώπη και την Ασία;

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

.....

2. Πηγή

Οι τίτλοι που χρησιμοποιούσε ο Σουλεϊμάν στην αλληλογραφία του με τον Φερδινάνδο Α' (1562)

Ο Παντισάχ και Σουλτάνος της Λευκής Θάλασσας [Μεσόγειος] και της Μαύρης Θάλασσας, της Σεβαστής Κάαμπα και της Φωτισμένης Μεδίνας, της Ιερής Ιερουσαλήμ, του πλέον πολύτιμου της εποχής μας Θρόνου της Αιγύπτου, των επαρχιών Υεμένης και Άντεν και Σανά, του Τόπου της Ειρήνης της Βαγδάτης, και της Μπάσρα (Βασόρα) και της Λάχσα, των πόλεων του Ανουσιρβάν, 29 της γης της Αλγερίας και του Αζερμπαϊτζάν, της γης της Χρυσής Ορδής και της γης των Ταρτάρων, του Ντιαρμπεκίρ του Κουρδιστάν και του Λουριστάν και όλης της Ρούμελης και Ανατολίας και Καραμανίας και Βλαχίας και Μολδαβίας και Ουγγαρίας και εκτός από όλες αυτές, πολλών άλλων σπουδαίων χωρών και εδαφών...

Bayerle, σ. 46-47 «Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσσαλονίκη

Αφού λάβετε υπόψη σας την πηγή σε συνδυασμό με τον χάρτη που προηγήθηκε, να εντοπίσετε τις περιοχές που καταγράφει ο Σουλεϊμάν στον τίτλο του. Ποιο είναι το μήνυμα που στέλνει ένας ηγέτης χρησιμοποιώντας έναν τέτοιο τίτλο;

.....

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

.....

.....

2. Παρατηρήστε το χρονολόγιο που σας δόθηκε ως συνοδευτικό υλικό του μαθήματος. Τι συμπεράσματα μπορείτε να αντλήσετε για την επεκτατική πολιτική της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πριν και μετά το έτος 1683;

.....

.....

.....

.....

Συμπληρώνω, αν θεωρώ κάτι απαραίτητο απ' αυτά που ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου ή ο/η καθηγητής/-τρια μου:

.....

.....

.....

.....

Εργασία για το σπίτι

Στο σημερινό μάθημα μελετήσαμε τους θεσμούς της οθωμανικής διοίκησης και χρησιμοποιήσαμε τις έννοιες: *ιερός νόμος, τιμαριωτικό σύστημα, παιδομάζωμα, γενίτσαροι, χαράτσι, μιλλέτ, τζιμμήδες, καδής.*

Να επιλέξετε δύο από τις προηγούμενες έννοιες και να τις αναπτύξετε με βάση υλικό που θα αντλήσετε από την ιστοσελίδα Βικιπαίδεια στο <http://el.wikipedia.org>. Αν υπάρχει δυνατότητα, μπορείτε να αντλήσετε σημαντικές πληροφορίες από τον τόμο Ι΄ της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, την οποία μπορείτε να δανειστείτε από τη βιβλιοθήκη του σχολείου και να φωτοτυπήσετε τις σελίδες που σας ενδιαφέρουν.

Πρώτος Όρος

.....

.....

.....

.....

Δεύτερος Όρος

.....

.....

.....

.....

Να καταγράψετε τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσατε.

.....

.....

.....

.....

Για τη δεύτερη διδακτική ώρα δίνεται το παρακάτω φύλλο εργασίας:

ΟΜΑΔΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

► Αποστολή της τάξης

Η σημερινή μας αποστολή έχει τίτλο: «Ιστορίες υπηκόων του οθωμανικού κράτους». Θα αναλάβουμε να διεξάγουμε ιστορική έρευνα για τους θεσμούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Για την επίτευξή της είναι απαραίτητο να συνεργαστούμε με τα μέλη της ομάδας στην οποία ανήκουμε. Η κάθε ομάδα θα αναλάβει να μελετήσει την ιστορία του Οθωμανού υπηκόου που επέλεξε και θα προσπαθήσει, αξιοποιώντας και το υλικό που θα κρίνει απαραίτητο από το σχολικό βιβλίο, να διαφωτίσει πτυχές της λειτουργίας του οθωμανικού κράτους. Τα συμπεράσματά σας θα παρουσιαστούν στην ολομέλεια της τάξης.

► Συλλογικές Δραστηριότητες

1. Συζητούμε με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας μας για τους βασικούς θεσμούς της κρατικής διοίκησης στην Οθωμανική αυτοκρατορία και παραθέτουμε στοιχεία από τις εργασίες που προετοιμάσαμε στο σπίτι, με βάση το υλικό που συγκεντρώσαμε από το διαδίκτυο.
2. Ανοίγουμε τον φάκελο με την ιστορία που επιλέξαμε και κάποιος/-α από εμάς αναλαμβάνει να τη διαβάσει στους/στις άλλους/-ες.
3. Από την ιστορία που μας δόθηκε προς επεξεργασία απομονώνουμε τους όρους που σχετίζονται με την οθωμανική διοίκηση:

.....

.....

.....

4. Μετά από συζήτηση για τη συγκεκριμένη υπόθεση που επεξεργαζόμαστε, καταγράφουμε τα συμπεράσματά μας, όπως προκύπτουν από τη συγκεκριμένη περίπτωση, για την πολιτική που ακολουθούσε το οθωμανικό κράτος απέναντι στους υπηκόους του, μουσουλμάνους και μη.

.....

.....

.....

5. Με όσες πληροφορίες έχουν προκύψει από την ιστορία του Οθωμανού υπηκόου, την οποία επεξεργαστήκαμε προσπαθούμε να συμπληρώσουμε τον εξής πίνακα:

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ			
ΟΡΓΑΝΑ	ΘΕΣΜΟΙ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ	ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

6. Παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας στην ολομέλεια της τάξης και συμμετέχουμε στη συζήτηση που ακολουθεί.
7. Ένα μέλος από την κάθε ομάδα αναλαμβάνει να συμπληρώσει τα στοιχεία που συγκέντρωσε η ομάδα του, σε έναν πίνακα που έφτιαξε ο/η διδάσκων/-ουσα στον Η/Υ, χρησιμοποιώντας λογισμικό υπολογιστικών φύλλων (Excel). Ο πίνακας θα αποτελέσει υλικό μελέτης, θα φωτοτυπηθεί και θα μοιραστεί σε όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες της τάξης.

Αξιολόγηση

Για το τρίτο διδακτικό σενάριο επιλέχθηκε μια ενότητα από τις μορφές κρατικής οργάνωσης των νεότερων χρόνων: η Οθωμανική αυτοκρατορία. Μια αυτοκρατορία που γεννιέται στη μετάβαση από τον Μεσαίωνα στους νεότερους χρόνους, με εδάφη στις τρεις ηπείρους (Ευρώπη, Ασία, Αφρική). Μια αυτοκρατορία που ενσωματώνει ή προσπαθεί να ενσωματώσει λαούς από διαφορετικά έθνη και θρησκείες και συμπυκνώνει στην οργάνωσή της ολόκληρη σχεδόν την αραβική και βυζαντινή παράδοση. Η ένταξη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη συγκεκριμένη Θεματική Ενότητα είναι απαραίτητη, για να αιτιολογηθεί η ανάπτυξη του εθνικισμού στα Βαλκάνια στα τέλη του 19ου αι. Αποτελεί βέβαια και αφετηρία για τη μελέτη των άλλων μεγάλων εθνικών κρατών της Ευρώπης (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία), τα οποία προέκυψαν από αυτοκρατορίες. Άλλωστε, από την Οθωμανική αυτοκρατορία προέκυψε και το εθνικό κράτος της Τουρκίας, τον 20ό αι. Με αυτό το σκεπτικό η διδασκαλία οποιασδήποτε υποενότητας πρέπει να αξιοποιεί όλα τα «νήματα» με τις προηγούμενες, αλλά και τις μετέπειτα εξελίξεις.

Με αυτό το πνεύμα είναι εύκολο να επιτευχθεί και να αξιολογηθεί η ανάκληση της προηγούμενης γνώσης, με βάση την οποία θα γονιμοποιηθεί και η νέα γνώση. Ο σκοπός δεν είναι μόνο η αρχική αξιολόγηση της γνώσης του/της μαθητή/-τριας, αλλά η δημιουργία του κατάλληλου περιβάλλοντος μέσα στο οποίο θα οικοδομηθεί η νέα γνώση. Στο συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο αξιοποιήθηκαν οι γνώσεις από την εισαγωγή στην ενότητα, αλλά και αποτέλεσαν τη βάση για περαιτέρω προβληματισμό με αφορμή την πηγή που δόθηκε από τη σύγχρονη βιβλιογραφία. Όσο και αν ξεφεύγει από τα ιστοριογραφικά στερεότυπα η άποψη που διατύπωσε αρκετά πρόσφατα ο Quataert, δεν πρέπει να αποφεύγουμε να την παρουσιάζουμε στην τάξη με το σκεπτικό ότι οι μαθητές/-τριες δεν είναι αρκετά ώριμοι/-ες και συνειδητοποιημένοι/-ες, ώστε να τη χειριστούν και να τη σχολιάσουν εποικοδομητικά. Το ίδιο συμβαίνει και με τις πηγές. Στους/Στις μαθητές/-τριες, λοιπόν, η διδασκαλία της Ιστορίας επιδιώκει να καταστήσει σαφές ότι οι πηγές, ακόμη και οι πρωτογενείς, πολύ περισσότερο τα παραθέματα νεότερων ιστορικών δεν αποτελούν «κειμήλια» αποτύπωσης ή εξήγησης του παρελθόντος, τα οποία πρέπει να αποδέχονται ευλαβικά. Η συγκεκριμένη, όπως και κάθε πηγή, είχε σκοπό να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον, να προβληματίσει, αλλά και να εξαλείψει κάθε άκριτη αποδοχή της μιας μοναδικής και απόλυτης αλήθειας.

Δεν μπορούμε να διδάξουμε την Οθωμανική αυτοκρατορία, ακόμη και αν οι διδακτικοί στόχοι επικεντρώνονται στην πολιτειακή της οργάνωση, όπως και δε θα μπορούσαμε να διδάξουμε την αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου, χωρίς τη χρήση ιστορικού χάρτη. Οι χάρτες αποτελούν απαραίτητο διδακτικό εποπτικό υλικό ακόμη και για το νέο ΠΣ της Α΄ Λυκείου που δίνει έμφαση στη θεματική εξέταση των θεσμών και της διοίκησης. Η παρατήρηση του χάρτη και η εξαγωγή συμπερασμάτων αποτελούν σημαντικές δεξιότητες στις οποίες πρέπει να εξασκείται ο/η μαθητής/-τρια. Γι' αυτό, ο

χάρτης και στο συγκεκριμένο διδακτικό παράδειγμα και στο προηγούμενο αποτέλεσε απαραίτητη «σκευή» για τη διδακτική επεξεργασία της ενότητας.

Όταν αφιερώνονται για μία διδακτική ενότητα δύο ή τρεις διδακτικές ώρες, είναι απαραίτητο να υπάρχει εμπλουτισμός της διδασκαλίας με περισσότερες από μία διδακτικές μεθόδους και να κινητοποιείται ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον του/της μαθητή/-τριας. Για τον σχεδιασμό της συγκεκριμένης ενότητας σημαντική ήταν η συμβολή του εναλλακτικού εκπαιδευτικού υλικού που προτείνεται για τη διδασκαλία της Νεότερης Ιστορίας από το *Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*. Ειδικότερα επισημαίνεται από τους πρωτεργάτες αυτού του συλλογικού εγχειρήματος: «Η δημιουργία εναλλακτικού εκπαιδευτικού υλικού για τη διδασκαλία της ιστορίας στη νοτιοανατολική Ευρώπη αποτελεί ένα φιλόδοξο και προκλητικό εγχείρημα, δεδομένου ότι η ερμηνεία του συλλογικού παρελθόντος και το περιεχόμενο της σχολικής ιστορίας έχουν προκαλέσει οξείες αντιπαραθέσεις, όχι μόνο μεταξύ γειτονικών χωρών, αλλά και στο εσωτερικό της ίδιας χώρας. Γι' αυτό, προτιμήσαμε να συντάξουμε θεματικά εγχειρίδια (Βιβλία Εργασίας) που περιέχουν τεκμήρια -κείμενα και εικόνες- και τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά προς τα υπάρχοντα εγχειρίδια. Συνεπώς, αυτά τα Βιβλία Εργασίας δε φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν τα εγχειρίδια ιστορίας, τα οποία χρησιμοποιούνται τώρα στο σχολείο, ούτε να προτείνουν μια συνεκτική αφήγηση της ιστορίας της ΝΑ Ευρώπης από τον 14ο αιώνα μέχρι σήμερα. Έχουν ωστόσο γνωστικούς και ηθικούς στόχους και προτείνουν μεθόδους και εργαλεία για τη διδασκαλία της ιστορίας. Η ιστορία επιχειρείται να ξαναγραφτεί μέσα από ένα μάθημα μεθόδου μάλλον παρά περιεχομένου». Τα κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν από το συγκεκριμένο βιβλίο αισθητοποίησαν την ιστορική αφήγηση και δόθηκαν στους/στις μαθητές/-τριες ως μικρές ιστορίες ανθρώπων της εποχής που με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο παίρνουν μέρος ή έρχονται σε επαφή με τους θεσμούς της οθωμανικής διοίκησης.

Τη δεύτερη διδακτική ώρα, λοιπόν, οι μαθητές/-τριες εργάστηκαν σε ομάδες, επιχειρώντας μέσα από τις μικρές προσωπικές ιστορίες Οθωμανών υπηκόων να κατανοήσουν καλύτερα τη λειτουργία της οθωμανικής διοίκησης και να αποκωδικοποιήσουν την ορολογία της, αλλά και τις βασικές της αρχές. Έχει σημασία ότι με την ομαδική εργασία μπόρεσαν να ασχοληθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα με περισσότερα κείμενα, αλλά απόκτησαν και γνώση, την οποία δεν παρουσίασαν απλώς στην ολομέλεια, αλλά συνέβαλαν όλοι/-ες από κοινού στη διαμόρφωση ενός συλλογικού προϊόντος: ενός πίνακα με τα όργανα, τους θεσμούς, την ονομασία των αξιωμάτων και τις βασικές αρχές διοίκησης του οθωμανικού κράτους. Παρήγαγαν, λοιπόν, ομαδικά ως τάξη ιστορικό υλικό, αποκτώντας έτσι οφέλη από τη συνολική δράση όλων των ομάδων και όχι μόνο της δικής τους.

Η αξιολόγηση των μαθητών/-τριών, κατά τη διδασκαλία της συγκεκριμένης ενότητας, ξεκίνησε από την αφόρμηση της πρώτης διδακτικής ώρας και ολοκληρώθηκε με το ιστορικό υλικό που παρήγαγαν με την ολοκλήρωση της δεύτερης διδακτικής ώρας. Η εμπλοκή τους στη διδασκαλία και τις δύο διδακτικές ώρες, με βάση τις δράσεις που τους ανατέθηκαν σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, έκανε εφικτή τη διαμορφωτική/ενδιάμεση αξιολόγηση, η οποία συνδέθηκε εξολοκλήρου με την εξέλιξη της διδασκαλίας και την ανατροφοδότηση του περιεχομένου και των μεθόδων της, συμβάλλοντας πρωτίστως στην ανάδειξή της σε μαθησιακή διαδικασία. Ακόμη και η εργασία που ανατέθηκε για το σπίτι, μετά τη λήξη της πρώτης διδακτικής ώρας, αξιοποιήθηκε όχι μόνο στην αφόρμηση, αλλά και ως προϋπόθεση για την υλοποίηση ομαδικής δραστηριότητας, στη διάρκεια της δεύτερης διδακτικής ώρας.

Υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό

i) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ινάλτσικ, Χ. (1995), *Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Πεσμαζόγλου, Σ. (1993), *Ευρώπη-Τουρκία. Αντανακλάσεις και Διαθλάσεις*, Αθήνα: Θεμέλιο

Deringil, S. (2003), *Η καλά προστατευόμενη επικράτεια: Ιδεολογία και νομιμοποίηση εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876-1909)*, Αθήνα: Παπαζήση.

Finkel, C. (2005), *Οθωμανική Αυτοκρατορία (1300-1923)*, Αθήνα: Διόπτρα.

Quataert, D. (2006), *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

ii) ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ιστορία Ελληνικού Έθνους (1977), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τ. Ι΄.

«Βιβλίο Εργασίας 1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» (2005), Θεσ/νίκη: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

iii) ΔΙΚΤΥΟΣΕΛΙΔΕΣ

Βικιπαίδεια, η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

<http://el.wikipedia.org/>

Δικτυακή Εκπαιδευτική Πύλη του Υ.ΠΑΙ.Θ.

<http://www.e-yliko.gr/layouts/itn/search.aspx?Type=1>

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: «Οθωμανική περίοδος»

<http://www.ime.gr/chronos/11/gr/index.html>

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

Στη Β΄ Λυκείου οι μαθητές/-τριες αποκτούν γνώσεις για τον τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών, τη λειτουργία της οικονομίας και τις πληθυσμιακές μεταβολές από την Αρχαιότητα έως τη Σύγχρονη Εποχή.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΠΣ της Β΄ Λυκείου επικεντρώνεται στις ακόλουθες Θεματικές Ενότητες:

- Ο χώρος, ο χρόνος και οι ιστορικές έννοιες
- Τρόποι και μέσα παραγωγής, προϊόντα, υπηρεσίες, από τη γεωργική επανάσταση στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία
- Κοινωνικές τάξεις και ομάδες
- Μετακινήσεις πληθυσμών

Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας

Για την κατανόηση των γενικών αρχών των Προγραμμάτων Σπουδών αλλά και για τις δυνατότητες εφαρμογής των μεθόδων διδασκαλίας και αξιολόγησης που προτείνονται, θεωρήθηκε σκόπιμο να συνταχθούν τέσσερα ενδεικτικά σενάρια διδασκαλίας. Πρόκειται για στρατηγικές διδασκαλίες που προέκυψαν από τους διδακτικούς στόχους και τις δραστηριότητες που προτείνονται στο νέο ΠΣ. Οπωσδήποτε, δεν ακολουθούν επακριβώς ούτε εξαντλούν τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Άλλωστε, δεν ήταν αυτός ο σκοπός των συντακτών των Προγραμμάτων Σπουδών. Οι διδακτικές δραστηριότητες που παρατίθενται σε κάθε διδακτική ενότητα των ΠΣ αποτελούν εναλλακτικές προτάσεις για την εμπέδωση των διδακτικών στόχων. Επαφίεται στην κρίση κάθε διδάσκοντος/-ουσας ξεχωριστά ο τρόπος που θα τις διαχειριστεί και θα εντάξει πιθανόν κάποιες, ή θα αποτελέσουν έναυσμα κάποιες από αυτές, για να αναζητήσει άλλες δικές του/της για τον σχεδιασμό της διδακτικής του/της στρατηγικής.

Κάθε σενάριο διδασκαλίας αποτελεί μια συγκεκριμένη διδακτική πρόταση, η οποία σχεδιάζεται από τον/την εκπαιδευτικό, για να εφαρμοστεί στην τάξη. Γι' αυτό, λαμβάνονται πάντοτε υπόψη η υφή του γνωστικού αντικειμένου, οι υποδομές που έχει στη διάθεσή του/της, η διδακτική του/της εμπειρία, αλλά κυρίως το μαθητικό δυναμικό στο οποίο απευθύνεται. Άλλωστε, αυτό που μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματικό για ένα τμήμα, σε ένα άλλο τμήμα μπορεί να μην έχει τα ίδια μαθησιακά αποτελέσματα.

Γι' αυτό το σενάριο διδασκαλίας πρέπει να διέπεται από ευελιξία και ο/η διδάσκων/-ουσα να είναι σε θέση να το προσαρμόζει ακόμη και κατά τη διάρκεια της διδακτικής πράξης. Άλλωστε, είναι πρωταρχικά σχέδιο μαθησιακής διαδικασίας. Με αυτό το πνεύμα σχεδιάστηκαν και τα ακόλουθα διδακτικά παραδείγματα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μπορούν ή πρέπει να εφαρμοστούν από όλους και σε όλα τα τμήματα. Εξάλλου, είναι γραμμένα με βάση μόνο το αναλυτικό πρόγραμμα και όχι το σχολικό βιβλίο, το οποίο αναμένουμε με μεγάλο ενδιαφέρον όλοι. Με την έκδοσή του θα πρέπει να αναπροσαρμοστούν, προκειμένου να υπηρετήσουν τη δική του λογική και να συμφωνούν απόλυτα με το περιεχόμενό του.

1ο Σενάριο**Οι κοινωνικές τάξεις και ομάδες στο Βυζάντιο-Μέσους Χρόνους****Διδακτική ενότητα: Άρχουσα τάξη-δυνατοί, μέσοι, πένητες, πάροικοι και δούλοι****► Διδακτικοί στόχοι**

Οι στόχοι, όπως προτείνονται στο ΠΣ, είναι:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- Να διακρίνουν τη διάρθρωση της βυζαντινής κοινωνίας, να περιγράψουν τις κοινωνικές ομάδες που τη συνθέτουν και να αναλύουν τα κριτήρια που προσδιόρισαν την κοινωνική διαστρωμάτωση στο Βυζάντιο.
- Να συσχετίζουν τις κοινωνικές μεταβολές με τα πολιτικά γεγονότα, μέσα από τη μελέτη της πολιτικής που εφάρμοσαν οι Μακεδόνες αυτοκράτορες έναντι των «δυνατών» και να επισημάνουν τις συνέπειές της.
- Να αποτιμούν τους παράγοντες που διευκόλυναν την κοινωνική κινητικότητα στο Βυζάντιο, γνωρίζοντας χαρακτηριστικές περιπτώσεις ατόμων χαμηλής ή ταπεινής καταγωγής, οι οποίοι ανήλθαν στον αυτοκρατορικό θρόνο, όπως ο Βασίλειος Α΄, αλλά και γυναικών, όπως η Θεοδώρα.

Παράλληλα, η διδασκαλία μπορεί να υπηρετήσει τους γενικότερους στόχους που υπηρετεί το μάθημα της Ιστορίας στη Β΄ Λυκείου και αναγράφονται στο πρώτο κεφάλαιο στον οδηγό σπουδών.

► Οργάνωση διδασκαλίας**Περιεχόμενο διδακτικής ενότητας**

Η συγκεκριμένη ενότητα έχει ως αντικείμενό της την εξέταση της διάρθρωσης της βυζαντινής κοινωνίας, τη μελέτη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης αλλά και της κάθε κοινωνικής τάξης ξεχωριστά, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Παρουσιάζονται οι σχέσεις (οικονομικές και άλλες) μεταξύ των τάξεων, η κοινωνική κινητικότητα και τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα, όπως το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας γης, αλλά και οι τρόποι αντιμετώπισής τους από την κεντρική εξουσία (νομοθεσία, καταστολή των «επαναστάσεων»/ κινήματων).

Προετοιμασία

Ο/Η διδάσκων/-ουσα θα πρέπει να έχει προεπιλέξει τις μεθόδους διδασκαλίας που θα αξιοποιήσει κατά την παρουσίαση της ενότητας και κυρίως να έχει κάνει μια προεργασία πάνω στα αποσπάσματα από τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές που θα χρησιμοποιήσει. Επίσης, θα πρέπει να έχει επιλέξει και το εικονογραφικό υλικό που θα χρειαστεί υποστηρικτικά κατά τη διδασκαλία.

Μέθοδοι επεξεργασίας της διδακτικής ενότητας

- Χρήση γραπτών πηγών και εικονογραφικού υλικού – προφορικές ερωτήσεις και απαντήσεις.
- Ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου με αφήγηση, κατευθυνόμενο διάλογο και διερευνητική διαδικασία μέσω της αξιοποίησης παραθεμάτων από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές και εικονογραφία, με στόχο τον εντοπισμό, την ανάλυση και την κατανόηση ιστορικών εννοιών-κλειδιών και φαινομένων.
- Γραπτές απαντήσεις σε ερωτήσεις, πάνω σε μία ή λίγες πηγές που περιέχονται σε φύλλο εργασίας – ενθάρρυνση των μαθητών/-τριών να διατυπώνουν και δικές τους.
- Δομημένη ερευνητική εργασία (πηγές και ερωτηματολόγιο) για όλη την τάξη, σε ομάδες ή ατομικά στην τάξη ή στο σπίτι ή μη δομημένη (project) ερευνητική – ανακαλυπτική εργασία.

(ε) Χρήση γραπτών πηγών με στόχο την ανάπτυξη των αναγνωστικών δεξιοτήτων των μαθητών/-τριών.

Τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

- Αναφορά στο σχολικό εγχειρίδιο και προσφυγή σε αυτό.
- Καταγραφές στον πίνακα, όταν και όπου χρειάζεται.
- Αξιολόγηση μέσω ασκήσεων στην τάξη και στο σπίτι και ανάθεση διερευνητικών και συνθετικών εργασιών.

Διδακτικά – Εποπτικά μέσα: Πίνακας, Η/Υ, διαδίκτυο και σχολικό εγχειρίδιο, φυλλάδια.

Χρονική διάρκεια: 2 διδακτικές ώρες.

► Πορεία Διδασκαλίας - Φάσεις

1η διδακτική ώρα

Αφόρμηση

Ο/Η διδάσκων/-ουσα μπορεί να ζητήσει από τους/τις μαθητές/-τριες να ανακαλέσουν τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις τους σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση στην αρχαία Ελλάδα, αντικείμενο που διδάχθηκαν πριν από μία διδακτική ώρα. Η εικόνα που έχουν σχηματίσει για την κοινωνία της συγκεκριμένης εποχής θα αποτελέσει ένα γνωστικό «μονοπάτι», στο οποίο μπορούν να βαδίσουν, κάνοντας συγκρίσεις, αντιπαραβολές και παραλληλισμούς.

Παρουσίαση των βασικών σημείων του περιεχομένου της ενότητας

Με τη βοήθεια του σχολικού εγχειριδίου ο/η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει αδρά την εικόνα της διάρθρωσης της βυζαντινής κοινωνίας και στη συνέχεια καλεί τους/τις μαθητές/-τριες να μελετήσουν τα παραθέματα που τους έχει δώσει και το εικονογραφικό υλικό, με στόχο να κατανοήσουν καλύτερα τη φύση της βυζαντινής κοινωνίας. Αξίζει να σημειωθεί πως είναι καλό ο/η εκπαιδευτικός να έχει θέσει τα ερωτήματα στους/τις μαθητές/-τριες πριν από τη μελέτη των κειμένων. Μπορεί επίσης να αναθέσει σε ομάδες μαθητών/-τριών να απαντήσουν σε ένα συγκεκριμένο ερώτημα –ξεχωριστό για κάθε ομάδα– και να παρουσιάσουν το αποτέλεσμα της δουλειάς τους στην τάξη.

Ενδεικτικά ερωτήματα που μπορούν να διερευνηθούν και να αναπτυχθεί διάλογος είναι:

1. Ποιες είναι οι κυρίαρχες τάξεις στο Βυζάντιο και από πού αντλούν τη δύναμή τους/το κύρος τους;
2. Εντοπίστε στα κείμενα σχέσεις εκμετάλλευσης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και, αν ναι, περιγράψτε τις.
3. Ποιες είναι οι κύριες ασχολίες και ο τρόπος ζωής της κάθε τάξης;

Ενδεικτικά, μπορούν να αξιοποιηθούν τα αποσπάσματα και εικονογραφικό υλικό που παρατίθενται στο φύλλο εργασίας που ακολουθεί.

2η διδακτική ώρα

Αφόρμηση

Ως αφόρμηση θα μπορούσε να αξιοποιηθεί μια επισκόπηση από τους/τις μαθητές/-τριες των συνθηκών στις οποίες ζούσαν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και ιδιαίτερα οι μικρογεωργοί και οι πάροικοι, κάτι που θα μπορούσε παράλληλα να αποτελέσει και μια μορφή αξιολόγησης των μαθητών/-τριών, ώστε να διαπιστώσει ο/η διδάσκων/-ουσα αν εμπέδωσαν το περιεχόμενο του προηγούμενου μαθήματος.

Παρουσίαση των βασικών σημείων του περιεχομένου της ενότητας

Η δεύτερη διδακτική ώρα μπορεί να αφιερωθεί στη διερεύνηση της σχέσης δυνατών και κράτους, του ρόλου τους στην ανάπτυξη κινήσεων και στάσεων αλλά και στη μελέτη του μεγάλου κοινωνικού προβλήματος της συγκέντρωσης των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε χέρια λίγων και της εκμετάλλευσης των φτωχών μικρογεωργών από τους δυνατούς και τις διαστάσεις του. Βασικό σημείο ανάλυσης επιπλέον αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο το βυζαντινό κράτος προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα (νομοθεσία κ.ά.) και την αποτελεσματικότητά του.

Μετά από μια συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου του σχολικού βιβλίου από τον/την εκπαιδευτικό, καλούνται οι μαθητές/-τριες να μελετήσουν σχετικά αποσπάσματα και να εξαγάγουν σχετικά συμπεράσματα. Ενδεικτικά, μπορούν να αξιοποιηθούν τα αποσπάσματα και εικονογραφικό υλικό που παρατίθενται στο φύλλο εργασίας που ακολουθεί.

Ενδεικτικά θέματα που μπορεί να συζητηθούν είναι:

1. Ποιο είναι το περιεχόμενο των νομοθετικών ρυθμίσεων υπέρ των μικρών γεωργών; Εκτιμήστε την αποτελεσματικότητά τους στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο.
2. Ποιοι ήταν οι λόγοι που το βυζαντινό κράτος θέλησε να περιορίσει τη δύναμη των δυνατών;
3. Ποια ήταν η σχέση των δυνατών με την κεντρική εξουσία και ποιος ο ρόλος τους στο ξέσπασμα επαναστάσεων / κινήσεων;
4. Παρουσιάστε τις βασικές πτυχές και διαστάσεις του κοινωνικού προβλήματος της υπερσυγκέντρωσης γης στα χέρια λίγων κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Προς το τέλος της διδακτικής ώρας μπορεί λίγα λεπτά να αφιερωθούν σε μια γενική επανάληψη του περιεχομένου των δύο μαθημάτων και στην απόδοση εργασιών στους/στις μαθητές/-τριες.

Αξιολόγηση

Η τελική/αθροιστική αξιολόγηση σε μεγάλο βαθμό πρέπει να αντικατασταθεί από τη διαμορφωτική αξιολόγηση, καθώς η εξέταση τις τελευταίες δεκαετίες εντάσσεται ολοένα και περισσότερο στη διαδικασία διδασκαλίας και μάθησης. Η ανάκληση πληροφοριών δε θα πρέπει να αποτελεί το βασικό κριτήριο εκτίμησης της επίδοσης αλλά οι ικανότητες και οι δεξιότητες του/της μαθητή/-τριας στο συγκεκριμένο μάθημα. Η ερευνητική εργασία, το ανοιχτό εγχειρίδιο, η εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από τη μελέτη ιστορικών δεδομένων πρέπει να αποτελούν βασικές πτυχές του προσδιορισμού της επίδοσης, όπως και η συμμετοχή και το ενδιαφέρον του/της μαθητή/-τριας.

Η αξιολόγηση των μαθητών/-τριών εξάλλου θα πρέπει πρωταρχικά να έχει ως στόχο τη διάγνωση των αδυναμιών, των γνωστικών κενών και των δυσκολιών κατανόησης που μπορεί να έχουν δημιουργηθεί κατά την πορεία της διδασκαλίας, ώστε να αντιμετωπιστούν άμεσα και να βρει ο/η διδάσκων/-ουσα τους τρόπους εκείνους με τους οποίους θα βοηθήσει την τάξη. Επομένως, η διαγνωστική αξιολόγηση πρέπει να αποτελεί βασικό μέλημα και κομμάτι της διδασκαλίας. Ήδη από τη φάση της αφόρμησης ο/η διδάσκων/-ουσα με τις ερωτήσεις που θέτει μπορεί να διαγνώσει τις δυσχέρειες και να τις αντιμετωπίσει. Αλλά και κατά τη διάρκεια της παρουσίασης των εννοιών τόσο μέσω του διαλόγου όσο και με τη μέθοδο των ερωταπαντήσεων ο/η μαθητής/-τρια ουσιαστικά αξιολογείται.

Η τελική/αθροιστική αξιολόγηση καλό θα είναι να εξοικειώνει τους/τις μαθητές/-τριες με τον τρόπο εξέτασης κατά τις τελικές εξετάσεις του Ιουνίου αλλά και να είναι σύμφωνη με τις προδιαγραφές αξιολόγησης για το μάθημα της Ιστορίας Β' Λυκείου, που έχει θέσει το Υπουργείο Παιδείας. Έτσι, ακολουθούν φύλλα εργασίας για κάθε ενότητα ξεχωριστά αλλά και αθροιστικά και για τις δύο

ενότητες. Τα φύλλα αφορούν ομαδική και ατομική εργασία κάθε τύπου (επεξεργασία πρωτογενών και δευτερογενών πηγών και εικονογραφικού υλικού, ερευνητικές, ασκήσεις ενσυναίσθησης, εμπέδωσης κ.ά.).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1ης ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΩΡΑΣ

1. Με βάση το ακόλουθο κείμενο μεγαλογαιοκτημόνων του Βυζαντίου περιγράψτε τις συνθήκες διαβίωσής τους.

Ο Φιλάρετος ο Ελεήμων έζησε κατά τα τέλη του 8ου αιώνα και είχε το αρχοντικό του μέσα σ' ένα χωριό της Παφλαγονίας. Η εγγονή του παντρεύτηκε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο τον 6ο. Δεν υπάρχουν ακριβείς περιγραφές της μεγαλόπρεπης αυτής έπαυλης, όπως την χαρακτήριζαν, αλλά οι ανώτατοι αξιωματούχοι που περιόδευαν στην περιοχή, την προτιμούσαν, σίγουροι για μια εξαιρετική φιλοξενία. Ξέρουμε, πάντως ότι διέθετε γυναικωνίτη και μια μεγάλη σάλα όπου δέσποζε ένα τραπέζι, διακοσμημένο με ελεφαντόδοντο και πολύτιμες πέτρες, που χωρούσε άνετα 36 καλεσμένους.

Karlan Michel, (1994), *Βυζάντιο και Ελλάδα*, μτφρ. Βερέττας Μ., Αθήνα: Δελιθανάσης, σσ. 89-90

2. Ποια είναι η θέση και η νομική υπόσταση των δούλων στη βυζαντινή κοινωνία αλλά και οικονομία με βάση το παρακάτω κείμενο;

Οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων που διακηρύσσονται από το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού, δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη με απόλυτη συνέπεια. Βέβαια στις υψηλές αυτές αρχές καθώς και στα χριστιανικά ιδεώδη οφείλεται η βελτίωση της θέσης των δούλων στο Ιουστινιάνειο δίκαιο, που διευκολύνει και μάλιστα συνιστά τη χειραφέτησή τους. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι στην οικονομία γενικά και ιδιαίτερα στην αγροτική του έκτου αιώνα οι δούλοι διαδραμάτιζαν πια δευτερεύοντα ρόλο. Στον τομέα αυτό βασικοί φορείς της παραγωγής ήταν ήδη από καιρό οι δουλοπάροικοι (coloni) και για τη θέση τους το Ιουστινιάνειο δίκαιο δεν προβλέπει καμιά βελτίωση. Αντίθετα ενίσχυσε την αναγκαστική προσκόλλησή τους στη γη κι έτσι έδωσε ισχυρότερη νομική κάλυψη στην υποτέλεια της μεγάλης πλειονότητας του αγροτικού πληθυσμού.

Ostrogorsky, G. (2012), *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, μτφρ. Παναγόπουλος Ι., Αθήνα: Πατάκης, τόμ. Α', σ. 142

3. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, να απαντήσετε στο εξής ερώτημα: Με ποιες μεθόδους αυξάνεται η περιουσία των δυνατών στο Βυζάντιο;

Όσους η φορά των καιρών βοήθησε να γίνουν μεγαλογαιοκτήμονες, δεν ικανοποιούνταν από την εύνοια αυτή της τύχης, μα επεδίωκαν να αυξήσουν ακόμη περισσότερο τις γαίες τους χωρίς να κάνουν διάκριση σε τρόπους και μέσα. Το κακό τούτο εκδηλωνόταν στην τότε κοινωνική ζωή σαν προσπάθεια των μεγαλογεούχων να αυξήσουν τις γαίες τους σε βάρος των μικροκαλλιεργητών είτε πιέζοντάς τους ωμά και απροκάλυπτα είτε εκμεταλλευόμενοι οποιαδήποτε οικονομική τους δυσπραγία. Κάτω από τις συνθήκες αυτές η μικρή ιδιοκτησία κινδύνευε να απορροφηθεί τελείως από τη μεγάλη και το μέγιστο μέρος των ελεύθερων μικρογεούχων να μεταβληθεί σε ακτήμονες και εξαρτημένους εργάτες. Μερικές φορές στην κακή αυτή εξέλιξη συνέβαλαν και διεφθαρμένοι υπάλληλοι είτε επιδιώκοντας δικά τους προσωπικά ωφελήματα είτε συντείνοντας με τη σκληρή

συμπεριφορά τους στην εξαθλίωση των μικροκαλλιεργητών. Πραγματικά, πολλές φορές, ελεύθεροι μικροκαλλιεργητές προσπαθώντας να αποφύγουν τη σκληρή κρατική ταμειυτική πολιτική και τις πιέσεις και την ωμότητα των υπαλλήλων προσέφευγαν για να προστατευθούν σε ισχυρούς μεγαλογαιοκτήμονες που δείχνονταν πρόθυμοι να τους προστατέψουν. Έτσι αναπτύχθηκε ο θεσμός της προστασίας (*protectio*). Εννοείται ότι οι μεγαλογαιοκτήμονες σ' αντάλλαγμα της προστασίας έπαιρναν τις γαίες των αδυνάτων που κατέφευγαν σ' αυτούς, και που στο εξής εργάζονταν σαν μισθωτοί στα κτήματα που άλλοτε ήταν δικά τους.

Καραγιαννόπουλος, Ι. (1996), *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 447-448

4. Μετά από προσεκτική εξέταση των παρακάτω εικόνων να περιγράψετε τις συνθήκες της καθημερινής ζωής των διαφόρων κοινωνικών τάξεων κατά τους βυζαντινούς χρόνους (εργασία, ενδυμασία, ασχολίες κτλ.).

1η: Μικρογραφία που εικονίζει δυνατό να κάθεται σε θρόνο στην είσοδο του σπιτιού του (11ος αιώνας). Βατικανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού

2η: Σκηνή εργοταξίου στο Βυζάντιο

<http://www.culture.gr/culture/mystras-edu/craft/01.html>

3η: Πλανόδιος έμπορος από χειρόγραφο με τις Ομιλίες του Ιωάννη Δαμασκηνού, 11ος αι., Παρίσι, Bibliotheque Nationale

4η: Είσπραξη φόρων 1136-1155, Σινά, Μονή Αγίας Αικατερίνης Madrid, Biblioteca Nacional, fol. v. 42

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2ης ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΩΡΑΣ

1. Αφού μελετήσετε τα παρακάτω κείμενα, να αναφέρετε διεξοδικά τι ορίζουν οι συγκεκριμένες *Νεαρές*. Νομίζετε πως τελικά βοήθησαν τους μικρογεωργούς και ήταν αποτελεσματικές ή όχι και γιατί;

Νεαρά Ρωμανού Α' (922) υπέρ των μικρών καλλιεργητών

[...] είναι άδικο ένας πένητας, που επιθυμεί να πουλήσει το κτήμα του, να πρέπει να εμποδιστεί από την τακτική καθυστέρησης των άσχημα διατεθειμένων απέναντί του γειτόνων. Αυτός μπορεί να το πουλήσει σε όποιον επιθυμεί, ενώ οι γείτονες έχουν το δικαίωμα μέσα στους έξι πρώτους μήνες να διαμαρτυρηθούν γι' αυτό και αποζημιώνοντας τον αγοραστή, να γίνουν κύριοι του κτήματος.

Jus Graecoromanum, I., Π. Ζέποι, (1931). *Νεαράι και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών αυτοκρατόρων*, τ. 1, Αθήναι. <http://www.ime.gr/chronos/09/gr/sources/main/pneymatikos.html>

Νεαρά Λέοντα Στ' (886-912) που περιορίζει το δικαίωμα της προτίμησης

[...] απαγορεύουμε στους δυνατούς να αποκτήσουν οτιδήποτε ανήκει στους ευτελέστερους, είτε με υιοθεσία ή απλή δωρεά, είτε λόγω θανάτου ή με διαθήκη, ή διά μέσου χρησικτησίας ή προστασίας, ή φιλικής παραχώρησης, εκτός αν πρόκειται για συγγενείς... Αν κάποιος δυνατός επιχειρήσει να πραγματοποιήσει (μια παράνομη συναλλαγή) θα δημευθεί η περιουσία του και θα δώσει στο δημόσιο ταμείο το ποσό της τιμής.

Jus Graecoromanum, I., Π. Ζέποι, (1931). *Νεαράι και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών αυτοκρατόρων*, τ. 1, Αθήναι. <http://www.ime.gr/chronos/09/gr/sources/main/pneymatikos.html>

Ο Ρωμανός Α' Λεκαπηνός (920-944) εξέδωσε *Νεαρά* δια των οποίων ... απηγόρευσε την είσοδον Δυνατών εις τας γαίας κωμών (JGR I. 201-204) (...) Δια της περί δυνατών διατάξεως της ανωτέρω *Νεαράς* απηγόρευτο η δια παντός τρόπου (λόγω υιοθεσίας, δωρεάς, διαθήκης, χρησικτησίας ή λόγω προστασίας και συνδρομής) εκ μέρους δυνατών απόληψις γαιών, ειμή μόνο εκ συγγενών των. (...) Δια της *Νεαράς* το λοιπόν εκδοθείσης μεταξύ των ετών 928 και 935 ηκύρωσε κάθε μεταβίβασιν γης εις δυνατούς γενομένην υπό μορφήν δωρεάς, κληροδοσίας ή πωλήσεως, απαγόρευσε δε και εις το μέλλον την καθ' οιονδήποτε τρόπον μεταβίβασιν γης ταπεινών εις δυνατούς. Όσα κτήματα είχαν αγορασθή υπό ισχυρών εις τιμήν πολύ κατωτέραν της αξίας των επεστρέφοντο «αναργύρωσ». Τα κανονικώς αγορασθέντα επεστρέφοντο και αυτά επί αντικαταβολή του τιμήματός των εντός τριετίας.

Καραγιαννόπουλος, Ι., (1993). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, τ. Β, σσ. 372-374.

2. Αφού μελετήσετε καλά τα παρακάτω κείμενα, να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα.
- α. Γιατί το βυζαντινό κράτος έπρεπε να στηρίξει και να προστατέψει τη μικρή γεωργική ιδιοκτησία;
- β. Ποια ήταν η κοινωνική κατάσταση στη βυζαντινή ύπαιθρο κατά τα τέλη του 10ου αιώνα;

Η εξουσία τέτοιων ισχυρών προσώπων αύξησε υπερβολικά τη μεγάλη τλαιπωρία των φτωχών, διότι [οι δυνατοί] με το πλήθος των οικόσιτων υπηρετών τους, των μίσθαρνων οργάνων τους και των άλλων παρατρεχάμενων και ακολούθων τους προκάλεσαν βίαιες επιθέσεις διώξεις, αγγαρείες (υποχρεωτική προσφορά υπηρεσιών), άλλες θλίψεις και στενοχώριες (στους φτωχούς) και προξένησαν μεγάλη καταστροφή στο κοινό συμφέρον [...]. Αλλά η ύπαρξη πολλών μικροϊδιοκτητών προσφέρει μεγάλα οφέλη στο κράτος καθώς αυτοί πληρώνουν φόρους και παρέχουν στρατιωτικές υπηρεσίες στο κράτος. Τα οφέλη αυτά θα εκλείψουν, αν μειωθεί ο αριθμός των μικροκτηματιών. Όσοι λοιπόν είναι επιφορτισμένοι με τη δημόσια ασφάλεια πρέπει να απαλ-

λαγούν από τους ταραξίες, να απομακρύνουν τα ενοχλητικά στοιχεία και να διασφαλίσουν τη δημόσια σωτηρία.

Svoronos, N., (1994). *Les nouvelles des empereurs Macedoniens, Concernant la terre et les stratiotes*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 85.

[...] Η πίεση που ασκούσαν οι φοροεισπράκτορες στους στρατιώτες έκανε αυτούς καθώς και τους μικρούς και μεσαίους ελεύθερους ιδιοκτήτες έρμια των αδηφάγων δυνατών, δηλαδή των οικονομικά και γενικότερα κοινωνικά ισχυρών, οι οποίοι εκμεταλλεόμενοι την ισχύ τους επεδίωκαν να απορροφήσουν την περιουσία των αδυνάτων, που συχνά γειτόνευαν μαζί τους. Μετά από μια κακή σοδειά ή μια επιδημία στα ζώα, η οποία οδηγούσε ορισμένους αγρότες στην πτώχευση και την απελπισία, καιροφυλακτούσαν οι ισχυροί γείτονές τους για να αγοράσουν σε εξευτελιστική τιμή τη γη τους. Ο κίνδυνος να εκλείψει η κατηγορία των μικρών και μεσαιών ιδιοκτητών γης από τον πληθυσμό της υπαίθρου, η κατηγορία που εξασφάλιζε μια κοινωνική και δημογραφική ισορροπία, κυρίως όμως εξασφάλιζε στο στρατό δωρεάν έμπυχο υλικό, οδήγησε τη βυζαντινή κυβέρνηση να λάβει μέτρα προστασίας των μικρών κλήρων και των στρατιωτικών κτημάτων ειδικότερα....

Κόλλιας, Ταξ. (1994). *Η θέση του στρατιωτικού στη Βυζαντινή κοινωνία*, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, σσ. 24-25,27.

3. Αφού διαβάσετε το παρακάτω κείμενο και με βάση και τις γνώσεις σας, να αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους ξεσπούσαν επαναστάσεις στη μέση βυζαντινή περίοδο και στη συνέχεια να τους συσχετίσετε με την αντιαριστοκρατική πολιτική της μακεδονικής δυναστείας.

[...] Τον Οκτώβριο του 989 ο Σκληρός παραδόθηκε.... Οι εμφύλιοι πόλεμοι είχαν τελειώσει και ο Βασίλειος Β ήταν πια ελεύθερος να επιδοθεί στον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων. Είχε όμως αποκομίσει ορισμένα διδάγματα από τη δοκιμασία των επαναστάσεων. Ήξερε ότι η κεντρική εξουσία μπορούσε να διατρέξει σοβαρό κίνδυνο από τους μεγάλους αριστοκράτες της γης. Άλλωστε, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μιχαήλ Ψελλού, όταν το 989 ο αυτοκράτωρ ρώτησε τον ηττημένο Βάρδα Σκληρό τι πρέπει να κάνει για να σταματήσουν για πάντα οι επαναστάσεις, έλαβε την απάντηση ότι για να επιτύχει αυτό πρέπει να μη δίνει σε κανένα μεγάλη εξουσία, να μην επιτρέπει να πλουτίζουν οι στρατιωτικοί και να τους καταπιέζει με επιβολές «αδίκων» φόρων, έτσι που να αναγκάζονται να ασχολούνται με τα σπίτια τους και να παραιτηθούν από τα άλλα. Ο Βασίλειος Β ακολούθησε αυστηρή, συνεπή αλλά και σώφρονα πολιτική στον τομέα αυτό. Καταρχήν πήρε μέτρα που έπλητταν ορισμένα άτομα, χωρίς να θίγουν το σύνολο των μεγαλοκτηματιών... Το 996 άρχισε να εφαρμόζει τη βίαιη αντιαριστοκρατική πολιτική του με σειρά νομοθετικών μέτρων εναντίον των μεγάλων ιδιοκτητών γης.....

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, (1979). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τ. Η, σ. 108.

Τελική Αξιολόγηση

ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Να χαρακτηρίσετε ως Σωστές ή Λάθος τις παρακάτω διατυπώσεις με βάση την ιστορική τους ακρίβεια.
 - α. Η επανάσταση του Βάρδα Σκληρού οφειλόταν στην εξαθλίωση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.
 - β. Στο βυζαντινό κράτος υπήρχε σημαντική κοινωνική κινητικότητα.
 - γ. Ο θεσμός της δουλείας απαντάται κατά τους βυζαντινούς χρόνους.
 - δ. Ο Ρωμανός Λεκαπηνός είναι ο πρώτος χρονικά αυτοκράτορας που νομοθέτησε υπέρ των μικρογεωργών.
 - ε. Η βυζαντινή αριστοκρατία αντλούσε το κύρος της μόνο από την ευγενή της καταγωγή.

2. Να ορίσετε (σύντομα) τους όρους: *πένητες*, *αλληλέγγυον*.

3. Ποια ήταν η κοινωνική δομή της βυζαντινής κοινωνίας; Αποδώστε τη σχηματικά ως πυραμίδα και αναφέρετε ονομαστικά όλες τις κοινωνικές τάξεις .

4. Ποια σημασία είχαν για το βυζαντινό κράτος η διατήρηση και η προστασία της τάξης των ελεύθερων αγροτών αλλά και της μικρής γεωργικής ιδιοκτησίας;

5. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα και τις ιστορικές σας γνώσεις, να απαντήσετε στο εξής ερώτημα: Ποιες κοινωνικές ομάδες αποτελούν την «αστική τάξη» του Βυζαντίου και ποιοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην ανάπτυξή της;

Η συνεχής ανάπτυξη της αστικής οικονομίας κυρίως τον 10ο αιώνα συντελεί στην ανάπτυξη μιας ομάδας σχετικά πλουσίων βιοτεχνών και εμπόρων. Μαζί με τις παλαιές ομάδες των ελεύθερων επαγγελματιών και τις πάντα προνομιούχες ομάδες του αστικού πληθυσμού που αποτελούσαν οι ειδικευμένοι τεχνίτες, οι τραπεζίτες και οι ναύκληροι, η νέα αυτή ομάδα διαφοροποιείται από τον υπόλοιπο λαό των πόλεων και σχηματίζει μια μέση κοινωνική τάξη, ένα είδος ακαθόριστης ακόμη «αστικής τάξεως», η οποία σιγά- σιγά συνειδητοποιεί την αυτονομία και τα συμφέροντά της.

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, (1979). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τ. Η, σ. 108

6. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα και τις ιστορικές σας γνώσεις, να απαντήσετε στο εξής ερώτημα: Τι ορίζει η *Νεαρά* σχετικά με την απόδοση των κτημάτων στους μικρούς ιδιοκτήτες;

Νεαρά του Βασιλείου Β' (996)

Οι πρόσθετες περιουσίες που απέκτησαν οι δυνατοί στις κοινότητες των χωρίων μέχρι την έκδοση της πρώτης Νεαράς του προπάππου μας και αυτοκράτορα Ρωμανού του Πρεσβυτέρου και πιστοποιούνται με έγγραφα δικαιώματα και αξιόπιστες μαρτυρίες, να διατηρηθούν και να παραμείνουν στην κατοχή τους, σύμφωνα και με τους παλαιούς νόμους [...]

Από τότε που εκδόθηκε αυτός ο νόμος του Ρωμανού του Πρεσβυτέρου (922) ως σήμερα, 1η Ιανουαρίου της 9ης Ινδικτιώνος του έτους 6704 (996), αλλά και στο εξής, διακηρύσσουμε ότι η τεσσαρακονταετία δεν επιτρέπεται καθόλου να ενεργοποιηθεί κατά των φτωχών, στις περιπτώσεις που έχουν δολοηψίες με τους δυνατούς, αλλά οι περιουσίες πρέπει να αποδίδονται στους φτωχούς και οι δυνατοί να μη δικαιούνται να πάρουν πίσω το αντίτιμο της αγοράς αυτών των τόπων και τα έξοδα των βελτιώσεων [που έκαναν], γιατί και την ανωτέρω νομοθεσία αποδεδειγμένα έχουν παραβιάσει και γι' αυτό αξίζουν περισσότερο την τιμωρία [...].

Και δεν θεσπίζουμε τα μέτρα αυτά μόνο για το μέλλον, αλλά τους προσδίδουμε και αναδρομική ισχύ. Επομένως ισχύουν για το παρελθόν ως το έτος που μνημονεύουμε πιο πάνω (922) [...].

ΟΜΑΔΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οι εργασίες αυτές μπορεί να είναι ερευνητικές αλλά και συνθετικές. Ο/Η εκπαιδευτικός αναθέτει σε ομάδες μαθητών/-τριών με βάση τα ενδιαφέροντα και τις δυνατότητές τους εργασίες που απαιτούν συνεργασία, έρευνα αλλά και ένα εύλογο χρονικό διάστημα προετοιμασίας. Στη συνέχεια οι μαθητές/-τριες τις παρουσιάζουν με τη βοήθεια οπτικού υλικού και εποπτικών μέσων στην τάξη.

Ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες/ διερευνητικές εργασίες:

1. Αναζητήστε πληροφορίες σχετικά με τον Βασίλειο Α΄ και τον τρόπο αναρρίχησης του στον βυζαντινό θρόνο. Ποια συμπεράσματα βγάζετε σχετικά με την κοινωνική κινητικότητα στο Βυζάντιο και τον τρόπο ανάδειξης αυτοκρατόρων;
2. Οι επιγαμίες μελών της αριστοκρατίας με μέλη των οικογενειών των δυνατών ήταν συνήθεις στο Βυζάντιο. Ποιον σκοπό πιστεύετε πως εξυπηρετούσαν και πώς συνέβαλαν στην κοινωνική κινητικότητα; Αναφέρετε χαρακτηριστικές περιπτώσεις.
3. Αναζητήστε στο διαδίκτυο επίθετα που προέρχονται από οικογένειες δυνατών του Βυζαντίου και καταγράψτε τα. Ποια είναι η προέλευσή τους; Ποια η ετυμολογία τους και ποια από αυτά απαντώνται και σήμερα στην Ελλάδα;
4. Το βυζαντινό κράτος αντιμετώπισε μια σειρά από κοινωνικά κινήματα. Παρουσιάστε στην τάξη το κίνημα των Ζηλωτών της Θεσσαλονίκης.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

1. Φτιάξτε την κοινωνική πυραμίδα του Βυζαντίου, αναφέροντας τα ονόματα των πιο σημαντικών κοινωνικών στρωμάτων.
2. Σε έναν υποθετικό διάλογο ένας δυνατός εκθέτει τα παράπονά του σχετικά με τη φορολογική πολιτική των Μακεδόνων, ενώ ο αυτοκρατορικός φοροεισπράκτορας υπερασπίζεται την ισχύουσα φορολογική νομοθεσία. Εκθέστε τα επιχειρήματά τους.
3. Γράψτε το ημερολόγιο ενός φτωχού μικρογεωργού και της συζύγου του. Ποια είναι η καθημερινότητα και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν; Λάβετε υπόψη σας τις γνώσεις σας αλλά και τη διαφορά κοινωνικών και οικονομικών ρόλων των δύο φύλων κατά τη βυζαντινή εποχή.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Ζέπος, Ι. & Ζέπος, Π. (1931). *Jus Graecoromanum*. Αθήνα.

Καραγιαννόπουλος, Ι. (1996). *Το βυζαντινό κράτος*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Mango, C. (2010). *Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Ostrogorsky, G. (1979). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. Αθήνα: Ιστορικές εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος

Σκυλίτση, Ι. (1973). Σύνοψις Ιστοριών. Στο *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, τ. 5, Βερολίνο: Thurn, H. (εκδ.)

Χριστοφιλοπούλου, Α. (2004). *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, κράτος-διοίκηση-οικονομία-κοινωνία*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

2ο Σενάριο**Η κοινωνική διαστρωμάτωση στην Αγγλία****Βαθμίδα – Τάξη:** Β' ΛΥΚΕΙΟΥ**Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ:****Γνωστικό αντικείμενο - Θεματικό Πεδίο - Θεματική Ενότητα**

Κοινωνία, οικονομία, δημογραφία

Κοινωνικές τάξεις και ομάδες.

Οι κοινωνικές τάξεις και ομάδες κατά τους νεότερους χρόνους.

Μορφές κοινωνικής οργάνωσης στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους.

► Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όπως αναφέρονται στο ΠΣ

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- Να περιγράφουν σχηματικά τις κοινωνικές τάξεις του παλαιού καθεστώτος (βασιλιάς, αριστοκρατία, ευγενείς, ανώτερος κλήρος, λαός), να αναπτύσσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και να αναλύουν τις μεταξύ τους διαφορές.
- Να κατανοούν τον ρόλο των συντεχνιών κατά την πρώιμη νεότερη εποχή.
- Να περιγράφουν τις συνθήκες ανόδου της αστικής τάξης, μέσα από τη μελέτη χαρακτηριστικών παραδειγμάτων: (Αγγλία: ο ρόλος της Εμπορικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού στη διαμόρφωση της αστικής τάξης, η πορεία προς τον κοινοβουλευτισμό (Τόρηδες και Ουίγοι, Φιλελεύθεροι (Γλάδστων) και Συντηρητικοί (Ντισραέλι).
- Να αναλύουν τη σταδιακή διαμόρφωση, συγκρότηση και άνοδο της εργατικής τάξης στη διάρκεια του 19ου αιώνα και τη σύνδεσή της με τη Βιομηχανική Επανάσταση.
- Να εξηγούν τους πολιτικούς προσανατολισμούς των διαφόρων τάξεων.
- Να κατανοούν την έννοια του όρου «κίνημα» και να περιγράφουν ορισμένα είδη του, όπως το εθνικό, απεργιακό, το σοσιαλιστικό, το φεμινιστικό κ.ά.

► Σχέση με άλλες Θεματικές Ενότητες ή/και Θεματικά Πεδία του γνωστικού αντικειμένου ή/και άλλα γνωστικά αντικείμενα

Το γνωστικό αντικείμενο μπορεί να συσχετιστεί με τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης στη Γαλλία και στη Ρωσία κατά τους νεότερους χρόνους.

Επίσης μπορεί να συσχετιστεί με το κεφάλαιο για τις μορφές κρατικής οργάνωσης και τα ιδεολογικά ρεύματα κατά τους νεότερους χρόνους (εγχειρίδιο Α' Λυκείου.)

► Χρονική διάρκεια: 1 διδακτική ώρα.**► Σκεπτικό σεναρίου (και πιθανές αντιλήψεις μαθητών/-τριών για το προς μελέτη θέμα)**

Η συγκεκριμένη ενότητα έχει ως περιεχόμενό της τη διερεύνηση των μορφών κοινωνικής οργάνωσης στην Αγγλία κατά τους νεότερους χρόνους, οι οποίες θα εξεταστούν με αναφορές σε συγκεκριμένα γεγονότα.

Οι στόχοι της διδακτικής πρακτικής εναρμονίζονται απόλυτα με το ισχύον ΠΣ της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και στηρίζουν τον γενικό σκοπό διδασκαλίας του μαθήματος, αναφορικά με την ανάπτυξη ιστορικής σκέψης και συνείδησης. Θα χρησιμοποιηθούν κατάλληλες και εγκεκριμένες ιστοσελίδες για την προσέγγιση της ενότητας, γραπτές πηγές, λογοτεχνικά βιβλία

και κινηματογραφικές ταινίες. Η αναγνώριση από τους/τις μαθητές/-τριες των μηνυμάτων από διαφορετικούς κώδικες και η παρουσίασή τους με ηλεκτρονικά μέσα είναι συμβατή με το ΠΣ της ιστορίας.

► **Προαπαιτούμενες γνώσεις και επιθυμητές δεξιότητες**

Ο/Η εκπαιδευτικός θα πρέπει να έχει προεπιλέξει τις μεθόδους διδασκαλίας που θα αξιοποιήσει κατά την παρουσίαση της ενότητας και κυρίως θα πρέπει να έχει κάνει προεργασία πάνω στις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές που θα επιλέξει. Επίσης πρέπει να γίνει προσεκτική επιλογή των εικόνων που θα υποστηρίξουν τη διδασκαλία του/της.

Το διδακτικό σενάριο δεν απαιτεί ιδιαίτερες προϋποθέσεις και συνθήκες για την ανάπτυξή της. Ωστόσο, ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την καλύτερη ανάπτυξή της θεωρούνται:

- Γνώση του ιστορικού πλαισίου της εποχής.
- Γεωγραφικός προσδιορισμός: Επίσκεψη στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου <http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/3194?locale=el> στο μαθησιακό αντικείμενο *Οι βιομηχανικές περιοχές της Ευρώπης* και εντοπισμός στον χάρτη της περιοχής του Ηνωμένου Βασιλείου.

- Προηγούμενη εμπειρία –έστω και ελάχιστη– των μαθητών/-τριών στην αναζήτηση στο διαδίκτυο.
- Γνώση του λογισμικού παρουσίασης.
- Εξοικείωση των μαθητών/-τριών με τον ομαδοσυνεργατικό τρόπο εργασίας.

Ο/Η εκπαιδευτικός πρέπει να διασφαλίσει την ασφαλή περιήγηση στο διαδίκτυο και να επαληθεύσει τη διαθεσιμότητα των δικτυακών τόπων, προτού αναθέσει τη σχετική εργασία στους/στις μαθητές/-τριες.

Τα απαιτούμενα βοηθητικά υλικά και εργαλεία είναι ο εκτυπωτής και τα φύλλα εργασίας (θα δοθούν σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή).

► **Σκοπός σεναρίου-Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα**

(ως προς τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τις στάσεις, με βάση τη φυσιολογία κάθε γνωστικού αντικείμενου)

Το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο αφορά το μάθημα της Ιστορίας της Β΄ Λυκείου και συγκεκριμένα την ενότητα «Η κοινωνική διαστρωμάτωση στην Αγγλία». Οι μαθητές/-τριες δουλεύοντας σε ομάδες με τη χρήση υπολογιστών και του διαδικτύου και μέσω ψηφιακού και έντυπου υλικού πληροφορούνται για την κοινωνική οργάνωση στην Αγγλία κατά τους νεότερους χρόνους.

► **Στόχοι σχετικοί με το γνωστικό αντικείμενο:**

Οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- Να εξηγούν την εμφάνιση πρώιμων θεσμών αντιπροσώπευσης στην Αγγλία πριν τον 19ο αιώνα.
- Να συσχετίζουν την ανάπτυξη της Βρετανικής αυτοκρατορίας και της Βιομηχανικής Επανάστασης με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στη Βρετανία του 19ου αιώνα.
- Να κατανοούν το βρετανικό κοινοβουλευτικό σύστημα.
- Να προσδιορίζουν την κοινωνική και πολιτική ταυτότητα των βρετανικών πολιτικών κομμάτων του 19ου αιώνα.
- Να κατανοούν την πρώιμη εξέλιξη των πολιτικών ελευθεριών και δικαιωμάτων (Magna Carta, Ένδοξη Επανάσταση, κοινοβουλευτισμός).

► **Στόχοι σχετικοί με δεξιότητες που αφορούν το γνωστικό αντικείμενο:**

Οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- Να ακολουθήσουν διαδικασίες αιτιολόγησης και απόδειξης της ιστορικής πληροφορίας, προκειμένου να συντάξουν πολυτροπικό κείμενο.
- Να αναπτύξουν δεξιότητες κριτικής ανάγνωσης και επιλογής του ιστορικού υλικού για τη συμπλήρωση των φύλλων εργασίας τους.

► **Στόχοι σχετικοί με τη χρήση της τεχνολογίας:**

Οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- Να εξοικειωθούν και να αξιοποιήσουν τη χρήση των ΤΠΕ στη μαθησιακή διαδικασία (διαδίκτυο, επεξεργαστής κειμένου, λογισμικό παρουσιάσεων, λογιστικό φύλλο).
- Να συνειδητοποιήσουν την αξία των ΤΠΕ ως μέσου βελτίωσης της διδασκαλίας και της μάθησης, καθώς επιλύουν προβλήματα πρόσβασης σε ευρύ πεδίο πληροφοριών.

► **Στόχοι σχετικοί με τις κοινωνικές δεξιότητες (π.χ. διαπραγμάτευση, συνεργασία, διάλογος, ενσυναίσθηση, συμμετοχή σε ομάδα, ανάληψη ρόλων κ.λπ.):**

Οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- Να αναπτύξουν συνεργατική συμπεριφορά μέσα από την ομαδική διερεύνηση, την αλληλεξάρτηση και συνυπευθυνότητα κατά την επίτευξη των δραστηριοτήτων τους.
- Να αντιληφθούν τη σημασία της ισότιμης αντιμετώπισης των διαφορετικών απόψεων, καθώς η εργασία απαιτεί την ανταλλαγή απόψεων στην τελική διατύπωση του κειμένου που θα συντάξουν.
- Να εκτιμούν την αξιολόγηση από τον/την εκπαιδευτικό και τους/τις συμμαθητές/-τριές τους και να αποτιμούν την ανατροφοδότηση που θα δεχθούν.
- Να μάθουν να παρουσιάζουν το υλικό τους με σαφήνεια και πληρότητα, να το οργανώνουν κατά νοηματικές ενότητες.
- Να λειτουργήσουν με ενσυναίσθηση στην προσέγγιση των εσωτερικών στοιχείων του ιστορικού υλικού.

► **Οργάνωση της διδασκαλίας**

(ενδεικτικά: οργάνωση της τάξης, εκπαιδευτικό υλικό, αξιοποίηση εποπτικών μέσων, λογισμικών και υπηρεσιών των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών, ...)

Η διδασκαλία μπορεί να πραγματοποιηθεί στον χώρο του εργαστηρίου Ιστορίας, στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας Α' Λυκείου.

Οι μαθητές/-τριες του τμήματος χωρίστηκαν από την προηγούμενη διδακτική ώρα σε πέντε (05) ομάδες των πέντε (05) ατόμων η καθεμία (δυναμικό τάξης 25 μαθητές/-τριες). Οι ομάδες είναι ανομοιογενείς, ώστε να συμμετέχουν και οι αδύναμοι/-ες μαθητές/-τριες. Λαμβάνονται υπόψη και οι προτιμήσεις των μαθητών/-τριών και το κοινωνιόγραμμα της τάξης. Οι ρόλοι των μαθητών/-τριών είναι διαφορετικοί και εναλλασσόμενοι: Μελετούν το υλικό που τους δόθηκε και προχωρούν στην εκπόνηση των εργασιών τους ώστε να τις παρουσιάσουν στη συνέχεια στη σχολική τάξη.

Εκπαιδευτικό υλικό: Σχολικό εγχειρίδιο, ιστορικός χάρτης, πίνακας, φωτοτυπίες με πηγές, παρουσίαση με διαφάνειες (power point), φύλλο εργασίας, διάγραμμα περιεχομένου, πίνακας με όρους, ΤΠΕ.

► Διδακτική προσέγγιση

(περιγραφή διδακτικής μεθοδολογίας π.χ. διερευνητική, ομαδοσυνεργατική, βιωματική κ.λπ. προσέγγιση, διδακτικές τεχνικές και διδακτικά εργαλεία, πλαίσιο και τεχνικές αξιολόγησης των μαθητών/-τριών)

Μέθοδος: Διερευνητική, εστιασμένη στην ενεργητική συμμετοχή και στη βιωματική προσέγγιση του υλικού για την οικοδόμηση της ιστορικής γνώσης, ομαδοσυνεργατική.

Μορφή διδασκαλίας: Συνδυασμός σύντομης αφήγησης, διαλόγου, διερεύνησης.

Η αξιολόγηση από όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες αλλά και από τον/την εκπαιδευτικό αφορά συνολικά την κάθε ομάδα και βασίζεται στα παρακάτω κριτήρια: α) για το περιεχόμενο: Αν έχουν εντοπιστεί στο λογισμικό και στις ιστοσελίδες τα σχετικά με το θέμα που εξετάζεται στοιχεία και αν τεκμηριώνονται οι απόψεις. β) για την οργάνωση και δομή των κειμένων: Αν υπάρχει λογική αλληλουχία και συνοχή. γ) για την ομαδική εργασία: Αν οι εργασίες είναι αποτέλεσμα αμοιβαίας συνεισφοράς και ανταλλαγής απόψεων και αν έχουν αξιοποιηθεί οι δεξιότητες όλων των μαθητών/-τριών (σε αυτό θα βοηθήσει, επιπλέον, και το σχέδιο δράσης-καθηκόντων που δίνεται στον/στην εκπαιδευτικό) και δ) για τη χρήση των ΤΠΕ: Αν έχουν αξιοποιηθεί όλες οι δυνατότητες των ΤΠΕ για την εκπόνηση των εργασιών.

► Αναλυτική περιγραφή διδακτικής πορείας

(ενδεικτικά: περιγραφή δραστηριοτήτων, σταδίων/φάσεων, ενεργειών εκπαιδευτικού και μαθητών/-τριών)

1. Ολιγόλεπτη συζήτηση αναφερόμενη στην προηγούμενη ενότητα.
2. Αφόρμηση: Στην ιστοσελίδα του βρετανικού Κοινοβουλίου περιγράφεται η τελετή ανοίγματός του (State opening).

Η τελετή ανοίγματος του Κοινοβουλίου γίνεται με μια βασιλική τελετή που έχει μεγάλη παράδοση και δηλώνει την έναρξη της κοινοβουλευτικής χρονιάς. Είναι έθιμο ο μονάρχης να είναι παρών κατά την τελετή και αυτό είναι μια συμβολική υπενθύμιση της ενότητας ανάμεσα στα τρία τμήματα του Κοινοβουλίου: του Μονάρχη, της Βουλής των Λόρδων και της Βουλής των Αντιπροσώπων.

Η τελετή έχει παραμείνει απaráλλακτη εδώ και αιώνες: μια παρέλαση του μονάρχη προς το Westminster, η συνάθροιση των μελών και των δύο σωμάτων της Βουλής και η ανάγνωση της ομιλίας που καθορίζει την ατζέντα της κυβέρνησης και τα νομοθετικά σχέδια.

Η τελετή του ανοίγματος του Κοινοβουλίου γίνεται την πρώτη ημέρα της καινούριας κοινοβουλευτικής περιόδου ή αμέσως μετά τις εκλογές. Πολυάριθμο πλήθος την παρακολουθεί και υπάρχει τηλεοπτική

κάλυψη. Ξεκινά με την πομπή της βασίλισσας από το παλάτι του Buckingham προς το Westminster, η οποία συνοδεύεται από το ιππικό.

Η βασίλισσα φτάνει στην είσοδο του Μονάρχη, φορώντας το αυτοκρατορικό στέμμα και περνά μέσα από το Royal Gallery, που είναι γεμάτο με 600 επισκέπτες, προς τη Βουλή των Λόρδων. Από εκεί στέλνεται ο Black Rod, ο οποίος είναι ο γηραιότερος αξιωματούχος, προς την Βουλή των Αντιπροσώπων για να προσκαλέσει τα μέλη της να παραβρεθούν στην ομιλία της Βασίλισσας. Σύμφωνα με την παράδοση, του κλείνουν την πόρτα στο πρόσωπο, για να δηλώσουν την ανεξαρτησία τους. Αυτός χτυπά την πόρτα τρεις φορές. Έπειτα η πόρτα ανοίγει και τα μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων τον ακολουθούν. Η παρούσα τελετή χρονολογείται από το άνοιγμα του ξαναχτισμένου παλατιού του Westminster το 1852, μετά τη πυρκαγιά του 1834.

Πηγή: <https://www.parliament.uk/about/how/occasions/stateopening/>, προσπελάστηκε στις 8 Δεκεμβρίου 2020, (απόδοση στη νεοελληνική: Γιώργος Θώδης)

<https://www.bbc.com/news/uk-politics>

3. Παρουσίαση της νέας διδακτικής ενότητας (Επιλεκτική χρήση από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα των γραπτών ή οπτικών πηγών που ακολουθούν):

α) Ερμηνευτική προσέγγιση με αφήγηση και κατευθυνόμενο διάλογο.

Ανασκόπηση των πρώιμων θεσμών αντιπροσώπευσης στην Αγγλία πριν τον 19ο αιώνα

1. Η Magna Carta Libertatum (Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών) ήταν η πρώτη εμβρυακή μορφή διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Παραχωρήθηκε από τον βασιλιά Ιωάννη τον Ακτήμονα στις 15/6/1215 στους Άγγλους υπηκόους του. Απόρροια αυτών των εξελίξεων στάθηκε η ίδρυση του Αγγλικού Κοινοβουλίου με τη συμμετοχή ευγενών και αστών, από το οποίο προέκυψαν η Βουλή των Αντιπροσώπων και η Βουλή των Λόρδων.

Η Αγγλική Εκκλησία παραμένει ελεύθερη, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες της απαραβίαστες. Δεν επιτρέπεται να επιβληθούν φόροι στο Βασίλειό μας, χωρίς την έγκριση του Κοινοβουλίου. Η πόλη του Λονδίνου πρέπει να διατηρήσει όλα τα αρχαία προνόμιά της και τις ελεύθερες συνήθειές της. Εκτός αυτού επιβεβαιώνουμε ότι όλες οι άλλες πόλεις, οι κώμες, τα χωριά και τα λιμάνια διατηρούν τα αρχαία προνόμιά τους. Κανείς ελεύθερος άνθρωπος δεν επιτρέπεται να συλληφθεί ή να φυλακισθεί ή να χάσει την περιου-

σία του ή να εξορισθεί ή να θιγεί με οποιοδήποτε τρόπο, εκτός αν υπάρχει σχετική νόμιμη απόφαση ανθρώπου της τάξης του ή αν αυτό προβλέπεται από τους νόμους της χώρας.

(Busley H. (1981), *Geschichtliche Weltkunde, Ausgabe fur Gymnasien in Bayern*, τόμ. 2, Φραγκφούρτη, 99-700).

- Τι είδους δικαιώματα προστάτευε ο Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών και ποια σημασία είχε για το αγγλικό πολιτικό σύστημα;

2. Ο Ιάκωβος Α΄ της Αγγλίας ή Ιάκωβος ΣΤ΄ της Σκωτίας (19 Ιουνίου 1566 – 6 Απριλίου 1625) ήταν βασιλιάς της Σκωτίας (1567-1625) και της Αγγλίας και Ιρλανδίας (1603-1625) μετά τον θάνατο της άτεκνης βασίλισσας Ελισάβετ Α΄. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του (1605) οργανώθηκε κίνημα, γνωστό ως Συνομωσία της Πυριτίδας, από μια ομάδα καθολικών, με σκοπό τη δολοφονία του. Από πολλούς ιστορικούς θεωρείται, λόγω του απολυταρχισμού του, ως μια αιτία του αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου. Αντίθετα, άλλοι ιστορικοί τον θεωρούν συνετό.

Οι πολιτικές ιδέες του Ιακώβου Α΄, βασιλιά της Αγγλίας

Ο Θεός έχει την εξουσία να δημιουργεί και να καταστρέφει, να πράττει ή να μην πράττει σύμφωνα με την επιθυμία του, να δίνει ζωή ή θάνατο, να κρίνει όλο τον κόσμο χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανένα. Οι βασιλείς κατέχουν παρόμοια εξουσία [...] Μπορούν να ανεβάζουν ή να κατεβάζουν, να προσφέρουν κατά βούληση τη ζωή ή το θάνατο, να κρίνουν όλους τους υπηκόους τους χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να δώσουν λογαριασμό σε κανένα παρά μόνο στο Θεό.

(Απόσπασμα από τον εναρκτήριο λόγο του βασιλιά της Αγγλίας στο Κοινοβούλιο, 1609, στο: EuroDocs Weaver: Richard Hacken, *European Studies Bibliographer*, Harold B. Lee Library, Brigham Young University, Provo, Utah, USA.)

- Αφού διαβάσετε την πηγή, συζητήστε τα χαρακτηριστικά της απολυταρχίας, καθώς και την επιχειρηματολογία των μοναρχών.

3. Έκκληση για Δικαίωμα (1628)

Το 1628 το αγγλικό Κοινοβούλιο απέστειλε αυτή τη δήλωση των πολιτικών ελευθεριών στον βασιλιά Κάρολο Α΄:

Το επόμενο καταγεγραμμένο ορόσημο στην ανάπτυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν η Έκκληση για Δικαίωμα, που δημιουργήθηκε το 1628 από το Αγγλικό Κοινοβούλιο και στάλθηκε στον Κάρολο τον Α΄ ως δήλωση πολιτικών ελευθεριών. Η άρνηση του Κοινοβουλίου να χρηματοδοτήσει την αντιδημοτική εξωτερική πολιτική του βασιλιά ήταν η αιτία που οδήγησε την κυβέρνησή του να αποσπάσει εξαναγκαστικά δάνεια και να στρατωνίσει τα στρατεύματα στα σπίτια των υπηκόων ως μέτρα οικονομίας. Οι αυθαίρετες συλλήψεις και οι φυλακίσεις όσων αντετίθεντο σε αυτές τις πολιτικές είχαν προκαλέσει στο Κοινοβούλιο μια βίαιη εχθρότητα προς τον Κάρολο και προς τον Τζορτζ Βίλιερς, τον Δούκα του Μπάκιγγαμ. Η Έκκληση για Δικαίωμα δημιουργήθηκε από τον Σερ Έντουαρντ Κόουκ, στηριζόταν σε προηγούμενα θεσπίσματα και καταστατικούς χάρτες και αποτελείται από τέσσερις αρχές: (1) Δεν πρέπει να επιβάλλονται φόροι χωρίς τη συναίνεση του Κοινοβουλίου, (2) Κανένας υπήκοος δεν μπορεί να φυλακίζεται χωρίς αποδείξεις (επαναβεβαίωση της αρχής του *habeas corpus*), (3) Κανένας στρατιώτης δεν μπορεί να στρατωνίζεται από πολίτη και (4) Ο Στρατιωτικός Νόμος δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εν καιρώ ειρήνης.

(<http://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>)

- Αξιολογήστε τη σημασία της Έκκλησης για Δικαίωμα του 1628 για την εδραίωση του κοινοβουλευτισμού.

4. Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων (Bill of Rights), 1689 και η αντίστοιχη Αξίωση Δικαιωμάτων της Σκωτίας κατέστησαν παράνομες μια σειρά από καταπιεστικές κυβερνητικές ενέργειες και ενίσχυσαν τις εγγυήσεις του ατόμου απέναντι στην κρατική εξουσία.

Οι πνευματικοί και οι κοσμικοί άρχοντες, καθώς και οι Κοινοότητες που αποτελούν την πλήρη και ελεύθερη έκφραση του έθνους [...] διακηρύττουν [...] με σκοπό να δικαιώσουν και να ενισχύσουν τα παλιά δικαιώματα και ελευθερίες τους, ότι:

1. Το βασιλικό δικαίωμα να αναστέλλονται και να ακυρώνονται οι νόμοι χωρίς τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου είναι παράνομο.

2. Το βασιλικό δικαίωμα να εκδίδονται και να εκτελούνται νόμοι, χωρίς τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου, είναι παράνομο [...].

4. Κάθε χρηματική δαπάνη για λογαριασμό του στέμματος, με το πρόσχημα βασιλικού προνομίου, χωρίς τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου, είναι παράνομη [...].

8. Οι εκλογές των αντιπροσώπων του Κοινοβουλίου πρέπει να είναι ελεύθερες.

9. Οι απόψεις των αντιπροσώπων και οι συζητήσεις που γίνονται στο Κοινοβούλιο δεν υπόκεινται σε καμία δίωξη.

The Statutes: Revised Edition (London: Eyre and Spottiswoode, 1871), Vol. 2, pp. 10-12.

(απόδοση στη νεοελληνική: Γιώργος Θώδης, <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1689billofrights.asp>)

- Συζητήστε τα άρθρα της Διακήρυξης Δικαιωμάτων που σχετίζονται με τη θεμελίωση του πολιτεύματος της κοινοβουλευτικής μοναρχίας.

β) Διαγραμματική παρουσίαση περιεχομένου παράλληλα με την ερμηνευτική προσέγγιση

Τα πολιτικά κόμματα: Η περίπτωση των Ουίγκς (Whigs) και των Τόρις (Tories).

Η Βρετανία έχει το παλαιότερο κοινοβούλιο στον κόσμο αφού η συγκρότηση της πρώτης Βρετανικής Βουλής έγινε στο παλάτι του Ουεστμίνστερ το 1265, σχεδόν 750 χρόνια πριν από σήμερα.

Βέβαια τα πρώτα πολιτικά κόμματα όπως τα ξέρουμε σήμερα, δημιουργήθηκαν στη Βρετανία τον 17ο αιώνα. Μέχρι τότε η Βουλή απαρτιζόταν από αριστοκράτες, πλούσιους γαιοκτήμονες και αξιωματούχους. Ήταν μεταξύ των ετών 1678 και 1681 που τα πρώτα δύο κόμματα αυτά των Γουίγκς και των Τόρις εμφανίστηκαν και τα οποία κυβερνούσαν μέχρι τις αρχές του περασμένου αιώνα είτε μόνα τους είτε με συνεργασίες. Απόγονοι των κομμάτων αυτών είναι τα δύο τωρινά κόμματα των Συντηρητικών (από τους Τόρις) και των Φιλελεύθερων Δημοκρατών (από τους Γουίγκς).

Αρχικά οι Γουίγκς ήταν το κόμμα της φιλελεύθερης και φιλομεταρρυθμιστικής αριστοκρατίας. Το 1832 η κυβέρνηση των Γουίγκς πέρασε τον Μεταρρυθμιστικό Νόμο (Reform Act) που άλλαξε τον συσχετισμό των εδρών και έδωσε δικαίωμα ψήφου στην μεσαία τάξη. Το 1850 οι Γουίγκς ενώθηκαν με τους Ριζοσπάστες και δημιούργησαν το Φιλελεύθερο Κόμμα (Liberal Party). Αυτό το κεντρώο κόμμα έζησε μέχρι πρόσφατα το 1988 οπότε συγχωνεύτηκε με το μικρότερο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και δημιούργησαν τους σημερινούς Φιλελεύθερους Δημοκράτες. Αντίθετα οι Τόρις ήταν το κόμμα των συντηρητικών, των παραδοσιακών και των μοναρχικών. Όμως κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα οι προοδευτικοί Γουίγκς μονοπώλησαν τα πολιτικά πράγματα της Βρετανίας και οι Τόρις μέχρι το 1770 έπαιξαν μικρό ρόλο στα πολιτικά τεκταινόμενα. Αυτό όμως άλλαξε προς το τέλος του αιώνα μια εποχή που ταυτίστηκε με τις μεγάλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν στην Γαλλική Επανάσταση.

Η Βρετανική ελίτ για να αποφύγει τις κοινωνικές αυτές εξελίξεις και να διατηρηθεί το στάτους κβο στη χώρα, στράφηκε προς τους Τόρις οι οποίοι και κυβέρνησαν μετά το 1770. Οι Τόρις κατόρθωσαν και να διατηρήσουν τις βρετανικές παραδόσεις και να στηρίξουν και να κάνουν κτήμα τους όλες τις αλλαγές και ευκαιρίες που δημιούργησε η βιομηχανική επανάσταση και η παγκόσμια εμπορική εξάπλωση.

Το 1834 το κόμμα των Τόρις μετατρέπεται στο σημερινό Συντηρητικό Κόμμα και στους κόλπους του μεγαλοφυγούν μεγάλες πολιτικές προσωπικότητες όπως ο Βενιαμίν Ντισραέλι, πρωθυπουργός από το 1874 έως το 1880, ένας από τους μεγαλύτερους μεταρρυθμιστές του 19ου αιώνα.

Πηγή: <http://www.ert.gr/eidiseis/uk-elections/afieroma-uk-elections/exelixa-ton-politikon-kommaton-stin-vretania/>

- Δημιουργήστε μια ιστορική χρονογραμμή με τις εξελίξεις που αφορούν τη δημιουργία των δύο πιο σημαντικών πολιτικών κομμάτων στη Βρετανία, από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα.

γ) Διερευνητική διαδικασία με την αξιοποίηση παραθεμάτων, εικόνων, πινάκων και χαρτών (πηγών άντλησης πληροφοριών)

Η γέννηση ενός προτύπου ήπιας μοναρχίας στην Αγγλία (1689-1815)

Ο Γάλλος ιστορικός Pierre Milza (1932-2018) ήταν καθηγητής της σύγχρονης Ιστορίας στο Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών του Παρισιού και είχε διατελέσει διευθυντής του Κέντρου Ιστορίας της Ευρώπης του Εικοστού Αιώνα (CHEVS/FNSP). Αφιέρωσε το ουσιαστικό μέρος των εργασιών του στον φασισμό και τον ναζισμό. Ο Serge Bernstein διδάσκει στο Ινστιτούτο Πολιτικών Σπουδών του Παρισιού (IEP), όπου είναι ομότιμος καθηγητής. Το θέμα της διατριβής του είναι σχετικά με την ιστορία του Ριζοσπαστικού Κόμματος από το 1919 έως το 1939. Οι δύο συγγραφείς στο τρίτομο αυτό έργο παρουσιάζουν την ιστορία της Ευρώπης από την εποχή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έως την εποχή της Ευρώπης των εθνών.

Ενώ στη Γαλλία αναπτύσσεται η απόλυτη μοναρχία, στην Αγγλία εγκαθιδρύεται μια άλλη μορφή πολιτικού καθεστώτος. Θεωρητικά επεξεργασμένη από τους Χομπς και Λοκ κατά τον 17ο αιώνα, θεμελιώνεται στην ιδέα ότι υπάρχουν φυσικά δικαιώματα του ατόμου και ότι η κοινωνική οργάνωση είναι αποτέλεσμα ενός σιωπηρού συμβολαίου ανάμεσα στον ηγεμόνα και το άτομο. Στην πραγματικότητα αυτές οι θεωρίες δεν είναι παρά η εννοιολόγηση μιας πρακτικής που ανατρέχει στον 13ο αιώνα και κατά την οποία η εξουσία του ηγεμόνα περιορίζεται από μια σειρά κειμένων που εγγυώνται τις ελευθερίες των βρετανών πολιτών, προσδιορίζουν τα όρια της βασιλικής εξουσίας και εδραιώνουν τον προτεσταντικό χαρακτήρα του κράτους.

Πράγματι, από την επανάσταση του 1688, οι κατ' αρχήν σημαντικές εξουσίες του ηγεμόνα αρχίζουν να περιορίζονται περισσότερο από την πρακτική παρά από τα κείμενα. Κατά τον 18ο αιώνα, οι ηγεμόνες της δυναστείας του Ανόβερου, που ενδιαφέρονται ελάχιστα για την Αγγλία, έχουν αφήσει τη διακυβέρνηση σ' ένα υπουργικό συμβούλιο στηριζόμενο στην πλειοψηφία του κοινοβουλίου, το οποίο στελεχώνεται από την αριστοκρατία και ελέγχεται από τις μεγάλες οικογένειες των Ουίγων (whigs) που δεσπόζουν στην κοινωνία και την κυβέρνηση.

Bernstein S. & Milza P. (1987), *Ιστορία της Ευρώπης, από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 426

- Ποιοι λόγοι επηρέασαν κατά τους συγγραφείς τη μορφή της πολιτικής διακυβέρνησης στην Αγγλία;

Το αγγλικό Κοινοβούλιο συνεδριάζει (1641). Πίνακας του Τζον Σίγκλεντον Κόπλεϊ (<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B107/371/2486,9535/>).

- Στον πίνακα παρουσιάζονται ο απόλυτος μονάρχης και οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί. Παρατηρήστε και περιγράψτε τις μορφές όπως εικονίζονται.

Η επίδραση της Βιομηχανικής Επανάστασης στην κοινωνική και πολιτική οργάνωση της Βρετανίας (ανάπτυξη της αστικής τάξης, αστικοποίηση).

Κορυφαίος ιστορικός της εποχής μας ο Βρετανός ιστορικός, διανοούμενος και συγγραφέας Eric Hobsbawm (1917-2002) έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος του έργου του στη μελέτη της ιδέας και της πρακτικής των επαναστάσεων ως μέσου για κοινωνικές αλλαγές. Το βιβλίο *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)* αναλύει και ερμηνεύει τις αλλαγές που προκάλεσαν η πολιτική Γαλλική Επανάσταση και η αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση.

Στον αγώνα δρόμου για την πρωτοπορία της Βιομηχανικής Επανάστασης στον 18ο αιώνα, μόνο ένας από τους δρομείς ξεκίνησε πράγματι. Φαίνεται όμως καθαρά ότι, ακόμη και πριν από την επανάσταση, η Βρετανία προπορευόταν σημαντικά της κατεξοχήν ανταγωνίστριάς της Γαλλίας στην κατά κεφαλήν παραγωγή και στο εμπόριο, παρόλο που ακόμη μπορούσε να παραβληθεί με αυτήν ως προς το σύνολο της παραγωγής και των εμπορικών συναλλαγών.

Hobsbawm, E. J. (1992), *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, σ. 49

- Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή, να συζητήσετε γιατί η Αγγλία υπήρξε η κοιτίδα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Να κρατήσετε πρακτικά που θα οδηγήσουν στη σύνθεση ενός κειμένου.

Η γυναίκα την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης.

Η σοβαρότητα των επιδιώξεων της αστικής τάξης, φαινόταν στην αφοσίωσή της στο ιδανικό της οικογένειας και του σπιτιού. [...] Η σύζυγος (του αστού) ήταν «η σύντροφος της ζωής του» αλλά αναμφίβολα και η υπηρέτρια του. Ο ρόλος της ήταν να διατηρεί το νοικοκυριό σε ομαλή και αρμονική λειτουργία. Κρατούσε τους λογαριασμούς και διηύθυνε τις δραστηριότητες του υπηρετικού προσωπικού που συνήθως αποτελούνταν από δύο-τρεις γυναίκες.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 52

Η ζωή των συζύγων και των μητέρων των εργατών ήταν σκληρή. Η έλλειψη αντισυλληπτικών μεθόδων σε συνδυασμό με την πεποίθηση ότι αυτά τα πράγματα ήταν ανήθικα συντελούσαν σε μια συνεχή σχεδόν εγκυμοσύνη των γυναικών, από την εφηβεία μέχρι την εμμηνόπαυση, βάζοντας έτσι σε κίνδυνο την υγεία της και αυξάνοντας τα βάρη και το μόχθο της.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σσ. 51-52

- Ποια η θέση της γυναίκας την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, σύμφωνα με τις παραπάνω πηγές;

Η φιλελευθεροποίηση των πολιτικών συστημάτων των ευρωπαϊκών κρατών (1791-1848)

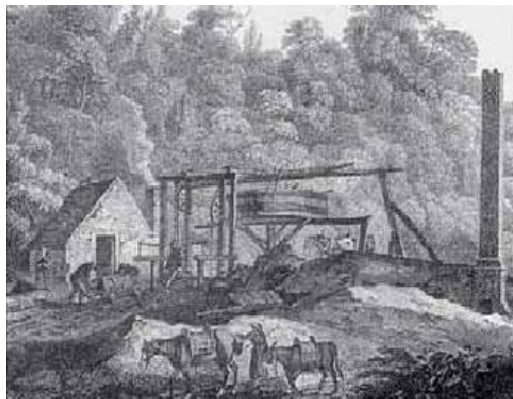
Χώρα	Συντάγματα	Καθολική ψηφοφορία ανδρών	Καθολική ψηφοφορία γυναικών
Αγγλία	-	1884	1928
Ελλάδα	1844/1864	1864	1952
Γαλλία	1791/1852 1830/1875 1848/1946	1848 1852 1870	1944
Γερμανία	1871	1871	1919

Πηγή: Norman Davies (1997), Europe A History, London: Pimilco (διασκευή)

- Μελετήστε τον παραπάνω πίνακα και συζητήστε τις διαφορές στην ψήφιση καθολικής ψηφοφορίας για τα δύο φύλα σε κάθε χώρα.

Παιδική εργασία σε ανθρακωρυχείο την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης.
(<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C105/65/518,1896/>)

(<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C105/65/518,1895/>)

- Δείτε τις φωτογραφίες και δημιουργήστε δύο ημερολόγια, ενός εργοστασιάρχη και ενός μικρού παιδιού, στα οποία θα καταγράφονται οι ασχολίες σας, οι σκέψεις σας στο διάστημα μιας ημέρας του 19ου αιώνα στην Αγγλία.

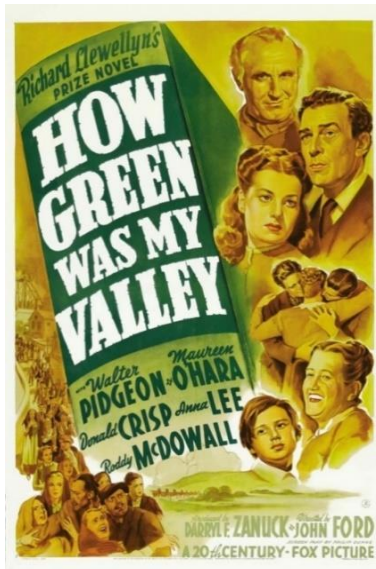
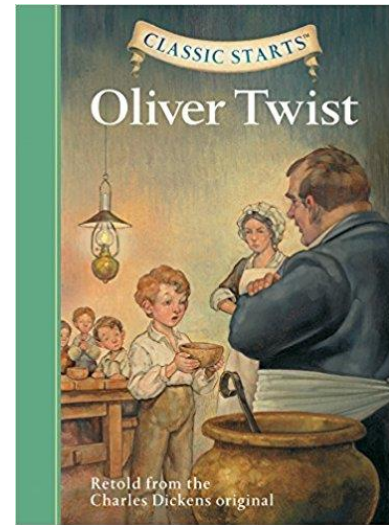
δ) Πίνακας με ιστορικούς όρους

Ανάκτορα του Ουεστμίνστερ	Το βρετανικό Κοινοβούλιο. Ο χώρος συνεδρίασης των δύο σωμάτων του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου (Βουλή των Λόρδων, Βουλή των Κοινοτήτων).
Βιομηχανική Επανάσταση	Ριζικός οικονομικός μετασχηματισμός, ο οποίος εμφανίστηκε στην Αγγλία κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και επεκτάθηκε κατά τον 19ο αιώνα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έλαβε χώρα κυρίως στη βιοτεχνία, η οποία με τη χρήση νέων πηγών ενέργειας (γαιάνθρακας και ατμός) και μηχανών μετεξελίχθηκε σε βιομηχανία, αλλά επεκτάθηκε και στις μεταφορές, με τη χρήση του σιδηροδρόμου και του ατμόπλοιου.
Βουλή των Κοινοτήτων (Κάτω Βουλή)	Ένα από τα δύο σώματα του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου (με τη Βουλή των Λόρδων) με αιρετά μέλη. Είναι ένα δημοκρατικά εκλεγμένο σώμα, αποτελούμενο από 650 μέλη που ονομάζονται βουλευτές.
Βουλή των Λόρδων (Ανω Βουλή)	Ένα από τα δύο σώματα του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου (με τη Βουλή των Κοινοτήτων) με μη αιρετά μέλη. Αποτελείται από 26 ανώτερους κληρικούς της Αγγλικανικής Εκκλησίας (Lords Spiritual) και υπεράριθμους (αυτή τη στιγμή 786) λόρδους (Lords Temporal) που υπηρετούν ισόβια.
Γουίγκς	Το κόμμα των Φιλελεύθερων Δημοκρατών της Βρετανίας.
Διακήρυξη Δικαιωμάτων	Υπογράφηκε στις 16 Φεβρουαρίου 1689 και ουσιαστικά κατοχύρωσε το Κοινοβούλιο από τις υπερβάσεις και αυθαιρεσίες του βασιλιά και οδήγησε την Αγγλία στην εποχή της συνταγματικής βασιλείας που ισχύει μέχρι και σήμερα
Ένδοξη Επανάσταση (1688)	Επανάσταση των Άγγλων ευγενών και των Άγγλων αστών, η οποία έφερε στο προσκήνιο την αγγλική αστική τάξη, επιβάλλοντας τη συνταγματική μοναρχία και τον κοινοβουλευτισμό. Αποτελεί απόδειξη της βαθιάς κρίσης στην οποία περιήλθαν οι εθνικές μοναρχίες της Ευρώπης στα μέσα του 17ου αιώνα.
Magna Carta Libertatum (Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών)	Η πρώτη μορφή διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Παραχωρήθηκε από τον βασιλιά Ιωάννη τον Ακτήμονα στις 15/6/1215 στους Άγγλους υπηκόους του.
Τόρις	Το Συντηρητικό κόμμα της Βρετανίας.

► **Πιθανές επεκτάσεις-Προσαρμογές σεναρίου**
(π.χ. στην περίπτωση συνθηκών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης)

Διεπιστημονική προσέγγιση με την άντληση γνώσεων από άλλα γνωστικά αντικείμενα

- Διαβάστε το βιβλίο του Καρόλου Ντίκενς *Όλιβερ Τουίστ* (1837-1839). Ο συγγραφέας σκιαγραφεί τη δύσκολη ζωή των παιδιών της εργατικής τάξης στη βικτοριανή Αγγλία. Πώς σκιαγραφείται η ζωή των παιδιών-εργατών κατά την περίοδο της Βιομηχανικής Επανάστασης στο παραπάνω κείμενο;
- Διαβάστε το άρθρο της Εύας Σκαρλατίδου και του Κώστα Δικαίου *Κοινωνικά προβλήματα, κοινωνική πολιτική και λογοτεχνία (Ντίκενς) στην Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα* στην ιστοσελίδα <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/viewFile/15984/14357>, στο οποίο γίνεται συσχέτιση της λογοτεχνίας (μέσα από το παράδειγμα του Ντίκενς) με τα κοινωνικά προβλήματα και την κοινωνική πολιτική στη Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα.

Η αφίσα της ταινίας

- Δείτε την ταινία *Η Κοιλάδα της Κατάρας* (*Η Πράσινη Κοιλάδα*) (*How Green Was My Valley*) του 1941, σε σκηνοθεσία Τζον Φορντ. Η ταινία βασίζεται στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Ρίτσαρντ Λιουέλιν και αναφέρεται σε μία οικογένεια Ουαλών ανθρακωρύχων των τελών του 19ου αιώνα που μοχθεί για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ έρχεται αντιμέτωπη με την εξέλιξη και τις αλλαγές που φέρνει η Βιομηχανική Επανάσταση στη χώρα. Η ταινία πήρε 5 Όσκαρ. Παίζουν: Γουόλτερ Πίτζερν, Μορίν Ο'Χάρα, Ντόναλντ Κρίστι, Σάρα Όλγκουντ.

Να γράψετε την κριτική της ταινίας για να δημοσιευτεί στη σχολική σας εφημερίδα.

Ιστοσελίδες για αξιοποίηση

Βρείτε περισσότερες πληροφορίες για τη λειτουργία της Βουλής των Λόρδων και της Βουλής των Κοινοτήτων στις ιστοσελίδες:

<https://www.parliament.uk/business/lords/> (Επίσημη ιστοσελίδα της Βουλής των Λόρδων)

<https://www.parliament.uk/business/commons/> (Επίσημη ιστοσελίδα της Βουλής των Κοινοτήτων)

<http://www.ert.gr/eidiseis/uk-elections/afieroma-uk-elections/istoriki-diadromi-tou-politikou-systimatos-tis-vretanias-vouli-ton-kinotiton-ke-vouli-ton-lordon/>

και δημιουργήστε μια ιστορική χρονογραμμή για την εξέλιξη λειτουργίας τους με τις σημαντικότερες χρονολογίες και μια πολυμεσική-ψηφιακή παρουσίαση με οπτικό υλικό σχετικό με τα δύο σώματα του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου.

Επισκεφτείτε τη σελίδα του ελληνικού Κοινοβουλίου

<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>

και αναζητήστε ανάλογες διατάξεις για τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού θεσμού στη χώρα μας (προσέξτε κυρίως τα άρθρα 51, 61 και 72).

Πληροφορίες για τη θέση του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, από την επίσημη ιστοσελίδα της ΕΕ.

https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/unitedkingdom_el#%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%83%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans?cat=history>

Δείτε το βίντεο του βρετανικού Κοινοβουλίου για τη μεγάλη πυρκαγιά του 1834.

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/fire-of-1834/>

Δείτε το σχετικό βίντεο του βρετανικού Κοινοβουλίου

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/stories-from-parliament--magna-carta/>

και συζητήστε τη συνεργασία που επιτεύχθηκε στην Αγγλία μεταξύ των φεουδαρχών, του κλήρου και των αστών για να περιορίσουν τη βασιλική εξουσία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bernstein S. & Milza P. (1987), *Ιστορία της Ευρώπης, από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής

Busley H. (1981), *Geschichtliche Weltkunde, Ausgabe fur Gymnasien in Bayern*, τ. 2, Φραγκφούρτη

Hobsbawm, E. J. (1992), *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Παπαρηγορίου, Βλ. (2006), *Λαϊκή κυριαρχία και κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία*, Αθήνα: Σάκκουλα.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

<https://www.parliament.uk/about/how/occasions/stateopening/>

<http://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>

<http://www.ert.gr/eidiseis/uk-elections/afieroma-uk-elections/exelixa-ton-politikon-kommaton-stin-vretania/>

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans?cat=history>

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/fire-of-1834/>

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/stories-from-parliament---magna-carta/>

<https://www.parliament.uk/business/lords/> (Επίσημη ιστοσελίδα της Βουλής των Λόρδων)

<https://www.parliament.uk/business/commons/> (Επίσημη ιστοσελίδα της Βουλής των Κοινοτήτων)

<http://www.ert.gr/eidiseis/uk-elections/afieroma-uk-elections/istoriki-diadromi-tou-politikou-systimatos-tis-vretanias-vouli-ton-kinotiton-ke-vouli-ton-london/>

<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας*(που θα δοθούν σε μαθητές και μαθήτριες)*► **Φύλλο εργασίας**

1. Να αντιστοιχίσετε τα στοιχεία της Α στήλης με τα δεδομένα της στήλης Β.

A	B
Γουίγκς	Ισόβια μέλη
Βουλή των Κοινοτήτων	Φιλελεύθεροι
Τόρις	Αιρετά μέλη
Βουλή των Λόρδων	Συντηρητικοί

2. Μελετήστε τον παραπάνω πίνακα και συντάξτε ένα κείμενο για την επίδραση της Βιομηχανικής Επανάστασης στην αστικοποίηση της Αγγλίας.

χρονολογία	αριθμός πόλεων	πληθυσμός
1800	2	1.120.000
1250	12	5.250.000
1913	50	16.000.000

Πόλεις στην Αγγλία με πληθυσμό πάνω από 100.000 κατοίκους (1800-1913).

Προέλευση: Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου κόσμου, Κόκκινος, Γ. κ.ά. [διασκευή]

3. Διαβάστε για τις τρεις επαναστάσεις (Ένδοξη, Γαλλική, Αμερικάνικη) στο <http://photodentro.edu.gr/ugc/retrieve/1211/greatrevolutions.pdf> και δημιουργήστε έναν εννοιολογικό χάρτη με τους σκοπούς και τις κατακτήσεις της καθεμίας.
4. Να βάλετε σε χρονολογική σειρά τα παρακάτω γεγονότα:
- Ένδοξη επανάσταση
 - Εκκληση για Δικαίωμα
 - Magna Carta
 - Διακήρυξη των Δικαιωμάτων
 - Συνωμοσία της Πυριτίδας

► Δραστηριότητα

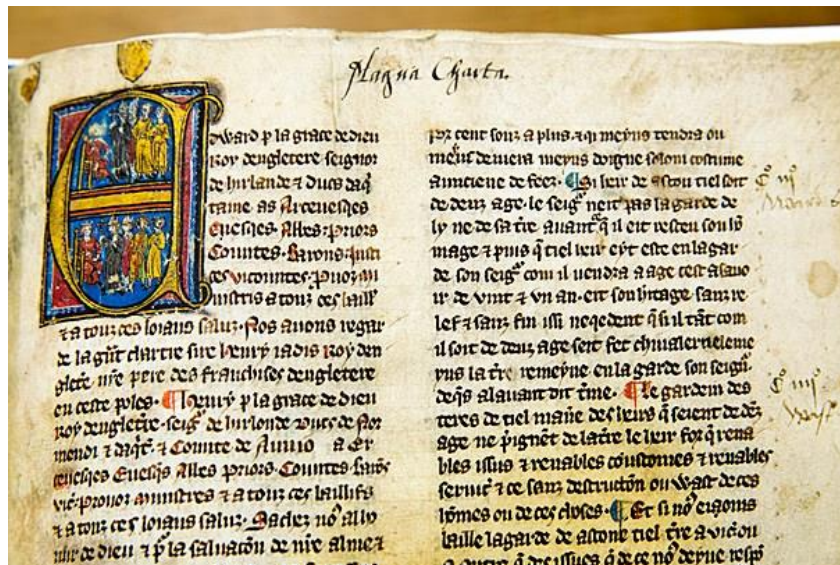
Βρείτε περισσότερες πληροφορίες για τη Magna Carta στις ιστοσελίδες:

http://www.bbc.co.uk/schools/primaryhistory/british_history/magna_carta/https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/magna-carta-assembly-plan/

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/journey-to-democracy/>

<https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/magna-carta-and-the-emergence-of-parliament/>

και δημιουργήσετε μια πολυμεσική-ψηφιακή παρουσίαση με εικαστικές αποτυπώσεις της.

Πηγή: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2015/06/magna-carta-overrated/>

Επαναληπτική επισήμανση κύριων σημείων της ενότητας

Άσκηση ανάπτυξης - εμβάθυνσης:

1. Διαβάστε την πηγή και συζητήστε μέσα στην τάξη πού έγκειται η ιδιαιτερότητα της λειτουργίας του βρετανικού πολιτικού συστήματος. Συσχετίστε τη λειτουργία αυτή με το μεταρρυθμιστικό κίνημα των προηγούμενων αιώνων.

Λαϊκή κυριαρχία και Κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία

Η Αγγλία, που είναι δημιουργός στην αρχή της Μεγάλης Βρετανίας, ύστερα του Ηνωμένου Βασιλείου και εν τέλει της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, προσδιόρισε όσο ουδέν άλλο έθνος την εξέλιξη – θετικά ή αρνητικά – της ανθρωπότητας τα τελευταία 500 χρόνια. Είναι η μητέρα του κοινοβουλευτισμού – η *mater parlamentorum*. Είναι η κοιτίδα των πολιτικών κομμάτων. Από τη μακρά κοινοβουλευτική και κομματική ιστορία της αντλούμε διδάγματα για την εφαρμογή του κοινοβουλευτικού συστήματος και την κατανόηση του πολιτικού κόμματος. Σ' αυτή γεννήθηκαν θεμελιώδεις συνταγματικοί θεσμοί και ρυθμίσεις παγκόσμιας εφαρμογής, όπως είναι: η πρώτη έννοια Συντάγματος (*Lex Terrae*), το οποίο, ως εθιμικό «*Law of the Land*», αναβλύζει αμέσως από την κοινωνία και δεν παραχωρείται «άνωθεν», τα πρώτα δείγματα γραπτής συνταγματικής κατοχυρώσεως δικαιωμάτων του ανθρώπου, το αντιπροσωπευτικό σύστημα, το σύστημα των δύο νομοθετικών σωμάτων, ο θεσμός της κυβερνήσεως και του υπουργικού συμβουλίου ως συλλογικών οργάνων και κυρίων οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας και η σχέση τους με τα νομοθετικά σώματα και τον ανώτατο άρχοντα, ο θεσμός του πρωθυπουργού, ο θεσμός της αντιπολιτεύσεως και της σκιώδους «κυβερνήσεως», η ποινική ευθύνη των υπουργών κ.ά.

Παρά ταύτα, η ίδια η Αγγλία αποτελεί σήμερα στην ευρωπαϊκή ήπειρο την μεγαλύτερη εθνοτική (nation) και χωρική (land) οντότητα, που δεν απολαμβάνει καθεστώτος αυτονομίας, έστω περιορισμένης.

Ούτε η Αγγλία, ούτε η Μεγάλη Βρετανία, ούτε το Ηνωμένο Βασίλειο γνώρισαν ποτέ αυτό που στις άλλες χώρες μπορεί να θεωρηθεί «ιδρυτική στιγμή», επ' ευκαιρία της οποίας καταρτίζεται και αρχίζει να εφαρμόζεται συνταγματικός σχεδιασμός. Ουδείς μεγάλος συνταγματικός θεσμός τους αποτελεί καρπό σχεδιασμού. Όλοι όμως έχουν ιστορικό βάθος και γεννήθηκαν ύστερα από συμφωνία. Ιδρύθηκαν πρακτικά – για να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένη ανάγκη ή κρίση, για να αποφευχθούν οι ρήξεις. Ρίζωσαν κι εξελίχθηκαν στην πορεία.

Στην Αγγλία δεν ευδοκίμησε η αρχή του ενός και η απόλυτη εξουσία, που κυριάρχησαν επί μακρό στην ηπειρωτική Ευρώπη. Παράλληλα με το Στέμμα, ανέκαθεν λειτουργεί ένα συλλογικό όργανο αποτελούμενο από πολιτικούς, που απαρτίζουν «μηχανισμό», ο οποίος προτείνει, καταρτίζει και εφαρμόζει πολιτική. Η λειτουργία του συλλογικού οργάνου προσδίδει μετριοπάθεια στο σύστημα εξουσίας. Μέσα στο συλλογικό όργανο δραστηριοποιείται μια ομάδα πολιτικών, που αποτελεί την αντιπολίτευση και επιδιώκει όχι την κατάργηση του μηχανισμού, αλλά τον έλεγχό του. Ο αδιάκοπος αγώνας των δύο ομάδων για τον έλεγχο του μηχανισμού αποτελεί την κινητήρια δύναμη της συνταγματικής εξέλιξης.

Η συνέχεια (continuity) χαρακτηρίζει τη συνταγματική εξέλιξη της. Η βρετανική κοινωνία αποφεύγει ανέκαθεν τις βαθιές ιδεολογικές οξυτήτες και διχασμούς της ηπειρωτικής Ευρώπης. Ιδεολογικά ρεύματα, με ευρύτατη διάδοση στη νεώτερη εποχή, όπως ο μαρξισμός και, πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο φασισμός, δεν γνωρίζουν στην Αγγλία μεγάλη διάδοση. Τα κύρια πολιτικά κόμματα, που δραστηριοποιούνται σε εθνική κλίμακα, είναι κόμματα προγραμμάτων μάλλον παρά ιδεολογικά. Κατά βάθος, στα μεγάλα θέματα η πολιτική τους μάλλον συμπίπτει. Όταν αναλαμβάνουν τη διακυβέρνηση, κατά κανόνα εφαρμόζουν πολιτική που προσεγγίζει μ' εκείνη που προτείνουν τα κόμματα της αντιπολίτευσεως. Λ.χ. το Συντηρητικό Κόμμα, όταν κυβερνά από το 1951 έως το 1955, κινείται στο πλαίσιο των εθνικοποιήσεων που από το 1946 είχε εφαρμόσει το Εργατικό Κόμμα. Το τελευταίο, όταν επανέρχεται το 1964 στην εξουσία, ελάχιστα διαφοροποιείται από την πολιτική του Συντηρητικού της περιόδου 1959 έως 1964 κ.ο.κ.

Παπαρηγορίου, Βλ. (2006). *Λαϊκή κυριαρχία και κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία*, Αθήνα: Σάκκουλα

(Πηγή: http://www.sakkoulas.gr/index.php?page=shop.product_details&flypage=flypage.tpl&product_id=1076&category_id=224&option=com_virtuemart&Itemid=118)

► Σύνθεση πολυμεσικής-ψηφιακής παρουσίασης

1. Να δημιουργήσετε μια πολυμεσική-ψηφιακή παρουσίαση με οπτικό υλικό σχετικό με τους σταθμούς στην ιστορία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Σταθμοί στην Ιστορία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Magna Charta ή «Μείζων Χάρτης» (1215) ήταν σημαντική πρόωγη επιρροή στην ευρεία ιστορική διαδικασία που οδήγησε στον κανόνα του συνταγματικού δικαίου στον σημερινό αγγλόφωνο κόσμο. Θεωρείται από τα πλέον σημαντικά νομικά έγγραφα στην εξέλιξη της σύγχρονης δημοκρατίας και αποτέλεσε ένα σημείο καμπής στην μάχη για την θεμελίωση της ελευθερίας.

Το επόμενο καταγεγραμμένο ορόσημο στην επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν η Αναφορά Δικαίου (Petition of Right, 1628), που δημιουργήθηκε από το Αγγλικό Κοινοβούλιο.

Λίγα χρόνια αργότερα ο βασιλιάς Γουλιέλμος Γ' ψήφισε στις 16 Φεβρουαρίου 1689 το Bill of Rights (Διακήρυξη Δικαιωμάτων) που ουσιαστικά κατοχύρωσε το Κοινοβούλιο από τις υπερβάσεις και αυθαιρεσίες του βασιλιά και οδήγησε την Αγγλία στην εποχή της συνταγματικής βασιλείας που ισχύει μέχρι και σήμερα.

Δικαιώματα του Ανθρώπου Εθνικό Σχέδιο Δράσης, Γενική Γραμματεία Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, Μάρτιος 2014, σ. 19

(Πηγή: http://www.ministryofjustice.gr/site/Portals/0/uploaded_files/uploads_04/ΕΘΝΙΚΟ_ΣΧΕΔΙΟ_MARCH%202014.pdf)

► Ασκήσεις για το σπίτι

1. Καταγράψτε με βάση τις γραπτές πηγές τα πιθανά προβλήματα που προέκυψαν από την αστικοποίηση της βρετανικής κοινωνίας.

Η κοινωνία της Αγγλίας την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης

Με πόλεις τόσο πυκνοκατοικημένες η μόνιμη απειλή της υγείας των κατοίκων τους ήταν αναπόφευκτη. Η αστική τάξη μετακινήθηκε όσο μπορούσε μακρύτερα από αρρώστιες και την καπνιά των εργοστασίων, αφήνοντας τα φτωχότερα μέλη της κοινωνίας αβοήθητη λεία στις αρρώστιες που θέριζαν τις εργατικές συνοικίες: η χολέρα, ο τύφος, η φυματίωση, συνιστούσαν φυσικές μάστιγες σε συνοικίες χωρίς επαρκή αποχέτευση και τρεχούμενο νερό, πάνω από τις οποίες ο καπνός των εργοστασίων αιωρούνταν μόνιμα.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 45

Ένα από τα καταθλιπτικότερα χαρακτηριστικά της ζωής της εργατικής τάξης εκείνα τα χρόνια, ήταν η αστάθειά της. Οι οικονομικές κρίσεις ήταν συχνές: όποτε συνέβαιναν, οι εργάτες έχαναν τη δουλειά τους για εβδομάδες συνέχεια, χωρίς κανένα σύστημα ασφάλισης κατά της ανεργίας. Ο μισός εργατικός πληθυσμός των βιομηχανικών πόλεων της Αγγλίας ήταν άνεργος στις αρχές της δεκαετίας του 1840.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 47-48

Αν το πέρασμα από την εργατική στην αστική τάξη ήταν σπάνιο, εξίσου σπάνιο ήταν και το δύσκολο κοινωνικό ταξίδι από την αστική τάξη στον χώρο της έγγειας αριστοκρατίας. [...] Στην Βρετανία, η τέτοιου είδους κινητικότητα ήταν συχνότερη: παιδιά της εύπορης μεγαλοαστικής τάξης γινόταν δεκτά περιστασιακά σε αριστοκρατικά σχολεία και πανεπιστήμια και αν αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τον εμποροβιομηχανικό κόσμο για μια πολιτική σταδιοδρομία, μπορούσαν συχνά να πραγματοποιήσουν αυτή τη μετάβαση.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 50

2. Πώς η Βιομηχανική Επανάσταση άλλαξε τη ζωή των παιδιών και καθόρισε την παιδική εργασία; Καταγράψτε τα μέτρα κατά της παιδικής εργασίας. Πόσο νομίζετε ότι περιόρισαν το φαινόμενο;

Η παιδική εργασία

Στη μεσαιωνική Ευρώπη, η εργασία των παιδιών μέχρι τον 18ο αιώνα, τη βιομηχανική εποχή, αποτελούσε στοιχείο αναπόσπαστο της αγροτικής κοινωνίας. Ήταν βαθιά ριζωμένη ως αντίληψη η συμμετοχή όλων των μελών στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων. Από τη στιγμή που τα παιδιά άρχιζαν να περπατούν, συμμετείχαν στις δουλειές της οικογένειας, π.χ., στην επεξεργασία του βαμβακιού, στον αργαλειό, σε δουλειές στο σπίτι και στο χωράφι, στα ζώα, στις δουλειές του νοικοκυριού. Αν και η εργασία ήταν κουραστική, δεν ήταν μονότονη, τα παιδιά ένιωθαν ασφάλεια κάτω από τη φροντίδα των γονιών τους. Η μητέρα, ο πατέρας και τα αδέρφια μοιράζονταν μέρος της εργασίας. Ήταν με τέτοιο τρόπο δομημένη η οικογένεια, ώστε ανέθετε εργασίες, λαμβάνοντας υπόψη της τις ικανότητες και την ηλικία των μελών της. Υπήρχε εναλλαγή δραστηριοτήτων και εργασιών. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας αρχικά στην Αγγλία, πρώτη φάση της βιομηχανικής επανάστασης, άλλαξε τη ζωή των παιδιών των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων. Η ανάγκη για εργατικό δυναμικό στα εργοστάσια, στα ορυχεία, στην υφαντουργία οδήγησε σε μια ραγδαία εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας μεταξύ των ετών 1780 με 1840. Σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, η παιδική εργασία μεταφέρθηκε από το σπίτι και την οικογενειακή οικονομία της αγροτικής κοινωνίας στο εργοστάσιο. Στρατιές παιδιών από οικογένειες αγροτών, τεχνιτών και μικρεμπόρων συνέρρεαν από τις αγροτικές περιοχές, στις οποίες κυριαρχούσε μέχρι τότε η οικονομία της αυτοκατανάλωσης, μαζί με τις οικογένειές τους ή μόνα τους, στις βιομηχανικές πόλεις, οι οποίες μετατράπηκαν σε κοιτίδες παραγωγής

προϊόντων, σε πολύβουους τόπους, αφού ο θόρυβος των μηχανών των εργοστασίων δεν σταματούσε ποτέ, π.χ. Μάντσεστερ, Μπέρμιγχαμ. Για τη στέγαση των εργατών νοικιάζονταν παλιά σπίτια με το δωμάτιο: σ' ένα δωμάτιο ζούσε ολόκληρη οικογένεια. Στις πόλεις, όπου λειτουργούσαν εργοστάσια, χτίζονταν σειρές πανομοιότυπων κατοικιών, στοιβαγμένες η μία κολλητά στην άλλη, χωρίς πόρτα και παράθυρα αλλά μόνο με πόρτα εισόδου. Οι δρόμοι δεν είχαν οδόστρωμα, δεν υπήρχαν υπόνομοι, οι ακαθαρσίες βρίσκονταν παντού. Σ' αυτές τις νέες πόλεις μόνο δύο τάξεις υπήρχαν: οι εργοστασιάρχες και οι εργάτες. Οι εργάτες δεν είχαν τίποτα άλλο για να ζήσουν παρά μόνο την εργασία τους.

(Πηγή:

http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Ekpaideytika%20New/child_labour/0_3child_labour.pdf)

Παρ' όλες, ωστόσο, τις αντιδράσεις των ευρωπαϊών βιομηχάνων, σταδιακά όλες οι βιομηχανικές χώρες τον 19ο αιώνα (Γερμανία, Αυστρία, Γαλλία) υποχρεώθηκαν να πάρουν μέτρα για την παιδική εργασία. Οι πρώτοι νόμοι περί εργοστασίων (Factory Acts), που ψηφίστηκαν το 1802 από το Βρετανικό Κοινοβούλιο, αναφέρονται σε μέτρα για τις συνθήκες υγιεινής και ηθικής των εργαζομένων. Αποφασίστηκε οι ώρες εργασίας να μην υπερβαίνουν τις δώδεκα, από τις έξι το πρωί μέχρι τις εννέα το βράδυ. Επίσης, έπρεπε οι μαθητευόμενοι να μαθαίνουν ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Τα αγόρια και τα κορίτσια έπρεπε να κοιμούνται χωρία. Οι επόμενοι νόμοι περί εργοστασίων (1833) ήταν περισσότερο αυστηροί ως προς τις ώρες και τις συνθήκες εργασίας των παιδιών. Περιορίζαν τις ώρες εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία και αργότερα σε όλες τις βιομηχανίες σε δέκα ώρες την ημέρα. Σταδιακά, πάρθηκαν μέτρα που απαγόρευαν την εργασία στα παιδιά κάτω των δέκα χρόνων, τη νυχτερινή εργασία, την εργασία το Σαββατοκύριακο, και ορίστηκε υποχρεωτικός χρόνος για εκπαίδευση.

(Πηγή:

http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Ekpaideytika%20New/child_labour/0_3child_labour.pdf)

3. Με βάση την παραπάνω φράση του Λοκ από το βιβλίο του *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, συζητήστε τη συμβολή του στην ανάπτυξη των κοινοβουλευτικών θεσμών στην Αγγλία.

Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως

Το έργο του Τζον Λοκ *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως* αποτελεί όχι μόνο τη βασική έκθεση της πολιτικής θεωρίας του Άγγλου φιλοσόφου, αλλά και ένα από τα κλασικά κείμενα της ευρωπαϊκής πολιτικής παράδοσης. Εδώ θεμελιώνεται η πολιτική ιδεολογία που έγινε γνωστή με το όνομα φιλελευθερισμός και η οποία εδώ και αιώνες επιδρά αποφασιστικά στη διαμόρφωση των δυτικών κοινωνιών. Ο Λοκ παρουσιάζει την πολιτική του θεωρία με τη μορφή μιας ανάλυσης της γένεσης της κοινωνίας, της υφής των πολιτευμάτων και της σχέσης των εξουσιών μεταξύ τους· η ανάλυση αυτή εντάσσεται, με τη σειρά της, στο ευρύτερο πλαίσιο μιας θεωρίας για το φυσικό δίκαιο και τα ανθρωπίνια δικαιώματα.

Πληροφοριακό υλικό: Ο Τζον Λοκ γεννήθηκε το 1632 στο Wrington του Somerset και πέθανε το 1704 στο Oates του Essex. Ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία, τη θεολογία, τη χημεία και την ιατρική. Το 1684 κατέφυγε ως πολιτικός εξόριστος στην Ολλανδία, απ' όπου επέστρεψε μετά την Ένδοξη Επανάσταση του 1688 και ανέλαβε διάφορα δημόσια αξιώματα, από τα οποία παραιτήθηκε οριστικά για λόγους υγείας το 1700.

Όσοι υποτάχθηκαν με βία στον ζυγό μιας κυβερνήσεως καταναγκασμού έχουν πάντα το δικαίωμα να αποτινάξουν τον ζυγό.

Μπουρδουκούτας, Β. (2010). «Υμνος στη συμβολαϊκή προέλευση της πολιτικής», διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/412323/article/politismos/arxeio-politismoy/ymnos-sth-symvolaiakh-proeleysh-ths-politikhhs> [Πρόσβαση 25 Νοεμβρίου 2020]

► Επιπλέον υλικό

Απόψεις για τη Magna Carta

Αν και η διάρκειά του ήταν μικρή - λίγο αργότερα ακυρώθηκε από τον πάπα- τα ιδανικά της ελευθερίας που συνδέονται με αυτόν το χάρτη που τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1508, ήταν τόσο σημαντικά που διαδόθηκαν αργότερα σε ολόκληρο τον αγγλόφωνο κόσμο. Θεωρείται παγκόσμια κληρονομιά και ένα σημείο καμπής στην μάχη για τη θεμελίωση της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ενέπνευσε πολλούς ανθρώπους, από τους ιδρυτές των Ηνωμένων Πολιτειών και τον ηγέτη της ινδικής ανεξαρτησίας Μαχάτμα Γκάντι, μέχρι τον Νέλσον Μαντέλα στη Νότια Αφρική και αποτέλεσε τη βάση για τη σύνταξη της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών του 1948. Μέχρι και σήμερα, 3 από τα 63 άρθρα της παραμένουν σε ισχύ στο Βρετανικό δίκαιο (το πρώτο άρθρο για την ελευθερία της Εκκλησίας, το άρθρο για τις ελευθερίες της πόλεως του Λονδίνου και το άρθρο για την τήρηση των κανόνων του Δικαίου στη μεταχείριση των υποδίκων) και συνεχίζει να αποτελεί τον θεμέλιο λίθο των ελεύθερων κοινωνιών και ορόσημο στις συνεχείς προσπάθειες της περαιτέρω κατοχύρωσης και θεμελίωσης δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Ωστόσο, η μελέτη και ανάλυση του Χάρτη των Ελευθεριών έχει απασχολήσει και ερευνητές που υιοθετούν μια πιο σκεπτικιστική προσέγγιση σχετικά με το ρόλο και το νόημα του αρχικού κειμένου. Η δημιουργία του αποσκοπούσε στην γρήγορη επίλυση κάποιων δυσεπίλυτων προβλημάτων της εποχής. Ο βασιλιάς ήταν σε απόγνωση και μέσα σε έξι μήνες έπεισε τον πάπα να την ακυρώσει, υποστηρίζει ο Dr George Garnett, λέκτορας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης ο οποίος θεωρεί πως υπάρχει μια υπερεκτίμηση του ρόλου του εγγράφου την εποχή που δημιουργήθηκε. Το αντιμετωπίζει περισσότερο ως μια γρήγορη και αναγκαία ειρηνευτική συμφωνία προκειμένου να δοθεί τέλος στις αναταραχές. Ήταν ο πρώιμος θάνατος του Βασιλιά Ιωάννη και η ανάληψη εξουσίας από ένα συμβούλιο βαρόνων που τροποποίησε και επανέφερε τη Magna Carta σε ισχύ.

Ο συγγραφέας Mark Juddery υπογραμμίζει πως η σημασία που δόθηκε αργότερα στο κείμενο δεν αντικατόπτριζε την τότε πραγματικότητα μιας και η πλειοψηφία των άρθρων αφορούσε κυρίως τους ευγενείς, γαιοκτήμονες και βαρόνους παραχωρώντας μόνο σε αυτούς δικαιώματα και ελευθερίες. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Dr Claire Breay ειδικό στην ανάλυση Μεσαιωνικών χειρόγραφων, σε ένα από τα πιο διάσημα άρθρα που χαρακτηρίζεται ως απαρχή της θεμελίωσης της ελευθερίας: «κανένας ελεύθερος άνθρωπος δεν θα συλληφθεί ή θα φυλακιστεί, δεν θα του αφαιρεθούν τα δικαιώματα ή η περιουσία του, ούτε θα τεθεί εκτός νόμου, θα εξοριστεί ή θα στερηθεί με οποιοδήποτε τρόπο τη θέση του, ούτε θα ενεργήσουμε βιαιώς εναντίον του, ούτε θα στείλουμε άλλους να το κάνουν, παρά μόνο με βάση τη νόμιμη κρίση των ισότιμων του ή με βάση το νόμο της χώρας» η χρήση του όρου «ελεύθερος άνθρωπος» είναι ενδιαφέρουσα μιας και εξ ορισμού αποκλείει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, τους χωρικούς, η ελευθερία των οποίων δεν ήταν δεδομένη.

Σύμφωνα με τον Dr George Garnett, «είναι η ερμηνεία που δόθηκε στον Χάρτη με το πέρασμα των αιώνων που αποτελεί φάρο για τη δημοκρατία και το δίκαιο και όχι ο αρχικός του ρόλος. Αποτέλεσε σίγουρα ένα πολύ σημαντικό εργαλείο για τον έλεγχο και τον περιορισμό του βασιλιά την περίοδο που γράφτηκε, αλλά είναι το πώς έχει χρησιμοποιηθεί και ερμηνευτεί στη συνέχεια που καθιστά το έγγραφο αυτό τόσο σημαντικό στην ιστορία της ελεύθερης κοινωνίας και την εξέλιξη του κράτους δικαίου». Ο ιστορικός Simon Schama γράφει πως «η Magna Carta δεν αποτελεί το πιστοποιητικό γέννησης της ελευθερίας, αλλά το πιστοποιητικό θανάτου του δεσποτισμού», υπογραμμίζοντας, πως για την εποχή του, η προσπάθεια ελέγχου της εξουσίας ήταν σημαντική και μάλλον πρωτόγνωρη.

Αξίζει όμως να σημειωθεί, πως ακόμα και αν ο αρχικός της ρόλος δεν ήταν αυτός που σήμερα της αποδίδεται, η Magna Carta δεν τελείωσε το 1215. Αντίθετα, αποτέλεσε έναυσμα για τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό της κοινωνίας που με το πέρασμα των αιώνων απέκτησε την απαραίτητη ωριμότητα που απαιτείται για την καθιέρωση δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Αναστασιάδου, Ε., (2015). «[Magna Carta: Τι πραγματικά άλλαξε στον κόσμο ο πρώτος Χάρτης Ελευθεριών](http://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/magna-carta-ti-pragmatika-allakse-ston-kosmo-o-protos-xartis-eleytherion)», διαθέσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/magna-carta-ti-pragmatika-allakse-ston-kosmo-o-protos-xartis-eleytherion> [Πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2020]

- Να καταγράψετε τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τη σημασία της Magna Carta, όπως παραδίδονται στην πηγή.

Ροβινσών Κρούσος

Το αγγλικό έθνος, κατά κανένα τρόπο δεν φοβόταν την επιχειρηματική δραστηριότητα. Εκτιμούσε τους λογικούς, τους πρακτικούς και τους επιτυχημένους οικονομικά. Ο Ροβινσών Κρούσος, εκείνος ο μοναχικός επιχειρηματίας ενός έρημου νησιού, ήταν ένα από τα πρότυπά τους. Στο ομώνυμο μυθιστόρημα (1719) του Δανιήλ Ντεφόου (Daniel Defoe), ο ήρωας χρησιμοποιεί το μυαλό του για να υποτάξει τη φύση και να γίνει κύριος μιας ευημερούσας οικονομίας. Ο θρίαμβος του δεν είχε επισκιαστεί από το γεγονός ότι ήταν ένας επίγειος θρίαμβος: μάλλον το αντίθετο.

Burns, E. M. (1988), *Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 14

- Πώς ερμηνεύει ο συγγραφέας την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην Αγγλία; Βρείτε περισσότερες πληροφορίες για το λογοτεχνικό παράδειγμα που αναφέρει.

Αγγλία, περίοδος βιομηχανικής επανάστασης – Νόμος για τους φτωχούς

Με τον Νόμο για τους φτωχούς του 1834 που τον εμπνεύστηκε ο Edwin Chadwick, πρώην γραμματέας του Jeremy Bentham, ιδρυτή του Ωφελιμισμού, ένας άπορος δεν μπορούσε να ζήσει αν δεν έμπαινε σε φτωχοκομείο. Για να αποθαρρύνουν τους ηθικά αδύναμους, να υποκύψουν στον πειρασμό της εύκολης ζωής, ο Chadwick και η παρέα του, επεξεργάστηκαν «μια πειθαρχία τόσο αυστηρή και αποκρουστική ώστε να γίνει ο τρόμος των φτωχών».

Για παράδειγμα: την ώρα του φαγητού δεν επιτρέπεται να μιλάνε, κατάσχονται όλα τα προσωπικά αντικείμενα, χωρίζονται οι γυναίκες από τους άντρες και οι σύζυγοι από τις γυναίκες τους... Ο Νόμος για τους φτωχούς, κατά τους σύγχρονους, «έγινε περισσότερο για να πικράνει τον εργαζόμενο πληθυσμό, παρά για να τον ανακουφίσει»...

Στο σχολείο του Μάντσεστερ, όπου φοιτούσαν τα παιδιά των φτωχών και όπου διδάσκονταν το σύστημα Λάνκαστερ (Σημ. D.C.: Ο Joseph Lancaster έλεγε ότι εφεύρε το νέο μηχανικό εκπαιδευτικό σύστημα με τη βοήθεια της Θείας Πρόνοιας) χίλια παιδιά ήταν στοιβαγμένα σε μια μεγάλη σχολική αίθουσα και ελέγχονταν από ένα είδος στρατιωτικής διοίκησης. Η πειθαρχία επιβλήθηκε και στο σχολείο και στο εργοστάσιο με την ίδια ωμή μέθοδο. Μια από τις χειρότερες πλευρές, στα πρώτα εργοστάσια, ήταν οι ώρες και οι συνθήκες δουλειάς για τα μικρά παιδιά. Αποδείχτηκε ότι μερικές από τις στυγνές τιμωρίες που προστέθηκαν στους φριχτούς όρους της δουλειάς, τις αντέγραψαν από τον Λάνκαστερ: Ο Λάνκαστερ επεξεργάστηκε έναν τέλειο κώδικα σχετικά με τις αμοιβές και τις τιμωρίες. Ανάμεσα στις τιμωρίες ήταν και «το κούτσουρο», ένα κομμάτι ξύλο 4-5 κιλά βάρος, που εφαρμόζονταν στο λαιμό του ή της ενόχου. Με την παραμικρή κίνηση του λαιμού, το ξύλο λειτουργούσε σαν μέγγενη.

Ο Needham, ένας ιδιοκτήτης υφαντουργείου στο Derbyshire, αντέγραψε αυτή την προοδευτική ιδέα. Τα πιο σοβαρά παραπτώματα τα τιμωρούσαν με τις μεθόδους του Λάνκαστερ. Μια άλλη τιμωρία ήταν «το κλουβί», ένας σάκος ή ένα καλάθι όπου τοποθετούσαν τον φταιχτή και τον κρεμούσαν από την οροφή. Κι αυτή την ιδέα την δανείστηκε ο Needham, αν και τα παιδιά που εργάζονταν στη δική του φάμπρικα, τα κρεμούσαν από τις μασχάλες, πάνω από τα μηχανήματα. Αυτό δεν θα ξαφνιάσει κανένα γνώστη του συστήματος που επικρατούσε στα εργοστάσια εκείνης της εποχής.

Λίγοι ωστόσο θα γνωρίζουν ότι τα ίδια απάνθρωπα συστήματα εφαρμόζονταν και στα σχολεία. Η τιμωρία με «το κούτσουρο» είχε τη θέση της και στα σχολεία. «Αυτό που έκανε εντύπωση στους κυβερνώντες ήταν η τάξη που επικρατούσε»...

Αποσπάσματα από τον επίλογο του David Craig στο βιβλίο του Καρόλου Ντίκενς, *Τα δύσκολα χρόνια* (1987) Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος & Σια Ο.Ε.

- Πώς σκιαγραφείται η ζωή των παιδιών-εργατών κατά την περίοδο της Βιομηχανικής Επανάστασης στα παραπάνω κείμενα;

Η επίδραση της Βιομηχανικής Επανάστασης στην κοινωνική και πολιτική οργάνωση της Βρετανίας (ανάπτυξη της αστικής τάξης, αστικοποίηση)

Κείμενα για τη Βιομηχανική Επανάσταση

Η κοινωνική και πολιτική οργάνωση της Βρετανίας κατά τον 19ο αιώνα.

Ο Ρόμπερτ Όουεν (1771-1858), ήταν Βρετανός κοινωνικός μεταρρυθμιστής και ουτοπικός ρεαλιστής (1771-1858), Στο πιο σημαντικό βιβλίο του με τίτλο *Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας*, υποστηρίζεται ότι ο χαρακτήρας των ανθρώπων διαπλάθεται από τις κοινωνικές συνθήκες και ότι έπρεπε να δημιουργηθούν, μέσω της εκπαίδευσης και της υπέρβασης όλων των προκαταλήψεων, εκείνες οι συνθήκες που στηρίζουν τη διαμόρφωση του χαρακτήρα των πολιτών. Το 1815, δίνοντας ένα στίγμα για τις πρωτόγνωρες αλλαγές της εποχής του, γράφει:

Στο δικό μου εργοστάσιο, που βρίσκεται στο Νιου Λάναρκ, η μηχανική ενέργεια και οι εργασίες που εποπτεύονται από σχεδόν 2000 νέους και ενήλικους [...] τώρα εκτελούν έργο που πριν εξήντα χρόνια περίπου θα απαιτούσε όλο το δυναμικό της Σκοτσέζων εργατών.

Hartwell, R.M. (1965). «Economic Change in England and Europe 1780-1830», Στο *Cambridge New Modern History*, Cambridge: Cambridge University Press, IX, p. 42, απόδοση στη νεοελληνική: Γιώργος Θώδης

- Πώς περιγράφει την εποχή του Όουεν; Με ποιον όρο χαρακτηρίζεται αυτός ο μετασχηματισμός και οι αλλαγές της εποχής του;

Εφευρέσεις

Η Βιομηχανική Επανάσταση ξεκίνησε γύρω στα 1760 και διήρκησε περί τα εκατό χρόνια [...] Κατά τα χρόνια αυτά η οικονομία σταματά να είναι αγροτική και γίνεται βιομηχανική, με σημαντικές εφευρέσεις όπως η «Κλώστρια Τζένη» (*Spinning Jenny*) και το 1779 το «Κλωστικό Μουλάρι» (*Spinning Mule*) που έδωσαν ώθηση στην εκβιομηχανισμένη παραγωγή και κατόρθωσαν να πολλαπλασιάσουν την παραγωγή και να βοηθήσουν την βαμβακοβιομηχανία να αναπτυχθεί. Λίγο αργότερα σημαντικότερο ρόλο έπαιξε και η τιθάσευση και βιομηχανική χρήση τού ατμού για κίνηση εργοστασίων, σιδηροδρόμων και πλοίων. Το σιδηροδρομικό δίκτυο, αν και δε φημιζόταν για την ταχύτητά του κάλυπτε μεγάλο μέρος στην ξηρά και αποτελούσε το συμπλήρωμα της διεθνούς ναυτιλίας. Ο σιδηρόδρομος ήταν το μέσο μεταφοράς των εξαγόμενων αγαθών μέχρι να φορτωθούν στα πλοία και να φτάσουν στον προορισμό τους.

Σκαρλατίδου, Ε. & Δικαίος, Κ. (2018), *Κοινωνικά προβλήματα, κοινωνική πολιτική και λογοτεχνία (Ντίκενς) στην Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα*, Κοινωνική Πολιτική, τ. 9, σσ. 25-35.
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeqp/article/viewFile/15984/14357>

- Βρείτε πληροφορίες για τις αναφερόμενες στην πηγή εφευρέσεις και δημιουργήστε μερικές διαφάνειες που εξηγούν τη χρήση τους.
- Επισκεφτείτε τις παρακάτω ιστοσελίδες:
<http://www.noesis.edu.gr/επιστήμη-και-τεχνολογία/κλωστοϋφαντουργία/κλωστική/βιομηχανική-επανάσταση/>
<https://edu.glogster.com/glog/the-industrial-revolution/1r0p2neb53>
 και δημιουργήστε διαφάνειες με οπτικό υλικό (πίνακες, χάρτες, γκραβούρες και φωτογραφίες) σχετικά με τη Βιομηχανική Επανάσταση.

Η τεχνική πρόοδος στις θαλάσσιες μεταφορές (1819-1860)

Χρονολογία	Ταξίδι	Χρόνος	Τρόπος κίνησης
1819	Λονδίνο- Νέα Υόρκη	30 ημέρες	Πανιά-ατμός
1838	Λονδίνο- Νέα Υόρκη	17 ημέρες	Ατμός
1840	Λονδίνο- Νέα Υόρκη	14 ημέρες	Έλικες
1860	Λονδίνο- Νέα Υόρκη	9 ημέρες	Σιδερένιο σκάφος

(Πηγή: Ελληνικός Και Ευρωπαϊκός Πολιτισμός, Α' Λυκείου, Υπουργείο Παιδείας- ΙΤΥΕ Διόφαντος, σ. 131.

Πηγή: [http://ebooks.edu.gr/modules/document/file.php/DSGL-A118/ Διαδραστικό%20Πακέτο/Βιβλίο%20Μαθητή/22-0101-01_Ellinikos-k-Europaikos-Politismos_A-Lyk-E_BM.pdf](http://ebooks.edu.gr/modules/document/file.php/DSGL-A118/Διαδραστικό%20Πακέτο/Βιβλίο%20Μαθητή/22-0101-01_Ellinikos-k-Europaikos-Politismos_A-Lyk-E_BM.pdf)

- Μελετήστε τον παραπάνω πίνακα και εκτιμήστε το ποσοστό μείωσης του ταξιδιωτικού χρόνου λόγω της τεχνικής εξέλιξης. Συγκρίνετε τα στοιχεία με σημερινά δεδομένα. Πώς συνέβαλε η Βιομηχανική Επανάσταση στην ενοποίηση των ανθρώπων;

Βιομηχανική Επανάσταση

Στην Αγγλία η διαδικασία συγχώνευσης των αριστοκρατών με τους μεγαλοαστούς, ως αποτέλεσμα της πρώιμης αποφευδοποίησης της γης και της εμπορευματοποίησης της αγροτικής οικονομίας, διαμόρφωσε μια πανίσχυρη και συμπαγή πλουτοκρατική élite. Η αγγλική αριστοκρατία ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα ασχολείται με την παραγωγή μαλλιού, με περιφράξεις και εγγειοβελτιώσεις, καθώς και με υπερπόντιες επιχειρήσεις, ενώ το 18ο αιώνα διακεκριμένοι ευγενείς θα εξελιχθούν σε επιτυχημένους επιχειρηματίες. Τους άγγλους αστούς, επομένως, τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αιώνα, δεν τους απασχολούσε πλέον η κατάργηση των προκαπιταλιστικών δομών, ούτε η δημιουργία εθνικού κράτους και ενός φιλελεύθερου οικονομικού συστήματος της αγοράς. Εξάλλου, το σύστημα της πρωτοτοκίας —σύμφωνα με το οποίο μόνο οι πρωτότοκοι γιοι κληρονομούσαν τον τίτλο ευγένειας— και το γεγονός ότι η χαμηλή ευγένεια (knights) δεν κληροδοτούνταν, συνέβαλαν ακόμη περισσότερο στην προοδευτική συγχώνευση αστών και γόνων των ευγενών (μέσω και των γάμων) σε μια τάξη γαιοκτημόνων χωρίς τίτλους ευγένειας και με πολλαπλές επιχειρηματικές δραστηριότητες, το λεγόμενο gentry.

Hobsbaum E. (1992). *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 52

(Ο Κ. Ράπτης είναι επίκουρος καθηγητής νεότερης ευρωπαϊκής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Οι επαναστάσεις του 17ου αιώνα δημιούργησαν στην Αγγλία ένα εθνικό κράτος με κυρίαρχο το ρόλο του κοινοβουλίου. Η αυτονομία, η αυτοδιοίκηση και η αποκέντρωση συμβάδισαν με την οργανωτική πολυμορφία της θρησκευτικής ζωής, ενώ οι κεντρικές κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες στην πορεία προς τον εκσυγχρονισμό (πληθυσμιακή έκρηξη, αγροτική και βιομηχανική επανάσταση και αστυφιλία) εμφανίστηκαν πολύ νωρίτερα στην Αγγλία από αλλού.

Ράπτης Κ., «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *ΜΝΗΜΩΝ*, 20 (1998), σσ. 211-243 <file:///C:/Users/GV/Downloads/8369-15362-1-SM.pdf>

(Ο Fernand Braudel, (1902-1985) θεωρείται ο σπουδαιότερος Γάλλος ιστορικός της μεταπολεμικής περιόδου και εξέχουσα μορφή της σχολής των Annales).

Όταν οι Άγγλοι αγρότες απελευθερώνονται από τα δεσμά του φεουδαρχισμού, αν και σε αντίθεση με την Γαλλία δεν κατόρθωσαν ποτέ να αποσπάσουν από την αγγλική αριστοκρατία τίτλους ιδιοκτησίας της γης που καλλιεργούσαν, αρχίζουν να λειτουργούν σαν ένα ανεξάρτητο εργατικό δυναμικό, που εμπορεύεται, κατ' ουσία, την προσωπική του εργασία. έχουμε δηλαδή την απαρχή της γαιοκτητικού καπιταλισμού: «Ο ιδιοκτήτης παραχωρεί τη γη του έναντι μισθώματος. Ο καλλιεργητής κάνει τον επιχειρηματία και στο τελευταίο σκαλί είναι ο μισθωτός εργά-

της». Αυτή, ακριβώς, η αγροτική επανάσταση του 16ου και 17ου αιώνα, είναι εκείνη που θα οδηγήσει με τη σειρά της στην πρωτοβιομηχανική περίοδο κι επακολούθως στην βιομηχανική επανάσταση του 19ου αιώνα. Το τεράστιο αγροτικό προλεταριάτο που δημιουργείται, κυρίως και πρωτίστως στην Αγγλία, ανάμεσα στον 17ο και 18ο αιώνα θα αποτελέσει και την βάση της εργατικής δύναμης των βιοτεχνιών και των βιομηχανιών κατά την μεταστροφή της οικονομίας στην καπιταλιστική βάση και βιομηχανική δομή. Έτσι, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, η αγγλική γεωργία ήταν σε θέση να επιτελέσει μερικές από τις βασικές λειτουργίες της γεωργίας σε μια εποχή εκβιομηχάνισης: αυξημένη παραγωγή, ώστε να εξασφαλίζεται η ασφαλής συντήρηση των μη αγροτικών πληθυσμών. δημιουργία ενός μεγάλου εργατικού δυναμικού, το οποίο θα μπορούσε ανά πάσα στιγμή να χρησιμοποιηθεί στις βιοτεχνικές και βιομηχανικές μονάδες. δημιουργία ενός συστήματος συσσώρευσης καπιταλιστικού κεφαλαίου. Σε αντίθεση, όμως, με τις απέραντες γεωργικές εκτάσεις της κεντρικής κι ανατολικής Ευρώπης, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις στην Αγγλία, αλλά και οι διαθέσιμοι φυσικοί πόροι, ήταν περιορισμένες. Σε συνδυασμό με τα πρωτόγονα μέσα και τρόπους καλλιέργειας της εποχής που καθιστούσαν περιορισμένο το ύψος της παραγωγής, όπως εκείνο της αγρανάπαυσης, είναι, κυρίως, οι Άγγλοι αγροτοεργάτες, αλλά και καλλιεργητές, εκείνοι που στράφηκαν στην αναζήτηση καινοτομιών και νέων τεχνολογιών, οι οποίες θα αύξαναν την παραγωγή και συνεπώς το κέρδος τους.

Braudel F. (1988). Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας), μτφ. Φ. Δρακονταειδής, επιμ. Κ. Τσιταράκης, Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος

(Η ιστορικός Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ ήταν η πρώτη γυναίκα πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης το 1967 και η πρώτη γυναίκα πρύτανης του Πανεπιστημίου της Σορβόνης το 1976).

Ειδικά στην Αγγλία, όπου ήδη από την εποχή της Μάγκνα Κάρτα το 1215 έχει δρομολογηθεί μια πολιτική κουλτούρα που προβάλλει τον περιορισμό των αυθαιρεσιών που παρεμποδίζουν, μεταξύ άλλων, τις αστικές κι εμπορικές ελευθερίες και δραστηριότητες, ο Άγγλος αστός – έμπορος, μέσα σ' ένα αναγεννησιακό πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον, είναι εκείνος που φαίνεται να προσιδιάζει περισσότερο από άλλους στο πρότυπο του κεφαλαιοκράτη: ορθολογικός τρόπος σκέψη, υπολογισμός, επενδύσεις για την μεγιστοποίηση του κέρδους.

Έτσι, η εμπορική συντεχνία, κυρίως στην Αγγλία, αποδίδεται σ' έναν συνεχή αγώνα για να καθυποτάξει τις, μάλλον αντιδραστικές, συντεχνίες των τεχνιτών. Απευθύνεται στο σύστημα της οικιακής βιοτεχνίας, που, όπως είπαμε, ανθούσε κυρίως στην ύπαιθρο και αποσκοπούσε στην παραγωγή διάφορων αγαθών (σεντόνια, πουκάμισα, έπιπλα, χάμουρα, καλάθια κλπ) για ίδια χρήση, αναθέτοντας στους μικροπαραγωγούς αυτούς εργασία με το κομμάτι και λειτουργώντας ως μεταπράτης της οικιακής αυτής παραγωγής της υπαίθρου στον αστικό πληθυσμό. Σταδιακά, αποσυνδέεται, έτσι, η παραγωγή της αγροτικής βιοτεχνίας από την ωφελιμιστική πρακτική της και την άμεση σχέση της με τις ανάγκες της οικογένειας και του χωριού και κατευθύνεται προς τον εμπορικό τομέα και τις αστικές αγορές. Κατά τον Hobsbawm, «και μόνο η ανάπτυξη ενός τέτοιου εμπορίου δημιουργούσε αναπόφευκτα υποτυπώδεις συνθήκες για έναν πρώιμο βιομηχανικό καπιταλισμό». Έτσι, σταδιακά, περνάμε από την φάση των αναρίθμητων, διάσπαρτων οικογενειακών εργαστηρίων, σ' εκείνη των εργαστηρίων - βιοτεχνιών που, αν και παραμένουν διάσπαρτα στην ύπαιθρο, συνδέονται μεταξύ τους από την δραστηριότητα των αστών εμπόρων, οι οποίοι αρχίζουν, επιπροσθέτως, να προμηθεύουν σ' αυτά τόσο τα απαραίτητα, αλλά κι εξελιγμένα, εργαλεία, όσο και τις πρώτες ύλες, έτσι που να μεγιστοποιείται η παραγωγή τους και, ως εκ τούτου, το προσδοκώμενο κέρδος. Από κει και πέρα, ο δρόμος προς την συγκεντρωμένη βιομηχανία και τα εξαπλωμένα μηχανικά εργοστάσια της βιομηχανικής εποχής είναι ορθάνοιχτος. Αλλά γιατί η διαδικασία αυτή, της πρώιμης εκβιομηχάνισης, υπήρξε τόσο αποτελεσματική στην Αγγλία, που, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν ήταν κατά την εποχή ένα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο κράτος, κι όχι σε άλλες, πιο προηγμένες χώρες, όπως η Γαλλία, ή η Ισπανία;

Muller G. M., (2000). «Κράτος και πολίτες», στο: Αρβελέρ Ε., Maurice A. (επιμ.), Οι Ευρωπαίοι, μτφ. Π. Μπουρλάκης, Σπ. Κακουργιώτης, Κ. Γεωργοπούλου, Αθήνα: Σαββάλας

Στα επτακόσια χρόνια που προηγήθηκαν της Βιομηχανικής Επανάστασης δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη μεταμόρφωση της Ευρώπης από μία καθυστερημένη αγροτική κοινωνία σε μία ισχυρή και βιομηχανική κοι-

ωνία. Ο Carlo Cipolla, οικονομικός ιστορικός διεθνούς κύρους, διερευνά τις διαδικασίες που οδήγησαν στη μεταμόρφωση αυτή, και κατ' αυτόν τον τρόπο δια φωτίζει τον πολύπλοκο χαρακτήρα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών της παραγόντων. Γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας και της οικονομικής ιστορίας, ο συγγραφέας διαπραγματεύεται τα επίμονα ερωτήματα της οικονομικής ιστορίας της προβιομηχανικής Ευρώπης μέσα από ένα συνεκτικό αναλυτικό πλαίσιο.

Αλλά εκεί που η Μεγάλη Βρετανία φαίνεται να κάνει την μεγάλη διαφορά, σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, είναι ο κατ' εξοχήν βιομηχανικός τομέας, εκείνος, δηλαδή, της μεταλλουργίας. Αν και η μεταλλουργία ήταν ένας κλάδος ευρέως διαδεδομένος σε ολόκληρη σχεδόν την ευρωπαϊκή ήπειρο, η Αγγλία είναι ο τόπος εκείνος όπου θα παρατηρηθεί μια παραγωγική πρωτοπορία, τόσο στο θέμα των καινοτομιών και της τεχνολογίας, όσο και στον τρόπο παραγωγής. Ελλείπει φυσικών πόρων, μια που η μεταλλουργία απαιτούσε τεράστια αποθέματα καυσόξυλου τα οποία η Μεγάλη Βρετανία δεν διέθετε, οι Βρετανοί στράφηκαν από πολύ νωρίς, τόσο στον τομέα της τεχνολογικής προόδου για τον εξευγενισμό των μετάλλων, όσο και στην χρήση ενός φυσικού πόρου που διέθεταν σε αφθονία: του γαιάνθρακα. Έτσι, για πρώτη φορά στην Αγγλία το 1709, θα επιτευχθεί η χρήση του γαιάνθρακα στις υψικαμίνους και στην Αγγλία, επίσης, θα εφευρεθεί ο αντανάκλαστικός κλίβανος, το 1780, που θα λύσει το πρόβλημα του εξευγενισμού του σιδήρου. Στην ίδια αυτή χώρα, στα μέσα του επόμενου αιώνα, θα αναπτυχθεί η μέθοδος της παραγωγής του χάλυβα. Η αγγλική αυτή εφευρετικότητα είναι χαρακτηριστική της δυναμικής του αγγλικού λαού και της ακλόνητης επιθυμίας του να βρίσκει συνεχώς νέους τρόπους για να αυξήσει την αποτελεσματικότητα της βιομηχανικής του παραγωγής και, συνακολούθως, τα εμπορικά του κέρδη. Πέρα από τις καινοτομίες που εφηύραν στον τομέα της μεταλλουργίας, οι Άγγλοι είχαν ήδη επινοήσει επαναστατικές τεχνικές και τεχνολογικές καινοτομίες στον τομέα της παραγωγής βαμβακερών και λινών υφασμάτων, αλλά και αργότερα, όταν η βιομηχανία θα στραφεί προς την ενέργεια του ατμού, και πάλι θα πρωτοπορήσουν με την ατμομηχανή του Βατ (1770) που θα έχει σημαντικές επιπτώσεις, όχι μόνον στον τομέα της βιομηχανίας, αλλά και σ' εκείνους των σιδηροδρόμων και της ναυσιπλοΐας.

Cipolla C. M. (1988), *Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση, Κοινωνία και οικονομία 1000 -1700 μ.Χ.*, μτφ. Π. Σταμούλης, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα: Θεμέλιο

Οι περιφράξεις στην Αγγλία

Η ανάγκη διατροφής ενός αυξανόμενου πληθυσμού επιβάλλει την αύξηση της παραγωγής. [...] Το βρετανικό προβάδισμα συνδέεται αναμφίβολα με την έγκαιρη εκδήλωση της κίνησης των περιφράξεων (enclosures). [...] Τούτη καταλήγει στην καταστροφή του κοινοτικού πλαισίου αξιοποίησης των αγροτικών γαιών (διανομή των κοινοτικών δασών και λιβαδιών) και το τέλος της από κοινού εκμετάλλευσης των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Η περίφραξη των αγροτεμαχίων, που καθορίζει σαφώς τα όρια της ιδιοκτησίας, ενθαρρύνει τους ιδιοκτήτες να βελτιώνουν τις γαίες τους με τον εμπλουτισμό του εδάφους, τις αποστραγγίσεις, τον πειραματισμό με νέες καλλιέργειες και τη χρησιμοποίηση νεότερων τεχνικών.

Bernstein S. & Milza P., (1987). *Ιστορία της Ευρώπης, από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος - 18ος αι.*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σσ. 439-440

- Να μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και να διαμορφώσετε έναν εννοιολογικό χάρτη που θα καταγράφονται οι πολιτικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί και τεχνολογικοί παράγοντες που συνέδραμαν στη Βιομηχανική Επανάσταση.

Κορυφαίος ιστορικός της εποχής μας, ο Βρετανός ιστορικός, διανοούμενος και συγγραφέας Eric Hobsbawm (1917-2002) έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος του έργου του στη μελέτη της ιδέας και της πρακτικής των επαναστάσεων ως μέσου για κοινωνικές αλλαγές. Το βιβλίο *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)* αναλύει και ερμηνεύει τις αλλαγές που προκάλεσαν η πολιτική Γαλλική Επανάσταση και η αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση: τα «παλαιά καθεστώτα» καταρρέουν μπροστά στη δύναμη των νέων καπιταλιστικών χωρών.

Στον αγώνα δρόμου για την πρωτοπορία της Βιομηχανικής Επανάστασης στον 18ο αιώνα, όνο ένας από τους δρομείς ξεκίνησε πράγματι. Φαίνεται όμως καθαρά ότι, ακόμη και πριν από την επανάσταση, η Βρετανία προπορευόταν σημαντικά της κατεξοχήν ανταγωνίστριάς της Γαλλίας στην κατά κεφαλήν παραγωγή και στο εμπόριο, παρόλο που ακόμη μπορούσε να παραβληθεί με αυτήν ως προς το σύνολο της παραγωγής και των εμπορικών συναλλαγών.

Hobsbawm, E. J. (1992). *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, σ. 49

Αλλά οι κατάλληλες συνθήκες υπήρχαν εμφανώς στη Βρετανία, όπου είχε περάσει περισσότερο από ένας αιώνας από τότε που για πρώτη φορά ένας βασιλιάς είχε επίσημα δικαστεί και εκτελεστεί από το λαό του, και από τότε που το ιδιωτικό κέρδος και η οικονομική ανάπτυξη είχαν θεωρηθεί ως ύψιστοι στόχοι της κυβερνητικής πολιτικής. Στην ουσία είχε ήδη εξευρεθεί η απaráμιλλη επαναστατική βρετανική λύση στο αγροτικό πρόβλημα. Ήδη μια φούχτα γαιοκτήμονες, προσανατολισμένοι προς το εμπόριο, μονοπωλούσαν σχεδόν τη γη την οποία καλλιεργούσαν ενοικιαστές κτηματίες, προσλαμβάνοντας για το σκοπό αυτό ακτήμονες ή μικροκληρούχους. Υπήρχαν ακόμα αρκετά απομεινάρια της παλιάς συλλογικής οικονομίας του χωριού, τα οποία εξάλειψαν τελικά οι νόμοι περί περιφράξεων (*Enclosure Acts*) στα 1760-1830, καθώς και οι ιδιωτικές συναλλαγές· ωστόσο, δε μπορούμε πια να μιλάμε για βρετανική «αγροτιά» με τον τρόπο που μιλάει για γαλλική, γερμανική ή ρωσική. Η καλλιέργεια της γης γινόταν ήδη κατά κύριο λόγο για την αγορά· η βιομηχανία είχε από καιρό εξαπλωθεί σε μια ύπαιθρο που δεν ήταν πια φεουδαλική. Η γεωργία ήταν ήδη έτοιμη να επιτελέσει τις τρεις λειτουργίες που ήταν βασικές σε εποχή εκβιομηχάνισης: να αυξήσει την παραγωγή και την παραγωγικότητα ώστε να εξασφαλιστεί η συντήρηση του η γεωργικού πληθυσμού, που αυξανόταν ταχύτατα, να εξασφαλίσει ένα μεγάλο και αυξανόμενο πλήθος ατόμων που θα μπορούσαν να επανδρώσουν τις πόλεις και τις βιομηχανίες και να προσφέρει ένα μηχανισμό συσσώρευσης κεφαλαίου που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στους πιο σύγχρονους τομείς της οικονομίας.

Hobsbawm, E. J. (1992). *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, σσ. 51-52

Η Βρετανία δεν είχε τέτοια πλεονεκτήματα. Διέθετε όμως μια οικονομία αρκετά ισχυρή και μια πολιτεία αρκετά επιθετική ώστε να μπορεί να κατακτά τις αγορές των ανταγωνιστών της. Πράγματι, οι πόλεμοι των ετών 1793-1815, η τελευταία και αποφασιστική φάση της αγγλογαλλικής μοναρχίας ενός αιώνα, στην ουσία εξάλειψαν όλους τους ανταγωνιστές από τον η ευρωπαϊκό κόσμο, εκτός ίσως από τις νεαρές ΗΠΑ. Η Βρετανία άλλωστε διέθετε μια βιομηχανία που προσφερόταν θαυμάσια για πρωτοπόρο βιομηχανική επανάσταση με καπιταλιστικούς όρους, καθώς και μια ευνοϊκή γι' αυτό οικονομική συγκυρία: τη βαμβακοβιομηχανία και την αποικιοκρατική εξάπλωση.

Hobsbawm, E. J. (1992). *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, σ. 55

- Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να συζητήσετε γιατί η Αγγλία υπήρξε η κοιτίδα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Να κρατήσετε πρακτικά που θα οδηγήσουν στη σύνθεση ενός κειμένου.

3ο Σενάριο

Διδακτική ενότητα: Η Γεωργική Επανάσταση στις περιοχές της Εύφορης Μεσοποταμίας.

► Διδακτικοί στόχοι

Οι στόχοι, όπως προτείνονται στο ΠΣ είναι:

- Να έχουν αντιληφθεί (οι μαθητές/-τριες), μέσω της σύγκρισης, τις διαφορές και τις ομοιότητες στις γεωγραφικές συνθήκες των πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Εύφορης Ημισελήνου.
- Να μπορούν να αιτιολογήσουν την εμφάνιση των μεγάλων πολιτισμών στις περιοχές αυτές.
- Να εντοπίζουν τις αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της γεωργίας ώστε αυτές να μπορούν να θεωρούνται «επανάσταση».
- Να αναγνωρίζουν τους παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη των πολιτισμών.

► Οργάνωση διδασκαλίας

Περιεχόμενο διδακτικής ενότητας

Η συγκεκριμένη ενότητα έχει ως αντικείμενό της την εξέταση των διαδικασιών και των ιστορικών συνθηκών της μετάβασης από το τροφосуλλεκτικό στο τροφοπαραγωγικό στάδιο της οικονομίας στην περιοχή της «Εύφορης Ημισελήνου». Επιπλέον η ενότητα ασχολείται με τη μελέτη των εκτεταμένων και μεγάλων συνεπειών που είχε η υιοθέτηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας σε όλους τους τομείς (κοινωνική οργάνωση, πολιτική οργάνωση, οργάνωση και χρήση του χώρου, πολιτισμός, τέχνη, τεχνολογία, ιδεολογία). Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο ζήτημα της υιοθέτησης του όρου «Επανάσταση», προκειμένου να ορισθεί το συγκεκριμένο ιστορικό φαινόμενο, μιας και οι μαθητές/-τριες θα συναντήσουν τον όρο αυτό και σε επόμενες διδακτικές ενότητες.

Προετοιμασία

Ο/Η διδάσκων/-ουσα θα πρέπει να έχει προεπιλέξει τις μεθόδους διδασκαλίας που θα αξιοποιήσει κατά την παρουσίαση της ενότητας και κυρίως να έχει κάνει μια προεργασία πάνω στα αποσπάσματα από τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές που θα χρησιμοποιήσει. Επίσης, θα πρέπει να έχει επιλέξει και το εικονογραφικό υλικό που θα χρειαστεί υποστηρικτικά κατά τη διδασκαλία. Απαραίτητη είναι επίσης μια προεργασία σχετικά με την ευρύτητα του φαινομένου σε παγκόσμιο επίπεδο (αρχή του παραγωγικού σταδίου σε διαφορετικές γεωγραφικές ζώνες του πλανήτη - συσχετισμός με το κατά τόπους κλίμα και φυσικό περιβάλλον - παρουσία μεγάλων ποταμών - διερεύνηση των συνθηκών που οδήγησαν στην παραμονή στην τροφосуλλογή σε άλλες γεωγραφικές περιοχές), ώστε να είναι σε θέση να δώσει μια συνολική εικόνα του ζητήματος διαχρονικά για ολόκληρο τον πλανήτη. Οι αναφορές στη γεωπολιτική κατάσταση της σύγχρονης Μέσης Ανατολής, η οποία σχετίζεται άμεσα με τις γεωγραφικές και γενικότερα περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν εκεί είναι απαραίτητη, για αυτό και ο/η εκπαιδευτικός θα πρέπει να είναι σχετικά ενημερωμένος/-η.

Μέθοδοι επεξεργασίας της διδακτικής ενότητας

- (α) Χρήση γραπτών πηγών και εικονογραφικού υλικού – προφορικές ερωτήσεις και απαντήσεις.
- (β) Ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου με αφήγηση, κατευθυνόμενο διάλογο και διερευνητική διαδικασία μέσω της αξιοποίησης παραθεμάτων από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές και εικονογραφία, με στόχο τον εντοπισμό, την ανάλυση και την κατανόηση ιστορικών εννοιών-κλειδίων και φαινομένων.

(γ) Γραπτές απαντήσεις σε ερωτήσεις, πάνω σε μία ή λίγες πηγές που περιέχονται σε φύλλο εργασίας – ενθάρρυνση των μαθητών/-τριών να διατυπώνουν και δικές τους.

(δ) Δομημένη ερευνητική εργασία (πηγές και ερωτηματολόγιο) για όλη την τάξη, σε ομάδες ή ατομικά στην τάξη ή στο σπίτι ή μη δομημένη (project) ερευνητική – ανακαλυπτική εργασία.

(ε) Χρήση γραπτών πηγών με στόχο την ανάπτυξη των αναγνωστικών δεξιοτήτων των μαθητών/-τριών.

Χρονική διάρκεια: 2 διδακτικές ώρες.

Τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

- Αναφορά στο σχολικό εγχειρίδιο και προσφυγή σε αυτό.
- Καταγραφές στον πίνακα, όταν και όπου χρειάζεται.
- Αξιολόγηση μέσω ασκήσεων στην τάξη και στο σπίτι και ανάθεση διερευνητικών και συνθετικών εργασιών.
- Παροχή βοηθητικού καθοδηγητικού υλικού στους/στις μαθητές/-τριες.

► Πορεία Διδασκαλίας - Φάσεις

Αφόρμηση

Ένας δόκιμος τρόπος εισαγωγής στην ενότητα θα ήταν μια σύντομη επισκόπηση/αναφορά στον τρόπο χρονολογικής διαίρεσης της Προϊστορίας (Παλαιολιθική/Μεσολιθική/Νεολιθική εποχή) παράλληλα με μια μικρή παρουσίαση του τρόπου ζωής του παλαιολιθικού ανθρώπου, ώστε να κατάδειχθεί στη συνέχεια εναργέστερα η διαφοροποίηση που επέρχεται με τη μετάβαση στην τροφοπαραγωγή.

Παρουσίαση των βασικών σημείων του περιεχομένου της ενότητας

1. Αρχικά ο/η διδάσκων/-ουσα μπορεί με τη βοήθεια του σχολικού βιβλίου να παρουσιάσει τις ιδιαίτερες κλιματολογικές, περιβαλλοντικές και γενικά γεωγραφικές συνθήκες που ίσχυαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας πριν από τη «Νεολιθική Επανάσταση» και που ουσιαστικά οδήγησαν σε αυτήν.

Ενδεικτικά, μπορούν να αξιοποιηθούν υποστηρικτικά οι παρακάτω πίνακες:

Πίνακας 1

Μεσολιθική εποχή (10.000-8000 π.Χ.)	Νεολιθική εποχή (8000-3000 π.Χ.)
<ul style="list-style-type: none"> • Εντατικοποίηση της παλαιολιθικής οικονομίας (αλιεία, συλλογή άγριων καρπών κ.ά.) • Παρακολούθηση και υιοθέτηση τεχνικών φύλαξης ζώων • Ημιμόνιμη εγκατάσταση • Ανάπτυξη πρώιμων μορφών τεχνολογίας 	<ul style="list-style-type: none"> • Οργάνωση οικισμών μόνιμου χαρακτήρα • Ανάπτυξη της γεωργίας, κτηνοτροφίας· ανταλλαγές πρώτων υλών και προϊόντων· παραγωγή κεραμικής • Ανάπτυξη πολλών μορφών τέχνης.

Πίνακας 2

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗ ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΚΥΝΗΓΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΡΟΦΟΣΥΛΛΟΓΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΡΟΦΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
1. Μείωση διαθεσιμότητας άγριων τροφών.
2. Αυξανόμενη διαθεσιμότητα άγριων φυτών πρόσφορων για εξημέρωση.
3. Συσσωρευτική ανάπτυξη τεχνολογιών παραγωγή τροφής, επεξεργασίας αι αποθήκευσης άγριων τροφών.
4. Αύξηση ανθρώπινου πληθυσμού.
5. Μεσογειακό κλίμα με μεγάλη κλιματική διακύμανση από εποχή σε εποχή, ευνοϊκή για την εξέλιξη υψηλού ποσοστού ετήσιων φυτών.
6. Μεγάλη ποικιλότητα πανίδας και χλωρίδας.
7. Παρουσία μεγάλων θηλαστικών, κατάλληλων για εξημέρωση.
8. Μικρός ανταγωνισμός από ομάδες κυνηγών.

2. Στη συνέχεια μπορεί να δοθεί το παρακάτω απόσπασμα στους/στις μαθητές/-τριες και να τους ζητηθεί να ανιχνεύσουν ποια ήταν η συμβολή των κλιματικών συνθηκών στη μετάβαση στο τροφοπαραγωγικό στάδιο. Κατόπιν μπορεί να γίνει διάλογος σχετικά με τη θέση του συγγραφέα ότι δεν αρκούν οι γεωγραφικές συνθήκες, για να ερμηνεύουν την αλλαγή και να παροτρυνθούν οι μαθητές/-τριες να εντοπίσουν και τις υπόλοιπες αιτίες.

Έτσι, οι άνθρωποι της Εγγύς Ανατολής ξεκινώντας, πριν από 12.000 χρόνια, την πορεία τους προς τον νεολιθικό τρόπο ζωής, γνώριζαν ήδη πολλές χιλιετίες εξαιρετικά ήπιων φυσικών συνθηκών. Είχαν προφυλαχθεί από τις υπερβολικά βίαιες αυξομειώσεις της θερμοκρασίας, καθώς και από τις καταστροφικές προελάσεις της θάλασσας που συνόδευσαν, αλλού, την ανύψωση της στάθμης της, αφού η ορεινή ακτογραμμή της Συροπαλαιστίνης προστάτευσε την ενδοχώρα από αυτές. Είχαν επίσης προφυλαχθεί από την επίμονη ξηρασία της Μέσης Ανατολής. Η συγκεκριμένη ευμένεια του περιβάλλοντος, όμως, δεν ερμηνεύει καθόλου τη θεμελιώδη μεταβολή που θα περιγράψουμε στη συνέχεια. Θα μπορούσε να έχει εξίσου ευνοήσει μια παρατεταμένη θηροτροφοσυλλεκτική οικονομία, χωρίς να οδηγήσει απαραίτητα στις στρατηγικές παραγωγής που ακολούθησαν. Η ιστορία του κλίματος, όπως και ο κατάλογος των εξημερώσιμων ειδών, ερμηνεύουν περισσότερο ορισμένες διαδικασίες της νεολιθικοποίησης στο μέρος αυτό του κόσμου, αλλά όχι την απαρχή της...

Cauvin, J. (2011). *Η Επανάσταση των Συμβόλων στη Νεολιθική Εποχή*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 6

3. Παρουσιάζονται με τη βοήθεια του σχολικού εγχειριδίου οι αλλαγές οι οποίες προήλθαν σταδιακά ως συνέπειες των μεγάλων αλλαγών στην οικονομία: Μόνιμη εγκατοίκηση, δημιουργία των πρώτων πόλεων και χωριών, ανάπτυξη τεχνολογίας (τροχός άμαξας, μέθοδοι συντήρησης τροφίμων, νέα αγροτικά εργαλεία, κεραμικός τροχός κ.ά.) επινόηση της γραφής, φορολογία/ νομοθεσία./ σύνθετη διοικητική και πολιτική οργάνωση, δημιουργία των πρώτων «σχολείων», δημιουργία θεοκρατικών καθεστώτων, ανάπτυξη της λογοτεχνίας, των μαθηματικών, της γεωμετρίας, της αστρονομίας, της ιατρικής και των τεχνών κ.ο.κ.

4. Αφού έχουν παρουσιασθεί οι μεγάλες αλλαγές και ανακατατάξεις σχετικά με το αν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Επανάσταση» το συγκεκριμένο ιστορικό φαινόμενο, επικουρικά, μπορεί να δοθεί το παρακάτω κείμενο:

[...] Οι δύο όροι (Νεολιθική Επανάσταση/Αστική Επανάσταση) απαντώνται για πρώτη φορά στον G. Childe και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Ωστόσο, ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός επιστημόνων διατυπώνουν σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με την χρήση του όρου «επανάσταση», καθώς είναι αμφίσημος και μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση.... Ο όρος υποδηλώνει μια απότομη και σημαντική αλλαγή και, μολονότι στην εποχή του Childe υπήρχε η αντίληψη πως η μετάβαση στο τροφοπαραγωγικό στάδιο ήταν γρήγορη και ξαφνική, σήμερα θεωρείται πως η μετάβαση ήταν το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας εξελικτικής διαδικασίας, που διήρκεσε πολλούς αιώνες.... Από την άλλη, οι προϊστορολόγοι συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τον όρο, θέλοντας να επισημαίνουν και να δώσουν έμφαση στο χαρακτηριστικό της εκεταμένης και ολικής μεταμόρφωσης που διέκρινε τη μετάβαση στην τροφοπαραγωγή. Θεωρούν επίσης πως η χρήση του όρου δικαιολογείται πλήρως ακόμα και στις μέρες μας και λόγω των συνεπειών του φαινομένου, τόσο της υιοθέτησης της γεωργίας και τη δημιουργία πλεονάσματος, όσο και της γέννησης των πρώτων οργανωμένων πόλεων...

History of Humanity: *Prehistory and the beginnings of Civilization*,
(1994), (ed.) S.J. De Laet, London: Routledge, p. 366

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Να χαρακτηρίσετε ως Σωστές ή Λάθος τις παρακάτω διατυπώσεις με βάση την ιστορική τους ακρίβεια.
 - α. Η αρχή του παραγωγικού σταδίου στη Μεσοποταμία υπολογίζεται στις αρχές της 11ης χιλιετίας π.Χ.
 - β. Τα πρώτα είδη πανίδας που εξημερώθηκαν στην Εύφορη Ημισέληνο ήταν η αγελάδα και ο χοίρος.
 - γ. Η γραφή στους Σουμέριους εξυπηρέτησε αρχικά ανάγκες της διοίκησης.
 - δ. Ο έλεγχος των νερών του Τίγρη και του Ευφράτη αποτέλεσε πρωταρχικό μέλημα των πρώτων αγροτικών κοινωνιών της περιοχής.
 - ε. Στη Μεσοποταμία, κατά την αρχαιότητα, το κύριο μοντέλο πολιτικής οργάνωσης ήταν αυτό του φυλετικού κράτους.
2. Να ορίσετε (σύντομα) τους παρακάτω όρους: *αρχή του παραγωγικού σταδίου, Νεολιθική Επανάσταση, πλεόνασμα.*
3. Αναφέρετε δύο μεγάλους πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν κατά την αρχαιότητα στη Μεσοποταμία καθώς και την περίοδο ακμής τους.
4. Ποιες ήταν οι κυριότερες επιπτώσεις της υιοθέτησης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στην πολιτική οργάνωση των κοινοτήτων της νεολιθικής Μεσοποταμίας; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

5. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στο εξής ερώτημα: Πώς «προετοιμάζει» η Νατούφια περίοδος τη «Γεωργική Επανάσταση»;

Τα πρώτα προ-αγροτικά χωριά: η Νατούφια περίοδος

Ο Νατούφιος πολιτισμός επεκτάθηκε σε ολόκληρη σχεδόν τη Συροπαλαιστίνη, από τον Ευφράτη ως το Σινά, μεταξύ του 12500 και 10000 π.Χ. Η Νατούφια περίοδος έχει θεωρηθεί από παλιά ως η μεταβατική εκείνη εποχή κατά την οποία προετοιμάστηκε η νεολιθικοποίηση: η διαδικασία, δηλαδή, που είναι παραδοσιακά κατανοητή ως το πέρασμα των ανθρώπινων κοινοτήτων από τη θηροτροφουσυλλογή στην παραγωγή των μέσων επιβίωσης... Η ανασκαφή στη Μάλλαχα –ένα χωριό της άνω κοιλάδας του Ιορδάνη–, που άρχισε το 1955, έδειξε ότι οι άνθρωποι εξακολουθούσαν να είναι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες. Συγχρόνως, όμως, εισήγαγε την καινούργια ιδέα μιας προ-αγροτικής μόνιμης εγκατάστασης στην Εγγύς Ανατολή. Σύντομα, νέες ανακαλύψεις, στη νότια Συροπαλαιστίνη και στον Ευφράτη, θα επιβεβαίωναν την υπόθεση αυτή. Η προφανής συγκέντρωση των Νατουφίων στην ημι-άγονη ζώνη με τα άγρια δημητριακά αντιστάθμιζε την απουσία, μέχρι πολύ πρόσφατα, αρχαιοβοτανικών δεδομένων για τις διατροφικές τους συνήθειες. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με την παρουσία αποθηκευτικών χώρων στη Μάλλαχα, οδήγησε στο να χαρακτηριστούν οι κάτοικοί της ως οι πρώτοι μόνιμα εγκατεστημένοι χωρικοί της Συροπαλαιστίνης και επιπλέον ως «συλλογείς δημητριακών», πραγματικοί δηλαδή «ειδικοί», οι οποίοι κατέστησαν τα συγκεκριμένα φυτά βασικό τους διατροφικό πόρο, προετοιμάζοντας έτσι την επερχόμενη καλλιέργειά τους.

Cauvin, J. (2011). *Η Επανάσταση των Συμβόλων στη Νεολιθική Εποχή*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 9

6. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να εκθέσετε τους τρόπους με τους οποίους οι καινοτομίες της νεολιθικής επανάστασης διαδόθηκαν στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο.

Μία από τις κυριότερες συνέπειες της νέας οικονομίας, με την οποία για πρώτη φορά εξασφαλίστηκε τόσο άφθονη τροφή, ήταν, όπως υποθέτουν, η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού. Χωρίς αμφιβολία η αύξηση ήταν μεγάλη. Αλλά αντίστοιχα οι δυνατότητες για απορρόφησή του ήταν στον ίδιο χώρο απέραντες. Πρέπει να υποθέσουμε ότι η διάδοση του νέου τρόπου ζωής έγινε ύστερα από την πλήρη εγκαθίδρυσή του σε χώρους, όπου υπήρχαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, δηλαδή όμοιο περίπου φυσικό και οικολογικό περιβάλλον. Η πρώτη αυτή ζώνη της διαδόσεως είναι λογικά η ευρύτερα περιοχή της Εγγύς Ανατολής, που περικλείεται από τη ΝΑ. Μεσόγειο, το Αιγαίο και τον Εύξεινο, την Κασπία, τον Περσικό κόλπο και την Ερυθρά Θάλασσα. Η διάδοση μπορεί να έγινε και με μικρές πληθυσμιακές μετακινήσεις ή «αποικισμούς» αλλά και ανεξάρτητα, με την φυσική επικοινωνία και την ανταλλαγή, την μετάδοση των ιδεών και τεχνικών εμπνεύσεων, γιατί η νέα οικονομία αποτελούσε προπάντων πρόοδο και η πρόοδος είναι μεταδοτική.

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, (1979), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τ. Α, σ. 51

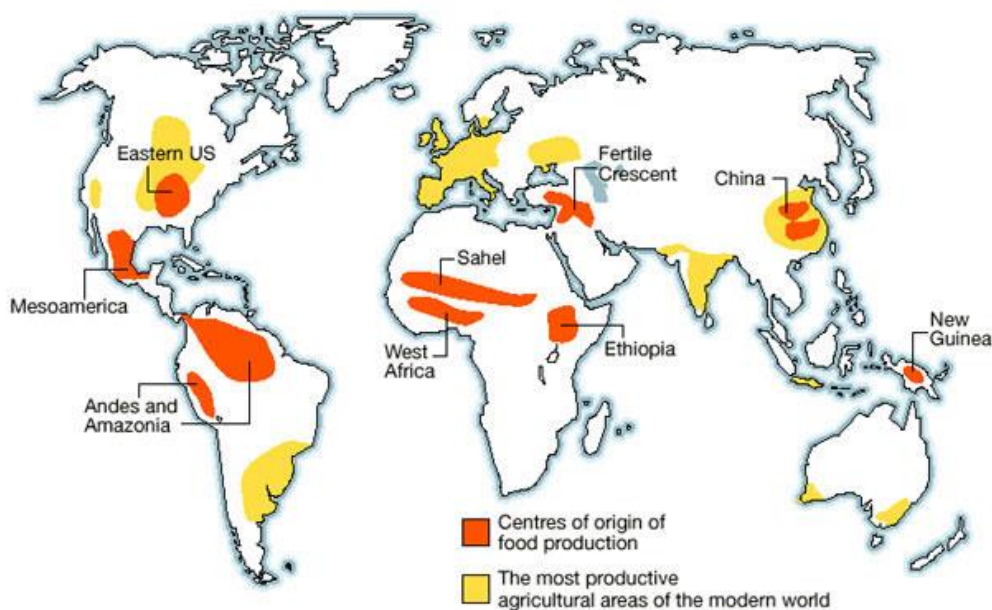
ΟΜΑΔΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**► Ενδεικτικές συνθετικές/ διερευνητικές εργασίες**

1. Ανατίθεται σε ομάδες μαθητών/-τριών η μελέτη του τρόπου με τον οποίο επηρέασε η ύπαρξη ενός μεγάλου ποταμού την πορεία των πολιτισμών μιας περιοχής του πλανήτη σε όλα τα επίπεδα (οικονομία, πολιτική και κοινωνική οργάνωση, θρησκεία, πολιτισμός). Ο Κίτρινος ποταμός, ο Μισισσιπής, ο Ινδός, ο Δούναβης και ο Αμαζόνιος θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενα εξέτασης.
2. Οι μαθητές/-τριες μελετούν και παρουσιάζουν στην τάξη την αρχή του παραγωγικού σταδίου στην Ελλάδα. Τομείς έρευνας θα μπορούσαν να είναι οι εξής:
 - α. Η παλαιολιθική Ελλάδα (σημαντικές θέσεις, ευρήματα, τα πρώτα τεχνουργήματα κ.ά.)
 - β. Η μεσολιθική περίοδος στην Ελλάδα (αλλαγές σε οικονομία, τρόπο εγκατοίκησης, τεχνολογία, πανίδα και χλωρίδα, ανασκαφικές θέσεις κ.α.).
 - γ. Η νεολιθική Ελλάδα – Διμήνη, Σέσκλο και άλλοι σημαντικοί νεολιθικοί οικισμοί. Νεολιθική τέχνη (κεραμική, ειδώλια κ.ά.), μοντέλα οργάνωσης και χρήσης του χώρου, ταφές, τεχνολογία, πλεόνασμα και δίκτυα εμπορίου/ανταλλαγών, ιδεολογία...).
 - δ. Ένα άλλο μοντέλο επιβίωσης και οικονομικής οργάνωσης: Η περίπτωση του λιμναίου οικισμού του Δισπηλιού στην Καστοριά.

► Ενδεικτικές εργασίες στην τάξη

1. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να μελετήσουν τον παρακάτω χάρτη και στη συνέχεια να συζητήσουν σχετικά με τα συμπεράσματα που έβγαλαν και τις σκέψεις που τους γεννήθηκαν γύρω από το ζήτημα της σχέσης φυσικού περιβάλλοντος και αρχής του παραγωγικού σταδίου αλλά και σχετικά με την ιστορική διαδικασία εξάπλωσης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας και τη σημερινή πραγματικότητα. Κατά πόσο ο άνθρωπος υπερέβη τους περιορισμούς που θέτει το φυσικό περιβάλλον αποτελεί ένα ακόμη βασικό σημείο διερεύνησης.

Χάρτης που εικονίζει τα βασικά κέντρα αρχής του τροφοπαραγωγικού σταδίου σε όλη την υφήλιο (πορτοκαλί χρώμα) και τις πιο σημαντικές σύγχρονες τροφοπαραγωγικές ζώνες του πλανήτη (κίτρινο χρώμα).

<https://historyrepeatingdotorg.files.wordpress.com/2014/10/food-prod-map.jpg>

2. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να εντοπίσουν σε χάρτη τα κράτη που βρίσκονται σήμερα στην περιοχή της Μεσοποταμίας και να αναζητήσουν στοιχεία για την οικονομία των χωρών αυτών σήμερα αλλά και την πολιτική κατάσταση που επικρατεί στην περιοχή σε σχέση πάντα με το ζήτημα της κατοχής και διανομής των φυσικών πόρων (νερό, πετρέλαιο κ.ά.).

<http://wanderingsintheancientworld.weebly.com/middle-east-and-ancient-mesopotamia.html>

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Caubin, J. (2004). *Γέννηση των θεοτήτων. Γέννηση της γεωργίας: η επανάσταση των συμβόλων στη Νεολιθική Εποχή*, μτφρ. Σ. Πρέβε. επιστ. επιμ. Κ. Κόπακα – Ν. Λιανέρης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Θεοχάρης, Δ. (1973). *Νεολιθική Ελλάδα*, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Θεοχάρης, Δ. (1981). *Νεολιθικός Πολιτισμός*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Χουρμουζιάδης, Γ. (1993) *Το νεολιθικό Διμήνι*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

4ο Σενάριο

Μετακινήσεις πληθυσμών, μεταναστευτικά ρεύματα

Διδακτική ενότητα: Οι ανταλλαγές των πληθυσμών

A. Η συνθήκη του Νειγύ

B. Η συνθήκη της Λωζάννης

Διατιθέμενος Χρόνος: 1 διδακτική ώρα

Ο χρόνος που προτείνεται από το αναλυτικό πρόγραμμα είναι μία ώρα, αλλά η διαχείρισή του εξαρτάται τόσο από το υλικό που θα χρησιμοποιήσει ο/η διδάσκων/-ουσα όσο και από τις μεθόδους που θα ακολουθήσει για την επεξεργασία της ενότητας αλλά και το επίπεδο της τάξης στην οποία θα εφαρμοστεί. Προαιρετικά μπορεί να διατεθεί και άλλη μία διδακτική ώρα ή/και δύο διδακτικές ώρες, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη διαθεματική προσέγγιση λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στη συγκεκριμένη θεματική.

► Διδακτικοί στόχοι

Οι στόχοι όπως προτείνονται στο αναλυτικό πρόγραμμα είναι οι μαθητές/-τριες:

- Να αντιλαμβάνονται τη νομικοπολιτική σημασία της έννοιας της ανταλλαγής των πληθυσμών μέσα από τη μελέτη των συνθηκών του Νειγύ (1919) και της Λωζάννης (1923).
- Να αναγνωρίζουν τη σημασία της εγκατάστασης των προσφύγων και της συμβολής τους στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας.
- Να αξιολογούν τις διαδικασίες αποκατάστασης και ένταξης των προσφύγων στην Ελλάδα.
- Να αποτιμούν την εθνολογική σύσταση των Βαλκανίων μετά τις ανταλλαγές των πληθυσμών.

***Επισημάνση:** Εκτός από τους διδακτικούς στόχους που προτείνονται από το αναλυτικό πρόγραμμα θα μπορούσαν να προστεθούν και άλλοι πιο ειδικοί, όπως:*

- Να κατανοήσουν το πλήθος και το μέγεθος των προβλημάτων που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η ελληνική κοινωνία μετά την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα.
- Να μάθουν για τις προσπάθειες της ελληνικής πολιτείας να διευκολύνει την εγκατάσταση και την αφομοίωση των προσφύγων στη χώρα.
- Να γνωρίσουν τα στοιχεία της διάστασης μεταξύ γηγενών και προσφύγων.

Θα μπορούσαν να τεθούν και πιο ευρύτεροι διδακτικοί στόχοι, όπως:

- Να κατανοήσουν την έννοια του πρόσφυγα και να μπορούν να την αντιδιαστείλουν από αυτή του «μετανάστη».
- Να συνειδητοποιήσουν ότι οι πληθυσμοί εξαναγκάζονται να ζητούν καταφύγιο σε άλλον τόπο εξαιτίας της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Να κατανοήσουν από τη ζωή των προσφύγων σε μια περιοχή, π.χ. στη συνοικία «Προσφυγικά» της Πάτρας, την ιστορική εξέλιξη και την αλλαγή που συντελέστηκε στον γεωγραφικό χώρο και στον χρόνο.
- Να οδηγηθούν σε ιστορική έρευνα -στο πλαίσιο της σχολικής Ιστορίας- σχετική με προσφυγικούς πληθυσμούς της περιοχής τους (βιωματική προσέγγιση της γνώσης) με σκοπό να αναγνωρίσουν ομοιότητες και διαφορές των προσφύγων, π.χ. των «Προσφυγικών» στην Πάτρα και των «Προσφυγικών» του Ρίου.
- Να κατανοήσουν με επαγωγικό τρόπο την παγκόσμια διάσταση του προσφυγικού προβλήματος.

Θα μπορούσαν, επίσης, να προστεθούν και άλλοι στόχοι, που σχετίζονται περισσότερο με τον συναισθηματικό και ψυχοκινητικό τομέα:

- Να αναπτύξουν πνευματικές δεξιότητες ενσυναισθητικής προσέγγισης του προσφυγικού προβλήματος. Να ευαισθητοποιηθούν και να συμβάλλουν, ως αυριανοί ενεργοί πολίτες, με τη στάση τους, αλλά και την ατομική και κοινωνική δράση στην αντιμετώπιση του ηθικού αυτού προβλήματος, το οποίο εκθέτει τον πολιτισμό του ανθρώπου.
- Να αναγνωρίσουν και να κατανοήσουν ιστορικά τις προκαταλήψεις, τα ιδεολογήματα και τα στερεότυπα, ως προϊόντα συλλογικών αναπαραστάσεων και να αναπτύξουν στάσεις απόρριψής τους.
- Να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να αναπτύξουν πρωτοβουλίες για την άμβλυση των διακρίσεων.
- Να αναπτύξουν δεξιότητες αποδοχής και σεβασμού της διαφορετικότητας του άλλου, να συνειδητοποιήσουν την αξία της ανεκτικότητας στην πολιτισμική διαφορά, καθώς και την αξία της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης για την οικοδόμηση των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών.

► Οργάνωση διδασκαλίας

Η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα δίνει την ευκαιρία στους/στις μαθητές/-τριες να παρακολουθήσουν σταδιακά τη νομικοπολιτική σημασία της έννοιας της ανταλλαγής των πληθυσμών μέσα από τις δύο συνθήκες, τη σημασία της εγκατάστασης των προσφύγων και τη συμβολή τους στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας των αρχών του 20ού αιώνα.

Μέθοδος:

Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία: Η τάξη χωρίζεται σε ομάδες των 3-4 ατόμων και με τη βοήθεια του/της διδάσκοντος/-ουσας οι μαθητές/-τριες ταξιδεύουν στο παρελθόν ξεκινώντας από το παρόν. Οι μαθητές/-τριες σε ομάδες αναλαμβάνουν να συγκεντρώσουν στοιχεία, να τα επεξεργαστούν, να τα κατηγοριοποιήσουν και να τα παρουσιάσουν στην τάξη.

Διερευνητική μάθηση: Ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου με αφήγηση, κατευθυνόμενο διάλογο και διερευνητική – αποκαλυπτική διαδικασία μέσω της αξιοποίησης παραθεμάτων από πηγές και εικονογραφία, με στόχο τον εντοπισμό, την ανάλυση και την κατανόηση ιστορικών εννοιών – κλειδιών και φαινομένων.

Παιχνίδι ρόλων: Βιωματική προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων μέσω κατάλληλων ερωτήσεων, δραματοποιημένων διαλόγων.

Διάλογος: Ερωτηματική μέθοδος διδασκαλίας.

Οι μέθοδοι διεξαγωγής της διδασκαλίας που μπορεί να εφαρμόσει ο/η διδάσκων/-ουσα είναι μεν ποικίλες, αλλά θα πρέπει στο επίκεντρό τους να βρίσκονται οι μαθητές/-τριες. Οι **μαθητοκεντρικές μέθοδοι διδασκαλίας** ανταποκρίνονται στον βασικό σκοπό διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας, καθώς επιτρέπουν την ενεργητική συμμετοχή του/της μαθητή/-τριας στις διδακτικές διαδικασίες. Ιδιαίτερη σημασία έχει η εναλλαγή των μεθόδων, καθώς και η ευελιξία του/της διδάσκοντος/-ουσας, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν (π.χ. δυσκολία κατανόησης, ερωτήσεις, προβληματισμός, βιωματική προσέγγιση).

Διδακτικά – Εποπτικά μέσα:

- ✓ Ιστορικός χάρτης, οπτικές πηγές
- ✓ Καταγραφές στον πίνακα, όταν χρειάζεται.
- ✓ Η/Υ
- ✓ Βιντεοπροβολέας
- ✓ Κειμενικές πηγές
- ✓ Σχετικά λογισμικά
- ✓ Διαδίκτυο
- ✓ Κατάλληλη διάταξη των θέσεων στην αίθουσα διδασκαλίας
- ✓ Αναφορά στο σχολικό εγχειρίδιο και προσφυγή σε αυτό.
- ✓ Κείμενα και εικόνες.
- ✓ Αξιολόγηση μέσω ασκήσεων στην τάξη και στο σπίτι και ανάθεση διερευνητικών και συνθετικών εργασιών.

Ο/Η διδάσκων/-ουσα, στην περίπτωση των εικόνων, δε θα πρέπει να περιορίζεται στους υπότιτλους, αλλά να παρακινεί τους/τις μαθητές/-τριες σε μια πολύπλευρη αξιοποίηση του εκάστοτε μέσου (αναφορά στην προέλευση, στα πρότυπα, στη χρονική και τοπική απόσταση από το θέμα που απεικονίζει, στην ιδεολογία που ενδεχομένως εκφράζει κ.λπ.).

► Πορεία Διδασκαλίας – Φάσεις**1η διδακτική ώρα****Αφόρμηση/Σύνδεση**

- Ξεκίνημα από την καθημερινή επικαιρότητα – Ανάγνωση άρθρου εφημερίδας με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες. Με ιδεοθύελλα ο ορισμός του πρόσφυγα.
- Μέσα από ερωτήματα η παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου:
Συνθήκη Νειγύ (1919)- Ανταλλαγή πληθυσμών: σημασία. Πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα (κίνημα 1922, Εκδίωξη Κωνσταντίνου - Γεώργιος Β΄ βασιλιάς της Ελλάδας, Ανακωχή Μουδανιών, η «δίκη των έξι», εκλογές 1923: Βενιζέλος - Παπαναστασίου, αποχή φιλοβασιλικών κομμάτων, αναχώρηση Γεωργίου - αντιβασιλεία). Κεμαλικές μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία.

Διδακτική Επεξεργασία**1. Τίθεται το βασικό ερώτημα** που θα απασχολήσει όλες τις ομάδες και είναι:

Τι σήμαινε για την Ελλάδα η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, ο βίαιος εκπατρισμός, με τις Συνθήκες Νειγύ και Λωζάννης;

2. Φύλλο εργασίας. Μοιράζεται σε όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες κοινό φύλλο εργασίας (για να υπάρχει συνολική εποπτεία της δράσης). Το φύλλο εργασίας περιλαμβάνει τη διαδικασία που οι μαθητές/-τριες θα ακολουθήσουν.**3. Καθορισμός χωροχρονικού πλαισίου: Ανταλλαγές πληθυσμών (αρχές 20ού αιώνα)**

Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει σε συντομία το ιστορικό πλαίσιο με τη **μορφή διαγράμματος** -το οποίο ακολουθεί- στον πίνακα που συμπληρώνεται με ερωτήματα και απαντήσεις. Μπορεί, επίσης, να παρουσιάσει στους/στις μαθητές/-τριες το **αρχείο ppt, Α2. ΑΛΛΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ**, από το www.elia.org

Κύρια σημεία

- Παραχώρηση Δ. Θράκης από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα.
- 50.000 Βούλγαροι αναχώρησαν από την Ελλάδα και 30.000 Έλληνες από τη Βουλγαρία.
- (20.000 είχαν μεταναστεύσει πριν από την υπογραφή της Συνθήκης).
- 1919-1921: Έλληνες της Ρωσίας, Αρμένιοι και Ρώσοι καταφεύγουν στα λιμάνια της Μαύρης θαλάσσης και από εκεί στην Ελλάδα.

Αίτια

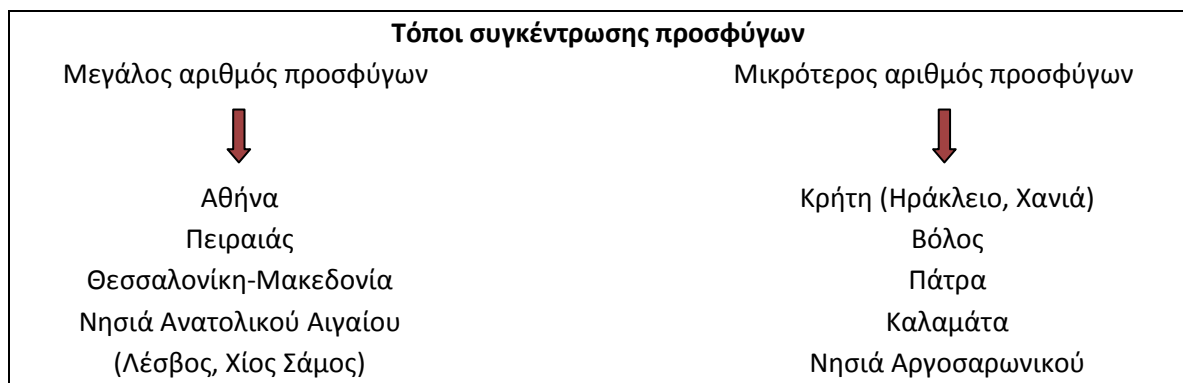
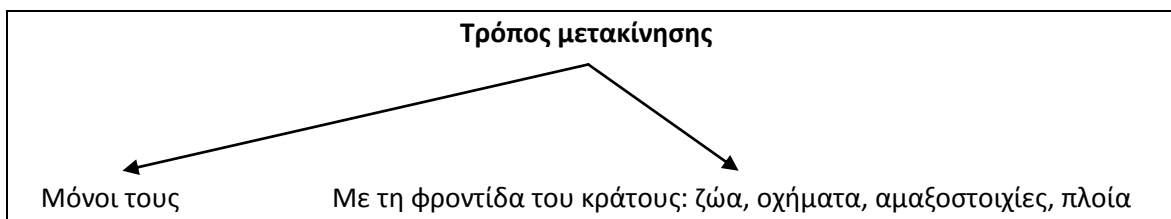
α) Ρωσική Επανάσταση.

β) Κατάληψη ρωσικών επαρχιών από Τούρκους.

Φτάνουν στην Ελλάδα πρόσφυγες από:

- Βόρειο Ήπειρο: 1914.
- Ρουμανία: 1919 (από περιοχές που αποτέλεσαν πεδίο συγκρούσεων).
- ΝΔ Μ. Ασία: 1919 (υπό ιταλική κατοχή).
- Αϊδίνιο και εσωτερικό της Μ. Ασίας: 1919.
- Δωδεκάνησα (ιταλοκρατούμενα) από το 1912 και εξής.

Συνολικά μέχρι και το 1920 φτάνουν στην Ελλάδα 800.000 πρόσφυγες.

4. **Συνθήκη Νεϊγύ (Νοέμβριος 1919):** Ο/Η διδάσκων/-ουσα μετά την αφόρμηση παρουσιάζει συνοπτικά τα βασικά σημεία για τις μετακινήσεις πληθυσμών στα Βαλκάνια στις αρχές του 20ού αιώνα χρησιμοποιώντας τον σχετικό ηλεκτρονικό χάρτη ή τον συμβατικό,

αλλά και ένα φωτογραφικό αρχείο pdf του κ. Σπύρου Λαζαρίδη, με τίτλο «Δί' εγκαταστάσεως 1914» (http://www.tsalimi.gr/files/Di_egk_1914.pdf).

Στη συνέχεια οι μαθητές/-τριες μελετούν το φύλλο εργασίας και απαντούν στις ανάλογες ερωτήσεις προσπαθώντας να κατανοήσουν τις επιπτώσεις από τις μετακινήσεις των πληθυσμών. Στο τέλος σχηματίζονται ομάδες -με τυχαίο τρόπο- και συγκεκριμένο ρόλο.

2η Διδακτική ώρα (προαιρετική)

► Πορεία Διδασκαλίας – Φάσεις

Αφόρμηση/Σύνδεση

Σύντομη συζήτηση-ανακεφαλαίωση για τις μετακινήσεις των πληθυσμών. Στη συνέχεια οι μαθητές/-τριες παρακολουθούν ένα απόσπασμα βίντεο από την έκδοση του National Geographic με τίτλο «1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός», σχετικά με την καταστροφή της Σμύρνης (διάρκειας τεσσάρων (4) περίπου λεπτών). Κύριος στόχος η ενσυναισθηματική προσέγγιση και η ψυχική φόρτιση των μαθητών/-τριών μέσα από την εικόνα. Στη συνέχεια, με διάλογο κατατίθενται τα αίτια της ήττας των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και οι συνέπειες της ήττας αυτής στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Οι μαθητές/-τριες θα δουλέψουν στη συνέχεια σε ομάδες, όπως έχουν σχηματιστεί.

► Διδακτική επεξεργασία

Εργασία σε ομάδες: Κάθε ομάδα που έχει σχηματιστεί θα υποστηρίξει και έναν ρόλο. Η κάθε ομάδα αναλαμβάνει να παρουσιάσει ένα συγκεκριμένο θέμα από τη σκοπιά του συγκεκριμένου ρόλου. Τα ερωτήματα, σχετικά με τις ανταλλαγές πληθυσμών, έχουν σαν στόχο να οδηγήσουν τους/τις μαθητές/-τριες σε κάποιας μορφής ενσυναίσθηση. Οι μαθητές/-τριες, μαζί με τα φύλλα εργασίας, παραλαμβάνουν και μια σειρά από ιστορικά κείμενα για να τεκμηριώσουν τις απόψεις τους.

Ομάδα 1: (πρόσφυγας) Ποια η συμβολή της εγκατάστασης των προσφύγων στην κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας;

Ομάδα 2: (πρόσφυγας) Ποια η συμβολή της εγκατάστασης των προσφύγων στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας;

Ομάδα 3: (Έλληνας πολίτης) Για ποιους λόγους η στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες υπήρξε συχνά αρνητική;

Ομάδα 4: (ελληνικό κράτος) Τι σήμαινε για το ελληνικό κράτος η ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκατάσταση των προσφύγων επί ελληνικού εδάφους;

Ομάδα 5: (Έλληνας πολίτης) Ποια η συμβολή των προσφύγων στην πολιτισμική ανάπτυξη;

Η παρουσίαση των εργασιών των μαθητών/-τριών και η στήριξη του ρόλου που κάθε ομάδα έχει αναλάβει, θα πραγματοποιηθεί την 3η διδακτική ώρα.

3η διδακτική ώρα (προαιρετική)

Στη διάρκεια αυτής της διδακτικής ώρας θα επιχειρηθεί η δραματοποίηση ενός debate, που θα διεξαχθεί ανάμεσα στους εκπροσώπους των διαφόρων ρόλων. Θα συμμετάσχουν όλες οι ομάδες με την κοινωνική ιδιότητα που τους δόθηκε και χρησιμοποιώντας το υλικό που συνέθεσαν απαντώντας στα ερωτήματα του ομαδικού φύλλου εργασίας.

Από τις ομάδες μπορεί να ορισθεί ένας/μία μαθητής/-τρια, που θα μιλήσει εκ μέρους της ομάδας και μπορούν να χρησιμοποιηθούν διάφορες τεχνικές θεατρικού λόγου, προκειμένου να αποδείξει με τεκμήρια την άποψή του/της.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΑΝΟΙΧΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

- Σύνδεση με την τοπική ιστορία μέσα από κάποια συνθετική εργασία.
- Οργάνωση σχεδίου εργασίας (project) με θέμα τους πρόσφυγες:
 - Γυναικεία εργασία,
 - Εργατικές διεκδικήσεις,
 - Πολιτισμός – λογοτεχνία – μουσική,
 - Ρεμπέτικο τραγούδι.
- Οι πρόσφυγες σήμερα, οι πρόσφυγες πάντοτε (συνθετική εργασία)
- Διαφορές μεταξύ πρόσφυγα και οικονομικού μετανάστη (συνθετική εργασία)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Μέσα από τις εικόνες μεταφερόμαστε στις αρχές του 20ού αιώνα, για να παρακολουθήσουμε σταδιακά τις μεταβολές που συντελούνται στην περιοχή των Βαλκανίων με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Σκοπός είναι να αντιληφθούμε τη σημασία των μεταβολών αυτών, τα κέντρα άσκησης της εξουσίας από όπου εκπορεύονταν όλες οι αποφάσεις μέσω των συνθηκών.

Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα στοιχεία που περιέχονται στην ανάλογη ενότητα του σχολικού εγχειριδίου και να ακολουθήσουμε προσεχτικά τις οδηγίες που περιέχονται στο παρόν φύλλο εργασίας, προσπαθώντας να κατανοήσουμε όλα όσα ζητούνται.

► **Βασικό ερώτημα**

Τι σήμαινε για την Ελλάδα η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, ο βίαιος εκπατρισμός, με τις Συνθήκες Νεϊγύ και Λωζάννης;

[Το ερώτημα θα μας απασχολήσει και στις δύο επόμενες ενότητες.]

► **Ατομικές Δραστηριότητες**

1. Ποια σημαντικά ιστορικά γεγονότα συνέβησαν στις αρχές του 20ού αιώνα (1900-1920), στην Ευρώπη, στην περιοχή των Βαλκανίων και στην Ελλάδα;

Καταγράψω σύντομα όσα θυμάμαι:

.....

.....

.....

Συμπληρώνω όσα ανέφεραν οι συμμαθητές/-τριές μου:

.....

.....

.....

2. Να συνθέσετε τις πληροφορίες που αντλείτε από το ιστορικό παράθεμα με τις αντίστοιχες του χάρτη που επίσης παρατίθεται και να παρουσιάσετε τη Συνθήκη του Νεϊγύ, καθώς και τις αλλαγές που πυροδότησε στον χώρο της Μακεδονίας.

Παρόλο που η Συνθήκη του Νεϊγύ για την αμοιβαία, εθελοντική μετανάστευση των μειονοτήτων της Ελλάδος και της Βουλγαρίας υπογράφηκε τον Νοέμβριο του 1919, η ουσιαστική εφαρμογή της άρχισε τρία χρόνια αργότερα, μόλις στα τέλη του 1922. Το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε, αναλώθηκε στις διαδικασίες για τη συγκρότηση της μικτής Επιτροπής και των τοπικών Υποεπιτροπών καθώς και στη διεκπεραίωση διαδικαστικών θεμάτων.

Η διαδικασία συλλογής αιτήσεων μεταναστεύσεως ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1922. Όμως η απήχησή της στους κόλπους των Σλαβοφώνων κατοίκων της Μακεδονίας ήταν αρχικά μικρή. Έτσι, από τον Νοέμβριο του 1922 έως την 1η Ιουλίου 1923, υποβλήθηκαν συνολικά μόνον 166 αιτήσεις μεταναστεύσεως. Συνολικά, περίπου 34.000 Σλαβόφωνοι νέοι μετανάστες αποχώρησαν από τη Μακεδονία μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Νεϊγύ. Εκτός όμως από εκείνους που μετακινήθηκαν μετά τη Συνθήκη του Νεϊγύ, δηλώσεις μεταναστεύσεως, όπως ήδη αναφέρθηκε, μπορούσαν να υποβάλλουν και όσοι είχαν αναχωρήσει μετά την 18η Δεκεμ-

βρίου 1900. Η μικτή Επιτροπή στην τελική έκθεσή της, η οποία δημοσιεύθηκε το 1932, ανέφερε ότι συνολικά 66.260 άτομα -νέοι και παλαιοί μετανάστες από την Μακεδονία- είχαν καταθέσει σχετικές αιτήσεις.

Όμως η απομάκρυνση από την Ελλάδα όσων θεωρούσαν εαυτούς Βουλγάρους, υπήρξε η μία μόνο όψη της Συνθήκης του Νείγυ. Ταυτόχρονα το ίδιο δικαίωμα διατηρούσαν και όσοι Έλληνες κατοικούσαν σε βουλγαρικές περιοχές. Η πλειοψηφία των Ελλήνων διαβιούσε στην Ανατολική Ρωμυλία. Σύμφωνα με τις επίσημες βουλγαρικές στατιστικές, οι οποίες είχαν κάθε λόγο να περιορίζουν τον αριθμό των Ελλήνων μειονοτικών, ο αριθμός των Ελλήνων έφτανε τις 70.887, ποσοστό 1,89% επί του συνολικού πληθυσμού το 1900, ενώ είκοσι χρόνια αργότερα, το 1920, είχαν περιορισθεί σε 48.507 άτομα. Από την πλευρά τους, οι ελληνικές στατιστικές αυξάνουν τον μειονοτικό πληθυσμό. Σύμφωνα με τον Έλληνα Πρόξενο στη Φιλιππούπολη Ν. Φουντούλη, οι Έλληνες κάτοικοι της Βουλγαρίας ανέρχονταν το 1903 σε 81.923 άτομα. Σύμφωνα επίσης με τα στατιστικά στοιχεία της Κ.τ.Ε., συνολικά 33.977 Έλληνες της Βουλγαρίας έφυγαν για την Ελλάδα τη δεκαετία του 1920, ενώ ο συνολικός αριθμός των μεταναστών και προσφύγων από τις αρχές του αιώνα ανήλθε σε 62.109 άτομα. Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί πως η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων μετανάστευσε έως το 1926, σε αντίθεση με τους Σλαβοφώνους της Ελλάδος, δείγμα ασφαλώς της επιθυμίας τους για κάθοδο στην Ελλάδα αλλά και των αφόρητων πιέσεων που ασκούσαν σε βάρος τους βουλγαρικοί κρατικοί και παρακρατικοί μηχανισμοί.

Ιστορία της Μακεδονίας, Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα

3. Αφού μελετήσετε τα δύο επόμενα κείμενα και κάνετε συνδυασμό με τον πίνακα κατανομής των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (1928), να καταγράψετε τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν με την ανταλλαγή των πληθυσμών και πώς αυτά αντιμετωπίστηκαν.

α. Η Ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών

Τραγική [...] για τους άνω του ενός εκατομμυρίου Έλληνες πρόσφυγες και τις περιουσίες τους, αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση, εν όψει της κατηγορηματικής αρνήσεως της τουρκικής πλευράς να δεχθεί την επιστροφή τους, ήταν η Συμφωνία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφηκε στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου 1923. Το υποχρεωτικό της μετακινήσεως σήμαινε ότι πολλοί από αυτούς θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στα οικήματα και τις γεωργικές εκτάσεις των 400.000 περίπου μουσουλμάνων, Ελλήνων πολιτών, που βάσει της Συμφωνίας έπρεπε να ταξιδέψουν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Εξίσου τραγικά θύματα και αυτοί-που κανείς σχεδόν στην Ελλάδα δε φαίνεται να τους θυμάται- ενός πολέμου για τον οποίον δεν έφεραν καμία ευθύνη και στου οποίου τη διεξαγωγή δεν είχαν κανενός είδους συμμετοχή.

Γιανουλόπουλος, Γ. (2003). «Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα», από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 308

β. Η επαναστατική κυβέρνηση προχωρά στη διανομή γαιών

Μετά την υπογραφή στη Λωζάννη της Σύμβασης για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (30 Ιανουαρίου 1923) και μπροστά στο πελώριο πρόβλημα της προσφυγικής αποκατάστασης, παραμερίστηκε στις 14 Φεβρουαρίου το τελευταίο εμπόδιο που απέμενε για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών: η συνταγματική απαίτηση να προηγηθεί «πλήρης» αποζημίωση των γαιοκτημόνων. Μετά την αναστολή της σχετικής διάταξης, όχι μόνο επιτρεπόταν η κατάληψη των ιδιοκτησιών και πριν από την καταβολή αποζημιώσεων αλλά και η ίδια η αποζημίωση έγινε σε κρατικές ομολογίες 30ετούς διάρκειας (που γρήγορα απαξιώθηκαν). Άρχισε έτσι η άμεση απαλλοτρίωση και διανομή γαιών είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, που επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). «Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική Ιστορία 1922-1940», Ιστορία του νέου ελληνισμού, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, τ. 7, σ. 10

γ. Κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μακεδονία	638 253	52,2%
Στερεά Ελλάδα	306 193	25,1%
Δυτική Θράκη	107 607	8,8%
Νησιά Αιγαίου	56 613	4,6%
Θεσσαλία	34 659	2,8%
Κρήτη	33 900	2,8%
Πελοπόννησος	28 362	2,3%
Ήπειρος	8 179	0,7%
Κυκλάδες	4 782	0,4%
Ιόνια Νησιά	3 301	0,3%
Σύνολο	1 221 849	100%

4. Αφού μελετήσετε το κείμενο που ακολουθεί, να κατατάξετε σε αύξουσα αξιολογική σειρά τις διαδικασίες αποκατάστασης και ένταξης των προσφύγων στην Ελλάδα:

Το σχέδιο και οι ενέργειες της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων

Η Επιτροπή προσπάθησε στις αποφάσεις της για την εγκατάσταση προσφύγων σε διάφορες περιοχές να λάβει υπόψη της κάποιες παραμέτρους, όπως: α. Την ασχολία τους στον τόπο καταγωγής τους (αγρότες ή αστοί). Ο στόχος της επιτροπής, όχι πάντα επιτεύξιμος, ήταν να αποκαταστήσει τους γεωργούς πρόσφυγες σε περιοχές όπου θα μπορούσαν να συνεχίσουν την παραγωγή τους με καλλιέργειες στις οποίες καταγίνονταν προηγουμένως, π.χ. οι καλλιεργητές δημητριακών εγκαταστάθηκαν κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, το ίδιο και οι καπνοκαλλιεργητές, ενώ οι αμπελουργοί στην Κρήτη κ.λ.π. β. Τον τόπο καταγωγής τους. Η Επιτροπή επιδίωξε να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες που προέρχονταν από μια συγκεκριμένη περιοχή στον ίδιο χώρο. Γι αυτό και εμφανίστηκαν πολλά τοπωνύμια με το επίθετο Νέος ή Νέα μπροστά (Νέα Κίος, Νέα Μουδανιά κλπ) και γ. Τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα τότε, ιδιαίτερα τις πολιτικές και οικονομικές. Η Ελλάδα ήταν μια χώρα κυρίως αγροτική, υπήρχαν άφθονα «ελεύθερα» κτήματα τα οποία είχαν εγκαταλείψει οι μουσουλμάνοι και οι Βούλγαροι και η εγκατάσταση σε αγροτική περιοχή ήταν φθηνή και αμέσως παραγωγική. Τέλος το ελληνικό κράτος μπορούσε μέσω της εγκατάστασης προσφύγων σε περιοχές όπως η Μακεδονία και η Θράκη να ενισχύσει το ελληνικό στοιχείο.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). «Μεταξύ δύο πολέμων. Πολιτική Ιστορία 1922-1940», Ιστορία του νέου ελληνισμού, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, τ. 7ος, σ. 10

5. Τις γνώσεις που αποκομίσατε μέχρι στιγμής θα τις αξιοποιήσετε στη συνεργασία σας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας που θα σχηματιστεί.

ΟΜΑΔΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Εργασία σε ομάδες: Κάθε ομάδα που έχει σχηματιστεί θα υποστηρίξει και έναν ρόλο. Η κάθε ομάδα αναλαμβάνει να παρουσιάσει ένα συγκεκριμένο θέμα από τη σκοπιά του συγκεκριμένου ρόλου. Τα ερωτήματα, σχετικά με τις ανταλλαγές πληθυσμών, έχουν σαν στόχο να οδηγήσουν τους/τις μαθητές/-τριες σε κάποια μορφή ενσυναίσθησης. Οι μαθητές/-τριες, μαζί με τα φύλλα εργασίας, παραλαμβάνουν και μια σειρά από ιστορικά κείμενα για να τεκμηριώσουν τις απόψεις τους.

Ομάδα 1: (πρόσφυγας) Ποια η συμβολή της εγκατάστασης των προσφύγων στην κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας;

Ομάδα 2: (πρόσφυγας) Ποια η συμβολή στους εγκατάστασης των προσφύγων στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας;

Ομάδα 3: (Ελληνας πολίτης) Για ποιους λόγους η στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες υπήρξε συχνά αρνητική;

Ομάδα 4: (ελληνικό κράτος) Τι σήμαινε για το Ελληνικό κράτος η ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκατάσταση των προσφύγων επί ελληνικού εδάφους;

Ομάδα 5: (Ελληνας πολίτης) Ποια η συμβολή των προσφύγων στην πολιτισμική ανάπτυξη;

Πηγή 1

Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα

Όλη αυτή η περιοχή λέγεται ανέκαθεν Ανάβυσσος [...] Το τι τραβούσαμε δε λέγεται . Ούτε ο Χριστός δεν υπόφερε έτσι [...] Νερό δεν είχαμε. Ψωμί αγοράζαμε από το Λαύριο. Έπρεπε να το παραγγείλουμε και να το πληρώσουμε μια μέρα πιο μπροστά. Την άλλη μέρα μας το έφερναν με τα γαϊδούρια, μπαγιάτικο και κομματιασμένο. Οι ντόπιοι αλβανόφωνοι Καλυβιώτες που είχαν κτήματα στην Ανάβυσσο μας έβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ένα τσαμπί σταφύλι να δροσιστούμε και δε μας έδιναν [...] από το 1926 ως το 1927 ζευγαρίζαμε στους ελαιώνες του Μελισσουργού. Το 1928 ο τσιφλικούχος αυτός μας απαγόρευσε την καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί. Ο τσιφλικούχος έφερε χωροφύλακες από το Λαύριο και το Κορωπί και μας χτύπησαν. Μ' έβαλαν κι εμένα φυλακή.

Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος 230.
<http://www.kms.org.gr>

Πηγή 2

Πρόσφυγες και εργατικοί αγώνες κατά τον Μεσοπόλεμο

Περιγράφοντας την επίδραση των προσφύγων στους εργατικούς αγώνες, ο Δημήτρης Στρατής, ένας από τους γνωστότερους συνδικαλιστές ηγέτες του μεσοπολέμου, έγραφε στο διευθυντή του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας: «Ακόμη περισσότερο η συρροή των προσφύγων και η οικονομική κρίση που λυμαίνεται τη χώρα χειροτερεύουν την κατάσταση αυτή. Η εργατική τάξη είναι αδύνατο να επιβληθεί στους εργοδότες οι οποίοι σε κάθε εργατική διεκδίκηση απαντούν με μαζικές απολύσεις, αντικαθιστώντας τους συνδικαλισμένους εργάτες με ασυνδικαλιστούς από τους πρόσφυγες. Κάτω από τις συνθήκες αυτές οι συγκρούσεις γηγενών και προσφύγων εργατών ήταν αναπόφευκτες. «Η κάθοδος των προσφύγων» έγραφε ο Αβραάμ Μπεναρόγια, «εδημιούργησεν εις την εργατικήν τάξιν δυσχερή θέσιν. Η απότομος αύξησις προσφοράς εργατικών χειρών και η αλλοίωσις της συνθέσεως της εργατικής τάξεως δεν ηδύνατο ή να προκάλεσε την επίθεσιν του κεφαλαίου επί των κεκτημένων δικαιωμάτων των εργατών. Νέα και γενική σύγκρουσις των δυο τάξεων ανεφαίνετο και πάλιν αναπόφευτος.

Λιάκος, Α. (2016). *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Νεφέλη, σσ. 48-49

Πηγή 3**Η κοινωνική διαστρωμάτωση των προσφύγων**

Στο εμπόριο και τον τριτογενή τομέα φαίνεται καλύτερα ότι οι πρόσφυγες δεν ήταν μια ομοιογενής άπορη και εξαθλιωμένη μάζα, αλλά ένα κοινωνικό σώμα με εσωτερικές διαφοροποιήσεις που απέρρεαν από το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, την κοινωνική θέση και την επιρροή τους, παράγοντες που προσδιόρισαν τις επιλογές τους και την τελική αποκατάστασή τους στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης, ο Ζαρίφης, ο Ευγενίδης ήταν τυπικά το ίδιο πρόσφυγες όσο και οι άστεγοι μικρέμποροι που έστηναν τους αυτοσχέδιους πάγκους τους μπροστά στα καταστήματα των κεντρικών εμπορικών δρόμων της Αθήνας.

Χατζηιωσήφ, Χρ. (2002). Το Προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας' στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., 1922-1940, ο Μεσοπόλεμος*, τ. Β, μ.Α, σσ. 20-21

Πηγή 4**Η αντίθεση γηγενών – προσφύγων**

Η εντονότατη αντίθεση γηγενών και προσφύγων διαχέεται σ' όλο τον ελλαδικό χώρο [...] Οι άνθρωποι που μόλις διασώθηκαν από την τουρκική σφαγή αποκαλούνται «τουρκόσποροι» και «γιαουρτοβαφτισμένοι» [χρειδιά συνήθιζαν να τρώνε γιαούρτι]. Η λέξη «Σμυρνιά» από προσδιοριστική της γυναικείας μικρασιατικής καταγωγής, γίνεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο συνώνυμη της πόρνης. [...] Η λέξη «πρόσφυγας» διαχέεται στον κοινωνικό ιστό με τον πιο υποτιμητικό τρόπο [...]. Το «ρατσισμό» αυτό προσπαθούν να εκμεταλλευτούν οι φασιστοειδείς κινήσεις που [...] απαιτούν [...] να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν [...] κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι [...] Έλληνες.

Ρήγος, Α. (1999), *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 223-228

Πηγή 5

Οι πρόσφυγες στην Πάνω Πόλη δεν εγκαταστάθηκαν μόνο στα κενά σπίτια των Τούρκων, που καθώς ήταν μεγάλα πυκνοκατοικήθηκαν. Εγκαταστάθηκαν επίσης στις αυλές των σπιτιών αυτών, σε κενά οικοπέδα ή και σε κενούς χώρους που κατόπιν οικοπεδοποιήθηκαν. Η ελληνική κυβέρνηση με την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.), που ανέλαβε τη στέγαση των προσφύγων, έκαναν μια στοιχειώδη τοπογράφηση της περιοχής και διένειμαν τα οικοπέδα αυτά. Δεν είναι γνωστός ο ακριβής αριθμός των νέων κατασκευών που χτίστηκαν στην Πάνω Πόλη απ' την Ε.Α.Π., και τους ίδιους τους πρόσφυγες ούτε και ο αριθμός των τουρκικών σπιτιών όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες. Από πολεοδομική διερεύνηση όμως της περιοχής, που έγινε το 1977 τα «χτίρια συνοδείας» (σπίτια γ' μορφολογικής κατηγορίας) που στην ουσία είναι όλες οι προσφυγικές κατοικίες, ανέρχονται σε 2523 και τα περισσότερα απ' αυτά χτίστηκαν μετά το 1922. Τα σπίτια αυτά στέγασαν 8.000-9.000 περίπου πρόσφυγες.

Σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης, οι πρόσφυγες είχαν δικαίωμα αποκατάστασης. Το Κράτος όμως όρισε ως ποσό που έπρεπε να καταβάλει η οικογένεια στην οποία παραχωρούνταν η κατοικία, το 70% της αξίας του οικοπέδου και του κόστους κατασκευής της. Το ποσό αυτό έπρεπε να πληρωθεί τοκοχρεωλυτικά, ανάλογα με το μέγεθός του, σε 5-25 χρόνια, συνήθως σε 15. Στην αρχή δινόταν στους δικαιούχους ένα προσωρινό παραχωρητήριο με την καταβολή του 10% του χρέους. Το οριστικό παραχωρητήριο θα δινόταν με την οριστική εξόφληση του χρέους. Δημιουργήθηκε όμως ένας δαίδαλος γραφειοκρατικών διαδικασιών που και σήμερα ακόμη για ορισμένους υπάρχουν εκκρεμότητες στη χορήγηση οριστικών παραχωρητηρίων.

Αναστασιάδης, Α., Σταθακόπουλος, Π. (1986). *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, στο πρακτικά συμποσίου 1-3 Νοεμβρίου 1985, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Δήμος Θεσ/νίκης, σ. 527

Πηγή 6Η εφημερίδα Μακεδονία για τις αποζημιώσεις των προσφύγων

Αι αποζημιώσεις των προσφύγων και αι υποχρεώσεις της Κυβερνήσεως. Ποιαι αποζημιώσεις θα δοθούν.

Ευρισκόμεθα προ μεγάλου θορύβου της δημαγωγίας και της σκοπίμου αντιδραστικής εκστρατείας επιμενούσης, ότι θα παύση η καταβαλλόμενη εις τους πρόσφυγας αποζημίωσις. Είμεθα εν τούτοις εις θέσιν, να γνωρίζωμεν, ότι η Κυβέρνησις ευλαβείται απολύτως και τηρεί ακεραίας και ανεπάφους τας παρ' αυτής ανειλημμένας υποχρεώσεις, ήτοι την πληρωμήν του Μητρώου των αγροτικών αποζημιώσεων, την πληρωμήν των διακαιούχων του καταρτιζομένου Β' Φύλλου του Συμπληρωματικού Μητρώου, την καταβολήν αποζημιώσεων εις τους εκπροσθένους δικαιούχους και την επιστροφήν των 25% άτινα κατακρατεί η Τράπεζα.

Αι πληροφορίαί μας αύται είνε έγκυροι και αυθεντικάί. Συναφώς πληροφορούμεθα, ότι εάν ερωτηθεί εν τη Βουλή η Κυβέρνησις δεν θ' αρνηθή ποσώς να δηλώση επισήμως, ότι αι ανειλημμέναι υποχρεώσεις έναντι του προσφυγικού κόσμου παραμένουν σεβαστεί.

Δημοσίευμα στην εφημερίδα Μακεδονία, 20/6/1923

Πηγή 7Συνέπειες στην εθνολογική και πληθυσμιακή σύσταση της Μακεδονίας

Στο τέλος του 1924, όλοι σχεδόν οι κάτοικοι της Πάνω Πόλης, ήταν πρόσφυγες, είτε της περιόδου πριν από το 1922, είτε της τριετίας 1922-1924. Στη δεκαετία 1924-1934 παρατηρούνται μετακινήσεις προσφυγικού πληθυσμού μέχρις ότου αυτός εγκατασταθεί οριστικά σε τόπους που τον εξυπηρετούν περισσότερο, ή κοντά σε συγγενείς. Χαρακτηριστικό εδώ είναι ότι στην Πάνω Πόλη το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων ήρθε κατευθείαν στην περιοχή και εγκαταστάθηκε μόνιμα εκεί. Σύμφωνα με τη δειγματοληψία του 1977, η σύνθεση των νοικοκυριών της Πάνω Πόλης το 1930 θα ήταν περίπου η εξής: πρόσφυγες 89%, ντόπιοι (από Θεσσαλονίκη) 11 % και κανένας εσωτερικός μετανάστης. Αντίστοιχα, το 1950 η σύνθεση θα 'ταν περίπου η εξής: πρόσφυγες 83%, ντόπιοι 13% και εσωτερικοί μετανάστες 4%. Τέλος το 1977 η σύνθεση διαμορφώνεται έτσι: πρόσφυγες 49%, ντόπιοι 25%, εσωτερικοί μετανάστες 26%. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 31% των «ντόπιων» είναι προσφυγικής καταγωγής. Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ότι στις νέες κατοικίες που χτίστηκαν την πενταετία 1978-1984, με τους νέους όρους δόμησης, το 31% των νοικοκυριών είναι πρόσφυγες. Από αυτό όμως μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι, παρόλο που η Πάνω Πόλη διατηρεί τον προσφυγικό της χαρακτήρα, αυτός έχει αλλοιωθεί σημαντικά.

Αναστασιάδης, Α., Σταθακόπουλος, Π. (1986). *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, στο πρακτικά συμποσίου 1-3 Νοεμβρίου 1985, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Δήμος Θεσ/νίκης, σσ. 523-527

Πηγή 8Η αγροτική αποκατάσταση

Στις βόρειες επαρχίες πρώτα εποικίστηκαν οι καπνοπαραγωγικές και οι εύφορες ή αραιοκατοικημένες περιοχές. Στη Μακεδονία, οι περισσότεροι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Ανατολική και την Κεντρική Μακεδονία. Εκεί αναπλήρωσαν τα δημογραφικά κενά, τα οποία είχαν δημιουργήσει οι απώλειες των πολέμων στους ενήλικες άνδρες –το πιο σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού– και στη συνέχεια, η αναχώρηση των μουσουλμάνων καλλιεργητών.

Κοντογιώργη, Έ. (2003). «Η αποκατάσταση, 1922-1930», στο *Ιστορία νέου ελληνισμού*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, τ. 7, σ. 107

Πηγή 9

Ορισμός Πρόσφυγα. Σύμβαση του ΟΗΕ για το καθεστώς των προσφύγων, 1951

Ο Ο.Η.Ε. ορίζει τον πρόσφυγα ως ένα άτομο που βρίσκεται έξω από τη χώρα του και δεν μπορεί να επιστρέψει λόγω του δικαιολογημένου φόβου δίωξης του, επειδή ανήκει σε συγκεκριμένη φυλή, θρησκεία, εθνικότητα, κοινωνική ομάδα ή εξαιτίας των πολιτικών του πεποιθήσεων.

Με νεότερες συμβάσεις η έννοια του πρόσφυγα διευρύνθηκε και συμπεριέλαβε κάθε άτομο που εξαιτίας εξωτερικής επίθεσης, κατοχής, ξένης κυριαρχίας ή γεγονότων που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη, υποχρεώνεται να εγκαταλείψει το σπίτι του και να αναζητήσει καταφύγιο έξω από τον τόπο καταγωγής του ακόμα και αν παραμένει στην ίδια του τη χώρα (π.χ. οι εκτοπισμένοι πρόσφυγες της Κύπρου εξαιτίας της τουρκικής εισβολής του 1974).

<https://www.unhcr.org/gr>

Εάν υπάρχει δυνατότητα πραγματοποίησης του μαθήματος στο εργαστήριο πληροφορικής ή εάν η κάθε ομάδα μπορέσει να έχει έναν φορητό υπολογιστή, οι μαθητές/-τριες μπορούν να αναζητήσουν πρόσθετο υλικό στο διαδίκτυο.

ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

<http://www.proforiki-istoria.net/>

<http://www.e-yliko.sch.gr>

http://www.tsalimi.gr/files/Di_egk_1914.pdf

www.elia.org

<http://users.ach.sch.gr/pchaloul>

www.istorikathemata.com

www.kathimerini.gr/.../stories-prosfigwn-kai-h-istoria-san-prosfigas

www.dimosneasmirnis.gr/Formes/NeaSmyrni_Mouseio_PartA.pdf

www.kms.org.gr/

www.estia-ns.gr/page.asp?pid=5

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

Στη Γ΄ Λυκείου οι μαθητές/-τριες αποκτούν γνώσεις για τη συγκρότηση και τη λειτουργία διαφόρων συστημάτων ασφαλείας, καθώς και την εξέλιξη διεθνών ζητημάτων από την Αρχαιότητα έως τη Σύγχρονη Εποχή.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΠΣ της Γ΄ Λυκείου επικεντρώνεται στις ακόλουθες Θεματικές Ενότητες:

- Ο χώρος, ο χρόνος και οι ιστορικές έννοιες
- Διακρατικές σχέσεις και Ασφάλεια
- Διεθνή Ζητήματα

Εισαγωγή: ο χώρος, ο χρόνος και οι έννοιες

Σε όλες τις τάξεις του Γενικού Λυκείου αφιερώνεται η πρώτη διδακτική ώρα στην κατανόηση της σημασίας του χώρου και του χρόνου στην ιστορία. Στη Γ΄ τάξη τα παιδιά έχουν ήδη εξοικειωθεί με τις έννοιες αυτές, οπότε είναι σκόπιμο να χρησιμοποιήσουμε ασκήσεις εμπέδωσης με τη χρήση χάρτη περιοχών, όπου σημειώνονται γεγονότα σε διαφορετικές χρονολογίες και εποχές και φυσικά υλικό από το διαδίκτυο. Οι ρωμαϊκές κατακτήσεις, η Βυζαντινή αυτοκρατορία, οι ανακαλύψεις, η οθωμανική εξάπλωση, οι γερμανικές επιθέσεις και η κατάκτηση χωρών της Ευρώπης κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούν ορισμένα παραδείγματα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Ζητάμε επίσης να μας αναφέρουν παραδείγματα της επίδρασης της γεωγραφίας και του κλίματος στη διαμόρφωση και την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών αλλά και στην έκβαση συγκεκριμένων γεγονότων, και τα σχολιάζουμε. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, οικεία από προηγούμενες τάξεις, είναι ο Νείλος στην Αίγυπτο, το γεωγραφικό ανάγλυφο και η θάλασσα για την Ελλάδα, η επίδραση του χώρου στη μάχη του Μαραθώνα, των Δερβενακίων κ.ά.

(Ειδικότερα για την Ελλάδα, τη γεωγραφική ποικιλομορφία της χώρας και την επίδραση του κλίματος, βλ. Θεοχάρης Δημήτριος, «Η Ελλάς στον μεσογειακό χώρο και στην Εγγύς Ανατολή», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Α΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970, σ. 19-26.)

Στην ίδια ενότητα εισάγουμε τα παιδιά στις έννοιες των Θεματικών Ενοτήτων που θα εξεταστούν στη Γ΄ τάξη, και θα πρέπει να γνωρίζουν, όπως το τι χαρακτηρίζουμε «διεθνές ζήτημα», «σύστημα ασφαλείας» κ.ά. Στο πλαίσιο αυτό, ζητάμε επίσης να αναφέρουν τα παιδιά παραδείγματα διεθνών ζητημάτων, σύγχρονων ή παλαιότερων, και να σχολιάσουμε κατά πόσο ανταποκρίνονται στα κριτήρια αναγνώρισης ενός ζητήματος ως διεθνούς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: το ελληνικό ζήτημα τη δεκαετία του 1820, το Ανατολικό, το Μακεδονικό, το Μεσανατολικό, το Κυπριακό κ.ά. Τέλος, αναφερόμαστε εισαγωγικά στην έννοια του «διεθνούς συστήματος ασφαλείας» δίνοντας ένα γενικό περίγραμμα με σύγχρονα παραδείγματα, όπως είναι η Κοινωνία των Εθνών και ο ΟΗΕ, και θέτουμε τον προβληματισμό για την ύπαρξη και στο παρελθόν ανάλογων συστημάτων. Η πλήρης αποσαφήνιση και εμπέδωση των εννοιών αυτών θα γίνει όσο προχωράμε στην ύλη του μαθήματος.

Βιβλιογραφία

- Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α΄, μτφρ. Στεφανάκη Ελένη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, β΄ έκδοση, Αθήνα, 1985
- Heywood Andrew, *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, μτφρ. Φραγκονικολόπουλος Χρήστος, Πρόεδρος Φίλιππος, Κριτική, Αθήνα, 2013
- Πλατιάς Αθανάσιος Γ., *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 1999

- Ήφαιστος Παναγιώτης, *Οι Διεθνείς Σχέσεις ως Αντικείμενο Επιστημονικής Μελέτης στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2003
- Bul Hedley, *Η Άναρχη Κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Εκδόσεις Ποιότητα, μτφρ. Στροϊκού Ηρακλεία, Αθήνα, 2001
- Κουσκουβέλης Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2004
- Κώνστας Δημήτρης & Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Διεθνείς Σχέσεις: Συνέχεια και Μεταβολή*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997
- Waltz Kenneth N., *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, μτφρ. Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011

Ενδεικτικές διδακτικές προτάσεις

♦ Αμφικτιονίες

Πυρήνας της δελφικής αμφικτιονίας ήταν η ομοσπονδία των γύρω πολιτειών, που είχε σχηματισθεί με επίκεντρο το πανάρχαιο ιερό της Δήμητρας παρά την Ανθήλη, κοντά στις Θερμοπύλες. Όταν η ομοσπονδία τούτη διαλύθηκε, η δελφική αμφικτιονία απέκτησε μεγαλύτερη σπουδαιότητα (κατά τον 7ο αι. περίπου). Αλλά καιτοι αυτή περί το 600 π.Χ. περιλάμβανε ήδη όλα τα κράτη της κεντρικής Ελλάδας, η επιρροή της στα πολιτικά πράγματα του Ελληνισμού ήταν ασήμαντη, πράγμα που μπορεί να ερμηνευτεί εύκολα, αν λάβουμε υπόψη το ότι όλα τα κράτη-μέλη, άσχετα με την έκταση και τη δύναμή τους, είχαν σ' αυτήν ίσο δικαίωμα ψήφου, έτσι ώστε μερικές φορές η μεγάλη Θεσσαλία ήταν υποχρεωμένη να υπακούει την ελάχιστη Λοκρίδα ή τη Φωκίδα. Πέρα όμως από την αδυναμία συνεργασίας στον πολιτικό τομέα, οι Αμφικτιόνες οργάνωσαν τη διοίκηση του ιερού και διευθέτησαν τα ζητήματα της λατρείας και του ιερού δικαίου. Η δελφική αμφικτιονία επέβαλε στα μέλη της πρώτη τον σεβασμό ορισμένων διατάξεων διεθνούς δικαίου κατά τη διεξαγωγή των πολέμων: ήταν ιεροσυλία να αποκόψει κανείς στον αντίπαλό του την ύδρευση ή να καταστρέψει πόλη που ανήκε στη συμμαχία. Οι αρχές αυτές, έστω και αν δεν τηρούνταν πάντοτε στην πράξη, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές για την ποιότητα του αγωνιστικού πνεύματος της εποχής.

Μπένγκτσον Χέρμαν, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, μτφρ. Αντρέας Γαβρίλης, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 90. [Έχει γίνει προσαρμογή στη σύγχρονη ορθογραφία.]

Με την πηγή ως αφόρμηση, μπορούν να τεθούν ερωτήματα που αφορούν τον χαρακτήρα μιας αμφικτιονίας και τον θρησκευτικό και πολιτικό της χαρακτήρα. Μπορεί επίσης να συζητηθούν οι αδυναμίες της και τα όρια επιβολής των κανόνων που τη διέπουν.

Θέμα συζήτησης: Μετά τους Περσικούς Πολέμους, η Σπάρτη έθεσε το ζήτημα της αποπομπής των πόλεων που δεν είχαν πάρει μέρος στον αγώνα κατά των Περσών, αλλά η Αθήνα αντέδρασε και η πρόταση δεν εφαρμόστηκε.

Σημαντικός επίσης ο ρόλος της διαμάχης που ξέσπασε για τον έλεγχο των Δελφών τον 4ο αι. π.Χ. που αποτέλεσε την αφορμή της επέμβασης του Φιλίππου Β' στα πολιτικά πράγματα της νότιας Ελλάδας. Δραστηριότητα που μπορεί να τεθεί ως εργασία για το σπίτι είναι η δημιουργία χάρτη των σημαντικότερων αμφικτιονιών.

Κείμενα αναφοράς/πηγές

Η ένωση γειτονικών πόλεων για καθαρά θρησκευτικούς λόγους, η οποία όμως μερικές φορές εξυπηρετούσε περισσότερους σκοπούς, ονομαζόταν αμφικτιονία. Η αμφικτιονία της Δήλου με κέντρο το τέμενος του Απόλλωνα, έφτασε στο αποκορύφωμα της δόξας της, στις αρχές ίσως του 7ου αιώνα. Ο ομηρικός Ύμνος στον Δήλιο Απόλλωνα, που στην πραγματικότητα τον συνέθεσε λίγο αργότερα κάποιος ποιητής από τη Χίο, ιστορεί τι-

μητικά τη σύναξη των Ιώνων με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους για να λατρέψουν το θεό, με μουσική, χορούς και γυμναστικούς αγώνες αλλά και για να πουλήσουν τα εμπορεύματά τους. Από μία ένωση γειτονικών νησιών που ήταν, αρχικά, η αμφικτιονία της Δήλου έφτασε να περιλάβει όλους τους Ίωνες. [...] Μία άλλη αμφικτιονία περιλάμβανε δώδεκα πόλεις-κράτη που βρίσκονταν κοντά στις Θερμοπύλες.

Botsford και Robinson, αναθεωρημένο από τον Kagan Donald, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Τσιτσώνης Σωτήριος Ε., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ. 63

Χρήσιμος σύνδεσμος: <http://odysseus.culture.gr/a/5/ga50.jsp?fletter=1>

Βιβλιογραφία

- Bengtson Hermann, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, μτφρ. Αντρέα Γαβρίλη, Μέλισσα, Αθήνα, 1979
- Botsford και Robinson, αναθεωρημένο από τον Kagan Donald, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Τσιτσώνης Σωτήριος Ε., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1985
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αρχαϊκός Ελληνισμός*, τ. Β', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1971
- Lefevre Francois, *Ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου*, μτφρ. Κεφαλά Αναστασία, Καρδαμίτσα Μίνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2016
- Lewis D. M., Boardman J., Davies J.K., Ostwald M. (επιμ.), *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Χεκίμογλου Ευάγγ, Ρούπα Ευφ., Παπανικολάου Αικ., Παπαντώνη Χρ., Ευαγγελάκη Σ., Ντόγα Στ., Χαβενετίδου Στ., Cambridge, Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005
- Pomeroy Sarah, Burnstein Stanley, Donlan Walter, Roberts Jennifer, *Συνοπτική ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Φαράκλας Χρίστος, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011
- Scmitt C, Pantel Paulin, *Αρχαία ελληνική ιστορία*, μτφρ. Αμαλία Σταθάκη, Gutenberg, Αθήνα, 2018

♦ Πανελλήνια Συνέδρια και Συμμαχίες

Κόρινθος 481 π.Χ.

Η προσέγγιση αυτής της ενότητας μπορεί να γίνει με την ανάκληση των γνώσεων των παιδιών από προηγούμενες τάξεις του Δημοτικού και του Γυμνασίου. Η έμφαση όμως δίνεται στο γεγονός και τη σημασία του συνεδρίου, προκειμένου να αντιληφθούν τις συνθήκες που οδήγησαν σ' αυτό, τη σημασία του και τον ρόλο του «αντιπάλου δέους» ως ενοποιητικού παράγοντα. «Τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἔς ξυμμαχίαν» γράφει ο Θουκυδίδης (3.11).

Κείμενα αναφοράς/πηγές

Ο σχηματισμός της ελληνικής Συμμαχίας απέτρεψε την υποταγή των ελληνικών πόλεων, της μίας μετά την άλλη, ή τη μεμονωμένη αντίστασή τους, που θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην ήττα τους. Ανέτρεψε επίσης την ισχύουσα κατάσταση στον ελλαδικό χώρο και οδήγησε σε δίλημμα τους ιερείς του Μαντείου [των Δελφών], οι οποίοι έπαψαν να υποστηρίζουν ότι οι Έλληνες δεν έπρεπε να αντισταθούν, με εξαίρεση την έμμεση προτροπή προς την Κρήτη.

Lewis D. M., Boardman J., Davies J.K., Ostwald M. (επιμ.), *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Χεκίμογλου Ευάγγ, Ρούπα Ευφ., Παπανικολάου Αικ., Παπαντώνη Χρ., Ευαγγελάκη Σ., Ντόγα Στ., Χαβενετίδου Στ., Cambridge, Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005, τ. 2, σ. 267

[7.175.1] Οι Έλληνες τώρα, αφού έφτασαν στον Ισθμό, συσκέπτονταν ύστερ' απ' όσα τους παρήγγειλε ο Αλέξανδρος [βασιλιάς της Μακεδονίας] για το πώς και πού θα πολεμούσαν. Κι η γνώμη που επικράτησε ήταν να φρουρήσουν το πέρασμα των Θερμοπυλών, γιατί φαινόταν πως ήταν πιο στενό απ' το πέρασμα της Θεσσαλίας και μοναδικό και πιο κοντά στη χώρα τους. [7.175.2] Όσο για το μονοπάτι, που εξαιτίας του χάθηκαν όσοι Έλληνες χάθηκαν στις Θερμοπύλες, ούτε την ύπαρξή του ήξεραν πρωτίτερα· όταν έφτασαν στις Θερμο-

πύλες, τότε μόνο το έμαθαν από τους Τραχινίους. Αποφάσισαν λοιπόν, φρουρώντας αυτό το πέρασμα, να φράξουν το δρόμο των βαρβάρων προς την Ελλάδα, και το ναυτικό να πιάσει το Αρτεμίσιο, στην περιοχή της Ιστιαίας. Γιατί αυτοί οι τόποι βρίσκονται ο ένας κοντά στον άλλο, κι έτσι τα στρατόπεδά τους θα μάθαιναν το καθένα τι συμβαίνει στο άλλο.

Ηροδότου, 7.175.1-2 (μετάφραση: Ηλίας Σπυρόπουλος. Από την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (Ψηφίδες) του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας:
https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=185

♦ Από την Πελοποννησιακή Συμμαχία στην Α΄ Αθηναϊκή ή Δηλιακή Συμμαχία και στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία

Το περιεχόμενο της ενότητας αυτής προσφέρεται για την ανάκληση προηγούμενων γνώσεων που αφορούν σημαντικό τμήμα της ιστορίας της κλασικής Ελλάδας και κυρίως της Αθήνας από το τέλος των Μηδικών ως την επικράτηση της Μακεδονίας με έμφαση στην Α΄ και Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία.

Θέμα συζήτησης και προβληματισμού η μετατροπή της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας σε ηγεμονία. Προτείνεται η χρήση αρχαίων ελληνικών πηγών.

Ενδεικτικά

Θουκυδίδου, 1.99, μτφρ. Άγγελος Βλάχος

[https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=30)

[language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=30](https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=30)

«[1.99.1] Οι λόγοι που προκαλούσαν τις αποστασίες των συμμάχων ήσαν διάφοροι, αλλά κυρίως ήταν η κα-
 θυστέρηση στην πληρωμή του φόρου ή στην παράδοση караβιών και καμιά φορά η λιποταξία, γιατί οι Αθη-
 ναίοι εφάρμοζαν αυστηρά τις συμφωνίες και γίνονταν φορτικοί, ασκώντας πίεση σε πολιτείες που δεν ήσαν
 συνηθισμένες ούτε πρόθυμες να υποστούν θυσίες. [1.99.2] Γενικά οι σύμμαχοι δεν δέχονταν πια με ευχαρί-
 στηση την αρχηγία των Αθηναίων, οι οποίοι στις εκστρατείες δεν συμπεριφέρονταν πια σαν ίσοι προς ίσους
 με τους συμμάχους τους και μπορούσαν εύκολα να υποτάξουν τους αποστάτες. [1.99.3] Υπεύθυνοι για την
 εξέλιξη αυτή ήσαν οι ίδιοι οι σύμμαχοι, οι οποίοι ήσαν απρόθυμοι να εκστρατεύσουν και, για να μην φεύγουν
 από τον τόπο τους, προτιμούσαν οι περισσότεροι, αντί να προμηθεύουν πολεμικά, να πληρώνουν σε χρήμα
 τις αντίστοιχες δαπάνες. Έτσι ο αθηναϊκός στόλος γινόταν ισχυρότερος με τα χρήματα που πλήρωναν οι
 σύμμαχοι, ενώ οι ίδιοι, όταν επαναστατούσαν, άρχιζαν τον αγώνα απροετοίμαστοι και χωρίς καμιά πολεμική
 πείρα».

Ψήφισμα για την ίδρυση της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας:

https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/epigr_2.pdf

♦ Πολιτικές ενώσεις: Κοινά και Συμπολιτείες

Στόχος της διδακτικής ενότητας είναι η εξοικείωση των παιδιών με τους όρους «Κοινόν» και «Συ-
 μπολιτεία». Ως αφόρμηση μπορεί να δοθεί μία εικόνα από το νόμισμα με την επιγραφή: «Κοινόν
 Κυπρίων» της ένωσης των Κυπρίων που ιδρύθηκε στο τέλος της περιόδου των Πτολεμαίων και
 διαλύθηκε στις αρχές του 3ου μ.Χ. Μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί διδακτικά το ποίημα του Καβά-
 φη: «Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες».

Βιβλιογραφία

- Griffin Roger, *Modernism and Fascism, The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, 2007
- Morgan Philip, *Fascism in Europe, 1919-1945*, Routledge, 2003
- Πέιν Στάνλεϊ, *Μια ιστορία του φασισμού, 1914-1945*, μτφρ. Γεώργιος Κωνσταντίνος, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000
- Φιλίππης Δημήτρης, *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός, Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία στον Μεσοπόλεμο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2010

♦ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος

Στην ενότητα αυτή, γνωστή και από προηγούμενη τάξεις, δίνεται έμφαση στις διπλωματικές εξελίξεις, οπότε είναι σκόπιμο να γίνει καταγραφή των εμπλεκόμενων δυνάμεων, των επιδιώξεων και της συμβολής τους στον πόλεμο, καθώς και το ποια ήταν η τύχη τους μετά το τέλος του πολέμου. Η χρήση χάρτη είναι απολύτως απαραίτητη, όπως και η αναφορά στα συνέδρια που συγκλήθηκαν στη διάρκεια του πολέμου.

♦ Η ίδρυση του ΟΗΕ

Για την καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας του οργανισμού, κρίνεται σκόπιμη η επίσκεψη και η περιήγηση στην ιστοσελίδα του. Η διεύθυνση <https://unric.org/el/> αποτελεί το Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ και είναι στα ελληνικά. Πέρα όμως από την, σε κάθε περίπτωση απαραίτητη, απλή πληροφόρηση, συστήνεται επίσης η συζήτηση που αφορά την αποτελεσματικότητα του οργανισμού και την κριτική αξιολόγηση των παρεμβάσεών του.

♦ Διεθνή Ζητήματα

•ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ•

Ορισμός και χρονική οριοθέτηση/αίτια και αποτελέσματα

Σε προηγούμενη ενότητα είχε γίνει αναφορά στο Συνέδριο της Βιέννης και στις επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρώπη το πρώτο μισό του 19ου αιώνα σε ό,τι αφορά την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των υπόδουλων σε αυτήν λαών. Έτσι, τα παιδιά διαθέτουν τα απαραίτητα εφόδια προκειμένου να κατανοήσουν το περιεχόμενο το Ανατολικού Ζητήματος, να εντοπίσουν τα αίτια γέννησής του και να μελετήσουν τα αποτελέσματά του. Κομβικό σημείο η διαχείριση της κληρονομιάς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που βρισκόταν σε τροχιά αποσύνθεσης και ο αγώνας δρόμου για την κάλυψη του κενού που άφηνε η αποχώρησή της, ιδιαίτερα από τις ευρωπαϊκές της κτήσεις. Γενικότερα, παρέχονται όλα εκείνα τα στοιχεία που επιτρέπουν την κριτική αποτίμηση του Ανατολικού Ζητήματος, της απελευθερωτικής προσπάθειας του ελληνισμού, των Μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Τανζιμάτ), της δημιουργίας των βαλκανικών κρατών, του αποικιακού ελέγχου της Μέσης Ανατολής από τη Βρετανία και τη Γαλλία με τη μορφή των «Εντολών» μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, που σήμανε και την οριστική διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απαραίτητη θεωρείται η δημιουργία χρονολογικού πίνακα με τις σημαντικότερες εξελίξεις.

Κείμενα αναφοράς/πηγές**Το «Ανατολικό Ζήτημα» ως ιστορικός όρος**

Ανατολικό Ζήτημα ονομάζεται το διεθνές ζήτημα που προκλήθηκε από τη βαθμιαία υποχώρηση της ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την πλήρωση του κενού που προέκυψε από αυτή την υποχώρηση στην Εγγύς Ανατολή και ιδίως στη Χερσόνησο του Αίμου. Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χρονολογείται από τον 17ο αιώνα, όταν τερματίστηκαν οι οθωμανικές κατακτήσεις και εκδηλώθηκαν προβλήματα στην οικονομία και στη διοίκηση της αχανούς αυτοκρατορίας. Η κατάκτηση της Κρήτης (1669) από τους Οθωμανούς Τούρκους ήταν η τελευταία μεγάλη επιτυχία τους, ενώ η αποτυχία της δεύτερης -και τελευταίας- πολιορκίας της Βιέννης (1683) σήμανε το τέρμα των επιτυχιών τους σε βάρος των Ευρωπαίων. Την ίδια εποχή στους Αψβούργους προστέθηκε νέος μεγάλος αντίπαλος των Οθωμανών Τούρκων, οι Ρώσοι.

Κολιόπουλος Ιωάννης, Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Νημάς Θεόδωρος, Σχολινάκη-Χελιώτη Χάρης, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Γ' τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξη Εσπερινού Λυκείου Γενικής Παιδείας, βιβλίο μαθητή, Διόφαντος, Αθήνα, 2013

Ανατολικό Ζήτημα: διπλωματικό πρόβλημα του 19ου και των αρχών του 20ού αι που προκλήθηκε από την απόσυνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους ανταγωνισμούς για τον έλεγχο των πρώην οθωμανικών εδαφών. Κάθε εσωτερική αλλαγή στις τουρκικές κτήσεις προκαλούσε εντάσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, καθεμία από τις οποίες φοβόταν ότι κάποια άλλη μπορεί να εκμεταλλευτεί την πολιτική για να αυξήσει τη δική της επιρροή. Το ζήτημα εκδηλώθηκε σε διάφορες περιόδους κατά τον 19ο αι, -π.χ. στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης τη δεκαετία του 1820, στον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856), τη βαλκανική κρίση του 1875-1878, την κρίση στη Βοσνία το 1908 και τους Βαλκανικούς Πολέμους του '12-'13. Η τελική διευθέτηση των οθωμανικών εδαφών ήταν η εξής: οι βαλκανικές επαρχίες εξελίχθηκαν στη διάρκεια ενός αιώνα σε ανεξάρτητα κράτη, συχνά κάτω από την επιρροή της Ρωσίας ή κάποιας άλλης Μεγάλης Δύναμης, η Βρετανία κατέλαβε την Κύπρο το 1878 και την Αίγυπτο το 1882 και ανέλαβε την Εντολή της διοίκησης της Παλαιστίνης και του Ιράκ μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ η Γαλλία κατέλαβε τη Συρία και τον Λίβανο το 1920. Η Τουρκία, ο πυρήνας του οθωμανικού κράτους, αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητη δημοκρατία το 1923.

Από την ηλεκτρονική έκδοση της εγκυκλοπαίδειας «Μπριτάνικα», <https://www.britannica.com/event/Eastern-Question>. [μτφ Χατζηαναστασίου Τάσος]

Βιβλιογραφία

Anderson M.S., *The Eastern Question, 1774-1923*, Λονδίνο, 1956

Driault T. Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, τ. 2, Κάτοπτρο, μτφρ. Σταματιάδη Λίνα, Αθήνα, 1999

Λάσκαρις Μιχαήλ, *Το Ανατολικό Ζήτημα, 1800-1923*, Θεσσαλονίκη, 1978

Σμπιλίρης, Λ. Γ., *Ανατολικό Ζήτημα και Ελληνικός Αλυτρωτισμός (1839-1841)*, Αθήνα, 1997

•ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ•

Σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών, τα παιδιά καλούνται «να εντοπίζουν την εμφάνιση του Κρητικού Ζητήματος ως μέρος του Ανατολικού ζητήματος στη διάρκεια του δεύτερου Τουρκο-αιγυπτιακού πολέμου (1839-1841). Επίσης, να είναι σε θέση να αναδεικνύουν τα αίτια και τις επιπτώσεις των κρητικών επαναστάσεων του 1866-1869, του 1878, του 1889, του 1896-1897, του 1905 (του Θερίσου) και να εκτιμούν τα αποτελέσματά τους: «Οργανικός Νόμος» του 1868, «Σύμβαση της Χαλέπας» του 1878, «Κρητική Πολιτεία» και τελικά ένωση με την Ελλάδα την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων». Τέλος, είναι σκόπιμο να σχολιαστούν οι παράγοντες που οδήγησαν στην ευτυχή οριστική επίλυση του Κρητικού Ζητήματος.

Κείμενα αναφοράς/πηγές

Μπήκαν πάλι στο δρόμο· ο Κωσταντής τραβούσε μπροστά με το βοσκοράβδι περαστό πάλι στους ώμους και το 'χει ρίξει στο τραγούδι. Ο Κοσμάς, αμίλητος, κοίταζε γύρα του, ορθώνουνταν πάλι μπροστά του η πατρίδα, μα πρώτη φορά ένοιωθε τώρα το βαρύ, κρυφό της νόημα. Ζόρικη, αβόλευτη, απροσκύννητη είναι η γης ετούτη! δε σου αφήνει μια στιγμή να βολευτείς, να γλυκαθείς, να πεις και συ: «Ν' αναπαυτώ μια στάλα!». Έχει η Κρήτη κάτι το απάνθρωπο! δεν μπορείς να καταλάβεις αν αγαπάει ή αν οχτρεύεται τα παιδιά της! ένα μονάχα ξέρεις καλά: τα μαστιγώνει ως το αίμα.

Στράφηκε πίσω του, κοίταξε το χωριό, τους σωρούς τις πέτρες, ξεχώρισε ανάμεσα στις πέτρες γυναίκες και παιδιά, άκουσε φωνές και γέλια. «Τι δύναμη είναι ετούτη, συλλογίστηκε, τι ψυχές! Χιλιάδες τώρα χρόνια παλεύουν στα κρητικά κατσάβραχα την πείνα, τη δίψα, τη διχόνοια, το θάνατο. Και δεν προσκυνούν. Μήτε παραπονιούνται· στην άκρα απελπισιά βρίσκει ο Κρητικός τη λύτρωση».

Καζαντζάκης Νίκος, *Ο Καπετάν Μιχάλης*, Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 1974, σ. 440-441

Το πρώτο επαναστατικό κίνημα μετά το 1821-1830 θα εκδηλωθεί εξαιρετικά σύντομα, το 1841, ενόσω η Κρήτη παρέμενε υπό αιγυπτιακή διοίκηση: όταν οι στρατιωτικές δυνάμεις της Αιγύπτου υπό τον Ιμπραήμ, τον Ιούνιο του 1839, κατανίκησαν τις οθωμανικές δυνάμεις στο Νεζίτ του τουρκικού Κουρδιστάν και η προέλασή τους προς την Κωνσταντινούπολη αποσοβήθηκε από την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, το ελληνικό κράτος επιχείρησε να εκμεταλλευτεί τη συγκυρία και να επιτύχει την απελευθέρωση της Κρήτης με διπλωματικά μέσα. Συνάντησε όμως τον τοίχο της άρνησης της Αγγλίας και των λοιπών δυνάμεων που απείλησαν μάλιστα να οδηγήσουν την Ελλάδα σε πολεμική περιπέτεια. Και αυτό παρότι το 1838, η Επιτροπή των εξορίστων Κρητικών είχε προτείνει στην Αγγλία να συστήσει προσωρινά αγγλικό προτεκτοράτο στο νησί.

Καραμπελιάς Γιώργος, 1821-2021, *Ρέκβιεμ ή Αναγέννηση*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2021, σ. 159

Για όλο το διάστημα της κρίσης η Ελλάδα ήταν μία κύρια πηγή πληροφοριών σχετικά με τα διπλωματικά παρασκήνια, τις διαθέσεις των Δυνάμεων, των έξω Ελλήνων ή των υπόλοιπων ανατολικών λαών, και η σταθερή ελλαδική αισιοδοξία είχε ασφαλώς το αποτέλεσμά της. Πάντως δεν λείπουν και οι υποψίες για τη σκόπιμη παραπλάνηση του κρητικού λαού από τους Ελλαδίτες συμβούλους του, και σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να θεωρηθεί η αποστολή εκπροσώπων της Συνέλευσης των Κρητών στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 1867, με σκοπό να διερευνηθεί από πρώτο χέρι η διπλωματική θέση του κρητικού ζητήματος.

Σκοπετέα Έλλη, *Πρότυπο βασίλειο και Μεγάλη Ιδέα*.

Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880, σ. 301

Όταν αναγιγνώσκη τις τι υποφέρουσι και τι πράττουσιν οι ήρωες της Κρήτης, φρίττει βλέπων ότι η μεγαλομάρτυς εκείνη νήσος μόλις παροδικήν θέσιν κατέχει εις τας σκέψεις και τας ενεργείας των μεγάλων πολιτικών της Ελλάδος.

Βυζάντιος Αναστάσιος, Έργα, Τεργέστη 1893, δημοσιεύεται στο Σκοπετέα Έλλη, *Πρότυπο βασίλειο και Μεγάλη Ιδέα*. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880, σ. 30 [αναφέρεται στις πρόωρες εκλογές του 1868 στην Ελλάδα]

Για παράδειγμα παίρνουμε την κρητική επανάσταση ενάντια στο Σουλτάνο, στα 1886. Η ελληνική κυβέρνηση τότε ανέπτυξε μια σωστή πολιτική για να φτάσει σε συνεννόηση με τους άλλους βαλκανικούς λαούς, έξω από κάθε ανάμειξη ξένων. Η επέμβαση του βασιλιά διέκοψε την προσπάθεια αυτή. Η ελληνική κυβέρνηση, που είχε υπογράψει τη συνθήκη του Μπρεσλάου (1867) [με την αυτόνομη τότε Σερβία], αναγκάστηκε να παραιτηθεί και αντικαταστάθηκε από ένα υπουργικό συμβούλιο που είχε σα σκοπό την εφαρμογή της βασιλικής πολιτικής, και που, έτσι, ανέθεσε τη διευθέτηση του κρητικού ζητήματος στις ξένες δυνάμεις.

Σβορώνος Νίκος Γ., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, σ. 293

Στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη όσο ποτέ άλλοτε από την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου με τα διεθνή συμφέροντα και τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως αυτός επιχωρίαζε στην περιοχή με τον χαρακτηρισμό «Ανατολικό Ζήτημα». Επίκεντρο αυτής της διαπλοκής έγινε το Κρητικό ζήτημα, που έτσι αποτέλεσε μία φάση του γενικότερου προβλήματος της περιοχής με μία αυξημένη τότε διεθνή σημασία. Η Κρήτη ήταν κι αυτή μια παρυφή του «δρόμου για τις Ινδίες». Η παρουσία της Αγγλίας στην Κύπρο και οι βρετανικές μετοχές στο Σουέζ, καθώς και η ιδιότυπη «κατοχή» στην Αίγυπτο, το τόνιζαν αυτό περισσότερο.

[...] Μιλώντας [«ο νεαρός ακόμα πολιτευόμενος» Βενιζέλος] για την έξαψη των πολιτικών παθών που προκλήθηκε τότε [1889], αναφέρει ότι: «εις την κατάστασιν αυτήν συνεβάλλετο το τέως (δηλαδή τότε) ισχύον ελαττωματικώτατον εκλογικόν σύστημα, καθ' ο το ήμισυ των βουλευτών ανενεούτο κατ' έτος, εκλεγόμενον υπό εκλεκτόρων, Δημογερόντων καλουμένων, εκλεγομένων και τούτων δι' ελαττωματικώτατου και ανομοιομόρφου συστήματος όπερ έδιδε χώραν εις πλείστα εκλογικά όργανα, εξ ου η εκάστοτε βουλή δεν εξεπροσώπει ούτε την γνώσιν ούτε την ταυτόχρονον εκδήλωσιν της βουλήσεως της χώρας.

Πικρός Ιωάννης, «Οι εξελίξεις στην Κρήτη από τη σύμβαση της Χαλέπας (1878) ως τις αρχές του 1897», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 101-102

Ψήφισμα της 24ης Σεπτεμβρίου 1908 σε λαϊκή συγκέντρωση στα Χανιά

Η κυβέρνηση της Κρήτης διερμηνεύουσα το αναλλοίωτον φρόνημα του Κρητικού λαού, κηρύσσει την ανεξαρτησίαν της Κρήτης και την ένωσιν αυτής μετά της Ελλάδος, όπως μετ' αυτής αποτελέση αδιάαιρετον και αδιάσπαστον Συνταγματικόν Βασίλειον. Παρακαλεί την Α.Μ. τον Βασιλέα να αναλάβη την διακυβέρνησιν της νήσου. Δηλοί ότι μέχρι τούτου θέλει συνεχίσει να κυβερνά την νήσον εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων, κατά τους νόμους του Ελληνικού Βασιλείου. Εντέλλεται εις τας Αρχάς της νήσου όπως, συμφώνως τω Ψηφίσματι τούτω, εξακολουθήσωσι ν' ασκώσι τα καθήκοντα της υπηρεσίας των.

Δετοράκης Θεοχάρης, «Το Κρητικό ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά το 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα», στο Μαργαρίτης Γεώργιος, Αζέλης Αγαθοκλής, Ανδριώτης Νικόλαος, Δετοράκης Θεοχάρης, Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Γ' Λυκείου (Θεωρητική κατεύθυνση), έκδοση Η', ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006, σ. 217

•ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ•

Στην ενότητα αυτή εξετάζονται τα αίτια και οι ιστορικές εξελίξεις διαμόρφωσης του Μακεδονικού Ζητήματος από την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870 ως τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον Μακεδονικό Αγώνα προκειμένου να γίνει κατανοητή η ιδιαιτερότητα και η σκληρότητα του αγώνα μεταξύ Ελλήνων μακεδονομάχων και Βουλγάρων κομιτατζήδων στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία. Προτείνεται η χρήση χάρτη και η δημιουργία σχεδιαγράμματος με τις σημαντικότερες συγκρούσεις. Εξυπακούεται ότι μπορούν να γίνουν προεκτάσεις της επεξεργασίας του ζητήματος στις επόμενες δεκαετίες ως τις μέρες μας. Βασική επιδίωξη να γίνουν κατανοητές οι διεκδικήσεις των βαλκανικών κρατών στον μακεδονικό

χώρο, η εμπλοκή ξένων δυνάμεων και οι συγκρούσεις στις οποίες οδήγησαν. Συστήνεται η δημιουργία χρονολογίου με τα γεγονότα-σταθμούς του Μακεδονικού Ζητήματος. Πλούσιο υλικό για την ιστορία της Μακεδονίας από την αρχαιότητα ως τη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα διατίθεται σε CD του Ιδρύματος Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (<https://imma.edu.gr/>), με κείμενα που υπογράφονται από τους σημαντικότερους σύγχρονους μελετητές της Μακεδονίας.

Κείμενα αναφοράς/πηγές

Για τη σύνδεση του Μακεδονικού με το Κρητικό Ζήτημα

Στο μακεδονικό ζήτημα ουσιαστικό σημείο για τα Βαλκάνια προστίθεται το σημαντικό για την Ανατολική Μεσόγειο Κρητικό Ζήτημα. Νέες ταραχές σημειώνονται το 1896 και εντείνονται το 1897. Η ελληνική κοινή γνώμη, εξωθημένη από τις πατριωτικές «μυστικές εταιρείες» ξεσηκώνεται πάλι, μα η Ελλάδα είναι καταστραμμένη οικονομικά κι απροετοίμαστη στρατιωτικά. Ωστόσο, η κυβέρνηση Δεληγιάννη στέλνει στρατεύματα στο νησί κι εξεγείρει ταυτόχρονα την Ήπειρο και τη Μακεδονία.

Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, βιβλιογραφικός οδηγός*
 Ασδραχά Σπύρου Ι., μτφρ. Ασδραχά Αικατερίνη, *Θεμέλιο, γ' έκδοση, Αθήνα 1994, σ. 109*

Ο στόχος της αυτονομίας της Μακεδονίας επιβεβαιώθηκε στο πρώτο συνέδριο της Ε.Μ.Ε.Ο. που συγκλήθηκε το καλοκαίρι του 1896 στη Θεσσαλονίκη και στο οποίο έλαβαν μέρος 16 αντιπρόσωποι από περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης. Οι αποφάσεις του συνεδρίου καταγράφηκαν από τον Γκόρτσε Πετρώφ σε ένα κείμενο, που έμεινε γνωστό ως «Καταστατικό και οργανισμός των Βουλγαρικών Επαναστατικών Κομιτάτων της Μακεδονίας και της Αδριανούπολης [Θράκης]. Αποτελούνταν από 14 άρθρα, τα οποία καθόριζαν τους στόχους, την οργάνωση και τον τρόπο λειτουργίας της Ε.Μ.Ε.Ο. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, στόχος της Οργάνωσης ήταν η «πλήρης πολιτική αυτονομία» της Μακεδονίας αλλά και της περιοχής του βιλαετίου της Αδριανούπολης. Ο βουλγαρικός χαρακτήρας της Οργάνωσης καθοριζόταν με σαφήνεια, αφού μέλος της Οργάνωσης μπορούσε να γίνει κάθε Βούλγαρος που μπορούσε να αγωνιστεί για την απελευθέρωση των Βουλγάρων στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Βλασιδής Βλάσης, «Η αυτονομία της Μακεδονίας, από τη θεωρία στην πράξη»
 στο Γούναρης Βασίλης Κ., Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., Αγγελόπουλος Γιώργος Β. (επιμ.),
Ταυτότητες στη Μακεδονία, Παπαζήσης, Αθήνα, 1997, σ. 66-67

Ειδικά μετά τη βουλγαρομακεδονική εξέγερση του Ίλιντεν [1903] και την εξαιρετικά βίαιη καταστολή της από τον οθωμανικό στρατό, οι Ευρωπαίοι δεν δίσταζαν να επικρίνουν αφενός την τουρκική πολιτική, για να δικαιολογήσουν τη δική τους διπλωματική παρέμβαση, αφετέρου την ελληνική ένοπλη ανάμειξη, για να δικαιολογήσουν τη διαφαινόμενη αποτυχία της παρέμβασής τους.

Γούναρης Βασίλης Κ., *Το Μακεδονικό Ζήτημα από τον 19ο ως τον 20ό αιώνα.*
Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σ. 42-43

Αξιολογώντας τις δηλώσεις της βουλγαρικής πολιτικής ηγεσίας [το 1896, μετά τη δολοφονία του πρωθυπουργού Σταμπουλώφ] διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ανακύκλωση παλιών απόψεων. Η αυτονομία της Μακεδονίας παρέμενε ακρογωνιαίος λίθος της βουλγαρικής πολιτικής και προβλήθηκε ως δήθεν προϋπόθεση για μια ενδεχόμενη κατανομή των σφαιρών επιρροής ώστε να γνωρίζει κάθε κράτος τα όρια της εθνικότητάς του, αφού αυτή πρώτα διαμορφωνόταν στο πλαίσιο ενός αυτόνομου καθεστώτος. Με άλλα λόγια, οι Βούλγαροι πολιτικοί άνδρες που, σε άλλες περιπτώσεις, υπερτόνιζαν το βουλγαρικό χαρακτήρα της Μακεδονίας, παραδέχονταν τώρα ότι δήθεν δεν γνώριζαν τα όρια του βουλγαρισμού στη Μακεδονία. Δεν αποδέχονταν την ελληνική θέση, δηλαδή, μια γενική προκαταβολική συμφωνία για τα όρια του Ελληνισμού και σλαβισμού με κριτήρια όχι απόλυτα εθνολογικά, εφόσον η επιρροή του ελληνισμού δεν στηριζόταν αποκλειστικά σε εθνολογική ελληνική βάση. Μία σαφής κατανομή του χώρου με απόλυτα εθνολογικά κριτήρια ήταν δίχως άλλο επισφαλής. Ενθαρρυσμένη από την προώθηση του εκκλησιαστικού έργου της Εξαρχίας, η βουλγαρική πλευρά εκτι-

μούσε ότι σε μια αυτόνομη Μακεδονία θα αναδεικνυόταν η «συντριπτική βουλγαρική πλειοψηφία», η οποία θα απορροφούσε τις άλλες εθνότητες και έτσι θα μπορούσε να επαναληφθεί το πείραμα της Ανατολικής Ρωμυλίας.

Σφέτας Σπυρίδων, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις, 1880-1908*,
Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 217-218

Έκθεση του Κωνσταντίν Στοιλβφ, που κατήρτισε το πρώτο εθνικό πρόγραμμα της Βουλγαρίας το 1882
Σήμερα η αγίλλειος πτέρνα του βουλγαρικού λαού, μα και ολόκληρου του Ανατολικού Ζητήματος βρίσκεται στη Μακεδονία [...] Για τη Μακεδονία και στη Μακεδονία θα ξετυλιχθεί η τελευταία πράξη του ανατολικού δράματος και, λόγω του ότι το ζήτημα θα λυθεί με τη δύναμη των όπλων, τα πάντα εξαρτώνται από το ποιος θα βρεθεί γρηγορότερα επιτόπου και με τίνος πλευρά θα είναι ο πληθυσμός.

Velkova Sania, «Πρόσφυγες και προσφυγικές μνήμες στη βουλγαρική εθνική ιδεολογία και λογοτεχνία (1878-1944)», στο Γούναρης Βασίλης Κ, Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., Πρόσφυγες στα Βαλκάνια, μνήμη και ενσωμάτωση, Πατάκης, Αθήνα, 2004, σ. 333.

Ξεκινώντας για τη Μακεδονία έγραφε στη γυναίκα του Ναταλία στις 21 Αυγ./3 Σεπτ.: Αναλαμβάνω αυτόν τον αγώνα με όλη μου την ψυχήν και με την ιδέα ότι είμαι υποχρεωμένος να τον αναλάβω. Είχα και έχω την ακράδαντον πεποίθησιν ότι δυνάμεθα να εργασθώμεν εν Μακεδονία και να σώσωμεν πολλά πράγματα. Έχων δε την πεποίθησιν ταύτην, έχω και υπέρτατον καθήκον να θυσιάσω το παν πείσω και κυβέρνησιν και κοινήν γνώμην περί τούτου.

Μαζαράκης Ιωάννης, «Ο Παύλος Μελάς στη Μακεδονία»,
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ', Αθήνα, 1977, σ. 239-240

• ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΕΣ-ΔΙΩΓΜΟΙ-ΕΘΝΟΚΑΘΑΡΣΕΙΣ •

Στην ενότητα αυτή γίνεται αποσαφήνιση των τριών όρων με βάση το διεθνές δίκαιο και την τρέχουσα πολιτική και ιστορική ορολογία. Συζητούνται, επίσης, τα αίτια και οι συνθήκες στις οποίες εφαρμόζονται αυτές οι μορφές ακραίας συλλογικής βίας σε βάρος εθνικών και θρησκευτικών ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά τόσο στις αναγνωρισμένες περιπτώσεις γενοκτονίας όσο και στην άρνηση και αμφισβήτησή τους από συγκεκριμένα κράτη.

Κείμενα αναφοράς/πηγές

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Πρωτ. _____

Αριθ. _____

Διεκπ. _____

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Από τα επίσημα Πρακτικά της ΞΘ'. 24 Φεβρουαρίου 1994, Συνεδρίασης της Ολομελείας της Βουλής, στην οποία ψηφίστηκε η παρακάτω πρόταση νόμου:

Η 19η Μαΐου καθιερώνεται ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των ελλήνων του Πόντου

Άρθρο 1

Ορίζεται η 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Άρθρο 2

Ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο, ο φορέας και ο τρόπος οργάνωσης των εκδηλώσεων μνήμης καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών, ύστερα από γνώμη των πλέον αναγνωρισμένων Ποντιακών σωματείων.

Άρθρο 3

Η ισχύς του παρόντος νόμου αρχίζει από τη δημοσίευση του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 1994

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΧΡ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Γ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ Α. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ

Το κείμενο του ορισμού της 19ης Μαΐου ως μέρας μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου
(https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=7cddf4a9-aa83-4615-8941-6ce27e1ac418)

Τι είναι η Αρμενική Γενοκτονία:

Η εξόντωση των Αρμενίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των γειτονικών της περιοχών την περίοδο 1915-1923 ονομάζεται Αρμενική Γενοκτονία.

Αυτές οι σφαγές σχεδιάστηκαν και εκτελέστηκαν από την κυβέρνηση των Νεοτούρκων και ολοκληρώθηκαν αργότερα από την κεμαλική κυβέρνηση. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε στους Νεοτούρκους την ευκαιρία να διευθετήσουν τους λογαριασμούς τους με τους Αρμένιους που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εφαρμόζοντας, δηλαδή, την απόφαση της μυστικής συνάντησης του 1911 στη Θεσσαλονίκη. Το σχέδιο ήταν να εκτουρκιστούν οι μουσουλμάνοι και να εξοντωθούν οι Αρμένιοι. Ο Ταλαάτ Πασάς (Υπουργός Εσωτερικών), ο Ενβέρ Πασάς (Υπουργός Στρατιωτικών), ο Τζεμάλ Πασάς (διοικητής του μετώπου της Παλαιστίνης), ο Μπεχαεντίν Σακίρ Μπέης (μέλος της Κεντρικής Επιτροπής των Νεοτούρκων) και άλλοι είναι οι εννοηθέντες του σχεδίου. Εξαφανίζοντας τους Αρμένιους θα έλυναν το Αρμενικό Ζήτημα. Η Αρμενία και οι Αρμένιοι αποτελούσαν εμπόδιο στις επιδιώξεις των Νεοτούρκων. Το Παντουρανικό τους όραμα περιλάμβανε την εξάπλωσή τους από τον Βόσπορο στο Αλτάι. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Νεοτούρκοι προκάλεσαν σφαγές σε βάρος των Ασσυρίων, των Ελλήνων και των Αράβων που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στις 15 Φεβρουαρίου 1915, ο Υπουργός Στρατιωτικών Ενβέρ Πασάς διέταξε την εξόντωση των Αρμενίων στρατιωτών που υπηρετούσαν τη θητεία τους. Στις 24 Απριλίου και τις επόμενες μέρες 800 Αρμένιοι συνελήφθησαν στην Κωνσταντινούπολη και εξορίστηκαν στα βάθη της Ανατολίας. Ανάμεσά τους Αρμένιοι συγγραφείς, δημοσιογράφοι, γιατροί, επιστήμονες, ιερείς, διανοούμενοι, καθώς και Αρμένιοι μέλη του κοινοβουλίου. Ένας μέρος από αυτούς πέθανε στον δρόμο προς την εξορία, ενώ άλλοι πέθαναν όταν έφτασαν εκεί. Η πρώτη διεθνής αντίδραση στη βία κατέληξε σε μία κοινή δήλωση της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Μεγάλης Βρετανίας τον Μάιο του 1915, στην οποία οι τουρκικές αγριότητες σε βάρος των Αρμενίων χαρακτηρίστηκαν ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού». Σύμφωνα με τις δυνάμεις αυτές, η τουρκική κυβέρνηση ήταν υπεύθυνη για τη διάπραξη του εγκλήματος.

Ίδρυμα Μουσείου-Ινστιτούτου Αρμενικής Γενοκτονίας
(http://www.genocide-museum.am/eng/armenian_genocide.php)
[μτφρ. από τα αγγλικά, Χατζηαναστασίου Τάσος]

Η Τουρκία όμως, αμέσως μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, είχε αρχίσει διωγμούς εναντίον Ελλήνων κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προτείνοντας συγχρόνως την ανταλλαγή των αγροτικών πληθυσμών της Θράκης και της Σμύρνης με Μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Παρά τη συμφωνία και την υπογραφή Πρωτοκόλλου την 1η Απριλίου 1914, η τουρκική κυβέρνηση συνέχισε του διωγμούς, και έως την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου 130.000 Έλληνες είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία και είχαν εγκατασταθεί στη Μακεδονία, 70.000 ή περισσότεροι στα νησιά και 30.000 στη νότιο Ελλάδα.

Παπούλια Βασιλική Δ., Από την Αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος.
Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης των χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 313

(Κωστόπουλος Τάσος, Πόλεμος και εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη εμπειρία μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης, 1912-1922, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, σ. 73)

Στην κατεχόμενη από το βουλγαρικό στρατό ελληνική Ανατολική Μακεδονία που αναγορεύεται θεσμικά σε «Περιφέρεια Στρατιωτικής Εποπτείας της Δράμας», η έκθεση της Διασυμμαχικής Ερευνητικής Επιτροπής Ελέγχου καταγράφει το 1919 κάπου 30.000 νεκρούς από πείνα και μερικές εκατοντάδες εκτελεσμένους ή δολοφονημένους¹ επιπλέον, 30.000, 40.000 κάτοικοι – ως επί το πλείστον Έλληνες – εκτοπίστηκαν για «λόγους ασφαλείας» τον Ιούλιο 1917 στη Βουλγαρία (ή την κατεχόμενη σερβική Μακεδονία), απ' όπου οι 12.000 δεν επέστρεψαν.

(Στο ίδιο, σ. 82 δημοσιεύεται έγγραφο του διοικητή Κορυτσάς 1913-1914, Αλέξανδρου Κοντούλη προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών)

Πολλά χωριά της περιφέρειάς Αργυροκάστρου και Κορυτσάς αποτεφρώθηκαν και μέγα μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού εσφάγη δια του τραγικότερου τρόπου, αι δε πόλεις Τεπελένι και Λεσκοβίκι κατεστράφησαν εκ θεμελίων. Αι σφαγαί, ιδία του Παναρήτη, παρά την Κορυτσάν, ένθα περί τους 280 φιλήσυχοι χωρικοί εύρον μαρτυρικών θάνατον και του Χορμόβου και Κόδρας, παρά το Τεπελένι, όπου επίσης εσφάγησαν άλλοι, πλέον των 200, αθώοι μουσουλμάνοι, υπήρξαν αυτόχρημα θηριώδεις, στιγματισθείσαι υφ' όλου του πεπολιτισμένου κόσμου.

Η καταστροφή της 30ής Ιουνίου 1913 ανέδειξε το Δοξάτο, ήδη τότε, ως τη χειρότερη περίπτωση βουλγαρικής βιαιοπραγίας κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Τόσο σε ανθρώπινα θύματα (και ως απόλυτους αριθμούς, αλλά και σε αναλογία με τον πληθυσμό του τόπου), όσο και σε υλικά αγαθά, επρόκειτο σαφώς για τη μεγαλύτερης έκτασης καταστροφή που σημειώθηκε στον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Ακόμη και εάν λάβουμε υπ' όψιν τον μικρότερο αριθμό θυμάτων – 400 – η αναλογία των απωλειών εξακολουθεί να είναι η υψηλότερη.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος, Δοξάτο Δράμας, 1912-1946, σ. 127

Γενοκτονία στη Ρουάντα: 100 μέρες σφαγών

Σε διάστημα μόλις 100 ημερών το 1994, περίπου 800.000 άνθρωποι σφαγιάστηκαν στη Ρουάντα από εξτρεμιστές της κοινότητας των Χούτου. Στοχοποίησαν μέλη της μειονότητας των Τούτσι, καθώς και πολιτικούς τους αντιπάλους, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή.

BBC News, <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506>

[περιέχει σκληρό φωτογραφικό περιεχόμενο, μτφ Χατζηαναστασίου Τάσος]

Ρώτησα τον δόκτορα Κάρατζιτς [πρόεδρο της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας κατά τον εμφύλιο πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, 1992-1993], αν οι πληγές του πολέμου θα γιατρεύονταν ποτέ. Κούνησε το κεφάλι του θλιμμένα. «Σέρβοι και μουσουλμάνοι δεν μπορούν να ζήσουν μαζί στο απώτερο μέλλον. Έχει μεσολαβήσει μεγάλη αιματοχυσία, πολύ μεγάλος ξεριζωμός, πολύ μεγάλη προδοσία».

Sherman Arnold, Κακοπιστία στα Βαλκάνια. Ο βιασμός της Γιουγκοσλαβίας, μτφρ. Ρίζου-Σέρμαν Νικολέττα, Κοντολέων Κώστια, Ψυχογιός, Αθήνα, 1993, σ. 258

• ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ •

Το μεγαλύτερο συλλογικό έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας μπορεί να προσεγγιστεί διδακτικά με την παρουσίαση της ιστορίας των Εβραίων και της διασποράς τους στην Ευρώπη και τον κόσμο γενικότερα, των διωγμών που υπέστησαν κατά καιρούς (στην Ισπανία του 15ου αιώνα), της δημιουργίας των γκέτο και της γέννησης του αντισημιτισμού ως κεντρικού στοιχείου της ναζιστικής ιδεολογίας. Ιδιαίτερη αναφορά οφείλει να γίνεται στην περίπτωση των Ελλήνων Εβραίων και της σχεδόν ολοκληρωτικής εξόντωσής τους στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η παρουσίαση της ενότητας μπορεί να «ζωντανέψει» με την προβολή κάποιας σχετικής ται-

νίας, όπως η «Λίστα του Σίντλερ», το «Ουζερί Τσιτσάνης», «Η ζωή είναι ωραία» κ.ά., αλλά και ντοκιμαντέρ. Υλικό μπορεί να αντληθεί επίσης από το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος (<https://www.jewishmuseum.gr/i-evrei-tis-elladas/>).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Μελέτες

- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, *Το Ολοκαύτωμα στις Μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993
- Αντωνίου Γιώργος, Δορδανάς Ευστράτιος, Μαραντζίδης Νίκος (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια και την Ελλάδα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011
- Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων (1941-1944)*, εγχειρίδιο μελέτης, έκδοση Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, Αθήνα, 2005
- Γεωργιάδου Βασιλική και Ρήγος Άλκης (επιμ.), Άουσβιτς. *Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της Γενοκτονίας*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2007
- Γκρίνμπεργκ Νατάν, *Ντοκουμέντα*, εισαγωγή, επιστημονική επιμέλεια Βασιλίας Ριτζαλέος, Παρατηρητής της Θράκης, Κομοτηνή, 2013
- Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος 1941- 1945*, Εστία, 1996
- Καβάλα Μαρία, *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*, [ηλεκτρ. βιβλ.] Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015 Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4437>
- Κόκκινος Γιώργος, *Το Ολοκαύτωμα. Η διαχείριση της τραυματικής μνήμης-θύτες και θύματα*, Gutenberg, Αθήνα, 2015
- Μόλχο Ρένα, *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μελέτες μνήμης και ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα, 2015
- Μπενβενίστε Ρίκα, *Αυτοί που επέζησαν. Αντίσταση, εκτόπιση, επιστροφή. Θεσσαλονικείς Εβραίοι στη δεκαετία του 1940*, Πόλις, Αθήνα, 2014
- Rees Lawrence, Άουσβιτς. *Οι Ναζί και η «Τελική Λύση»*, μτφρ. Κρίσης Κωνσταντίνος, Πατάκης, Αθήνα, 2006
- Rees Lawrence, *Το Ολοκαύτωμα*, μτφρ. Αστερίου Γεώργιος-Μενέλαος, Πατάκης, Αθήνα, 2021
- Friedländer Saul, *Η Ναζιστική Γερμανία και οι Εβραίοι*, μτφρ. Πόλις, Αθήνα, 2013

Μαρτυρίες/λογοτεχνία

- Βιζέλ Ελί, *Η νύχτα*, Μεταίχμιο, μτφρ. Ξενάριος Γιώργος, Αθήνα, 2016
- Καμπανέλλης Ιάκωβος, *Μαουτχάουζεν*, Κέδρος, Αθήνα, 2009
- Λέβι Πρίμο, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Σαρλικιώτη Χαρά, Άγρα, Αθήνα, 2009
- Μέγιερ Άλβιν, *Μην ξεχάσεις το όνομά σου. Τα παιδιά του Άουσβιτς*, μτφρ. Λάμψα Καρίνα, Δηράνη Παυλίνα, Καπόν, Αθήνα, 2019
- Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας. Ο Διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο - Γ.Γ. Νέας Γενιάς, Αθήνα, 2008
- Styron William, *Η επιλογή της Σόφι*, μτφρ. Ισχυρίδου Παυλίνα, Ποταμός, Αθήνα, 2005
- Fallada Hans, *Μόνος στο Βερολίνο*, μτφρ. Σαλαμπάση Άντζη, Πόλις, Αθήνα, 2012
- Φρανκ Άννα, *Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ*, μτφρ. Χατχούτ Ρένα, Πατάκης, Αθήνα, 2000

•ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ•

Το Κυπριακό Ζήτημα αποτελεί εδώ και δεκαετίες το κρισιμότερο σύγχρονο εθνικό ζήτημα της Ελλάδας και παράλληλα ένα ανοιχτό διεθνές ζήτημα παραβίασης κυριαρχικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αρχικά, κληρονομιά του Ανατολικού Ζητήματος, στη συνέχεια, ζήτημα που αφορά την αποικιοκρατία και τα αντιαποικιακά κινήματα και στη σημερινή του φάση ζήτημα εισβολής και κατοχής ξένου εδάφους ενός κράτους-μέλους του ΟΗΕ και της ΕΕ από την Τουρκία.

Ενδεικτικά διδακτικά σενάρια

ΣΤΟΧΟΙ-ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

(όπως αναφέρονται στο ΠΣ)

Οι μαθητές/-τριες:

- Να γνωρίζουν ότι το κυπριακό πρόβλημα υπήρξε πτυχή του Ανατολικού Ζητήματος, κατανοώντας το Κυπριακό ως ένα ζήτημα πρώτον αποαποικιοποίησης και δεύτερον εισβολής-κατοχής κράτους μέλους του ΟΗΕ.
- Να κατανοούν και να εκτιμούν τον αγώνα των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα με έμφαση στον Αγώνα της ΕΟΚΑ (1955- 1959).
- Να αναδεικνύουν κριτικά την ελληνική, βρετανική και τουρκική πολιτική στο Κυπριακό και να αξιολογούν τα αποτελέσματά τους, ύστερα από την ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου, τον Αύγουστο του 1960, ως πρόβλεψη των τριμερών Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου τον Φεβρουάριο του 1959.
- Να αναδεικνύουν την εμπλοκή των Ηνωμένων Εθνών.
- Να προσδιορίζουν τα αδύνατα σημεία του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας μέσα από την πρόταση αναθεώρησης που υποβλήθηκε στις 30/11/1963 από τον Πρόεδρο Μακάριο.
- Να κατανοούν τους παράγοντες που οδήγησαν στο πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή τον Ιούλιο του 1974 και να διερευνούν τις συνέπειές τους.
- Να γνωρίζουν και να διερευνούν κριτικά τις προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού και τον αγώνα των Κυπρίων για απελευθέρωση από το 1974 έως τις μέρες μας.

Σχέση με άλλες Θεματικές Ενότητες ή/και Θεματικά Πεδία του γνωστικού αντικείμενου ή/και με άλλα γνωστικά αντικείμενα

Η υποενότητα σχετίζεται με τις εξής υποενότητες: «Γενοκτονία-Διωγμοί-Εθνοκαθάρσεις», «Αποικιοποίηση και αποικιοποίηση», καθώς και με «Το Μακεδονικό Ζήτημα» και το «Κρητικό Ζήτημα». Γενικότερα σχετίζεται με το Ανατολικό Ζήτημα, τους αγώνες των λαών κατά της αποικιοκρατίας, καθώς και τους αγώνες για εθνική ολοκλήρωση-ένωση με την Ελλάδα.

Διασύνδεση με τα γνωστικά αντικείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και της Πολιτικής Παιδείας.

Χρονική διάρκεια: 2 ώρες

ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Το Κυπριακό αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα που απασχολεί την τρέχουσα επικαιρότητα. Έχει, επομένως, μέγιστη σημασία η γνώση και κατανόηση των ιστορικών εξελίξεων και των σταθμών στην πορεία του Κυπριακού Ζητήματος. Από ένα ζήτημα του ευρύτερου Ανατολικού Ζητήματος στο πλαίσιο της αποχώρησης των Οθωμανών από εδάφη της Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου, μετατρέπεται σε ζήτημα αποαποικιοποίησης και στη συνέχεια με την τουρκική εμπλοκή σε σύγχρονο εθνικό

και διεθνές ζήτημα εισβολής-κατοχής. Στο πλαίσιο του τρίωρου μαθήματος, επιδιώκεται η παρουσίαση των γεγονότων, των φαινομένων και των βασικών εννοιών που αφορούν το Κυπριακό Ζήτημα ως ενός ιστορικού και ταυτόχρονα κρίσιμου σύγχρονου προβλήματος. Παράλληλα γίνεται προσπάθεια να εξασκηθούν οι μαθητές/-τριες στην επεξεργασία πηγών.

ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

- Το Ανατολικό Ζήτημα
- Οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες του νεότερου ελληνισμού (Επανάσταση του 1821, Κρητικό και Μακεδονικό Ζήτημα)
- Αρχή των εθνοτήτων – Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των λαών
- Σχέσεις Ελλάδας και Βρετανίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- Κατανόηση και αξιοποίηση πηγής

ΣΚΟΠΟΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Η κατανόηση του Κυπριακού Ζητήματος συμβάλλει στη συγκρότηση του αυριανού πολίτη και προσφέρεται για την ανάπτυξη κριτικής σκέψης. Η γνωριμία με την Κύπρο, τον λαό και τους αγώνες του αποτελεί επίσης ένα ουσιαστικό μάθημα εθνικής αυτογνωσίας.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή, προτζέκτορα και οθόνης, χάρτης της Κύπρου και της ανατολικής Μεσογείου, χρονολόγιο κυριότερων σταθμών της κυπριακής Ιστορίας, φωτογραφίες, βίντεο.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Συνδυαστική διδακτική μεθοδολογία (ελεύθερος και κατευθυνόμενος διάλογος, διερευνητική μέθοδος, ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, ερευνητική εργασία, ιστορικό σενάριο, εννοιολογικός χάρτης).

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Κατανομή ύλης στις τρεις διδακτικές ώρες

1. Η Κύπρος υπό βρετανική κυριαρχία (1878-1955)
2. Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1955-1959 και Ανεξαρτησία (1960-1974)
3. Το Πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή - το Κυπριακό έως την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1974-2004)

1η ώρα: Η Κύπρος υπό βρετανική κυριαρχία (1878-1955)

1. Αφόρμηση (15 λεπτά)

- Χρήση χάρτη της Βρετανικής αποικιακής αυτοκρατορίας
- Χρήση χάρτη με τη θέση της Κύπρου στην ανατολική Μεσόγειο:

Τι σκέψεις γεννιούνται για τη γεωπολιτική σημασία της Κύπρου;

Πηγή: «*Η προσδοκία [της παραχώρησης της Κύπρου από τους Βρετανούς στην Ελλάδα] δεν ήταν τελείως ανυπόστατη· βασιζόταν σε μία πίστη προς τις αγαθοεργές εκδηλώσεις του φιλελεύθερου βρετανικού πολιτισμού, ο οποίος τις δεκαετίες του 1820 και 1830 είχε παράσχει χείρα βοηθείας στη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και το 1864 οδήγησε την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων του Γλάδστωνος να συναινέσει στην ένωση του προτεκτοράτου των Ιονίων με το ελληνικό κράτος.*»

(Ρόμπερτ Χόλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, Αθήνα, 2001)

2. Παρουσίαση νέας ενότητας (25 λεπτά)

Άξονες: (στον πίνακα ή σε παρουσίαση στην οθόνη (power point))

- Η Κύπρος στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος
- 1878 η Οθωμανική αυτοκρατορία ενοικιάζει την Κύπρο στη Βρετανία
- 1914: Η Βρετανία προσαρτά την Κύπρο
- 1925: Η Κύπρος βρετανική αποικία
- 1931: Εξέγερση κατά της αποικιοκρατίας με σύνθημα την Ένωση, «Παλμεροκρατία»
- Κύπρος και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
- 1950: Ενωτικό δημοψήφισμα

Με ποια διεθνή γεγονότα σχετίζεται η διαχείριση της Κύπρου από τη Βρετανία το 1878, το 1914 και το 1925;

Γίνεται αναφορά:

- στο Ανατολικό Ζήτημα και στο συνέδριο του Βερολίνου (1878)
- Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το ζήτημα της βρετανικής προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα (1915)
- Στη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) και στη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)

Χωρισμός σε ομάδες για τη μελέτη και διερεύνηση των επιμέρους ζητημάτων στο σπίτι:

1. Για την εξέγερση του 1931 και την «Παλμεροκρατία»

Ασκήσεις διερεύνησης προβλήματος:

- Να αναζητήσουν πληροφορίες για την εξέγερση.
- Να αναζητήσουν και να καταγράψουν τα καταπιεστικά μέτρα της περιόδου μετά την καταστολή της εξέγερσης.

Πηγές

Το σύνθημα «Ένωση» ξεχωρίζει μέσα από το γενικό σαματά και βραχνές αγριεμένες φωνές απαιτούσαν να εμφανιστεί ο κυβερνήτης αμέσως μπροστά στο πλήθος.

Ρόμπερτ Χόλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, Αθήνα, 2001, σ. 16)

Την εξέγερση ακολούθησε η περίοδος της Παλμεροκρατίας και οι καταπιεστικοί νόμοι του κυβερνήτη Χέρμπερτ Ρίτσομοντ Πάλμερ. Για να αποφευχθούν οι εθνικιστικές ταραχές και εκδηλώσεις εξορίστηκαν οι υπεύθυνοι, ενώ λιτανείες, κωδωνοκρουσίες, συγκεντρώσεις και ανάρτηση σημαιών επιτράπηκαν μόνο με την άδεια του κυβερνήτη, επιβλήθηκε λογοκρισία και περιοριστικά μέτρα στην παιδεία. Η κατάργηση του νομοθετικού συμβουλίου παρέλυσε καθώς και των πολιτικών κομμάτων και των δημοτικών εκλογών παρέλυσε την πολιτική ζωή του τόπου. Το μεγαλύτερο όμως πλήγμα δόθηκε στην Εκκλησία.

Αργυρίου Σοφία, *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας, 1950-1960*, Αθήνα 2017, σ. 47

2. Κύπρος και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Θέματα για συζήτηση

- Η στράτευση Κυπρίων στον βρετανικό στρατό
- Οι προσδοκίες που γέννησαν η νίκη των Συμμάχων και οι θυσίες της Ελλάδας
- Η απογοήτευση των Ελλήνων από τη μεταπολεμική στάση της Βρετανίας
«Για ένα πουκάμισο αδειανό, για μιαν Ελένη» (Γιώργος Σεφέρης, *Ελένη*)

3. Το Κυπριακό Ζήτημα στον ΟΗΕ (Διεθνοποίηση του Κυπριακού)

Η πολιτική του Μακαρίου βασιζόταν στην αντίληψη ότι η διεθνοποίηση, με την προσφυγή στον ΟΗΕ (τον οποίον πολλοί στην ελληνική πλευρά έβλεπαν ως ένα «παγκόσμιο δικαστήριο της διεθνούς κοινής γνώμης») θα συνιστούσε σοβαρότατη ηθική και πολιτική πίεση προς τη Βρετανία, ώστε να διαπραγματευθεί με τους Κυπρίους τη μελλοντική έστω Ένωση της νήσου με την Ελλάδα.

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα, 2005

Ασκήσεις

Με βάση την παραπάνω πηγή και τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε σ' ένα κείμενο 400-500 λέξεων το ζήτημα της προσφυγής της Ελλάδας στον ΟΗΕ για το Κυπριακό.

Να μελετήσετε τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της προσφυγής της Κύπρου στον ΟΗΕ και να οργανώσετε συζήτηση στην τάξη χωρισμένοι/-ες σε ομάδες υπέρ και κατά της προσφυγής

2η ώρα: Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1955-1959 και Ανεξαρτησία (1960-1974)

Αφόρμηση (15 λεπτά)

Εναλλακτικά: Ποίηση

Κώστας Μόντης, *Εγγλέζικα κρατητήρια*

*Τι όμορφο που είσαι φεγγάρι μου
Έξω από τα συρματοπλέγματα
Χωρίς φρουρούς, δεξιά κι αριστερά*

*Ευαγόρας Παλληκαρίδης, 19 ετών
Θα πάρω μια ανηφοριάν
Θα πάρω μιαν ανηφοριά, θα πάρω μονοπάτια,
να βρω τα σκαλοπάτια που παν στη Λευτεριά
Θ' αφήσω αδέρφια συγγενείς τη μάνα τον πατέρα
εσ τα λαγκάδια πέρα και στις βουνοπλαγιές*

*Ψάχνοντας για τη Λευτεριά θ'αχω παρέα μόνη
κατάλευκο το χιόνι, βουνά και ρεματιές
Τώρα κι' αν είναι χειμωνιά θ'αρθεί το καλοκαίρι
τη λευτερια να φέρει σε πόλεις και χωριά*

*Θα πάρω μιαν ανηφοριά, θα πάρω μονοπάτια,
να βρω τα σκαλοπάτια που παν στη Λευτεριά
Τα σκαλοπάτια θ' ανεβώ θα μπω σ' ένα παλάτι,
το ξέρω θαν απάτη, δεν θαν αληθινό
Μεσ' το παλάτι θα γυρνώ ώσπου να βρω το θρόνο
βασίλισσα μια μόνο να κάθεται σ' αυτόν
Κόρη πανώρια θα της πω άνοιξε τα φτερά σου
και πάρε με κοντά σου, μονάχ' αυτό ζητώ*

Ενδεικτικές ερωτήσεις

- Ποια συναισθήματα γεννά η ανάγνωση του ποιήματος;
- Ποιες πεποιθήσεις του ποιητή εκφράζονται στο ποίημα;
- Ποια θα ήταν η εντύπωση των συμμαθητών του όταν το διάβασαν;
- Προσπαθήστε να συνθέσετε την προσωπικότητα του Παλληκαρίδη και των νέων που στρατεύτηκαν στον αγώνα της ΕΟΚΑ.

Πηγές

- *Ο κυπριακός αγώνας δεν ήταν μια συνεχής ένοπλη σύγκρουση μεταξύ ανταρτών και του βρετανικού στρατού αλλά μια μείξη διαφόρων μορφών ένοπλης δράσης (και μάλιστα με κυμαινόμενη ένταση) και λαϊκής εξέγερσης.*
- *Οι Βρετανοί θεωρούσαν τη διατήρηση πλήρους κυριαρχίας στην Κύπρο απτή ένδειξη της αποφασιστικότητάς τους να παραμείνουν παρά τις όποιες δυσκολίες κυρίαρχη δύναμη στη Μέση Ανατολή.*

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα, 2005

Γράμματα μελλοθάνατων αγωνιστών της ΕΟΚΑ από τις φυλακές

- Χαρίλαος Μιχαήλ, 20 ετών
Αγαπητοί μου γονείς,
Όταν θα διαβάζετε το γράμμα μου αυτό, εγώ θα έχω σβύσει για πάντα από τη ζωή. Μη νομίζετε όμως ότι αυτό με λυπεί. Απεναντίας, επειδή γνωρίζω για ποιο σκοπό θα εκτελεσθώ αισθάνομαι τον εαυτόν μου ισχυρόν και γαλήνιον και είμαι έτοιμος να τα αντιμετωπίσω όλα με αφάνταστη ψυχραιμία.
(εκτελέστηκε στις 7 Αυγούστου 1956 με απαγχονισμό)
- Μιχάλης Κουτσόφτας, 22 ετών
Σεβαστή μου μητέρα, αγαπητά μου αδέρφια,
Χαίρετε
Από το κελλί του θανάτου σας στέλλω τον τελευταίο μου ασπασμό. [...] Είναι θέλημα Θεού να χωριστούμε και πρέπει να σεβαστούμε το Άγιο θέλημά Του. Θα ελυπόμουν εάν πέθαινα σαν κοινός εγκληματίας. Θα ελυπόμουν εάν πέθαινα σαν κλέπτης. Δεν υπάρχει όμως λόγος να λυπηθώ τώρα που πεθαίνω για χάρη ενός υψηλού ιδανικού. Δεν λυπούμαι γιατί θα εκτελεσθώ εν ονόματι της ελευθερίας.
(εκτελέστηκε στις 21 Σεπτεμβρίου 1956 με απαγχονισμό)

Τραγούδια

Μπάμπης Μπακάλης/Κώστας Βίρβος, *Η Κύπρος είναι ελληνική*

<https://www.youtube.com/watch?v=Gh5LIDWugbQ>

Μίκης Θεοδωράκης/Λεωνίδα Μαλένης, *Χρυσοπράσινο φύλλο*

Παρουσίαση της νέας ενότητας με ομαδοσυνεργατική διδασκαλία στο πλαίσιο της διερευνητικής μεθόδου (25 λεπτά)

Ερωτήματα για διερεύνηση σε ομάδες

1. Ποιες επιλογές είχαν η ελληνική και ελληνοκυπριακή πλευρά τη δεκαετία του 1950;
2. Γιατί ήταν τόσο ισχυρός ο ρόλος της Εκκλησίας στην Κύπρο;
3. Γιατί οι Βρετανοί αρνούσανται πεισματικά κάθε συζήτηση για παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα;
4. Ποιος ήταν ο χαρακτήρας του αγώνα 1955-1959;
5. Ποια ήταν η θέση της Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων από το 1955;

6. Πώς φτάσαμε στη λύση της Ανεξαρτησίας;
7. Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου του 1959;
8. Ποια ήταν τα 13 σημεία του συντάγματος για τα οποία ο Μακάριος ζήτησε αλλαγές;

Εναλλακτικά: ιστορικό σενάριο

Είστε νεαρός/-η μαθητής/-τρια στην Κύπρο το 1955-59.

Αφού συλλέξετε σχετικές πληροφορίες και μαρτυρίες, να γράψετε ένα σύντομο κείμενο για το πώς βιώνετε τα μαθητικά σας χρόνια.

Πηγή

Οι μαθητικές απεργίες, οι διαδηλώσεις και οι προκλήσεις ταραχών είχαν πρωταγωνιστές παιδιά μόλις 12-15 χρονών αλλά και γενικά τη νεολαία, από την οποία έπρεπε, σύμφωνα με τις διαταγές του Γρίβα, να δημιουργηθεί «οχλοκρατία και έκρυθμος κατάσταση». Πεντακόσιοι ή χίλιοι μαθητές/-τριες βρίσκονταν πολλές φορές στους δρόμους άοπλοι ή κρατώντας πέτρες αντιμέτωποι με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, που τους χτυπούσαν με κλομπ ή τους έριχναν δακρυγόνες βόμβες. Μόνο μέχρι το τέλος του 1955 καταγράφηκαν 68 σχολικές απεργίες, 53 από τις οποίες κατέληξαν σε διαδηλώσεις, ενώ 500 νέοι καταδικάστηκαν με διάφορες ποινές.

Σοφία Αργυρίου, Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας, Αθήνα, 2017

- Να συντάξετε έναν εννοιολογικό χάρτη με τις εμπλεκόμενες δυνάμεις και τις επιδιώξεις τους στο Κυπριακό από την Ανεξαρτησία έως το πραξικόπημα και την εισβολή του 1974 λαμβάνοντας υπόψη σας και τις αλλαγές στην εξουσία των διαφόρων δυνάμεων και ειδικά στην Ελλάδα από το 1967 που στην εξουσία βρίσκεται η Χούντα των συνταγματαρχών.
Ποιες δυνάμεις πέτυχαν τους στόχους τους;

3η ώρα: Το Πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή - το Κυπριακό έως την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1974-2004)

Αφόρμηση (15 λεπτά)

Εναλλακτικά:

Απόσπασμα από ταινία:

Αττίλας 1974 του Μιχάλη Κακογιάννη, παραγωγής 1975

https://www.youtube.com/watch?v=xxQSHofz_bk

Ένα εικαστικό:

Το προσφυγάκι, Χαρακτικό του Τάσσου

Τραγούδια:

- ♦ Διονύσης Σαββόπουλος, *Για την Κύπρο*
- ♦ Μάριος Τόκας/Κώστας Μόντης, *Πενταδάκτυλέ μου*
<https://www.youtube.com/watch?v=0fnbpDdV5qs>
- ♦ Δημήτρης Λάγιος/Δημήτρης Λιπέρτης,
Καρτερούμεν μέραν νύχταν
<https://www.youtube.com/watch?v=TrpaYy2EISQ>

Ποίηση

Κώστας Μόντης, Παντελής Μηχανικός, Μιχάλης Πασιαρδής, Γιάννης Ρίτσος κ.ά.

Είναι δύσκολο να πιστέψω πως μας τους έφερε η θάλασσα της Κερύνειας

Είναι δύσκολο να πιστέψω πως μας τους έφερε η αγαπημένη θάλασσα της Κερύνειας.

Κώστας Μόντης, «Στιγμές της εισβολής»

Παρουσίαση νέας ενότητας (25 λεπτά)

- ♦ Χάρτης της Κύπρου με τις επιχειρήσεις της εισβολής και τη χάραξη της γραμμής κατάπαυσης του πυρός.
- ♦ Αφήγηση των γεγονότων του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής, της διπλωματίας του Κυπριακού (διακοινοτικές συνομιλίες και διεθνείς πρωτοβουλίες) και των αγώνων των Κυπρίων για ελευθερία και δικαιοσύνη στην Κύπρο (20 λεπτά).

Δραστηριότητες σε ομάδες**1. Επεξεργασία πηγών**

Κυκλοφόρησε πριν από μερικές βδομάδες (Νοέμβριος 2020) από τις εκδόσεις Καστανιώτης, στην Αθήνα, το μυθιστόρημα του Σταύρου Χριστοδούλου *Τρεις σκάλες Ιστορία*. Πρόκειται για το τρίτο μυθιστόρημα του γνωστού Κύπριου δημοσιογράφου (γενν. 1963). Αυτή τη φορά ο Χριστοδούλου επιλέγει καθαρά «κυπριακό» θέμα, μάλιστα για μια από τις πιο λεπτές και συγκλονιστικές πτυχές του δράματος και των πληγών που άφησε πίσω της η τουρκική εισβολή του 1974: το κεφάλαιο των βιασμών ανυπεράσπιστων κοριτσιών και γυναικών από τον τουρκικό στρατό.

Πέτρος Παπαπολυβίου, *Τρεις σκάλες Ιστορία, ένα μυθιστόρημα για τον πόνο και τις σιωπές της κυπριακής τραγωδίας του 1974, Περί Ιστορίας*. 8.12.20
<https://papapolyviou.com/2020/12/08/tris-skales-istoria-ena-mithistorima-gia-ton-pono-kai-tis-siopes-tis-kipriakis-tragodias-tou-1974/>

Ξενοδοχείο Dome (Κερύνεια), 20.7.1974

Η ζέση ήταν αφόρητη. Είχαμε διαρκώς ανοιχτό το ραδιόφωνο. Το Β.Β.Σ. Εξακολουθούσε να μεταδίδει πως η Κερύνεια είχε καταληφθεί από τους Τούρκους, ενώ ο δικός μας ραδιοσταθμός ανάμεσα στα εμβατήρια ανακοίνωνε νίκες. Ήμουν σίγουρη πως και οι δύο μετέδιδαν ψέματα και με μπούκωνε ο θυμός. Σκέφτηκα πως ο ιστορικός που θα καθόταν αύριο να γράψει την Ιστορία, 99% θα γελιόταν αν βασιζόταν στα επίσημα αυτά ανακοινωθέντα.

Γυναίκα της Κερύνειας [ανώνυμου], πρόσφυγας στον τόπο μου

Στα ψηφίσματα και τις αποφάσεις αυτές (του ΟΗΕ) γινόταν καθαρή διάκριση των δύο πτυχών του κυπριακού ζητήματος. Πρώτα της διεθνούς πτυχής που αφορά το πρόβλημα της προστασίας, της ανεξαρτησίας και της εδαφικής κυριαρχίας της Κύπρου και δεύτερο της εσωτερικής πτυχής, δηλαδή του προσδιορισμού του συνταγματικού καθεστωτικού χάρτη του κράτους. [...]

Θεωρητικά τουλάχιστον η επίλυση της διεθνούς πτυχής του προβλήματος θα έπρεπε να προταχθεί της συζήτησης οποιουδήποτε άλλου θέματος. Διότι πώς είναι δυνατόν να διεξαχθούν συνομιλίες πάνω στο συνταγματικό πρόβλημα όταν δεν έχουν αποχωρήσει τα ξένα στρατεύματα και δεν έχει αποκατασταθεί η εδαφική κυριαρχία της Κύπρου.

Γιάννος Κρανιδιώτης, Οι διαπραγματεύσεις για την επίλυση του Κυπριακού, οι διακοινοτικές συνομιλίες 1974-1981, στο Τενεκίδης-Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα, 1981, σσ. 588-589

2. Ελεύθερη συζήτηση και σχολιασμός φωτογραφιών από την εισβολή (και τουρκικές αφίσες και τραγούδια της εισβολής, της προσφυγιάς, των αντικατοχικών κινητοποιήσεων από τις γυναίκες ως τις πορείες των μοτοσικλετιστών)

Ελεύθερη συζήτηση εν είδει debate με όλη την τάξη:

Αρχικά παραθέτουμε τις επίσημες θέσεις της ελληνικής και κυπριακής κυβέρνησης.

Πιθανά ερωτήματα:

- Ποια θα ήταν μία «δίκαιη και βιώσιμη» λύση του Κυπριακού κατά τη γνώμη σας;
- Γιατί δεν επιλύεται ως τώρα το Κυπριακό Ζήτημα; Ποιος ευθύνεται περισσότερο;
- Τι είναι το Κυπριακό; Διεθνές ή Εθνικό πρόβλημα;

ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ - ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Το υλικό αναρτάται στην ηλεκτρονική τάξη (e-class) και οι εργασίες των μαθητών/-τριών γίνονται διαδικτυακά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αργυρίου Σοφία, *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας (1950-1960)*, Αθήνα, 2017

Κρανιδιώτης Γιάννος, Τενεκίδης Γιώργος (επιμ.), *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα, 1981

Τζεργιάς Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, 2 τόμοι, Αθήνα, 2001

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού τη δεκαετία του 1950*, Αθήνα, 2005

Χατζηδημητρίου Κάτια, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία [χ.χ.]

Χόλλαντ Ρόμπερτ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1959*, μτφρ. Φωτοπούλου Β., Αθήνα, 2001

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα, 2009

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Πέτρος Παπαπολυβίου, *Περί Ιστορίας*, <https://papapolyviou.com>

Τάσου Χατζηαναστασίου, *Το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974*,

https://www.academia.edu/37619730/%CE%A4%CE%BF_%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B7%CE%BC%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_15_%CE%B7%CF%82_%CE%99%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85_1974

Ανακεφαλαίωση/Εμπέδωση/Ανάθεση εργασιών και εξήγηση ασκήσεων για το σπίτι (10 λεπτά)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες:

- ♦ Δημιουργία χρονολογίου κυριότερων γεγονότων του Κυπριακού Ζητήματος,
- ♦ Κριτική αποτίμηση των προσπαθειών επίλυσης του Κυπριακού,
- ♦ Δημιουργία διαδικτυακού προφίλ των ηρώων του κυπριακού αγώνα,
- ♦ Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη του Κυπριακού Ζητήματος,
- ♦ Συνεντεύξεις με πρόσωπα που πήραν μέρος στα γεγονότα της Κύπρου (στρατιώτες της ελληνικής Μεραρχίας (1965-1967), πολεμιστές της ΕΛΔΥΚ του 1974, Κύπριοι που έζησαν τα γεγονότα και ζουν στην Ελλάδα κ.ά.).
- ♦ Φωτογράφιση και σχολιασμός μνημείων και οδωνυμίων της περιοχής των μαθητών από την κυπριακή Ιστορία).

•ΤΟ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ•

Η προσέγγιση ενός από τα κρισιμότερα σύγχρονα προβλήματα, που επίσης προέκυψαν από τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προϋποθέτει καταρχάς τον προσδιορισμό του γεωπολιτικού όρου «Μέση Ανατολή» και μία ιστορική αναδρομή με σημείο αναφοράς τον έλεγχο των πρώην οθωμανικών εδαφών της Μέσης Ανατολής από τη Γαλλία και την Αγγλία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αργότερα με την ανάληψη «Εντολής» που ήταν η σύγχρονη εκδοχή της ήδη απαξιωμένης ηθικά και πολιτικά αποικιοκρατίας. Η χρήση χάρτη είναι απολύτως απαραίτητη, καθώς και η επισήμανση ότι η διαμόρφωση των συνόρων στην περιοχή αποτελεί μία σε μεγάλο βαθμό τεχνητή ρύθμιση των δύο αποικιοκρατικών δυνάμεων. Απαραίτητη επίσης η αναφορά στη διακήρυξη «Μπάλφουρ» το 1917 από πλευράς Βρετανίας για τη δημιουργία «εθνικής εστίας» για τους Εβραίους στην Παλαιστίνη, που όμως κατοικούνταν πλέον από Άραβες. Από το 1920 ξεκινά ο εποικισμός της περιοχής από Εβραίους που υλοποιούσαν το σιωνιστικό πρόγραμμα «επιστροφής στη Γη του Ισραήλ». Η παρουσίαση του ζητήματος περιλαμβάνει τις εξελίξεις μετά την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το 1948, αναφέρεται στην κρίση του Σουέζ, στην ανάδυση του αραβικού εθνικισμού, στους αραβοϊσραηλινούς πολέμους και τον πόλεμο στο Ιράκ και φτάνει ως τις μέρες μας. Η κριτική προσέγγιση του σύγχρονου μεσανατολικού ζητήματος με έμφαση στο παλαιστινιακό προϋποθέτει την παροχή εκείνων των γνώσεων, στοιχείων και πληροφοριών που θα επιτρέψουν να γίνει ένας ελεύθερος διάλογος με ανταλλαγή απόψεων και παρουσίαση των επιχειρημάτων όλων των εμπλεκόμενων πλευρών.

Κείμενα αναφοράς/πηγές

Από το 1945, με την τραγική εμπειρία του Ολοκαυτώματος, μεγάλοι αριθμοί Εβραίων κατευθύνθηκαν στην Παλαιστίνη (ακόμη υπό βρετανική «εντολή») ώστε να αποκτήσουν εκεί την «εθνική εστία» τους. Σύντομα, οι ταραχές με τους Άραβες κατοίκους γενικεύτηκαν και οι Εβραίοι οργανωμένοι στρατιωτικά, μέσω ένοπλων οργανώσεων, όπως η «Ιργκούν», στράφηκαν κατά της βρετανικής εξουσίας: η τελευταία δυτική «εντολή» στη Μέση Ανατολή κατέρρευσε υπό την πίεση αυτή, καθώς οι Βρετανοί δεν ήταν διατεθειμένοι να εμπλακούν σε μία τέτοια διαμάχη.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Εισαγωγή στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου, Πατάκης, Αθήνα 2001, σ. 166

Πώς βρέθηκαν οι Εβραίοι στην Κύπρο; Με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεκάδες χιλιάδες Εβραίοι που αφέθηκαν ελεύθεροι από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζί, αφού επέζησαν του ολοκαυτώματος, αποφάσισαν να αναζητήσουν νέα πατρίδα, στη γη των παλαιότερων προγόνων τους, την Παλαιστίνη. Σιωνιστικές οργανώσεις βρέθηκαν στο πλευρό τους και άρχισαν να οργανώνουν συστηματικά τη μυστική τους μετάβαση, εφόσον ίσχυε το βρετανικό απαγορευτικό διάταγμα. Η Βρετανία, που είχε υπό τον έλεγχό της την Παλαιστίνη, είχε εκδώσει από το 1939 διάταγμα, με βάση το οποίο επέτρεπε την εγκατάσταση μόνο 1500 Εβραίων στην Παλαιστίνη κάθε μήνα. Όλοι οι υπόλοιποι, που επεδίωκαν να φτάσουν στην Παλαιστίνη, θεωρούνταν από τους Βρετανούς ως παράνομοι μετανάστες.

Χρυσάνθου Χρύσανθος, Λοΐζος Δημητρίου, το οδοιπορικό μιας ζωής, αρμίδα, Λευκωσία 2013, σσ. 132-133

Ο ΟΗΕ προτείνει τον Νοέμβριο 1947 ένα σχέδιο κατάτμησης της Παλαιστίνης σε δύο κράτη, εβραϊκό και αραβικό. Η βρετανική κηδεμονία τερματίζεται τον Μάιο 1948 και ο Μπεν Γκουριόν σπεύδει να ανακηρύξει το Κράτος του Ισραήλ. Στο παλαιστινιακό στρατόπεδο, που δεν ήταν οργανωμένο, οι τρόποι αντίδρασης –πολιτικός και στρατιωτικός– σ' αυτή την «επίσπευση της Ιστορίας» αφήνονται στα χέρια των γειτονικών αραβικών χωρών. Έπειτα από την απόρριψη από τους Άραβες του σχεδίου κατάτμησης που πρότεινε ο ΟΗΕ, οι τακτικοί στρατοί των αραβικών χωρών εισβάλλουν στην Παλαιστίνη τον Μάιο 1948. Όμως η σύντομη νίκη που αναμενόταν δεν

επετεύχθη. Αντίθετα, οι εχθροπραξίες καταλήγουν στη διάλυση του αραβικού στρατοπέδου. Η ιστορική Παλαιστίνη χάνει την ενότητά της: ένα τμήμα της βρίσκεται υπό τον έλεγχο των Ισραηλινών (Κράτος του Ισραήλ), ένα άλλο υπό τον έλεγχο της Ιορδανίας (Υπεριορδανία) και ένα πολύ μικρό τμήμα κάτω από αιγυπτιακή διοίκηση (Λωρίδα της Γάζας).

Balencie Jean Marc, De la Grange Arnaud (επιμ.), *Εξεγερμένοι κόσμοι, Αμερική, Εγγύς και Μέση Ανατολή, Χώρες του Μαγκρέμπ: αντάρτικα, μιλίσιες, τρομοκρατικές ομάδες, εγκυκλοπαίδεια των πρωταγωνιστών, των συγκρούσεων και της πολιτικής βίας*, μτφρ. Μαλαφέκα Μαρίκα, Τυπωθήτω – Δάρδανος, Αθήνα 2003, σ. 336

Το άκρως απόρρητο σχέδιο που κατέστρωσαν – αιφνιδιαστική επίθεση του Ισραήλ εναντίον της Αιγύπτου και αγγλογαλλική στρατιωτική επέμβαση, μετά από τηλεσίγραφο προς «τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές», προκειμένου να «προστατευτεί η διώρυγα του Σουέζ» - απέτυχε πλήρως. Ο αιγυπτιακός στρατός δεν «κατέρρευσε», η Σοβιετική Ένωση απείλησε, μετά χαράς, την Αγγλία κυρίως, αλλά και τη Γαλλία, με εκφοβιστικά αόριστα αντίποινα, η παγκόσμια κατακραυγή η οποία δημιούργησε συμπαγές «αντιδυτικό» κλίμα, εξαιρετικής εντάσεως, στον ΟΗΕ, υποχρέωσε τις Ηνωμένες Πολιτείες να καταδικάσουν την επίθεση, και οι δύο συνεργαζόμενες με το Ισραήλ ευρωπαϊκές δυνάμεις αναγκάστηκαν να δεχθούν την ανακωχή και εν συνεχεία να αποσύρουν τα στρατεύματά τους από το αιγυπτιακό έδαφος (Νοέμβριος/Δεκέμβριος 1956).

Γιαννουλόπουλος Γιάννης Ν., *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1946-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992, σ. 170-171

♦ Αποικιοκρατία και αποαποικιοποίηση

Με βάση το Πρόγραμμα Σπουδών οι μαθητές/-τριες καλούνται:

- Να προσδιορίζουν κριτικά τη σημασία του όρου «Αποικιοκρατία» σε διαχρονική βάση και να επισημαίνουν τα αίτια της Αποικιοκρατίας στα τέλη του 19ου αιώνα.
- Να γνωρίζουν τις αποικιοκρατικές δυνάμεις και τις σφαίρες επιρροής τους και να επισημαίνουν τις διαφορές τους.
- Να εξηγούν τη σημασία της ευρωπαϊκής εξάπλωσης και κυριαρχίας στον πλανήτη στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.
- Να κατανοούν τις συνέπειες της Αποικιοκρατίας και τη σημασία των αποικιακών ανταγωνισμών στην πορεία προς τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Να γνωρίζουν ότι από το 1945 έως το 1960 περίπου 40 χώρες με πληθυσμό 800 εκατομμύρια κατοίκους εξεγέρθηκαν κατά της Αποικιοκρατίας και απέκτησαν την πολιτική τους ανεξαρτησία και αυτοδιάθεση.
- Να διερευνούν κριτικά τη συγκρότηση της ομάδας κρατών ως «Τρίτος Κόσμος» στο Συνέδριο της Μπαντούνγκ (Bandung), (18-24 Απριλίου 1955) στην Ινδονησία υπό τον πρόεδρο Σουκάρνο με σκοπό την ένωση των αναπτυσσόμενων χωρών της Ασίας και της Αφρικής κατά της Αποικιοκρατίας.
- Να προσδιορίζουν την ίδρυση του Κινήματος των Αδεσμεύτων από χώρες του Τρίτου Κόσμου στη Διάσκεψη Βελιγραδίου (1961), τους στόχους και τα αίτιά του.

Αξιοποιούνται οι προηγούμενες γνώσεις από την ενότητα που αφορά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς η σημαντικότερη αιτία του ήταν οι ανταγωνισμοί των αποικιακών δυνάμεων. Η χρήση χαρτών είναι απολύτως απαραίτητη για την κατανόηση του φαινομένου της αποικιοκρατίας. Ένας χάρτης που να δείχνει τις αποικιακές αυτοκρατορίες και άλλος τα κράτη που προέκυψαν από τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης, προκειμένου να γίνουν οι σχετικές επισημάνσεις και συζητήσεις.

Μέσα στο συνολικό πλέγμα της κυριαρχίας, η αποικιοκρατία μπορεί να αναλυθεί... σε δύο κύριες μορφές, σ' αυτήν του αποικισμού και σ' εκείνη της κυριαρχίας, που κίνητρο τους ήταν αντίστοιχα η απόκτηση εδαφών για εγκατάσταση ή η εξαγωγή πλούτου.

Young Robert, *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*, μτφρ. Δεμερτζίδης Γιώργος, Αθήνα, 2007, σ. 51

(Hobsbawm Eric J, *Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, μτφρ. Καπετανγιάννης Βασίλης, Αθήνα, 2007, σ. 111)

Το στρατηγικό κίνητρο για αποικισμό ήταν εμφανώς ισχυρότερο στη Βρετανία, η οποία είχε παράδοση αποικιών σε στρατηγικά σημεία, για τον έλεγχο της πρόσβασης σε διάφορες ηπειρωτικές και θαλάσσιες ζώνες που θεωρούνταν ζωτικής σημασίας για τα εμπορικά ή θαλάσσια συμφέροντά της σε όλο τον κόσμο.

(Στο ίδιο, σ. 88)

Το πελώριο βάρος των ξένων επενδύσεων της Βρετανίας και του εμπορικού της ναυτικού ενίσχυε ακόμη περισσότερο την κυρίαρχη θέση της χώρας σε μια παγκόσμια οικονομία που περιστρεφόταν γύρω από το Λονδίνο και στηριζόταν στη στερλίνα. Στη διεθνή κεφαλαιαγορά η Βρετανία κατείχε ακόμη τη συντριπτική πρωτοκαθεδρία. Το 1914 η Γαλλία, η Γερμανία, οι ΗΠΑ, το Βέλγιο, η Ολλανδία, η Ελβετία και άλλες χώρες είχαν όλες μαζί το 56% των υπερπόντιων επενδύσεων του κόσμου. Η Βρετανία μόνη της είχε το 44%. Το 1914 ο βρετανικός ατμοπλοϊκός στόλος μόνος του ήταν κατά 12% μεγαλύτερος από το άθροισμα όλων μαζί των εμπορικών στόλων όλων των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

(Στο ίδιο, σσ. 490-491)

Υπό τις συνθήκες αυτές και με δεδομένο τον οικονομικό ανταγωνισμό ανάμεσα στις βιομηχανίες των δύο χωρών, δεν ήταν περίεργο που η Μεγάλη Βρετανία βρέθηκε να θεωρεί τη Γερμανία τον πιθανότερο και πιο επικίνδυνο από όλους τους πιθανούς εχθρούς της. Ήταν λογικό να προσεγγίσει τη Γαλλία και, άπαξ και ο ρωσικός κίνδυνος είχε ελαχιστοποιηθεί από την Ιαπωνία, τη Ρωσία. [...] Η νέα κατάσταση ανέδειξε τη Γερμανία με μεγάλη διαφορά-σε κυρίαρχη στρατιωτική δύναμη στην Ευρώπη, όπως ήδη ήταν-και πάλι με μεγάλη διαφορά-η ισχυρότερη βιομηχανική δύναμη. Αυτό ήταν το παρασκήνιο των εξελίξεων που οδήγησαν στην απροσδόκητη αγγλογαλλορωσική Τριπλή Συνεννόηση ή Αντάντ.

Με την ενθάρρυνση του Ναυτικού και λαμβάνοντας υπόψη τους οργανισμούς πετρελαίου τους οποίους υποστηριζε η Deutsche Bank, η (βρετανική) κυβέρνηση υποστήριξε τη δημιουργία της Αγγλοπερσικής Εταιρείας το 1909 [...] η οποία το 1912 χρηματοδότησε την Τουρκική Πετρελαϊκή Εταιρεία που ένωσε τα βρετανικά και τα γερμανικά συμφέροντα στην περιοχή, αλλά φρόντισε να εξασφαλίσει ότι η Deutsche Bank θα είχε ένα μικρό μερίδιο.»

«Το κύριο ζήτημα που προβλημάτιζε τη Βρετανία ήταν το σχέδιο της Βρετανίας μεταξύ του 1899 και του 1903 να κατασκευάσει σιδηροδρομική γραμμή Βερολίνου- Βαγδάτης. Αυτό το φιλόδοξο σχέδιο θορύβησε το Λονδίνο και το Δελχί γιατί απειλούσε να εισχωρήσει στην άμυνα της Ινδίας και σύντομα κατέστη παγκόσμιο σύμβολο, το οποίο αντιπροσώπευε ο γερμανικός επεκτατισμός. [...] Ένα άλλο σχέδιο ήταν να εξουδετερώσουν τη γερμανική προέλαση και να ενώσουν δυνάμεις με τη Γαλλία [...] Ωστόσο το 1906, η Βρετανία κατάφερε να πείσει την Κωνσταντινούπολη να της αναγνωρίσει αποκλειστικά δικαιώματα να κατασκευάσει σιδηροδρομικές γραμμές σε περιοχές της Ανατολίας.

Cain P. J. and Hopkins A. G., *British Imperialism: Innovation and expansion 1688-1914*, [μτφ Αργυρίου Σοφία], Λονδίνο, 1993, σσ. 409-410

Συγγραφείς όπως ο Ράντνιαντ Κίπλινγκ [...] συνειδητά προώθησαν την ιδέα της αυτοκρατορίας. Καυχιόνταν για τις αυτοκρατορικές αξίες του καθήκοντος και της θυσίας στην πορεία για τον εκπολιτισμό και τον εκχριστιανισμό. Αυτές οι αξίες ήταν ακριβώς αντίθετες με τον πρωτογονισμό, την τεμπελιά και την ανηθικότητα των ιθαγενών- των άλλων.

Melvin A. M., Page E., Penny M. Sonnenburg (επιμ.), *Colonialism. An international Social, Cultural, and Political Encyclopedia*, τ. 1, [μτφρ. Αργυρίου Σοφία], Καλιφόρνια, 2003, σ. 346

Η αίσθηση ανωτερότητας που ένωνε τους δυτικούς λευκούς-πλούσιους, μεσοαστούς και φτωχούς-δεν οφειλόταν μόνο στο γεγονός ότι όλοι απολάμβαναν τα προνόμια του κυρίαρχου, ιδιαίτερα όταν βρίσκονταν στις ίδιες αποικίες. Στο Ντακάρ, ή στη Μομπάσα, ακόμη και ο τελευταίος κλητήρας ήταν αφέντης και θεωρείτο τζέντλεμαν από ανθρώπους που ούτε καν θα πρόσεχαν την ύπαρξή του στο Παρίσι ή στο Λονδίνο. Ο λευκός εργάτης είχε υπό τις διαταγές του μαύρους.

Hobsbawm Eric J, *Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*,
μτφρ. Καπετανγιάννης Βασίλης, Αθήνα 2007, σ. 117

Η Γαλλία και η Βρετανία εφάρμοσαν αντιθετικά αποικιακά καθεστώτα που πρόσφεραν τα κυριότερα εναλλακτικά μοντέλα των αποικιοκρατικών συστημάτων και της αυτοκρατορικής διακυβέρνησης μέχρι και τον 20ό αιώνα: το γαλλικό σύστημα της αφομοίωσης, το οποίο ακολούθησαν επίσης και οι Αμερικανοί (ως αποικιοκράτες), οι Ιταλοί, οι Πορτογάλοι και οι Ρώσοι, και το βρετανικό σύστημα της σύνδεσης, που το ακολούθησαν οι Ολλανδοί, οι Γερμανοί και οι Αμερικανοί (ως ιμπεριαλιστές).

Όλοι οι ιθαγενείς λαοί μπορούσαν αμέσως να ωφεληθούν από την ομοιόμορφη επιβολή του γαλλικού πολιτισμού στην πιο προωθημένη σύγχρονη εκδήλωσή του. Από την άλλη όμως, η ίδια αυτή υπόθεση σήμαινε ότι το γαλλικό μοντέλο έδειχνε ελάχιστο σεβασμό και κατανόηση προς τον πολιτισμό, τη γλώσσα και τους θεσμούς των λαών των αποικιών...

Το βρετανικό σύστημα της σχετικής μη-παρέμβασης στους τοπικούς πολιτισμούς, το οποίο σήμερα φαντάζει πιο φιλελεύθερου πνεύματος, στην πραγματικότητα βασιζόταν στη ρατσιστική αντίληψη ότι ο ιθαγενής ήταν ανίκανος να εκπαιδευτεί και να φτάσει μέχρι το επίπεδο του Ευρωπαίου- κι έτσι κατά συνέπεια χρειαζόταν αποικιακή διακυβέρνηση.

Young Robert J., *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή*,
μτφρ. Δεμερτζίδης Γιώργος, Αθήνα, 2007, σσ. 68-70

Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις απέκτησαν αποικιακές αυτοκρατορίες όχι βέβαια γιατί κόπτονταν για τον «εκπολιτισμό» των «αγρίων», αλλά για να προωθήσουν την ισχύ τους και στο επίπεδο αυτό, η ισχύς δεν νοείται μόνο με όρους στρατιωτικούς ή οικονομικούς, αλλά και ψυχολογικούς: εθνικό κύρος, επεκτατικό φρόνημα κτλ.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*,
Πατάκης, Αθήνα 2001, σ. 337

♦ Ο Σύγχρονος Κόσμος: Ευκαιρίες και προκλήσεις

Στην τελευταία ενότητα του μαθήματος δίνεται η ευκαιρία να αναπτυχθεί ένας γόνιμος προβληματισμός πάνω στα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Σκοπός της ενότητας είναι η κατανόηση του σύγχρονου κόσμου, των δυνάμεων και των ισορροπιών αλλά και της αστάθειας που χαρακτηρίζει πολλές περιοχές του κόσμου αλλά και τον πλανήτη συνολικά. Ως αφόρμηση μπορεί να είναι ένα οποιοδήποτε επίκαιρο ζήτημα σε εθνικό ή διεθνές. Συστήνεται να σκεφτούν και να προτείνουν τα ίδια τα παιδιά τα διεθνή, εθνικά και κοινωνικά, ζητήματα που θεωρούν κρισιμότερα και με αφορμή τις απαντήσεις τους, που καταγράφονται στον πίνακα, να γίνει ένας γόνιμος διάλογος. Εννοείται ότι κι ο/η διδάσκων/-ουσα επισημαίνει την κρισιμότητα προβλημάτων που κατά γενική ομολογία θεωρούνται σημαντικότερα, όπως η περιβαλλοντική κρίση και η κλιματική αλλαγή, οι στρατιωτικές επεμβάσεις και η κατοχή ξένων εδαφών, οι πανδημίες, τα προσφυγικά και μεταναστατευτικά ρεύματα και η αντιμετώπισή τους, η άνοδος του νεοναζισμού, η τρομοκρατία, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, οι κοινωνικές ανισότητες, όσα δηλαδή ζητήματα αναδεικνύει το Πρόγραμμα Σπουδών, χωρίς να τα εξαντλεί, καθώς σε κάθε περίοδο κάποια εμφανίζονται ως περισσότερο κρίσιμα και επίκαιρα και άλλα απασχολούν λιγότερο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν επιλυθεί.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

Στο μάθημα της Γ΄ Λυκείου Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών οι μαθητές/-τριες αποκτούν γνώσεις για το περιεχόμενο και τη μεθοδολογία της Ιστορίας ως επιστήμης, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται ο ιστορικός.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΠΣ του μαθήματος επικεντρώνεται στις ακόλουθες Θεματικές Ενότητες:

- ♦ Η επιστήμη της Ιστορίας. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις
- ♦ Το Ελληνικό Ζήτημα και η λύση του (από τον ώριμο Νεοελληνικό Διαφωτισμό έως την ένταξη της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη)
- ♦ Η Ευρώπη ως ιστορική ενότητα από την Αρχαιότητα έως τη Σύγχρονη Εποχή

Το περιεχόμενο του μαθήματος χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο με τον τίτλο «*Η επιστήμη της Ιστορίας-θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*» εστιάζει στην επιστημολογία της ιστορίας, στη θεωρία και στις μεθοδολογικές αρχές της, ενώ στο δεύτερο παρουσιάζονται δύο ιστορικά ζητήματα, τα οποία διερευνώνται με βάση τα μεθοδολογικά εργαλεία της ιστορικής επιστήμης. Με αυτή τη διάταξη και το περιεχόμενο επιδιώκεται να γίνει συνείδηση στους/στις μαθητές/-τριες ότι η ιστορία είναι μια από τις ανθρωπιστικές επιστήμες, έχει τις δικές της αρχές και τους δικούς της νόμους, διαθέτει συγκεκριμένο οπλοστάσιο θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων και βρίσκεται σε γόνιμο και συνεχή διάλογο με άλλες συγγενείς επιστήμες, όπως η αρχαιολογία, η κοινωνική ανθρωπολογία, η ιστορία της τέχνης, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, η φιλολογία κ.λπ..

Ενδεικτικά Σενάρια Διδασκαλίας

Για την καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση του σκοπού και των στόχων του ΠΣ του συγκεκριμένου μαθήματος και για την πρακτική εφαρμογή των μεθόδων διδασκαλίας και αξιολόγησης που προτείνονται στο ΠΣ κρίθηκε αναγκαίο να συνταχθούν τρία ενδεικτικά σενάρια διδασκαλίας, τα οποία διαμορφώθηκαν με βάση τους διδακτικούς στόχους που προτείνονται στο ΠΣ. Σκοπός μας δεν είναι να παρουσιάσουμε ιδεατά σενάρια διδασκαλίας, με άλλα λόγια σχέδια μαθήματος που είναι μεν έξυπνα σχεδιασμένα αλλά εφαρμόζονται δύσκολα για διάφορους, πρακτικούς και άλλους, λόγους στην τάξη. Αντίθετα, στόχος είναι η παρουσίαση ρεαλιστικών σεναρίων, που μπορούν να εφαρμοστούν από τον/την εκπαιδευτικό στο σημερινό σχολείο. Τα σενάρια που παρατίθενται εδώ καλό είναι να αποτελέσουν έναυσμα για μια δημιουργική αξιοποίησή του ΠΣ από τον/την εκπαιδευτικό, ο/η οποίος/-α ανάλογα με τις δεδομένα που έχει κάθε φορά θα αναζητήσει και θα διαμορφώσει τις δικές του/της διδακτικές στρατηγικές και τα δικά του/της πρωτότυπα σενάρια. Στη σύνταξη και διαμόρφωση κάθε σεναρίου διδασκαλίας τα δεδομένα που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο/η εκπαιδευτικός είναι οι υποδομές που έχει στη διάθεσή του/της, η διδακτική του/της εμπειρία και το μαθητικό δυναμικό. Η προσαρμογή της διδακτικής πράξης στα δεδομένα που κάθε φορά έχει στη διάθεσή του/της είναι η καλύτερη λύση. Γι' αυτό τον λόγο κάθε σενάριο διδασκαλίας ή με άλλα λόγια κάθε σχέδιο μαθήματος πρέπει να διέπεται από ευελιξία και ο/η εκπαιδευτικός να είναι σε θέση να το προσαρμόζει ακόμη και κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας.

1ο Σενάριο

(διάρκεια 1 διδακτική ώρα)

Ο ρόλος των ηγετών και των κοινωνικών ομάδων στην ιστορία.**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ****α.** Ηγετική προσωπικότητα: διασάφηση και διαστάσεις του όρου «ηγέτης».

Τα χαρακτηριστικά του ηγέτη.

β. Η σχέση ηγέτη και λαού/κοινωνίας.**γ.** Η προσέγγιση του ρόλου του ηγέτη στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι μέσα από τα ιστοριογραφικά ρεύματα του 19ου-20ού αι.**δ.** Κοινωνική ομάδα: διασάφηση και διαστάσεις του όρου.**ε.** Ο ρόλος των κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση των πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών εξελίξεων μιας κοινωνίας.**A. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ****Διδακτικοί στόχοι**

Οι μαθητές/-τριες:

- Να αναγνωρίσουν τον ρόλο του ηγέτη στη διαμόρφωση της ιστορικής εξέλιξης.
- Να περιγράψουν τη σχέση των ηγετών με τους λαούς τους.
- Να αναγνωρίζουν τον ρόλο των κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση της ιστορικής εξέλιξης.

Μέθοδοι επεξεργασίας διδακτικής ενότητας

- Ομαδοσυνεργατική μέθοδος για την προσέγγιση του περιεχομένου της ενότητας.
- Διερευνητική-ανακαλυπτική μέθοδος με αξιοποίηση παραθεμάτων και εικόνων.

Εργαλεία

- Εγχειρίδιο μαθητή
- Φύλλο εργασίας ομάδας
- Προβολέας, Η/Υ με σύνδεση στο διαδίκτυο και πίνακας ή διαδραστικός πίνακας για προβολή και αναζήτηση πληροφοριών.

Προϋποθέσεις

- Εξοικείωση εκπαιδευτικού και μαθητών/-τριών με την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία. Πριν από την πραγματοποίηση του συγκεκριμένου μαθήματος, οι μαθητές/-τριες είναι ήδη χωρισμένοι/-ες σε ομάδες 4-5 ατόμων με διακριτούς ρόλους (γραμματέας ομάδας, εισηγητής-εκπρόσωπος ομάδας στην ολομέλεια, επόπτης/ελέγχει-οργανώνει τη ροή της δράσης, υπεύθυνος χρήσης Η/Υ κ.λπ.).
- Κατάλληλη διαμόρφωση αίθουσας.
- Ο/Η διδάσκων/-ουσα πρέπει να έχει σχεδιάσει εκ των προτέρων αναλυτικά την πορεία της διδασκαλίας έτσι ώστε ο διδακτικός χρόνος να είναι αρκετός για να καλύψει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

Β. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Αφόρμηση: Σύνδεση με την προηγούμενη ενότητα (Αξιολόγηση της φυσιογνωμίας και της σημασίας των ιστορικών φαινομένων-γεγονότων), π.χ. αναφορά σε συγκεκριμένο, ευρέως γνωστό ιστορικό γεγονός, το οποίο οι μαθητές/-τριες έχουν γνωρίσει σε προηγούμενη τάξη, και στην προσωπικότητα που έχει συνδεθεί με αυτό (π.χ. Μ. Κωνσταντίνος και Διάταγμα Μεδιολάνων/ ίδρυση Κωνσταντινούπολης, Περικλής και Αθήνα 5ου αι. π.Χ., Αλκιβιάδης και Σικελική εκστρατεία/κοπή Ερμών, Ναπολέον και Βατερλό) ή προβολή πορτρέτου ενός ηγέτη (π.χ. προτομή Περικλή βλ. πιο κάτω πορτρέτο Ναπολέοντα, κολοσσιαία προτομή Μ. Κωνσταντίνου, προσωπογραφία Θ. Κολοκοτρώνη ή Ελ. Βενιζέλου) ή αναφορά σε σύγχρονες ηγετικές προσωπικότητες.

Προσέγγιση του περιεχομένου της ενότητας: Κάθε ομάδα θα προσεγγίσει μέρος του περιεχόμενου της διδακτικής ενότητας του σχολικού εγχειριδίου, συμπληρώνοντας φύλλο εργασίας. Επειδή κάθε ομάδα έχει διαφορετικό φύλλο εργασίας, το περιεχόμενο της ενότητας χωρίζεται σε τόσα μέρη όσες οι ομάδες (εδώ η ενότητα διαμορφώθηκε ενδεικτικά σε πέντε υποενότητες – εναλλακτικά μπορεί ο/η διδάσκων/-ουσα να δώσει το ίδιο φύλλο εργασίας σε δύο ή τρεις ομάδες). Οι απαντήσεις σε κάθε ομάδα διαμορφώνονται ομαδικά, αλλά το φύλλο συμπληρώνεται από τον γραμματέα και παρουσιάζεται από τον εισηγητή.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ο/η διδάσκων/-ουσα φροντίζει να είναι διατυπωμένο λιτά και εύστοχα ώστε οι μαθητές/-τριες να δίνουν σαφείς απαντήσεις. Επειδή ο διδακτικός χρόνος είναι περιορισμένος, οι ερωτήσεις δε χρειάζεται να ξεπερνούν τις 3-4, συμπεριλαμβανομένης της πηγής.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**ΟΜΑΔΑ 1**

1. Τι σημαίνει ο όρος ηγετική προσωπικότητα;
2. Σημείωσε ονόματα ηγετών (χρόνος και τόπος).
3. Ποια σχέση αναπτύσσεται ανάμεσα σε έναν ηγέτη και σε μια κοινωνία/σε έναν λαό;

Στο φύλλο εργασίας κάθε ομάδας εντάσσεται η προσέγγιση ιστορικής πηγής (παράθεμα, εικόνα κ.λπ.) και η αξιοποίησή της (το υλικό αυτό αντλείται από το σχολικό εγχειρίδιο ή δίνεται επιπλέον από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα στο φύλλο εργασίας βλ. αμέσως πιο κάτω).

(...) Όμως η οργή που είχαν όλοι (ενν. οι Αθηναίοι) εναντίον του Περικλή δεν έπαψε παρά μονάχα όταν τον καταδίκασαν σε πρόστιμο. Ωστόσο, λίγο αργότερα, πράγμα που συνηθίζει να κάνει το πλήθος, τον εξέλεξαν πάλι στρατηγό και του εμπιστεύτηκαν τη διοίκηση της πόλης, γιατί (...) πίστευαν πως αυτός είναι ο πιο ικανός. Και πραγματικά, όσο καιρό ο Περικλής κυβέρνησε την πόλη στην εποχή της ειρήνης, την κυβέρνησε με σύνεση και τη προφύλαξε και στις μέρες του έγινε ισχυρότερη από ποτέ άλλοτε, κι όταν ξέσπασε ο πόλεμος, αυτός πάλι αποδείχθηκε και σε αυτή την περίπτωση ότι είχε προβλέψει και εκτιμήσει σωστά τη δύναμη της πόλης. Δυο χρόνια και έξι μήνες έζησε από τότε που ξεκίνησε ο πόλεμος, και όταν πέθανε, φάνηκε ακόμη πιο πολύ η προνοητικότητα του (...). Αιτία γι' αυτό ήταν ότι εκείνος με το κύρος του, την εκτίμηση που του είχαν και με τις πνευματικές του ικανότητες - είχε αποδειχτεί αναμφισβήτητα ανώτερος χρημάτων-, χαλιναγωγούσε το λαό χωρίς να περιορίζει την ελευθερία του, και πιο πολύ κατηύθυνε το πλήθος παρά παρασυρόταν από αυτό. Δεν προσπαθούσε να αποκτήσει δύναμη ανάρμοστα μέσα ούτε μιλούσε για να ευχαριστήσει, αλλά μπορούσε, επειδή είχε κύρος να εναντιωθεί σε κάτι και να προκαλέσει ακόμη και την οργή των Αθηναίων. Όταν λοιπόν καταλάβαινε ότι οι συμπολί-

τες του, άκαιρα, από υπεροψία, έφταναν να είναι υπερβολικά τολμηροί, τους τρόμαζε με τα λόγια του, ώστε να φοβούνται, κι όταν πάλι τους ένιωθε φοβισμένους χωρίς λόγο, τους ξανάδινε θάρρος. Έτσι το πολίτευμα της Αθήνας λεγόταν, κατ' όνομα, δημοκρατία, στην πραγματικότητα όμως, σιγά-σιγά, γινόταν εξουσία που την ασκούσε ο πρώτος πολίτης.

Θουκυδίδης, Ιστοριών Β', 65 (απόδοση Ν.Μ.).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ (επιλογή):

1. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και όσα αναφέρονται στο παράθεμα, ποια ηγετικά χαρακτηριστικά διέθετε ο Περικλής;
2. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και τα δεδομένα του παραθέματος, πώς κρίνετε την τελευταία διαπίστωση του Θουκυδίδη («Έτσι το πολίτευμα πολίτης»);

ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ 1:

ΠΑΡΑΘΕΜΑ Α

(...) Και πραγματικά, όσο καιρό ο Περικλής κυβέρνησε την πόλη στην εποχή της ειρήνης, την κυβέρνησε με σύνεση (...) Και όταν ξέσπασε ο πόλεμος, αυτός πάλι αποδείχθηκε και σε αυτή την περίπτωση ότι είχε προβλέψει και εκτιμήσει σωστά τη δύναμη της πόλης. Δυο χρόνια και έξι μήνες έζησε από τότε που ξεκίνησε ο πόλεμος, και όταν πέθανε, φάνηκε ακόμη πιο πολύ η προνοητικότητα του (...). Αιτία γι' αυτό ήταν ότι εκείνος με το κύρος του, την εκτίμηση που του είχαν και με τις πνευματικές του ικανότητες - είχε αποδειχτεί αναμφισβήτητα ανώτερος χρημάτων-, χαλιναγωγούσε το λαό χωρίς να περιορίζει την ελευθερία του, και πιο πολύ κατηύθυνε το πλήθος παρά παρασυρόταν από αυτό. Δεν προσπαθούσε να αποκτήσει δύναμη ανάρμοστα μέσα ούτε μιλούσε για να ευχαριστήσει, αλλά μπορούσε, επειδή είχε κύρος να εναντιωθεί σε κάτι και να προκαλέσει ακόμη και την οργή των Αθηναίων. Όταν λοιπόν καταλάβαινε ότι οι συμπολίτες του, άκαιρα, από υπεροψία, έφταναν να είναι υπερβολικά τολμηροί, τους τρόμαζε με τα λόγια του, ώστε να φοβούνται, κι όταν πάλι τους ένιωθε φοβισμένους χωρίς λόγο, τους ξανάδινε θάρρος. Έτσι το πολίτευμα της Αθήνας λεγόταν, κατ' όνομα, δημοκρατία, στην πραγματικότητα όμως, σιγά-σιγά, γινόταν εξουσία που την ασκούσε ο πρώτος πολίτης.

Θουκυδίδης, Ιστοριών Β', 65 (απόδοση Ν.Μ.).

ΠΑΡΑΘΕΜΑ Β

Ο ποιητής Ίων³⁶ λέει ότι ο τρόπος συμπεριφοράς του Περικλή ήταν αλαζονικός και επηρμένος και ο κομπασμός του συνδυαζόταν με υπεροψία και περιφρόνηση προς τους άλλους.

Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι, Περικλής, 5.3 (απόδοση Ν.Μ.).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αφού αντιπαραβάλλετε τις δύο πηγές, να καταγράψετε όσα διατυπώνονται σε αυτές σχετικά με το χαρακτήρα του Περικλή.
2. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και λαμβάνοντας υπόψη τα δύο παραπάνω αποσπάσματα, ποια είναι το φάσμα των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε έναν ηγέτη και σε σύγχρονους του πολιτικούς ή/και διανοητές;

³⁶ Ο Ίων ο Χίος ήταν τραγικός και διθυραμβικός ποιητής της κλασικής περιόδου, εφάμιλλος των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών. Υπήρξε δριμύς κατήγορος του Περικλή.

ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ 2:

Παρόμοιες ερωτήσεις μπορούν να διατυπωθούν με βάση τα πιο κάτω παραθέματα σχετικά με την προσωπικότητα του Ελ. Βενιζέλου:

Δεν θέλουν να εννοήσουν ότι πρόκειται περί εντελώς εξαιρετικής προσωπικότητας, ήτις φέρει από φύσεως την σφραγίδα της υπεροχής και της διαφοράς από τον κοινόν ανθρώπινον τύπον. Επιμένουν να αγνοούν ότι έχουν ενώπιον των εν αληθές ηθικών όρος, άβατον εις τα ηθικά των μέσα; (εφ. Πατρίς, 27-3-1915)

Η προσωποποίησης της δυνάμεως του λαού. Η εκδήλωση της αιωνίας ευρωστίας της ελληνικής φυλής. Ο δυνατός, όστις εξήρθη υπεράνω προσώπων. Η θέλησις του λαού, ήτις απέβλεψεν εις το κοινόν, το γενικόν, το ολοκληρωτικόν συμφέρον. Ο πέλεκυς της βουλήσεως του Έθνους, όστις κατέρριψε τα είδωλα και εστερέωσε νέους θεούς, την Ισότητα, την Αξίαν, την Εργασίαν, την Ηθικήν, το Σθένος. Ο ανήρ, όστις εκεί ένθα οι άλλοι δεν έβλεπαν ειμή ερείπια μόνον και τέφραν, αυτός ανεύρε γρανιτώδη και ασάλευτα θεμέλια, ίνα στερεώση την νέαν Ελλάδα. (εφ. Εστία, 14-4-1915)

Ο επαναστάτης του Θερίσου, ο ηθικός δολοφόνος του πρίγκηπος Γεωργίου, ο υπονομευτής της Δυναστείας του, ο ασεβής αναρχικός και στασιαστής κατά του βασιλέως Κωνσταντίνου, ο απεμπολητής των εθνικών συμφερόντων και απαρνητής των εθνικών δικαιωμάτων, κείται πολιτικός νεκρός υπό τας άρας ολοκλήρου του Έθνους. (εφ. Σκριπ, 24-9-1915)

...Ενεδρεύων ως όφιος από της πρώτης ημέρας της πτώσεως του, εξήλθε χθες από τους τελματώδεις φράκτας του ο Μέγας Αναρχικός, ολόσωμος, στυγνός, συρίζων απαισίως, χύνων τους αφρούς της λύσεως του δεξιά και αριστερά και διασκορπίζων το δηλητήριό του προς πάσαν διεύθυνσιν. (εφ. Σκριπ, 23-10-1915)

Δ. Παπαδημητρίου, «Ο Τύπος και ο Διχασμός, 1914-1915», στο Θ. Βερέμης & Γ. Γουλιμή, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, 419-421.

3. **Ολομέλεια:** Κάθε ομάδα παρουσιάζει τις ερωτήσεις του φύλλου εργασίας της. Κάθε φύλλο εργασίας προβάλλεται στον πίνακα.
4. **Επανάληψη-εμπέδωση:** Επισήμανση των κεντρικών σημείων της ενότητας (διαφάνεια) και σχολιασμός (οι όροι σημειώνονται στον πίνακα) των εννοιών-κλειδιών από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα.
5. **Δραστηριότητα:** Οι μαθητές/-τριες καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις του σχολικού εγχειριδίου ή να σχολιάσουν μια εικόνα:
Λαμβάνοντας υπόψη ότι η ιδεαλιστική απόδοση ηγετικών προσωπικοτήτων είναι συνήθης πρακτική ανά τους αιώνες, να παραβάλετε τον ανδριάντα του Περικλή με την προσωπικότητά του Αθηναίου ηγέτη, όπως σκιαγραφείται από τον Θουκυδίδη (παράθεμα 1).

Προτομή του Περικλή, ερμαϊκή στήλη, από ανδριάντα του Κρησίλα, π. 425 π.Χ.
(ρωμαϊκό αντίγραφο, μάρμαρο, πρωτότυπο χάλκινο, ύψ. 0,48 μ., Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο 549).

Από τον ανδριάντα του Περικλή που είχε ιδρυθεί στην Ακρόπολη αμέσως μετά τον θάνατό του... Ο Περικλής εικονίζεται ως στρατηγός με κορινθιακό κράνος το οποίο συνήθιζε να φοράει, κατά τις αρχαίες μαρτυρίες, για να αποκρύπτει κάποια δυσμορφία του κρανίου του. Ο μεγάλος αυτός πολιτικός ... ήταν φυσικό να παρασταθεί ιδεαλιστικά. Στο μείλιχιο πρόσωπό του πλανάται μια έκφραση στοχασμού και συγκρατημένης μελαγχολίας. Η εικόνα αυτή του ηγέτη, που δημιούργησε ο Κρησίλας, ανταποκρίνεται στις αρχαίες μαρτυρίες για την ολύμπια αταραξία και σωφροσύνη που δεν το εγκατέλειπαν ακόμη και στις πιο δραματικές αντιπαραθέσεις του στην Εκκλησία του Δήμου.

Ν. Γιαλούρης, *Αρχαία Γλυπτά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1994, 127, αρ. 104, 248.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικά για τον ρόλο των ηγετών βλ. R. I. Rotberg, Charisma, Leadership, and Historiography, *The Journal of Interdisciplinary History* 42/3, 2012, 419-428.

Για βιογραφίες του Περικλή:

D. Kagan, *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας*, μετάφραση Ό. Παπακώστα, Αθήνα 2005.

C. Mossé, *Ο εφευρέτης της δημοκρατίας*, μετάφραση Σ. Βλοντάκης, Αθήνα 2006.

Για τον Βενιζέλο:

Θ. Βερέμης, Η. Νικολακόπουλος, Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Α': Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό*, Αθήνα 2011.

Θ. Βερέμης, Η. Νικολακόπουλος, Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Β': Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Αθήνα 2011.

2ο Σενάριο

(διάρκεια 1 διδακτική ώρα)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3α:**Τα είδη-κατηγορίες των ιστορικών πηγών. Άμεσες και έμμεσες πηγές.****ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:**

- α. Τα είδη-κατηγορίες των ιστορικών πηγών: γραπτές, προφορικές, παραστατικές: μνημεία, έργα τέχνης, αρχαιολογικά ευρήματα κ.λπ.
- β. Άμεσες και έμμεσες πηγές (πρωτογενείς και δευτερογενείς).
- γ. Αρχείο: Ορισμός έννοιας και η σημασία των αρχείων για την ιστορική γνώση.

A. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ**Διδακτικοί στόχοι**

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- Να διακρίνουν τα είδη των πηγών.
- Να κατατάσσουν τις πηγές σε άμεσες και έμμεσες.
- Να ορίζουν την έννοια αρχείο και να αναγνωρίζουν τη σημασία των αρχείων για την ιστορική γνώση.

Μέθοδοι επεξεργασίας διδακτικής ενότητας

- Προσέγγιση του περιεχομένου της ενότητας με αφήγηση και προσχεδιασμένο διάλογο.
- Διερευνητική-ανακαλυπτική προσέγγιση μέσω παραθεμάτων και εικόνων.

Εργαλεία

- Εγχειρίδιο μαθητή.
- Φύλλο εργασίας μαθητή.
- Προβολέας, Η/Υ και πίνακας ή διαδραστικός πίνακας για τη διαγραμματική καταγραφή και προβολή του περιεχομένου της ενότητας και των παραθεμάτων-εικόνων.

B. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**Αφόρμηση**

- Προβολή φωτογραφίας από την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα (27 Απριλίου 1941).
- Απόσπασμα από ταινία τεκμηρίωσης σχετικά με αυτό το γεγονός (βλ. ενδεικτικά ντοκιμαντέρ του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ *Εμείς οι Έλληνες*, επεισόδιο 8 (www.youtube.com/watch?v=lx67O9MJ9eA, 24.55'-25.26').

Αρχικά οι μαθητές/-τριες με βάση τη φωτογραφία και τη βοήθεια του/της καθηγητή/-ριάς τους θα αναγνωρίσουν το ιστορικό γεγονός και στη συνέχεια θα συγκρίνουν τις δύο πηγές με βάση τη χρονική απόσταση από το γεγονός.

Παρουσίαση διδακτικής ενότητας

α) Προσέγγιση του περιεχομένου με αφήγηση και προσχεδιασμένο από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα διάλογο με ερωταποκρίσεις:

Διαδικασία υλοποίησης:

Ο/Η διδάσκων/-ουσα αφηγείται και διατυπώνει ερωτήσεις τις οποίες οι μαθητές/-τριες καλούνται να απαντήσουν μελετώντας το εγχειρίδιό τους. Παράλληλα, επιτυγχάνεται και η γλωσσική εξομάλυνση του περιεχομένου της ενότητας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- ♦ Ποια είναι τα κριτήρια ταξινόμησης των πηγών;
- ♦ Τι σημαίνει ο όρος άμεση πηγή;
- ♦ Τι δηλώνεται με τον όρο έμμεση πηγή;
- ♦ Ποια είναι τα βασικά είδη πηγών και οι επιμέρους κατηγορίες;
- ♦ Τι σημαίνει ο όρος αρχείο;
- ♦ Τι είδη αρχείων υπάρχουν;
- ♦ Ποια είναι η σημασία των αρχείων για την απόκτηση της ιστορικής γνώσης;

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ του περιεχομένου της ενότητας (διάγραμμα) στον πίνακα ή σταδιακή προβολή διαφανειών.

ΕΝΝΟΙΕΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ (καταγράφονται σε τμήμα του πίνακα ή προβάλλονται σε ξεχωριστή διαφάνεια): άμεσες-έμμεσες πηγές, πρωτογενής και δευτερογενής πηγή, γραπτές και παραστατικές πηγές, ιστορικό αρχείο κ.λπ.

β) Διερευνητική-ανακαλυπτική προσέγγιση με αξιοποίηση παραθεμάτων και οπτικού-ηχητικού ή άλλου υλικού, το οποίο θα προβάλλει ο/η διδάσκων/-ουσα ή θα δώσει στους/στις μαθητές/-τριες σε αντίγραφα. Η προσέγγιση πηγών γίνεται παράλληλα με την αφήγηση-διάλογο σε κατάλληλα σημεία της διδακτικής διαδικασίας.

Θέμα-αφορμή διερεύνησης³⁷:

- i. Τι είδους πηγές έχουν στη διάθεσή τους οι ιστορικοί σήμερα για να μελετήσουν το ιστορικό γεγονός της εισόδου των Γερμανών στην Αθήνα (Κυριακή 27 Απριλίου 1941) και τις πολιτικές εξελίξεις που δρομολογήθηκαν μετά από αυτό;
 - Γραπτές πηγές:
 - Κρατικά έγγραφα στη Γερμανία και στην Ελλάδα,
 - Τύπος της εποχής (π.χ. πρωτοσέλιδα εφημερίδων),
 - Απομνημονεύματα-ημερολόγια (π.χ. Γιώργου Θεοτοκά, *Τετράδια ημερολογίου, 1939-1953*, Αθήνα 2005) ή του Γιώργου Σεφέρη (*Μέρες Δ'. 1 Γενάρη 1941 – 31 Δεκέμβρη 1944*, Αθήνα ³1993, 52),
 - Αφίσες της εποχής σε ιστορικά αρχεία
 - Ιστοριογραφικές μελέτες
 - Ηχητικές, παραστατικές, ηλεκτρονικές πηγές:

Ραδιόφωνο-τελευταία ραδιοφωνική εκπομπή Ε.Ι.Ρ.

(www.youtube.com/watch?v=PAY7wRN0uLU),

Φωτογραφικό υλικό σε ιστορικά αρχεία, βιβλιοθήκες και διάσπαρτο στο διαδίκτυο, ταινίες τεκμηρίωσης (www.youtube.com/watch?v=8uxheulDdtg), αφίσες και γελοιογραφίες σε ιστορικά αρχεία και διάσπαρτες στο διαδίκτυο.

Ο/Η διδάσκων/-ουσα προβάλλει ή δίνει σε φωτοαντίγραφα ενδεικτικά παραδείγματα πηγών, τα οποία ζητά από τους/τις μαθητές/-τριες να τα ταξινομήσουν (άμεσες-έμμεσες, πρωτογενείς-δευτερογενείς πηγές) και να τα διακρίνουν σε επιμέρους είδη (γραπτές πηγές, παραστατικές κ.λπ.) ή

³⁷ Ενδεικτικό υλικό παρατίθεται στο τέλος του σχεδίου μαθήματος.

- ii. **Θέμα-αφορμή διερεύνησης:** Τι είδους πηγές έχουμε στη διάθεσή μας για να μελετήσουμε την ιστορία του σχολείου: βασικά το αρχείο του, δηλαδή το μητρώο μαθητών/-τριών, τα πρακτικά συνεδρίασης του συλλόγου διδασκόντων, το ποινολόγιο, τα βιβλία υλικού και οικονομικών, τα επίσημα ημερολόγια των διευθυντών κ.λπ. Εναλλακτικά, για τα αρχεία ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να προβάλει ή να παραπέμψει τους/τις μαθητές/-τριες στον δικτυακό τόπο των Γενικών Αρχείων του Κράτους:

<http://www.gak.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>

3. **Επανάληψη-εμπέδωση:** Επισήμανση και σχολιασμός των εννοιών-κλειδιών.
4. **Αξιολόγηση**³⁸: Οι μαθητές/-τριες καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις του σχολικού εγχειριδίου (π.χ. σύγκριση διαφορετικών ειδών ιστορικών πηγών και αναγνώρισή τους).
5. **Δραστηριότητες:** Να καταγράψουν είδη και κατηγορίες πηγών για τη μελέτη του οικογενειακού τους δέντρου.

Βιβλιογραφία (πηγές στην Ιστορία):

- Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της. Τόμος Α' Γενικά προβλήματα (μετάφραση Ε. Στεφανάκη), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979, 267-307.
- Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της. Τόμος Β/1 Παραδοσιακές βοηθητικές επιστήμες, Εικονιστικές μαρτυρίες (μετάφραση Α. Καραστάθη), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2007.
- Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της. Τόμος Β/2 Παραδοσιακές βοηθητικές επιστήμες, Γραπτές μαρτυρίες (μετάφραση Ε. Στεφανάκη), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.
- Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της. Τόμος Β/3 Πρόσφατα μέσα μαζικής επικοινωνίας, Καταγραμμένες μαρτυρίες, Νέοι προσανατολισμοί (μετάφραση Ε. Στεφανάκη), Αθήνα 1988.

³⁸ Η διαδικασία αξιολόγησης δεν είναι υποχρεωτικό για λόγους καθαρά πρακτικούς (έλλειψη χρόνου) να γίνεται κάθε φορά. Μπορεί να επιχειρείται ανά 5-6 μαθήματα ή ανά ενότητα-κεφάλαιο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΕΠΟΠΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

27 Απριλίου 1941 (ύψωση της σημαίας του Γ΄ Ράιχ στην Ακρόπολη) (πηγή: διαδίκτυο)

Πρωτοσέλιδο εφημερίδας Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (Δευτέρα 28 Απριλίου 1941) (πηγή: διαδίκτυο)

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Λαϊκός Παρατηρητής (επίσημο όργανο Γ΄ Ράιχ, 28/4/1941)

3ο Σενάριο(διάρκεια 1 διδακτική ώρα)³⁹**Η εδαφική επέκταση του νεοελληνικού κράτους (διαμόρφωση συνόρων, εθνική ολοκλήρωση).****ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ**

Η διαμόρφωση συνόρων του νεοελληνικού κράτους από το 1864 ως το 1948.

1. Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864)
2. Προσάρτηση Θεσσαλίας- Άρτας (1881).
3. Απελευθέρωση Νήσων Αιγαίου, Ηπείρου, Μακεδονίας και Κρήτης (Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913).
4. Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος: Απελευθέρωση Θράκης.
5. Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος: Ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα (1948).

A. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ**Διδακτικοί στόχοι**

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- Να γνωρίσουν την πορεία διαμόρφωσης των συνόρων του νεοελληνικού κράτους από την ένωση των Επτανήσων το 1864 ως την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων το 1948.
- Να εντάσσουν τους αγώνες για την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα στον χωροχρόνο και να τους ερμηνεύουν σε συνάρτηση με την πορεία του Ανατολικού Ζητήματος.
- Στο πλαίσιο του μαθήματος οι μαθητές/-τριες θα δημιουργήσουν έναν συγκεντρωτικό πίνακα στον οποίο θα έχουν καταγραφεί αναλυτικά οι συνοριακές μεταβολές και η συνακόλουθη εδαφική επέκταση του νεοελληνικού κράτους, οι συνθήκες, τα ιστορικά γεγονότα και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα.

Μέθοδοι επεξεργασίας διδακτικής ενότητας

- Ομαδοσυνεργατική.
- Ανακαλυπτική με χρήση ΤΠΕ.

Εργαλεία

- Εγχειρίδιο μαθητή
- Προβολέας συνδεδεμένος με τον υπολογιστή του/της εκπαιδευτικού ή διαδραστικός πίνακας.
- Εκπαιδευτικό λογισμικό:
 - (α) προτεινόμενο εργαλείο ο ιστορικός άτλαντας CENTENNIA: ο χρήστης του συγκεκριμένου, ιδιαίτερα εύχρηστου λογισμικού έχει τη δυνατότητα να μελετήσει τη συνοριακή αλλαγή σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή τόσο σε συγκεκριμένο χρονικό σημείο όσο και διαχρονικά. Παράλληλα στο συγκεκριμένο λογισμικό σκιαγραφείται το πλαίσιο για κάθε ιστορικό γεγονός ή εναλλακτικά (β) φυλλομετρητής για την περιήγηση σε ιστοσελίδες, κυρίως του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού (<http://www.hellenichistory.gr/>) και (γ) κειμενογράφος για τη σύνταξη του πίνακα.
- Φύλλο εργασίας - πίνακας και οδηγίες- εγκατεστημένο στην επιφάνεια εργασίας του Η/Υ.

³⁹ Η ενότητα ολοκληρώνεται στη διάρκεια τριών διδακτικών ωρών. Το συγκεκριμένο σχέδιο μαθήματος, που βασίζεται στη χρήση ΤΠΕ, προγραμματίζεται να διεξαχθεί την τελευταία ώρα (3^η ώρα) ως επαναληπτικό.

Προϋποθέσεις

- i. Εξοικείωση εκπαιδευτικού και μαθητών/-τριών με την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και τη χρήση ΤΠΕ. Πριν από τη διεξαγωγή του συγκεκριμένου μαθήματος, οι μαθητές/-τριες είναι ήδη χωρισμένοι/-ες σε ομάδες των 2-3 ατόμων και ο/η εκπαιδευτικός έχει εγκαταστήσει το λογισμικό, το αρχείο οδηγιών και τον πίνακα τον οποίο θα συμπληρώσουν οι μαθητές/-τριες στην επιφάνεια εργασίας του ηλεκτρονικού υπολογιστή.
- ii. Αίθουσα-εργαστήριο υπολογιστών.
- iii. Ο/Η διδάσκων/-ουσα πρέπει να έχει σχεδιάσει εκ των προτέρων αναλυτικά την πορεία της διδασκαλίας έτσι ώστε ο διδακτικός χρόνος να είναι αρκετός για να καλύψει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

B. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Α' φάση: Αφόρμηση

Προβολή χάρτη με τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1832 (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια, Κυκλάδες, Βόρειες Σποράδες) και χάρτη με τα σημερινά σύνορα (εικ. 1-2): σύγκριση-σύντομος σχολιασμός.

Εικ. 1. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1832.

Εικ. 2. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους σήμερα.

Β΄ φάση: Οι μαθητές/-τριες, χωρισμένοι/-ες σε ομάδες των 2-3 και ακολουθώντας τις οδηγίες-ερωτήσεις του/της εκπαιδευτικού, αξιοποιούν το λογισμικό CENTENNIA μελετώντας τους χάρτες και τις ιστορικές πληροφορίες που δίνονται εκεί και στο εγχειρίδιό τους. Παράλληλα συμπληρώνουν τον πίνακα, που βρίσκεται υπό τη μορφή αρχείου .doc στην επιφάνεια του υπολογιστή. Εναλλακτικά, αν δεν υπάρχει το λογισμικό CENTENNIA, οι πληροφορίες μπορεί να αντληθούν από τον δικτυακό τόπο του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού

<http://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/maps/index1.html>.

Γ΄ φάση: Κάθε ομάδα ανακοινώνει μέρος των αποτελεσμάτων της έρευνας, ενώ ταυτόχρονα ο/η διδάσκων/-ουσα προβάλλει σταδιακά τον πίνακα με τις εδαφικές μεταβολές του νεοελληνικού κράτους.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ Β΄ ΦΑΣΗΣ

Ερωτήσεις για την περίοδο 1864-1913 (εικ. 3):

1. 1864: Πώς διαμορφώνονται τα σύνορα της Ελλάδας;
Ποιο γεγονός και ποια πρόσωπα συνδέονται με αυτή τη μεταβολή; (άντληση πληροφοριών από το σχολικό εγχειρίδιο, το λογισμικό ή /και δικτυακούς τόπους που υποδεικνύει ο/η διδάσκων/-ουσα, π.χ. <http://www.ime.gr/chronos/>
Ενέργειες: συμπλήρωση αντίστοιχων κελιών πίνακα.

Εικ. 3. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1864.

2. 1878-1881: Στο συνέδριο του Βερολίνου (1878) ποιες περιοχές αιτήθηκε να προσαρτήσει η Ελλάδα;
Ποια περιοχή τελικά της δόθηκε και πότε;
Πώς κρίνετε το γεγονός ότι στις διαπραγματεύσεις της Κωνσταντινούπολης, που άρχισαν στις 20 Φεβρουαρίου του 1881, η Ελλάδα δε συμμετείχε, αλλά τις ελληνικές θέσεις διαπραγματεύονταν οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων;
(βλ. και http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/foreign_policy/facts/06.html)

Εικ. 4. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1881.

3. Πότε η Κρήτη ανακηρύσσεται αυτόνομη και ποιος αναλαμβάνει ως ύπατος αρμοστής; βλ. εναλλακτικά http://www.ime.gr/chronos/13/gr/foreign_policy/institutions/index.html και <http://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/maps/index1.html>
4. Συνδιάσκεψη και συνθήκη Βουκουρεστίου (1913): Ποιες περιοχές παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα; (εικ. 5)
http://www.ime.gr/chronos/13/gr/foreign_policy/institutions/03.html
<http://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/maps/index1.html>
 ή βλ. χάρτες για Α΄ και Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο
<http://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/maps/index2.html>
<http://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/maps/index2.html>

Εικ. 5. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους στο τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1913).

Επανάληψη-εμπέδωση: Επισήμανση κύριων σημείων και σχολιασμός.

Δραστηριότητα

ΠΑΡΑΘΕΜΑ

Άρθρον 5ο

Τα μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και του Βασιλείου της Βουλγαρίας σύνορα ακολουθοῦσι το εξής διάγραμμα, συμφώνως τῷ καταρτισθέντι ὑπὸ των οικείων στρατιωτικῶν αντιπροσώπων πρακτικῶ τῷ παρηρημένῳ εἰς το ὑπ. αριθμ. 9 πρωτόκολλον τῆς 25 Ιουλίου (7 Αυγούστου) 1913 τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Συνδιασκέψεως.

Ἡ οροθετικὴ γραμμὴ ἀναχωρεῖ ἀπὸ των νέων βουλγαροσερβικῶν συνόρων ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς του ὄρους Μπέλες, καταλήγουσα εἰς τας εἰς το Αἰγαῖον Πέλαγος ἐκβολὰς του ποταμοῦ Νέστου.

Μεταξὺ των δύο τούτων ἄκρων σημείων ἡ οροθετικὴ γραμμὴ ἀκολουθεῖ το ἐνδεικνυόμενον διάγραμμα ἐπὶ του συνημμένου χάρτου 1/200.000 του Αυστριακοῦ Ἐπιτελείου, συμφώνως τῇ περιγραφῇ τῇ ἐπίσης παρηρημένῃ τῷ παρόντι ἄρθρῳ.

Μικτὴ Ἐπιτροπὴ, συγκειμένη ἐξ ἰσαριθμῶν ἑκατέρου των συμβαλλομένων Ὑψηλῶν Μερῶν ἀντιπροσώπων, ἐπιφορτισθήσεται δέκα πέντε ἡμέρας μετὰ την υπογραφὴν τῆς παρούσης Συνθήκης νὰ χαράξῃ ἐπὶ του ἐδάφους τὴν νέαν μεθόριον γραμμὴν, συμφώνως τοῖς πρόσθεν συντεθειμένοις.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θέλει διενεργῆσαι τὴν διανομὴν των ἀκινήτων κτημάτων καὶ κεφαλαίων ἀτίνα ἀνήκον μέχρι τοῦδε ἀπὸ κοινού εἰς ἐπαρχίας, δήμους, κοινότητας κατοίκων, χωριζομένους διὰ των νέων συνόρων. Ἐν περιπτώσει διαφωνίας ἐπὶ τῆς διαχαράξεως ἢ των ἐκτελεστέων μέτρων, τὰ Ὑψηλὰ Συμβαλλόμενα Μέρη ὑποχρεοῦνται νὰ ἀποταθῶσιν εἰς κυβέρνησιν τρίτου φίλου κράτους, παρακαλοῦντα αὐτὴν νὰ ὀρίσῃ διαιτητὴν, οὔτινος ἡ ἀπόφασις ἐπὶ των ὑπὸ ἀμφισβήτησιν σημείων θεωρηθήσεται ὡς ὀριστικὴ.

Συνομολογεῖται ρητῶς ὅτι ἡ Βουλγαρία παραιτεῖται πάσης ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης αξιώσεως.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ συνθήκη του Βουκουρεστίου ἀπὸ: Λ. Διβάνη, *Ἡ εδαφικὴ ολοκλήρωση τῆς Ελλάδας (1830-1947)*, Ἀθήνα 2000, 341-343 (βλ. εἰκ. 5).

Εικ. 6. Χάρτης της Ελλάδας σύμφωνα με τη συνθήκη των Σεβρών (1920).

Εικ. 7. Τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1923.

-Με βάση τις πληροφορίες του παραθέματος, των εικόνων 6 και 7 και τις ιστορικές σας γνώσεις, να παρουσιάσετε και να σχολιάσετε τη διαμόρφωση των συνόρων του ελληνικού κράτους κατά τη δεκαετία 1913-1923.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Χρονική φάση	Συνθήκη	Διαμόρφωση συνόρων	Γεγονότα	Πρωταγωνιστές
1830-1832	Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830) και Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (1832)	Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια, Κυκλάδες, Βόρειες Σποράδες	Η Ελλάδα κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος (μοναρχία)	Ι. Καποδίστριας
1864	Συνθήκη Μάρτιος 1864	+Επτάνησα	Ανάρρηση στον θρόνο της Ελλάδας του Δανού πρίγκιπα Γεωργίου Α' (1863)	Γεώργιος Α'
1878-1881	Συνέδριο Βερολίνου (1878)	+ Θεσσαλία, τμήμα Άρτας	Επανάσταση στη Θεσσαλία, Μακεδονία, Ήπειρο, Κρήτη	Οικουμενική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κ. Κανάρη
1897-1898	Πόλεμος 1897, συνθήκη ειρήνης (Κωνσταντινούπολη 1897)	Εκχώρηση 400 τ. χλμ. στην Τουρκία	Η Κρήτη ανακηρύσσεται αυτόνομη	Πρωθυπουργός: Θ. Δηλιγιάννης, ύπατος αρμοστής Κρήτης: πρίγκιπας Γεώργιος
1912-1913	Συνθήκη ειρήνης Βουκουρεστίου (1913), πρωτόκολλο Φλωρεντίας 4-12-1913) παραχώρηση της Βόρειας Ηπείρου στο αλβανικό κράτος	+ Ανατολική Μακεδονία (περιοχή Καβάλας, Σερρών, Δράμας), Κεντρική και Δυτική Μακεδονία μέχρι την περιοχή Φλώρινας-Πρεσπών και το μεγαλύτερο τμήμα	Α' Βαλκανικός Β' Βαλκανικός	Ελ. Βενιζέλος, διάδοχος Κων/νος, Π. Κουντουριώτης

		της Ηπείρου, νησιά (Χίος, Λέσβος, Σάμος, Λήμνος). Εκτός η βόρεια Ήπειρος, η Θράκη, η Ίμβρος, η Τένεδος και τα Δωδεκάνησα		
1915-1920	Συνθήκη Σεβρών (1920)	+ Δυτική Θράκη, Ίμβρος, Τένεδος, Ανατολική Θράκη ως Αδριανούπολη, περιοχή Σμύρνης	Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, απόβαση συμμάχων στη Θεσσαλονίκη, Βούλγαροι και Γερμανοί εισβάλλουν στην Ανατολική Μακεδονία, χωρισμός σε δύο κράτη	Ελ. Βενιζέλος, Κωνσταντίνος, Αλέξανδρος
1920-1923	Ανακωχή Μουδανίων (1922), Συνθήκη Λωζάννης (1923)	Συνοριακή γραμμή ως τον ποταμό Έβρο, εκτός Ίμβρος και Τένεδος, αποχώρηση από Μικρά Ασία	Μικρασιατικός πόλεμος, Μικρασιατική Καταστροφή	Ελ. Βενιζέλος, Κωνσταντίνος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Γεώργιος Β΄, Κεμάλ Ατατούρκ
1940-1948	7 Μαρτίου 1948	Ενσωμάτωση Δωδεκανήσων	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Ελληνοϊταλικός Πόλεμος, Ελληνογερμανικός Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Απελευθέρωση	Ι. Μεταξάς, Μ. Μουσολίνι, Α. Κορυζής, Α. Χίτλερ, Γεώργιος Β΄, Γ. Παπανδρέου, Ν. Πλαστήρας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η εδαφική επέκταση του νεοελληνικού κράτους
(διαμόρφωση συνόρων, εθνική ολοκλήρωση)

ΟΔΗΓΙΕΣ

Ακολουθώντας τις ερωτήσεις και χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα Centennia που είναι ήδη εγκατεστημένο στον ηλεκτρονικό υπολογιστή σας, να συμπληρώσετε τον παρακάτω πίνακα.

Για κάθε αλλαγή στη συντομία γραμμή με βάση τη χρονολογία, θα αντλείτε πληροφορίες από το λογισμικό και το εγχειρίδιό σας, τις οποίες θα συμπληρώνετε στον πίνακα που βρίσκεται σε αρχείο word.doc εγκατεστημένο στην επιφάνεια εργασίας του Η/Υ σας.

Μερικά δεδομένα έχουν ήδη συμπληρωθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Χρονική φάση	Συνθήκη	Διαμόρφωση συνόρων	Γεγονότα	Πρωταγωνιστές
1830	Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830)	Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια, Κυκλάδες, Β. Σποράδες	Η Ελλάδα κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος (μοναρχία)	Ι. Καποδίστριας
1864				
	Συνέδριο Βερολίνου (1878)			
	Πόλεμος 1897		Η Κρήτη ανακηρύσσεται αυτόνομη	
1912-				
				Ελ. Βενιζέλος, Κωνσταντίνος, Αλέξανδρος
			Μικρασιατικός πόλεμος, Μικρασιατική Καταστροφή	
		Ενσωμάτωση Δωδεκανήσων		

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**Για τη χρήση ΤΠΕ:**

- Σ. Βοσνιάδου, *Σχεδιάζοντας περιβάλλοντα μάθησης υποστηριζόμενα από τις Σύγχρονες Τεχνολογίες*, Αθήνα 2006.
- Γ. Κόκκινος, Η εφαρμογή των Νέων Τεχνολογιών στο μάθημα της Ιστορίας, στο *Επιστήμη Ιδεολογία και Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα 2003, 351-361.
- D. Reynolds & H. Trip, ICT the hopes and the reality, *British Journal of Education Policy* 34/2, 2003, 151-167.
- A. Sloane, Learning with the Web: Experience of Using the World Wide Web in a Learning Environment. *Computers Education* 28 /4, 1997, 207-212.
- A. Τζιμογιάννης, Προετοιμασία του Σχολείου της Κοινωνίας της Πληροφορίας προς ένα ολοκληρωμένο μοντέλο ένταξης των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 122, 2002, 55-65.

Για την εδαφική επέκταση του νεοελληνικού κράτους:

- Λ. Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, Αθήνα 2000.
- Ακόμα τα γενικά έργα:
- Ι. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800 : Το έθνος, η πολιτεία και η κοινωνία των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Θ. Βερέμης & Ι. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ελλάδα : Μια ιστορία από το 1821*, μετάφραση Διονύσης Χουρχούλης, Αθήνα 2013.
- Θ. Βερέμης & Ι. Κολιόπουλος, *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια : Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006.
- Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας, Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*, Αθήνα 2013.
- Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Αθήνα 1999-2009 (συλλογικό έργο σε έξι τόμους).